

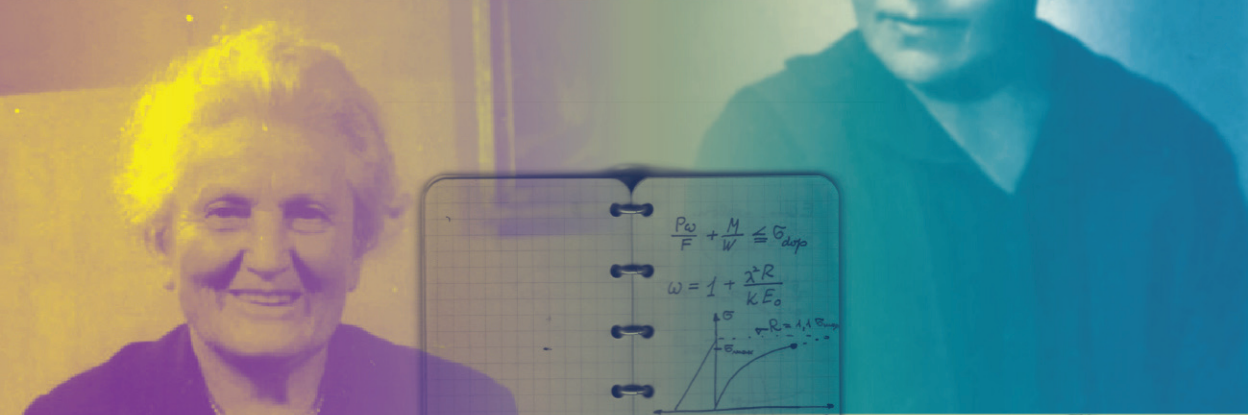
Naše znanstvenice

Kako so ženske
soustvarjale znanost
v Jugoslaviji

Uredila
Jovana Mihajlović Trbovc

Naše naučnice * Наше научнице * Нашите жени научници * Shkencëtaret tona

Handwritten mathematical notes on a spiral-bound notebook:

$$\frac{P\omega}{F} + \frac{M}{W} \leq \sigma_{\text{dopp}}$$
$$\omega = 1 + \frac{\lambda R}{k E_0}$$

A graph showing a curve of σ versus ϵ . The curve starts at the origin and rises, then levels off. A point on the curve is labeled $R = 1.1 R_{\text{max}}$. The y-axis is labeled σ and the x-axis is labeled ϵ .

$$e_{\text{eff}} = \frac{e_0}{1 - A}$$
$$A = \frac{B \epsilon^2}{k E J}$$

Naše znanstvenice

Naše naučnice

Наше научнице

Нашите жени научници

Shkencëtares tona

zbirka
kulturni
spomin

Naše znanstvenice

Kako so ženske
soustvarjale znanost
v Jugoslaviji

Uredila

Jovana Mihajlović Trbovc

Založba ZRC

Naše znanstvenice

Kako so ženske soustvarjale znanost v Jugoslaviji

Zakaj potrebujemo (še eno) knjigo o znanstvenicah --- 8

Zagorka Letica --- 24

– gonilna sila v ozadju arheologije prazgodovine

▶ Selena Vitezović

Ljubinka Basotova --- 38

– klasična filologinja, profesorica, prevajalka: primer *vita bene reddita*

▶ Vesna Dimovska

Svenka Savić --- 50

– svoboda in moč neumeščnosti

▶ Tanja Petrović

Divna Zečević Zdunić --- 62

– folkloristka in pisateljica, ki je stremela k nedosegljivemu

▶ Renata Jambrešić Kirin

Ankica Petrović --- 74

– poslušalka roba

▶ Ana Hofman, Mojca Piškori in Julijana Lešić

Ana Krajnc --- 90

– andragoginja, inovatorica, vizionarka

▶ Nives Ličen

Melitta Pivec - Stele --- 102

– zgodovinarica, naklonjena sociološki obravnavi preteklosti

▶ Mateja Ratej

Vera Vesković-Vangeli --- 112

– za njo je zgodovina beseda ženskega spola

▶ Ivana Hadjievaska

Drita Bakija Gunga --- 124

– odstirala je tančice zgodovine žensk

▶ Vjollca Krasniqi in Elife Krasniqi

Zlata Grebo --- 136

– ženska brez strahu, ki je preučevala strahove Jugoslovank

▶ Nermina Mujagić in Sarina Bakić

Zagorka Golubović --- 150

– premoščala je utopijo in realnost

▶ Una Blagojević

Žarana Papić --- 164

– feministka, ki je prestopala disciplinarne (in druge) meje

▶ Adriana Zaharijević

Gordana Bosanac --- 176

– ženska, ki je uspela misliti

▶ Ana Maskalan

Angela Piskernik --- 188

– botaničarka, pedagoginja, naravovarstvenica

▶ Manca G. Renko

Janja Kogovšek --- 200

– krasoslovka in varstvenica kraških vod

▶ Metka Petrič

Helena Sočič --- 210

– pomembna za razvoj slovenske farmacevtske biotehnologije

▶ Nada Kraševc

Nežka Snoj --- 222

– veterinarica s skrbjo za zdravje rib in čebel

▶ Vlasta Jenčič

Smiljka Dukić --- 232

– humana genetičarka (v polnem pomenu tega izraza)

▶ Jelena Pejović Simeunović

Ana Gligić --- 240

– v boju proti virusu

▶ Radina Vučetić

Aleksandra Kornhauser Frazer --- 250

– kemičarka, ki je bila prepričana, da znanost ne sme biti le sama sebi namen

▶ Sašo Dolenc

Ljiljana Dobrosavljević Grujić --- 260

– več kot teoretična fizičarka

▶ Dragana Popović

Mirjana Vukićević-Karabin --- 270

– beograjska šola astrofizike

▶ Olga Atanacković

Zagorka Šnajder --- 282

– matematičarka z integriteto

▶ Neda Bokan

Carmen Jež Gala --- 296

– karizmatična gradbenica

▶ Barbara Vodopivec

Svetlana Kana Radević --- 310

– arhitektka socialističnega modernizma

▶ Sonja Dragović, Jelena Rabrenović in Milica Vujošević

Borka Džonova Jerman Blažič --- 324

– borka za internet

▶ Aida Kamišalić Latifić

Mirjana Tasić --- 338

– na presečiščih interneta

▶ Tijana Zečević

Zahvala --- 350

Zakaj potrebujemo (še eno) knjigo o znanstvenicah

Pričujoča knjiga je rezultat raziskovalnega programa »Historične interpretacije 20. stoletja«, ki ga financira ARRS (2017–2022), in projekta »R&I PEERS: Pilotne izkušnje za izboljšanje enakosti spolov v raziskovalnih organizacijah« (Obzorje 2020, 2018–2022).

Če pogledamo dolgo zgodovino znanosti kot človeške prakse, je očitno, da so bile ženske dolgo izločene, potem pa le počasi in pogojno pripuščene v prostore, kjer se je ustvarjala in reproducirala znanost. Visokošolsko izobraževanje, kot predpogoj za znanstveno delo, je bilo ženskam večinoma nedostopno vse do prve svetovne vojne, v večjem številu pa so se vključile vanj šele po drugi svetovni vojni. Do množičnega vključevanja žensk v znanstvene poklice je prišlo s še večjim zgodovinskim zamikom, postopoma in bolj počasi, pri določenih znanstvenih disciplinah (naravoslovje, matematika, inženirstvo in tehnične vede) pa proces vključevanja še danes ni zaključen.

Prvi kolidž v ZDA, ki je sprejel študentke, je bil Oberlin, in sicer leta 1833,¹ eden izmed zadnjih kolidžev (na akademskem Zahodu) pa je bil kolidž Svete Marije Magdalene na Univerzi v Cambridgeu, ki je začel sprejemati ženske šele leta 1986.² Na prostoru nekdanje Jugoslavije so ženske predstavljale zajeten del študentske populacije že pred drugo svetovno vojno. Tako je bil v akademskem letu 1930/31 v Jugoslaviji povprečen delež žensk na vseh fakultetah 20 odstotkov, pri čemer jih je največ študiralo humanistiko in medicino: »Na vseh filozofskih fakultetah v državi so bile ženske s 56 % že v večini; prednjači Beograd s 67 %, medtem ko jih je bilo v Ljubljani le 39 %«. ³ Vendar so bile ženske v tistem obdobju formalnopravno, pa tudi sicer profesionalno diskriminirane: določenih poklicev, kot je sodni, že po zakonu niso mogle opravljati. Na področju znanosti jih je delala le peščica, še manj pa jih je poučevalo na univerzah.

¹ Sumita Mukherjee, *Women in STEM: Women Who Changed Science and the World Pioneers in Science, Technology, Engineering and Math*, samozaložba, 2019.

² Zing Tsjeng, *Forgotten Women: The Scientists*, London: Cassell Illustrated, 2018, str. 8.

³ Angela Vode, *Žena v današnji družbi*, Ljubljana: Žena in dom, 1934, str. 48. Angela Vode tukaj zajema podatke iz knjige: Lovro Sušnik, *Akademski poklici: navodila za izbiro stanu*, Ljubljana: Slovensko katoliško akademsko starešinstvo, 1932, str. 73.

Pri nas je do ključnega preboja prišlo po drugi svetovni vojni, ko je socialistična ureditev družbe omogočila brezplačno visokošolsko izobraževanje za vse, uvedla princip enakopravnosti na vseh področjih ter vzpostavila idejo **zaposlene matere** kot družbeno normo, ki naj bi jo omogočal sistem družbene skrbi.⁴ To je bilo tudi obdobje zgodovinsko najhitrejšega znanstvenega razvoja in modernizacijskih preskokov. Država je v znanstveni razvoj vlagala do tedaj (pa tudi danes) neprimerljivo velik delež državnih sredstev, pri čemer je bilo pričakovano, da bodo znanstvena dognanja (od tehnike do humanistike) prispevala družbenem razvoju. V primerjavi z današnjim časom so poslanstvu znanstvenega dela pripisovali veliko višjo družbeno vrednost. Medtem ko je bila nepismenost še vedno družbeni problem in so določene znanstvene discipline praktično začenjale z ničle, so bili na določenih institucijah v koraku z najnovejšimi dognanji na svetovni ravni. V pričujoči knjigi želimo pokazati, da so ženske aktivno sodelovale pri ustvarjanju znanstvenega polja na našem prostoru in da so imele pogosto odločilno vlogo pri oblikovanju znanstvenih področij in doseganju izjemnih rezultatov, kar je iz uradnih zgodovin znanosti, enciklopedij in biografskih leksikonov večinoma premalo razvidno.⁵

⁴ O politiki socialistične Jugoslavije do »ženskega vprašanja« gl. Vida Tomšič, *Žensko delo, družina, družba*, Ljubljana: Komunist, 1978. Vendar so jugoslovanske »neofeministke« kot so se same imenovale, opozarjale na neuresničene obljube sistema in diskriminacijo žensk (gl. Zsófia Lóránd, *The Feminist Challenge to the Socialist State in Yugoslavia*, Cham: Springer International Publishing, 2018).

⁵ Tako na primer v knjigi *Sto slovenskih znanstvenikov, zdravnikov in tehnikov*, ki zajema osebnosti, rojene na »slovenskem ozemlju« od antike do leta 1987, ko je bila knjiga objavljena, le šest biografskih profilov od 104 pripada ženskam. To so Ema Krška (graditeljica, 983–1045), Barbara Celjska (astrologinja in alkimistka, ok. 1387–1451), Bibijana Čujec (fizičarka, 1926–2022), Nada Pipan (biologinja, 1928–2020), Marija Us-Krašovec (zdravnica citopatologinja, roj. 1931) ter Dragica Turnšek (paleontologinja, 1932–2021); gl. Sandi Sitar, *Sto slovenskih znanstvenikov, zdravnikov in tehnikov*, Ljubljana: Prešernova družba, 1987. O tem, kako so ženske prikazane v enciklopedijah, gl. Uglješa Belić, *Rodna dimenzija enciklopedijskega teksta: Interdisciplinarni pristup*, doktorska disertacija, Univerzitet u Novom Sadu, Centar za rodne studije, 2016.

Knjiga *Naše znanstvenice: kako so ženske soustvarjale znanost v Jugoslaviji* je zasnovana kot zbirka prispevkov o znanstvenicah, ki so svojo znanstveno disciplino premaknile »korak naprej«. S tem imamo v mislih raziskovalke, profesorice, inovatorke, avtorice pomembnih znanstvenih prebojev, odkritij ali patenta, ali pa znanstvenice, ki so v svoje znanstveno področje uvedle novo prakso in metodologijo, ustanovile inštitut oziroma oddelek ali pa vzpostavile pogoje za razvoj novih znanstvenih disciplin.

Poklicne biografije 27 žensk, predstavljenih v tej knjigi, razkrivajo večplastnost tega, kar dejansko zaobjema ukvarjanje z znanostjo. Sodelovanje pri grajenju institucij vključuje tudi izdelovanje učnih programov in načrtov, vzpostavljanje arhivov in zbirk artefaktov, prevajanje ključnih znanstvenih virov in razvoj terminologije v domačem jeziku, vzgajanje in podpiranje mlajših kolegov_ic, ne nazadnje pa tudi ustvarjanje produktivnega in kolegialnega delovnega okolja.

Večino esejev v tej knjigi so prispevale osebe, ki prihajajo z istega disciplinarnega področja kakor obravnavana znanstvenica. Njihov kriterij za izbor sta bila odgovora na vprašanja: »Katera znanstvenica se mi zdi pomembna? Kako in zakaj je vplivala na moje razumevanje znanosti, s katero se ukvarjam?«

Zanimalo nas je tudi, katere nove teme so ženske uvedle, ko so vstopile na določeno znanstveno področje, kako so spremenile način razmišljanja o raziskovalnih problemih in metodološke načine njihove obravnave ter kako so s tem vplivale na smer razvoja znanstvenih disciplin.

Znanstveni prispevek žensk želimo osvetliti skozi zgodbe o njihovem delu in življenju, ker profesionalno oz. javno nikoli ni ločeno od zasebnega oz. intimnega. Vprašanje, kdo raziskuje, ni nikoli ločeno od tega, kaj oz. kateri predmet raziskuje in kako to počne. Zato nas je posebej zanimala družbena dimenzija znanstvenega dela: kakšen družbeni vpliv je imelo delo konkretnih znanstvenic, kako so inspirirale svoje sodelavce_ke, pa tudi, kakšen pečat so pustile kot osebnosti na svoje

poklicno in širše okolje. Nekateri eseji prinašajo tudi zgodbe o obsežnem družbenem angažmaju, političnem aktivizmu in splošnem družbenem prispevku znanstvenic, ki bistveno presega ozko razumljeno znanstvenega dela.

S tovrstnim pristopom želimo s knjigo prispevati tudi k spreminjanju razumevanja znanosti kot procesa ustvarjanja vednosti in znanja, kot človeškega dela, družbene prakse in poslanstva.

Znanost je (tudi oz. predvsem) delo

Znanstveno raziskovanje, pisanje in poučevanje kot delo je bilo vedno narejeno po »moškem kopitu«: ideja znanstvenika, predano posvečenega svojemu delu, nikoli ni bila kompatibilna s skrbstvenim delom, ki je bilo tradicionalno »dodeljeno« ženskam. Tako je bila za ženske možnost znanstvenega udejstvovanja nujno pogojena z okoliščinami njihovega zasebnega življenja. Za množični vstop žensk v znanstveno in druga profesionalna polja je bila ključnega pomena možnost izobraževanja, enako pomemben pa je bil tudi prenos skrbi za otroke in dom na neko drugo delovno silo. Zato je bilo do druge svetovne vojne ukvarjanje z znanostjo za ženske predvsem »luksuz«, ki so si ga lahko privoščile le tiste iz dovolj premožnih družin.

Na prostoru Jugoslavije je do bistvenega premika prišlo s socialistično revolucijo, ki je poleg sistema brezplačnega izobraževanja uvedla tudi podporo vsem študentom (brezplačni domovi, štipendije, skrb za prehrano), kasneje pa tudi elemente družbene skrbi za socialno reprodukcijo (javno varstvo otrok, porodniški dopust ter dopust za nego in varstvo otroka). Zaradi takšne ureditve je bila zastopanost žensk v znanstvenih poklicih (v raziskovalnih in visokošolskih zavodih) – podobno kot v drugih socialističnih državah – primerjalno gledano veliko večja kot v kapitalističnih državah na Zahodu. Tako so leta 1965 ženske predstavljale 26,3 % raziskovalnega kadra v socialistični Jugoslaviji, pri čemer so bile precejšnje razlike med posameznimi republikami

in pokrajinami ter znanstvenimi disciplinami.⁶ Do leta 1986 je delež raziskovalk narasel na 31,8 %, kar je (morda za koga presenetljivo) primerljivo z današnjim povprečnim deležem na ravni celotne Evropske unije, ki je leta 2015 znašal 33,4 %.⁷ Danes se je smiselno vprašati, v katerih pogledih se je s političnimi in ekonomskimi spremembami po koncu socializma položaj žensk v znanosti izboljšal, v katerih pa poslabšal.

Vprašanje numerične zastopanosti žensk (na različnih akademskih lestvicah) skozi čas (in danes) je le najbolj vidni aspekt problema položaja žensk (in drugih »manjšin«) v znanosti. Vendar pravo vprašanje ni, »koliko je žensk«, ampak predvsem, »kako jim je«. Zgodovinsko gledano so bile ženske v znanstvenih poklicih v formalno in dejansko neenakem položaju. Zanje so veljala dvojna oziroma strožja merila, njihovi dosežki pa so bili drugače oziroma slabše vrednoteni in redkeje nagrajevani. V povprečju so bile tudi slabše plačane, soočale so se različnimi družbenimi pričakovanji in dvomi o ustreznosti tako imenovanega »nežnejšega spola« za znanstveni poklic, poleg tega pa so s težavo usklajevale družinske in poklicne obveznosti. Zgornje povedi bi lahko napisali tudi v sedanjiku, le da so danes načini izključevanja in diskriminacije žensk bolj prikriti in subtilni, da se danes o tem pogovarjamo znotraj akademske skupnosti, da se je proti temu začelo ukrepati⁸ ter da se zavedamo, da niso vse ženske v enakem položaju in da niso diskriminirane samo one. Ljudje so pogosto drugače obravnavani in se nahajajo v slabšem položaju tudi zaradi

⁶ Največji delež raziskovalk je bil na Hrvaškem (33,2 %), najmanjši pa v Črni gori, kjer so bile med 33 delujočimi raziskovalci samo štiri ženske. Po disciplinah jih je bilo največ v medicini (36,5 %), najmanj pa v biotehniki (20,5 %). Katarin Prpić, *Marginalne grupe u znanosti*, Zagreb: Radna zajednica republičke konferencije Saveza socijalističke omladine Hrvatske & Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, 1989, str. 137.

⁷ European Commission, Directorate General for Research and Innovation, *She Figures 2018*, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2019, str. 59.

⁸ Eden izmed sistemskih načinov, na katere se poskuša akademska skupnost približati idealu enakosti spolov za vse zaposlene, je izdelava akcijskih načrtov za posamične ustanove, s katerimi se zastavijo cilji institucionalnih sprememb. Takšen načrt je februarja 2018 sprejel tudi ZRC SAZU in se z njim zavezal k promociji znanstvene odličnosti raziskovalk, katere del je tudi pričujoča knjiga.

svoje narodnosti, spolne usmerjenosti ali spolnega izraza,⁹ starosti ali invalidnosti, zaradi tega, ker so priseljenci, s tem pa se lahko ne nazadnje soočajo tudi moški, ki prevzemajo skrb za otroke.

Čeprav je formalna diskriminacija žensk (v Evropi) danes vsaj uradno odpravljena, je narava neformalnih ovir in pogojevanj, ki izhajajo iz premis patriarhata kot regulatorja družbenih odnosov, danes zapakirana v sodobno različico tega, čemur se reče »akademski kapitalizem«¹⁰ ali »neoliberalna znanost«.¹¹ Znanstveno delo vse bolj postaja »storitev«, ki se jo ponuja in prodaja na visokošolskem »trgu«, na raziskovalnem pa se »konkurira« za finančna sredstva, pri čemer so pogoji dela in zaposlitve znanstvenega osebja vse bolj prekarne. V takšnem okolju je ženskam praviloma težje preživeti in napredovati kot njihovim moškimi kolegom v podobnem položaju. Vprašanje enakosti spolov v znanosti nikakor ni zastarel ali preživet problem, s katerim naj bi že opravili.

Znanost je (bila zgodovinsko) moškega spola¹²

Zgodovina znanosti je tradicionalno spregledala znanstvenice, njihov prispevek pa pogosto zanemarila ali pripisala moškimi kolegom (in nemalokrat možem). Ameriška zgodovinarica znanosti Margaret W. Rossiter je leta 1993 skovala izraz »Matildin učinek« (ang. *Matilda effect*) za pojav, ko je inovacija ali znanstveno odkritje, do katerega je prišla neka ženska, pripisano njenemu

⁹ Spolni izraz (ang. *gender expression*) je vidna zunanja predstavitev osebne spolne identitete.

¹⁰ Sheila Slaughter in Gary Rhoades, *Academic Capitalism and the New Economy: Markets, State, and Higher Education*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2009.

¹¹ Maria Ivancheva, Kathleen Lynch in Kathryn Keating, »Precarity, gender and care in the neoliberal academy«, *Gender, Work & Organization* 26/4 (2019): 448–462; Gail Kinman, »Doing More with Less? Work and Wellbeing in Academics«, *Somatechnics* 4/2 (2014): 219–235.

¹² Tukaj se sklicujem na naslov knjige *Nauka je ženskog roda* (v pomenu »Znanost je [beseda] ženskega [slovničnega] spola«, kar velja tako za srbsčino kot slovenščino), ur. Sanja Pavlović, Nada Duhaček in Aleksandar Gubaš, Beograd: Centar za ženske studije, 2015.

moškemu kolegu, in je navedla tudi vrsto zgodovinskih primerov za to.¹³ Ta »učinek« je zgodovinarica imenovala po Matildi Joslyn Gage (1826–1898), borbi za volilno pravico žensk in prepoved suženjstva v ZDA, ki je že leta 1883 opozorila na odrekanje priznanja ženskam za njihove izume.¹⁴ Podoben je tako imenovani »Matejev učinek« (ang. *Matthew effect*), po katerem že uveljavljeni znanstveniki dobijo disproporcionalno več priznanja za svoj prispevek k znanosti kot manj znani znanstveniki za dosežke primerljive kvalitete, tako kot Evangelij po Mateju pravi, da bodo bogati obogateli in reveži postali še bolj revni.¹⁵ Čeprav se ne osredotoča na vidik spola, ta opis akumulacije privilegijev obenem pojasnjuje, zakaj je delo znanstvenic, ki praviloma niso imele dostopa do eminentnih pozicij, večinoma tudi manj odmevno. Avtorstvo za koncept »Matejevega učinka« se pripisuje sociologu Robertu K. Mertonu (1910–2003), ki ga je opisal v članku iz leta 1968, vendar pogosto ostane spregledano, da je svoje ugotovitve utemeljeval na izvirni doktorski raziskavi svoje življenjske partnerice in mlajše sodelavke Harriet Zuckerman (roj. 1937). Kot je v kasnejših objavah sam priznal, je njegov članek v tolikšni meri temeljil na njenem delu, da bi morala biti navedena kot soavtorica – lahko bi rekli, da gre za še en primer »Matildinega učinka«.¹⁶ Splošna »nevidnost žensk« v znanosti se odraža tudi v tem, da je klasično, popkulturno, pa tudi nezavedno zamišljanje osebe, ki se ukvarja z znanostjo, do pred kratkim vedno pomenilo zamišljanje

¹³ Margaret W. Rossiter, »The Matthew Matilda Effect in Science«, *Social Studies of Science* 23/2 (1993): 325–341; *Women Scientists in America, Struggles and Strategies to 1940*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1982; *Women Scientists in America: Before Affirmative Action, 1940–1972*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1995; *Women Scientists in America: Forging a New World Since 1972*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2012.

¹⁴ Matilda Joslyn Gage, »Woman as an Inventor«, *The North American Review* 136/318 (1883): 478–489.

¹⁵ Robert K. Merton, »The Matthew Effect in Science: The Reward and Communication Systems of Science are Considered«, *Science* 159/3810 (1968): 56–63.

¹⁶ Robert K. Merton, »The Matthew Effect in Science, II: Cumulative Advantage and the Symbolism of Intellectual Property«, *Isis* 79/4 (1988): 606–623.

(belega) moškega.¹⁷ Danes takšno stereotipno imaginacijo spreminjamo tudi s knjigami, kot je ta pred vami.

Tudi samo razumevanje tega, kar imenujemo znanost, je bilo do pred kratkim, in je pogosto še vedno, **moškocentrično**. Pojma racionalnosti in objektivnosti, ki se jemljeta kot temelja znanstvenega načina razmišljanja in sklepanja od razsvetljenstva naprej, sta bila zgodovinsko koncipirana iz pozicije tistih, ki so znanost ustvarjali (oz. jo imeli pravico ustvarjati). To moderno konceptualizacijo znanosti so (od razsvetljenstva naprej) formirali odrasli beli moški, praviloma (vsaj) srednjega razreda in predvsem iz evropske kulturne tradicije.¹⁸ To je bil tudi *idealtip* »človeka«, v odnosu do katerega so bile ženske videne kot »drugi«,¹⁹ odmik od standarda, ter posledično dojemane kot inferiorne.²⁰ V evropocentričnem znanstvenem polju, ki se strukturira kot »moderna znanost«, so bili podobno ali še slabše obravnavani ljudje »druge rase« ter tisti, ki so bili po telesnih, kognitivnih in vedenjskih značilnostih ali po spolnem izrazu in nagnjenosti dojemani kot »drugačni«.

Zaradi vseh teh zgodovinskih zapuščin je nujno, da interveniramo v pisanje zgodovine znanosti. To **»vpisovanje« žensk v zgodovino** tam, kjer so bile nevidne, spregledane in zanemarjene, je od 1970-ih letih naprej vzela za svoje poslanstvo (zahodni) feminizem drugega vala.²¹ To v praktičnem smislu pomeni pisanje zgodovine iz perspektive izkušenj različnih skupin žensk, razširjanje polja zgodovinopisja tako, da poleg politične zaobjame tudi zgodovino

zasebnega in intimnega življenja, ter raziskovanje zgodb o pomembnih in/ali izjemnih ženskah, njihovem delu, mnenju ter ustvarjalnosti. V socialistični Jugoslaviji je tudi onkraj striktno feminističnega diskurza obstajala določena tradicija pisanja zgodovine žensk, začenši s sodelovanjem žensk v narodno-osvobodilnem boju med drugo svetovno vojno. Dva prispevka v tej knjigi sta posvečena prav makedonski zgodovinarki Vera Veskovik-Vangeli in kosovski zgodovinarki Driti Bakija Gunga, ki sta se posvečali zgodovini položaja žensk znotraj družbenih procesov.²²

Prikazati ženske v zgodovini znanosti pogosto pomeni osvetliti tisti del znanstvenega procesa, ki je manj viden in ovrednoten. O tem pričajo zgodovinski primeri žensk, ki so v skupinah delovale kot »računalnik« in lastnoročno izpe-ljale kompleksne matematične izračune, potrebne za velike premike v astronomiji: tako imenovane Harvardske računarke (*Harvard Computers*), dejavne na tej univerzi v obdobju 1881–1919, ter temnopolte računarke,²³ ki so med drugo svetovno vojno in takoj po njej delale v zahodnem delu agencije, ki ji danes rečemo NASA (zaradi tega naziv *West Computers*).²⁴ S tem, ko dodajamo ženske v zgodovino znanosti, spreminjamo tudi samo razumevanje tega, kaj je znanost: namesto slike genialnega posameznika dobimo sliko medsebojno povezanih skupin različnih ljudi, namesto osredotočanja na edinstvenost določenega odkritja posvečamo pozornost procesu odkrivanja in dognanj ter različnim osebam, ki v tem procesu sodelujejo.

¹⁷ V znani psihološki raziskavi so otroci risali podobo za angleško besedo *scientist* (»znanstvenik_ca«, kar je v angleščini spolno nedoločen samostalni), ki je bila praviloma moški. David Wade Chambers, »Stereotypic Images of the Scientist: The Draw-a-Scientist Test«, *Science Education* 67/2 (1983): 255–265.

¹⁸ Do razsvetljenstva je bila »zibelka« znanosti na Bližnjem vzhodu in na Kitajskem.

¹⁹ Simone de Beauvoir, *Drugi spol* (ur. Eva D. Bahovec), Ljubljana: Krtina, 2013 [1949].

²⁰ Angelam Saini, *Inferior: How Science Got Women Wrong - and the New Research That's Rewriting the Story*, Boston: Beacon Press, 2017.

²¹ Npr. Gerda Lerner, *The Majority Finds Its Past: Placing Women in History*, Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 2014 [1979].

²² Gl. njuni publikaciji: Vera Veskovik-Vangeli, *Ženata vo revolucijata na Makedonija: 1941–1945* (Ženske v makedonski revoluciji: 1941–1945), Skopje: Institut za nacionalna istorija; Zavod za unapreduvanje na stopanstvoto vo SRM, 1982; Drita Bakija Gunga, *Gratë e Kosovës në periudhën e ndërtimit Socialist: 1945–1978* (Kosovske ženske v obdobju izgradnje socializma: 1945–1978), Prishtinë: Enti i Historisë së Kosovës, 1986. Sicer pa ena od ključnih publikacij iz tega obdobja: Jovanka Kecman, *Žene Jugoslavije u radničkom pokretu i ženskim organizacijama 1918–1941*, Beograd: Narodna knjiga; Institut za savremenu istoriju, 1978.

²³ Izraz »računar« oz. »računarica« tukaj označuje osebo, ki dela matematični izračun.

²⁴ Zing Tsing, *Forgotten Women*, str. 14–17, 191–194. Zgodba o »zahodnih računkah« (*West Computers*) je bila prikazana v filmu *Skriti faktorji* (*Hidden Figures*; režija Theodore Melfi, 2016).

V tej knjigi želimo pokazati, da so ženske sestavni del tradicije znanstvenega razvoja na našem prostoru. Poseben poudarek s tem dajemo na vzpostavljanje institucij, ustvarjanje infrastruktur in utemeljevanje disciplin, na sodelovanje in na prenos znanj – na dejavnosti, ki so v individualističnih časih premalo cenjene.

Kaj nam knjiga (novega) prinaša

Z načrtnim »vpisovanjem žensk v zgodovino« so pri nas, tako kot drugod, najprej začele feministično naravnane znanstvenice, večinoma iz humanističnih in družboslovnih ved. Začelo se je z biografskimi esejmi v feministično orientiranih časopisih, danes se pa objavljajo celotne knjige, posvečene »ženski zgodovini« in pomembnim ženskam,²⁵ na njih se opozarja z muzejskimi in drugimi razstavami,²⁶ s spletnimi stranmi in družbenimi omrežji,²⁷ s tematskimi turističnimi ponudbami,²⁸

25 Jasenka Kodrnja, ur., *Rodno/spolno obilježavanje prostora i vremena u Hrvatskoj*, Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, 2006; Alenka Šelih, Milica Antić Gaber, Alenka Puhar, Tanja Rener, Rapa Šuklje in Marta Verginella, ur., *Pozabljena polovica: Portreti žensk 19. in 20. stoletja na Slovenskem*, Ljubljana: Založba Tuma & SAZU, 2007; Jasmina Čaušević, ur., *Zabilježene – Žene i javni život Bosne i Hercegovine u 20. vijeku*, Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar & Fondacija CURE, 2014; Nataša Nelević, ur., *Žensko nematerijalno kulturno nasljeđe Crne Gore: nove mape, rodne perspektive*, Podgorica: NOVA Centar za feminističku kulturu, 2020. Za regionalni pregled gl. Francisca de Haan, Krassimira Daskalova in Anna Loutfi, ur., *A Biographical Dictionary of Women's Movements and Feminisms Central, Eastern and South Eastern Europe, 19th and 20th Centuries*, Budapest: CEU Press, 2006.

26 Npr. razstava *Muze: bosanskohercegovačke umjetnice i naučnice*, Nacionalna i univerzitetna biblioteka BiH (Sarajevo), 2011; razstava *Znamenite žene Novog Sada*, Muzej Grada Novog Sada, marec 2021; potujoča razstava *Ženske v matematiki po Evropi – Galerija portretov* (www.women-in-math.net), ki jo je za slovensko publiko dopolnil Odbor za ženske pri Društvu matematikov, fizikov in astronomov Slovenije leta 2021 in od tedaj še vedno potuje.

27 Npr. Facebook skupina *Nauka je ženskog roda* (www.facebook.com/NaukaJeZenskogRoda), blog *Kakva ženska!* (www.kakvazenska.com); projekt na Instagramu #ŽeneBiH (www.instagram.com/zenebih); spletna stran *Muzej žena Crne Gore* (www.muzejzena.me).

28 Npr. feministična tura po Ljubljani v organizaciji zavoda Urbana vrana (www.ptich.si/sl/ljubljanska-feministicna-tura) ter turistični vodnik po Sloveniji: Tea Hvala, ur., *Po svoji poti: 25 izletov po zgodovini žensk*, Ljubljana: Društvo za promocijo žensk v kulturi – Mesto žensk, 2021.

z namiznimi igrami²⁹ in z drugimi didaktičnimi sredstvi.³⁰ Zgodbe žensk v posameznih znanstvenih disciplinah in v akademskem polju so postale tudi tema znanstvenih konferenc³¹ in publikacij.³²

V zadnjih letih smo pričali intenzivni popularizaciji zgodovine žensk in njihovega približevanju vse mlajši populaciji. Komercialni preboj knjige *Zgodbe za lahko noč za uporniške punce*,³³ ki prinaša sto pripovedi o izjemnih ženskah, je globalno razširil nov žanr pisanja o pomembnih osebnostih skozi kratke, poljudno spisane biografske zgodbe, pogosto pospremljene z zanimivimi ilustracijami. Ta popularni žanr je našel odmev tudi v naši kulturni sferi, kjer so bile v zadnjih letih objavljene knjige o nepozabnih ženskah na Slovenskem,³⁴

29 Npr. Igra s kartami *Fierce Women* (Neustrašne ženske), narejena v okviru projekta »Women on Women« (Ženske o ženskah) partnerskih organizacij Mesto žensk (Slovenija), Tiiiit! Inc. (Severna Makedonija), K-zona (Hrvaška) in Outlandish Theatre Platform (Irski) (<http://www.cityofwomen.org/sl/content/karte-neustrasne-zenske>).

30 Npr. pedagoško gradivo za izvedbo učne ure ob mednarodnem dnevu žensk – kviz #VsakDan8Marec, Mesto žensk (www.cityofwomen.org/sl/content/vsakdan8marec).

31 Npr. Štefan Predin, ur., *Zbornik – Ženska v farmaciji, medicini in naravoslovju: mednarodni simpozij v Mariboru, 16. septembra 2000*, Maribor: Mariborske lekarne, 2000; Edim Šator, ur., *Zbornik radova: Naučna/Znanstvena konferencija Bosanskohercegovačke naučnice/znanstvenice i njihov istraživački rad, Mostar, 13–14. april/travanj 2018. godine*, Mostar: Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke/znanosti, 2019; Lada Stevanović, Mladena Prelič in Miroslava Lukić Krstanović, ur., *Naučnice u društvu: Radovi sa konferencije održane od 11. do 13. februara 2020. u Srpskoj akademiji nauka i umetnosti u Beogradu*, Beograd: Etnografski institut SANU.

32 Npr. Marta Klanjšek Gunde in Maja Remškar, *Fizika, moj poklic: Življenje in delo naših fizičark*, Ljubljana: Društvo jedrskih strokovnjakov Slovenije, 2007; Dragana Popović, *Žene u nauci: od Arhimeda do Ajnštajna ... osvajanje osvojenog*, Beograd: Službeni glasnik, 2012; Svenka Savić, ur. *Profesorke Univerziteta u Novom Sadu: životne priče*, Novi Sad: Ženske studije i istraživanja; Futura publikacije, 2015; Helena Seražin, ur., *V ospredje. Pionirke slovenske arhitekture, gradbeništva in oblikovanja*, Ljubljana: Založba ZRC, 2020.

33 V izvirniku: Elena Favilli in Francesca Cavallo, *Good Night Stories for Rebel Girls*, Timbuktu Labs, 2016.

34 Milica Antić Gaber idr., *Nepozabne: ženske, ki so premikale meje našega sveta*, Ljubljana: Mladinska knjiga, 2020.

neustrašnih hrvaških ženskah,³⁵ ključovalnih Srbkinjah³⁶ in izjemnih ženskah Bosne in Hercegovine.³⁷ Očitno je okvir zgodovinske imaginacije in intervencije predvsem nacionalen,³⁸ tako kot je uradno zgodovinopisje praviloma zamejeno z državnimi in zamišljenimi nacionalnimi mejami. Iz takšnega pristopa izhaja tudi nacionalno obeleževanje profesionalne biografije (»prva slovenska arhitektka«), čeprav se je ta raztegovala skozi več državnih tvorb in čez več geografskih točk, ali pa podobno »nacionaliziranje« dosežkov (»izumiteljica prvega hrvaškega laserja«), ki so po svoje izven kategorij nacij in držav. Po drugi strani se zavedamo, da vsako pisanje z (geografskega) obrobja pomeni odločanje za izbor po nekem kriteriju, ter da je v času dominacije nacionalnih zgodovin intervencija v zgodovinopisje po nacionalnem kriteriju tudi smiselna. Naša knjiga zato namenoma ni ozko nacionalno opredeljena, temveč »jugoslovanska«, čeprav ni zastavljena kot reprezentativna niti za vse narodnosti niti za vsa znanstvena področja. Določilo »jugoslovanska« pa je treba razumeti pogojno, ker so znanstvenice, ki so jim posvečeni prispevki v tej knjigi, delovale na prostoru nekdanje Jugoslavije tudi pred in po obstoju skupne države, veliko pa tudi izven nje, upoštevajoč migracije in pretok idej, ki so posebej značilni za znanstvene poklice. Odločitev za prevladujoči časovni in geografski okvir socialistične Jugoslavije izhaja iz narave samega znanstvenega razvoja, ki obeležuje biografije večine oseb, predstavljenih v tej knjigi.

³⁵ Tatjana Barat, *Priče o neustrašivim hrvatskim ženama*, Zagreb: Iris Illyrica, 2019; Rosie Kugli, *Ikone – Neustrašive žene koje su promijenile Hrvatsku*, Zagreb: Iris Illyrica, 2020.

³⁶ Ivana Nešić, *Priče o prkosnim Srpkinjama*, Beograd: Urban Reads, 2018.

³⁷ Amila Hrustić Batovanja, Masha Durković in Hatidža Gušić, *ŽeneBiH: Ilustrirana knjiga o izuzetnim ženama*, samozaložba, 2019.

³⁸ V tem smislu najširše zastavljena knjiga za okvir jemlje ženske (iz različnih zgodovinskih obdobij), ki so vsaj delno ustvarjale na prostoru, ki danes zajema Srbijo in srbsko govoreče prostore, vključno z ženskami nacionalnih manjšin: gl. Jelena Mitrović in Sonja Bajić, *Kakva ženska! Priče o ženama koje su bile progresivne kada to nije bilo moderno*, Beograd: Kreativni centar, 2018.

V knjigah ali na spletnih straneh,³⁹ ki se osredotočajo na znanstvenice ali inovatorke, je posebna pozornost namenjena tistim, ki so na nekem področju bile »prve«: prve študirale, prve doktorirale, prve postale profesorice. To, da je neka ženska »oralna ledino« in prva vstopila v do tedaj izključno moško polje, je nedvomno pomemben podatek za zgodovino neke znanstvene discipline ali univerze in še posebej bistven podatek v biografiji neke osebe. Vendar pa slavljenje »prvosti« še ne pomeni dejanskega koraka k bolj enakopravnemu položaju za vse druge ženske (ali druge diskriminirane osebe) in je lahko le iluzija odpravljanja neenakosti.⁴⁰ Poleg tega so ženske, ki so bile v nečem »prve«, pogosto dobile to možnost zato, ker so prihajale iz privilegirane družbene pozicije, ne pa zato, ker je sistem dejansko postal odprt za vse ženske.

Druga stalnica v publikacijah o znanstvenicah je ciljno pisanje z namenom odprave predsodkov o tem, da so ženske manj inteligentne, manj nagnjene k logičnem sklepanju in da jih naravoslovje in tehnologija preprosto manj zanimata. Pri opisovanju izumov, ki so jih ustvarile ženske, je pogosto izpostavljano neskladje med družbenimi stereotipi o ženskah in genialnostjo nekega odkritja, ki ga je ustvarila ženska – Hedy Lammar (1914–2000) je primer priljubljene hollywoodske igralka, ki je izumila temelje brezžične tehnologije WiFi.⁴¹ Zgodbe o znanstvenicah imajo pogosto narativni lok o težavnem soočanju osebe z ovirami (npr. pri vpisu na univerzo ali pridobitvi profesure), predsodki in stereotipi (npr. da lepa ženska oziroma mati ne more opravljati znanstvenega dela), seksizmi in »drugostjo« (npr. kako biti edina ženska v »moškem prostoru«).

³⁹ Npr. *Lady Science* (<https://www.ladyscience.com>).

⁴⁰ Katarina Pavičić-Ivelja, »Zašto svaka 'prva žena na/u...' nije razlog za slavljenje«, *Zeničke sveske: Časopis za društvenu fenomenologiju i kulturnu dijalogiku* 27 (2018): 141–146.

⁴¹ Ignatofsky, Rachel. 2016. *Women in Science: 50 Fearless Pioneers Who Changed the World*. Berkeley: 10 Speed Press, str. 69; Mukherjee, Sumita. b. n. d. *Women in STEM: Women Who Changed Science and the World Pioneers in Science, Technology, Engineering and Math*, str. 27, www.wizkidsclub.com (dostop do vseh strani v tem članku: 5. julij 2022).

To so pogosto zgodbe o osebnem odrekanju, izjemni upornosti in pogumu. Vendar pa ta forma herojske pripovedi vsebuje past pretirane individualizacije nečesa, kar je v osnovi sistemski problem neenakosti žensk oz. problem večdimenzionalnih družbenih neenakosti. Herojska pripoved pošilja sporočilo, da bo tista, ki je izjemna, premagala vse ovire, s tem pa je breme odpravljanja ovir postavljeno na posameznico, ne pa na družbo, sistem, državo, ki imajo dejansko vajeti v rokah.

Ta knjiga zato ni izbor »najboljših« znanstvenic, prav tako ni seznam »prvih« doktoric v posameznih znanstvenih disciplinah. Iz te zbirke zgodb o osebah ni mogoče generalizirati o »ženski izkušnji« v znanosti, in to tudi ni bil naš namen. Nekatere zgodbe sicer prikažejo specifično ženske izkušnje, kot so spopadanje s seksističnimi komentarji in prezrtost pri nagrajevanju, vendar sta poglobljena poudarka knjige na pomembnosti znanstvenega dela in na tem, kako so ženske soustvarjale znanstveni razvoj in premikale meje na veliko različnih načinov.

JOVANA MIHAJLOVIĆ TRBOVC je znanstvena sodelavka na Inštitutu za kulturne in spominske študije na Znanstvenoraziskovalnem centru Slovenske akademije znanosti in umetnosti (ZRC SAZU). Diplomirala je na Univerzi v Beogradu in na Londonski šoli ekonomije in političnih ved (London School of Economics and Political Science – LSE), magistrirala na Srednjeevropski univerzi (Central European University – CEU) v Budimpešti ter doktorirala na Univerzi v Ljubljani. Leta 2015 je prejela nagrado *Jean Blondel PhD Prize* za najboljšo disertacijo s področja politike, ki ga podeljuje Evropski konzorcij za politološke raziskave (European Consortium for Political Research – ECPR). Njeno raziskovalno polje je na presečišču spominskih študij, političnih ved in študij spola. Objavljala je na temo politik preteklosti in družbenega spomina na razpad Jugoslavije in drugo svetovno vojno ter reproduciranja zgodovine v šolskih učbenikih. Posveča se tudi raziskovanju žensk v času socializma ter enakosti spolov v znanosti in vlogi družbenega spola v raziskovanju danes. Sodeluje v uredniški ekipi zbornika primarnih virov *Texts and Contexts from the History of Feminism and Women's Rights: East Central Europe, Second Half of the Twentieth Century* (Teksti in konteksti iz zgodovine feminizma in pravic žensk: Vzhodna in Srednja Evropa, druga polovica dvajsetega stoletja; CEU Press, 2023). Je članica Komisije za enake možnosti na področju znanosti v Sloveniji in je svetovalka za enakost spolov na ZRC SAZU.

Selena Vitezović

Zagorka Letica

* gonilna sila v ozadju arheologije
prazgodovine*

Znana imena in odkritja v znanstveni sferi imajo običajno podobo moškega, medtem ko njihove sodelavke pogosto ostanejo v ozadju. To je ena izmed takšnih zgodb.

Arheologija sodi med znanosti, ki so tudi v širši javnosti vedno priljubljene, v veliki meri zaradi fascinantnih skritih zakladov preteklih civilizacij, vsekakor pa k njeni priljubljenosti pripomorejo tudi romantične upodobitve v literaturi, na primer v knjigah Agathe Christie, katere mož Max Mallowan je bil svetovno priznan arheolog. Zato arheologi pogosto postanejo znani tudi izven strogo znanstvenih in strokovnih krogov. Lord Carnarvon in Howard Carter sta z odkritjem Tutankamonove grobnice pred skoraj sto leti postala svetovno znana, na območju nekdanje Jugoslavije pa je bil najbolj znan arheolog Dragoslav Srejšović, ki je zaslovel zlasti z odkritji na najdiščih Lepenski Vir in Gamzigrad. Srejšovićeve sodelavke in sodelavci so medtem večinoma ostali v njegovi senci, čeprav so imeli enake zasluge za ta odkritja. Posebno mesto med njimi ima Zagorka Letica.

* Op. ur.: Zahvaljujem se dr. Saši Čaval za svetovanje glede slovenske različice tega besedila.

Zagorka Letica in Dragoslav Srejšović med raziskovanjem najdišča Lepenski Vir
(© fotodokumentacija Arheološkega inštituta Beograd).

Antropomorfna kamnita skulptura iz Lepenskega Vira med izkopavanjem (© fotodokumentacija Arheološkega inštituta Beograd).

Zagorka Letica se je rodila leta 1911 v Sarajevu.¹ Zaključila je gimnazijo v Beogradu, med obema svetovnjima vojnima pa je živela v tujini in izpopolnjevala svoje znanje tujih jezikov – francoščine, nemščine in angleščine. Po drugi svetovni vojni, leta 1954, se je vpisala na študij arheologije na Univerzi v Beogradu. Diplomirala je leta 1958, leta 1965 pa je zagovarjala doktorsko disertacijo z naslovom *Plastika bronaste dobe v Jugoslaviji*. Naziv znanstvene sodelavke je pridobila leta 1967, leta 1983 pa se je upokojila kot višja znanstvena sodelavka. Umrla je leta 2004.

¹ Miodrag Sladić, »Zagorka Letica«, *Arhaika* 2 (2009), 248.

Delovno dobo je preživela v Arheološki zbirki Oddelka za arheologijo na Filozofski fakulteti Univerze v Beogradu, kjer je začela delati kmalu po diplomi leta 1959, najprej kot prostovoljka od leta 1961 naprej pa kot redno zaposlena. Glavne naloge Arheološke zbirke so bile restavracija, objavljanje in predstavljanje arheoloških najdb ter pomoč pri praktičnem delu študija arheologije.² Zbirko je leta 1929 ustanovil Miloje M. Vasić, po drugi svetovni vojni pa je bila v okviru reorganizacije Filozofske fakultete in njenih oddelkov vključena v Oddelek za arheologijo. Zagorka Letica je po upokojitvi Miloja Vasića dejansko postala prva oseba, ki je bila neposredno zadolžena za njen fond. Svojemu delu je bila zelo predana. Najprej je k zbirki priključila del študijskih najdb, ki so bile do tedaj nestrokovno deponirane v prostorih sedeža patriarha Srbske pravoslavne cerkve, ter zbirko dejansko fizično preselila in postavila v današnje prostore v stavbi Kapetana Miše (srb. *Kapetan-Mišino zdanje*) v Beogradu. Na začetku so bili v zbirki shranjeni samo najbolj reprezentativni predmeti, po zaslugi Zagorke Letica in njenih prizadevanj pa so ustanovili Inventar ter najdbe iz fonda deponirali in klasificirali v skladu z zahtevami sodobne arheologije. Z Dragoslavom Srejovićem sta tudi poskrbela, da zbirka poleg arheoloških najdb z najdišč Vinča in Židovar vključuje tudi artefakte iz Lepenskega Vira in Vlasca.³

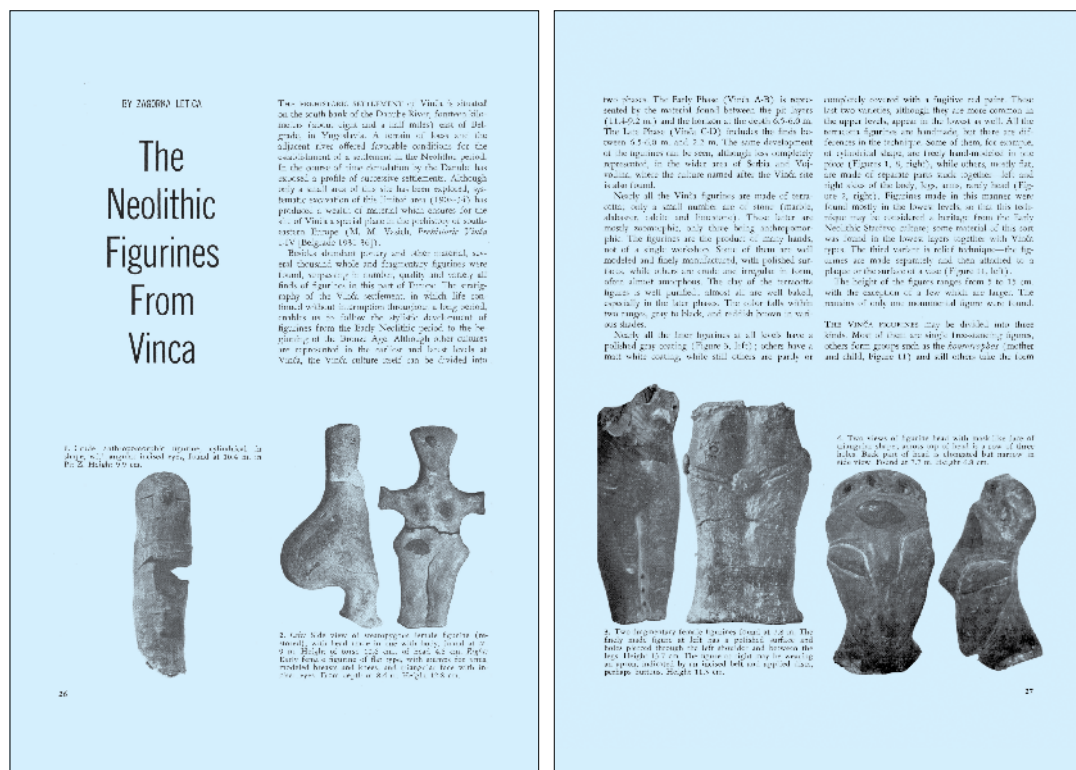
Poleg dela z organizacijo in urejanjem fonda Arheološke zbirke se je ukvarjala tudi z objavljanjem gradiva iz fonda, predvsem z najdišča Vinča-Belo Brdo. Med njenimi deli je treba posebej izpostaviti članek o figuricah, ki ga je leta 1964 objavila v ameriški reviji *Archeology*, ki objavlja znanstvena besedila prilagojena širšemu bralstvu.⁴ Revija *Archaeology* objavlja informacije o arheoloških najdbah in poročila o izkopavanjih z vsega sveta, še posebej pa tiste,

² Miroslav Lazić, »Arheološka zbirka«, v: *Filozofski fakultet 1838–1998*, ur. Rade Mihaljčić, Beograd: Filozofski fakultet, 1998, 440–445; Marko Janković, »Od Vasićeve do Arheološke zbirke: 90 godina od osnivanja Arheološke zbirke Filozofskog fakulteta u Beogradu« (Od Vasićeve do Arheološke zbirke: 90 let od ustanovitve Arheološke zbirke Filozofske fakultete v Beogradu), *Arhaika* 9 (2021): 1–34.

³ Janković, »Od Vasićeve do Arheološke zbirke«.

⁴ Zagorka Letica, »The Neolithic figurines from Vinca« (Neolitske figurice iz Vinče), *Archaeology* 17/1 (1964): 26–32.

ki izstopajo po svoji spektakularnosti in ekskluzivnosti. Z objavo članka v tej reviji je Zagorka Letica vsekakor pomembno prispevala k arheologiji na ozemlju Srbije, tako v znanstvenem smislu kot z vidika njene popularizacije v svetu.

Slike iz članka Zagorka Letica, »The Neolithic figurines from Vinca«, *Archaeology* 17/1 (1964), str. 26 in 27.

Leta 1973 je bila objavljena njena disertacija v spremenjeni obliki, kot knjiga z naslovom *Antropomorfne figurine bronzanog doba u Jugoslaviji* (Antropomorfne figurice bronzaste dobe v Jugoslaviji),⁵ ki je še danes nepogrešljivo delo za vse,

⁵ Zagorka Letica, *Antropomorfne figurine bronzanog doba u Jugoslaviji* (Antropomorfne figurice bronzaste dobe v Jugoslaviji), Beograd: Filozofski fakultet, Savez arheoloških društava Jugoslavije, 1973.

ki se ukvarjajo z bronzasto dobo, pa tudi za vse, ki se ukvarjajo z antropomorfno plastiko v prazgodovini.

Zagorka Letica je bila tesna sodelavka Dragoslava Srejovića in je z njim sodelovala pri raziskavah (pravzaprav je *de facto* vodila izkopavanja) več pomembnih najdišč v Srbiji, kot so Grivac, Ljuljaci, Kusovac,⁶ Latinsko Groblje⁷ in druga.

Najpomembnejše je bilo njeno sodelovanje pri raziskovanju prazgodovine Djerdapa (srb. *Đerdap*), velike soteske na reki Donavi, na meji med Srbijo in Romunijo. V petdesetih letih prejšnjega stoletja se je začel zelo obsežen meddržavni projekt Jugoslavije in Romunije za izgradnjo hidroelektrarne na delu Donave v Djerdapski soteski. Na tem območju se je v preteklosti odvijalo pestro življenje, zato so tudi arheološki ostanki izjemno bogati in raznoliki. Ker je gradnja hidroelektrarne vključevala tudi dvig vodne gladine na velikem območju, je bilo ogroženih veliko arheoloških najdišč. Zato se je leta 1964 začel projekt zaščitnih arheoloških raziskav »Đerdap I« – največji projekt arheoloških izkopavanj na jugoslovanskem ozemlju doslej ter eden največjih tovrstnih projektov v evropski arheologiji.

Ob začetku projekta »Đerdap I« so za najpomembnejše arheološke ostanke veljali tisti, povezani z utrdбами iz časov dačanskih vojn pod vodstvom cesarja Trajana (101–102, 105–106 našega štetja), vključno s Trajanovo ploščo, spomenikom, vklesanim v skalo v soteski, ki priča o tem, da je tam nekoč stal most. Pri raziskovanju so zelo hitro odkrili številne nove najdbe izjemnega pomena za raziskovanje preteklosti, predvsem iz prazgodovinskega obdobja.

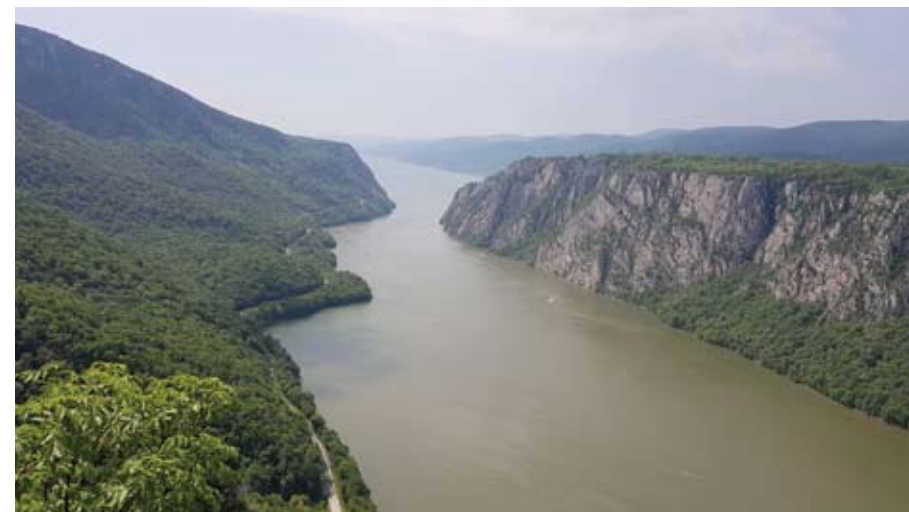
⁶ Navedena kot vodja v sodelovanju z M. Jerinić, kustosom Narodnega muzeja v Kragujevcu – opomba v: Zagorka Letica, »Brdo, Kusovac, Kragujevac – naselje starčevačke in vinčanske grupe« (Brdo, Kusovac, Kragujevac – naselbina starčevaške in vinčanske skupine), *Arheološki pregled* 12 (1970): 15.

⁷ Navedena kot vodja projekta »Etno-kulturni odnosi tokom bronzanog doba na teritoriji Srbije« (Etnično-kulturni odnosi v času bronzaste dobe na ozemlju Srbije) skupaj z D. Srejovićem – opomba v: Dragoslav Srejović in Zagorka Letica, »Praistorijska nekropola na lokalitetu Latinsko Groblje« (Prazgodovinska nekropola na najdišču Latinsko Groblje), *Novopazarški zbornik* 4 (1980): 155–159.

Nekatere izmed teh najdb so izzvale navdušenje tudi v nestrokovni javnosti, najspektakularnejše med njimi pa izvirajo z najdišča Lepenski Vir, kjer so našli najstarejše kamnite skulpture v Evropi. Zaradi tega odkritja je raziskovanje Djerdapske soteske široko zaslovelo, projektu pa je bilo zagotovljeno financiranje za nadaljnje raziskovanje.⁸

Pogled z Lepenskega Vira na romunsko obrežje Donave in planino Treskavac (rom. *Trescovaț*) (fotografija © Selena Vitezović).

Pogled z razgledne točke Ploče na srbski strani Donave na del soteske Djerdap, ki sem imenuje Veliki kazan (fotografija © Dragan Mihajlović).

Zagorka Letica je bila vodja raziskovanja na najdiščih Mala Livadica in Velika Livadica pri Boljetinu (v okolici Djerdapa),⁹ še posebej pomembno pa je bilo njeno sodelovanje pri raziskavah na najdiščih Lepenski Vir in Vlasac. V terenskih dnevnikih z Lepenskega Vira piše: »Vodja izkopavanj na Lepenskem Viru je dr. Dragoslav Srejović, sodelavka pa dr. Zagorka Letica, znanstvena sodelavka na Filozofski fakulteti v Beogradu. Ekipo sestavljajo: [...]«. ¹⁰ Iz tega je razvidno, da je bila Z. Letica dejansko sovodja raziskovanja. Glede na to, da je imel Srejović tudi veliko drugih obveznosti (med drugim so sočasno potekala ameriško-jugoslovanska izkopavanja na najdišču Divostin, kjer je bil Srejović vodja jugoslovanske ekipe), je jasno, da je največ dela na najdišču opravila prav

⁸ Za več informacij o zgodovini arheoloških raziskovanj Djerdapa gl. med drugim Nemanja Mrđić, Vesna Bikić, Dragana Antonović, Milica Radišić in Slaviša Perić, »Arheološka istraživanja u Đerdapu« (Arheološke raziskave v Djerdapu), v: *Mnemosynon firmitatis*, ur. Vesna Bikić in Josip Šarić, Beograd: Arheološki institut, 2017, 67–90, s citirano literaturo.

⁹ Zagorka Letica, »Male Livadice, Boljetin – naselje bronzanog doba« (Male Livadice, Boljetin – naselbina bronzaste dobe), *Arheološki pregled* 12 (1970): 73–74; Zagorka Letica, »Velike Livadice, Boljetin – praistorijska naselja« (Velike Livadice, Boljetin – prazgodovinski naselbini), *Arheološki pregled* 12 (1970): 74–75.

¹⁰ »Dnevnik iskopavanja lokalitet Lepenski Vir kod sela Boljetina. Juli – avgust 1969« (Dnevnik izkopavanja najdišča Lepenski Vir pri vasi Boljetina. Julij–avgust 1969), dokumentacija Arheološkega inštituta. Podobne so tudi formulacije za terenske dnevnike v drugih letih raziskovanj.

Z. Letica. Najdišče Lepenski Vir je proslavilo Srejovića, ki je o tem najdišču napisal knjigo,¹¹ prevedeno tudi v angleščino in objavljeno pri prestižni založbi Thames and Hudson,¹² medtem ko je Z. Letica samostojno objavila več člankov o pokopavanjih in pogrebnih obredih.¹³

Najdišče Vlasac, pogled z zahoda in vzhoda (vir: Dragoslav Srejović in Zagorka Letica, *Vlasac. Mezolitsko naselje u Đerdapu I*, 1978).

¹¹ Dragoslav Srejović, *Lepenski Vir*, Beograd: Srpska književna zadruga, 1969.

¹² Dragoslav Srejović, *Europe's first monumental sculpture: new discoveries at Lepenski Vir* (Prva monumentalna skulptura v Evropi: nova odkritja na Lepenskem Viru), London: Thames and Hudson, 1972.

¹³ Zagorka Letica, »Sahranjivanje i pogrebni rituali u kulturi Lepenskog Vira« (Pokopavanje in pogrebni obredi v kulturi Lepenskega Vira), v: *Počeci ranih zemljoradničkih kultura u Vojvodini i srpskom Podunavlju*, *Materijali* 10 (1974): 51–57.

Po Lepenskem Viru so sledila še odkritja in raziskovanje drugih najdišč iz tega obdobja. Med njimi je najpomembnejše najdišče Vlasac, ki se nahaja nizvodno od Lepenskega Vira. Tukaj sicer niso našli spektakularnih skulptur, so pa dobili veliko kakovostnejše in raznovrstnejše arheološke podatke o različnih vidikih življenja v preteklosti – našli so veliko vsakodnevnega orodja in orožja za lov in ribolov iz kosti, rogovja in kamna, nakit iz uvoženih školjčnih lupin, pa tudi veliko grobov, z analizo katerih so lahko določili natančno kronologijo, izvor pokopanih ljudi, njihov način prehranjevanja in še mnogo drugega. Na tem najdišču je bila Zagorka Letica podpisana kot vodja skupaj z Dragoslavom Srejovićem.¹⁴

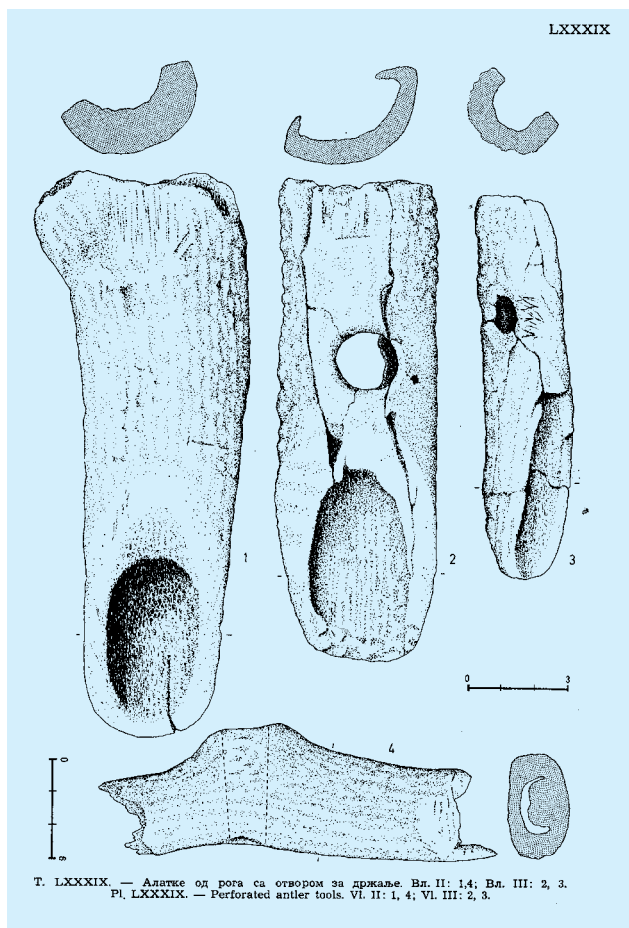
Vlasac je obenem tudi najbolje in najpodrobneje objavljano prazgodovinsko najdišče v Djerdapu. Zagorka Letica je najprej objavila nekaj člankov, samostojno in skupaj z Dragoslavom Srejovićem,¹⁵ celotno gradivo in rezultati analiz pa so bili objavljeni v dvojnem zborniku prispevkov *Vlasac. Mezolitsko naselje u Đerdapu I i II* (Vlasac. Mezolitska naselbina v Djerdapu I in II).¹⁶ Prav Zagorka Letica je zaslužna ne samo za to, da je knjiga *Vlasac* ugledala luč sveta, temveč tudi za zasnovo knjige in konec koncev za njeno izjemno kakovost. Prvi zvezek, naslovljen *Arheologija*, vsebuje poglavja o stratigrafiji najdišč in o premičnih in

¹⁴ Dragoslav Srejović in Zagorka Letica, »Vlasac, Boljetin – epipaleolitska naselja i grobovi« (Vlasac, Boljetin – epipaleolitske naselbine in grobovi), *Arheološki pregled* 12 (1970): 67–73.

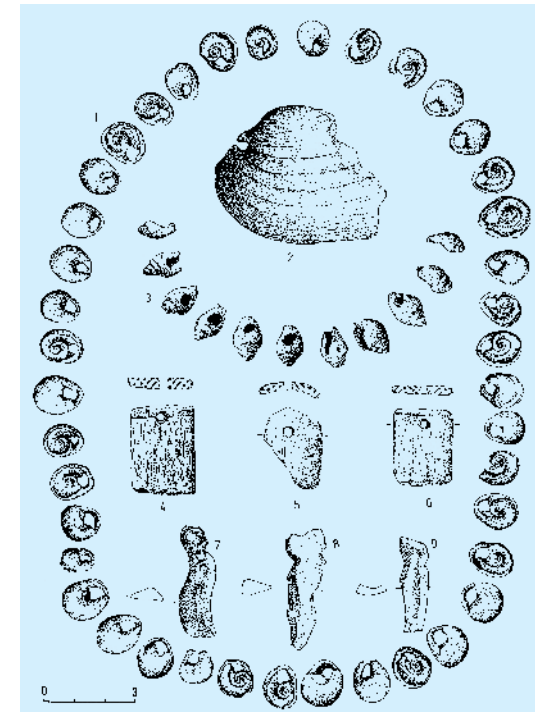
¹⁵ Dragoslav Srejović in Zagorka Letica, »Vlasac, Boljetin – epipaleolitska naselja i grobovi« (Vlasac, Boljetin – epipaleolitske naselbine in grobovi), *Arheološki pregled* 12 (1970): 67–73; Dragoslav Srejović in Zagorka Letica, »Vlasac, Boljetin – epipaleolitska naselja i grobovi« (Vlasac, Boljetin – epipaleolitske naselbine in grobovi), *Arheološki pregled* 15 (1973): 9; Zagorka Letica, »Vlasac – nouvel habitat de la culture de Lepenski Vir« (Vlasac – nova naselbina kulture Lepenskega Vira), *Archaeologica Jugoslavica* 10 (1969): 7–11; Zagorka Letica, »Vlasac – habitat épipaléolithique dans la région des Portes de Fers« (Vlasac – epipaleolitska naselbina v regiji Gvozdena kapija / Železna vrata), v: *Actes du VIIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques II*, Beograd, 1973, 188–192.

¹⁶ Dragoslav Srejović in Zagorka Letica, *Vlasac. Mezolitsko naselje u Đerdapu. Tom I: Arheologija*, Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, Posebna izdanja, vol. DXII, 1978; Dragoslav Srejović in Zagorka Letica, ur. Milutin Garašanin, *Vlasac. Mezolitsko naselje u Đerdapu. Tom II: Geologija. Biologija. Antropologija*, Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, Posebna izdanja, vol. DXII, 1978.

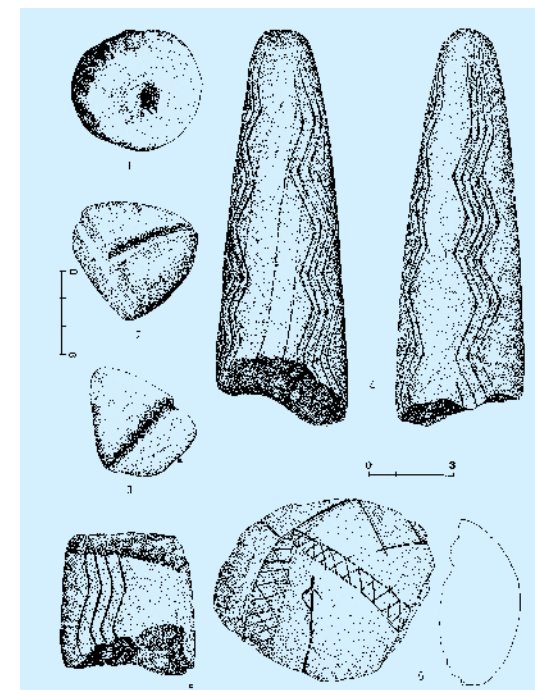
nepremičnih najdbah ter poglavja o družbi, gospodarstvu itd., drugi zvezek, z naslovom *Geologija. Biologija. Antropologija*, pa je zbirka člankov z analizami specializiranih, večinoma tujih strokovnjakov. Zagorka Letica je opravila večino sistematizacije arheološkega gradiva in napisala večino besedil za prvi zvezek, in čeprav je v drugem zvezku podpisana samo v uvodu (skupaj z D. Srejovićem), je jasno, da je veliko večino dela z organizacijo, zbiranjem in urejanjem poglavij opravila prav ona. Vlasac je še danes najbolj podrobno analizirano in objavljeno prazgodovinsko najdišče, ne samo v okviru zaščitnih raziskav Derdapa, temveč v Srbiji nasploh.

Koščeni artefakti (vir: Dragoslav Srejović in Zagorka Letica, *Vlasac. Mezolitsko naselje u Đerdapu I*, Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 1978).

Okrasni predmeti iz lupin mehkušcev, kosti in zob (vir: Dragoslav Srejović in Zagorka Letica, *Vlasac. Mezolitsko naselje u Đerdapu I*, Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 1978).

Loščeni kamniti predmeti: tolkala, orodje za loščenje in predmeti z vrezanim okrasjem (vir: Dragoslav Srejović in Zagorka Letica, *Vlasac. Mezolitsko naselje u Đerdapu I*, Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 1978).

Poleg pisanja znanstvenih del se je Zagorka Letica ukvarjala tudi s prevajanjem. Prevedla je knjigo *Prehistoric Art* (Prazgodovinska umetnost) Thomasa Powella iz leta 1970,¹⁷ ki je pomembna ne samo za študente arheologije, temveč tudi umetnostne zgodovine, in sodi med priporočeno študijsko literaturo.

Zagorka je o svojem delu napisala:

Vse moje arheološko delo se giblje izključno v okvirih prazgodovinske arheologije, povezano pa je predvsem z delom v Arheološki zbirki Univerze, oziroma s številnimi arheološkimi dokumenti, ki so tam shranjeni. Ker je Arheološka zbirka namenjena znanstvenemu delu, tako v zvezi z rednim poukom kot z delom znanstvenikov, velik del svojega časa posvečam sistematični in znanstveni obdelavi fondov te zbirke, ki vsebujejo gradivo iz starejših (Vinča, Židovar) ter novejših izkopavanj, ki jih je vodilo pedagoško in znanstveno osebje tega oddelka (Židovar, Vlasac in druga).¹⁸

Kolegi, ki so sodelovali z gospo Zago, kot so jo imenovali, se je ne spominjajo samo kot odlične arheologinje, temveč tudi kot širokosrčne, čudovite osebe. Pri delu je bila natančna in dobro organizirana, bila je pomembna sodelavka in opora Dragoslavu Srejoviću in njegovem delu, vendar pa je ostala v njegovi senci. Najpomembnejša zapuščina Zagorke Letice danes je Arheološka zbirka Filozofske fakultete v njenem današnjem obsegu in obliki ter knjigi *Vlasac* in *Antropomorfna plastika*, katerih pomen in relevantnost se v vseh teh letih nista zmanjšala. Nasprotno, knjigi sta še danes pomembna literatura, sta brani in citirani in ostajata nepogrešljiva literatura za študente in tudi vse prazgodovinske arheologe.

¹⁷ T. G. E. Powell, *Umetnost praistorije* (Prazgodovinska umetnost), Beograd: Jugoslavija, 1970.

¹⁸ *Biografija Zagorke Letice, Referat*, 869/1, 25. 8. 1981. Arhiv Filozofske fakultete Univerze v Beogradu, pridobljeno iz Marko Janković, »Od Vasićeve do Arheološke zbirke«.

SELENA VITEZOVIĆ je višja znanstvena sodelavka na Arheološkem inštitutu v Beogradu. Diplomirala, magistrirala in doktorirala (2011) je na Filozofski fakulteti Univerze v Beogradu. Njeno raziskovalno polje je prazgodovinska arheologija jugovzhodne Evrope s posebnim poudarkom na prazgodovinskih tehnologijah, obrteh, družbenoekonomski organizaciji ter prazgodovinski simboliki in umetnosti. Napisala je dve knjigi in uredila več publikacij o prazgodovinskih tehnologijah in obrteh. Zanima jo tudi zgodovina arheologije v Jugoslaviji. Sodelovala je pri vrsti arheoloških izkopavanj in pri analizah arheološkega materiala v Srbiji, Bolgariji in na Hrvaškem.

Vesna Dimovska

Ljubinka Basotova

✱ klasična filologinja, profesorica, prevajalka:
primer za *vita bene reddita**

Ukvarjati se s klasično filologijo v drugi polovici 20. in v prvih desetletjih 21. stoletja (ko je po mnenju mnogih ta znanstvena disciplina anahronistična in nerazvojna) je samo po sebi izziv. Biti ženska, ki se v tem obdobju ne ukvarja samo s klasično filologijo, temveč pušča izjemno pomemben pečat tudi v svojem akademskem in kulturnem okolju, pa je že spoštovanja vreden podvig. V spomin na Ljubinko Basotovo (1934–2020), redno profesorico na Filozofski fakulteti v Skopju, ugledno klasično filologinjo, pedagoginjo, znanstvenico in eminentno prevajalko iz klasičnih jezikov v makedonščino, bom poskušala iz zornega kota osebe, ki je imela srečo, da je bila njena študentka, in privilegij, da je bila njena sodelavka, na kratko predstaviti njeno vsestransko poklicno kariero ter njen prispevek k razvoju makedonske klasične filologije. Osrednje točke, v katerih so se udeleževale in manifestirale vrhunske intelektualne sposobnosti Ljubinke Basotove, so predvsem njene znanstvene, prevajalske in pedagoške dejavnosti, ki pa se že po svoji naravi, še posebno pa v njenem primeru, nujno prepletajo in dopolnjujejo na najboljši možen način. Poleg tega je imela Ljubinka Basotova tudi energijo in entuziazem za predano in uspešno delovanje na drugih družbenih in državljskih področjih, bila pa je tudi predsednica in članica več društev, organov, kulturnih prireditev in nevladnih organizacij, na primer predsednica Društva klasičnih filologov Makedonije, podpredsednica Zveze društev za tuje jezike, častna članica Društva pisateljev Makedonije, članica Izvršnega odbora Zveze za emancipacijo in enakopravnost žensk in mnogih drugih.

* Besedna zveza je »sposojena« iz Ciceronovega dela *Philippicae* (Cic. *Phill.* 14), iz povedi, ki se glasi »Brevis a natura vita nobis data est; at memoria bene redditae vitae sempiterna« (v prevodu: »Narava nam je dala kratko življenje, vendar je večni spomin na dobro preživeto življenje.«).

Profesorica Ljubinka Basotova se je rodila v Skopju v družini grafičnih delavcev,¹ kar je tudi sama večkrat s ponosom poudarjala. Klasično gimnazijo je zaključila v svojem rojstnem mestu, kjer je leta 1959 tudi diplomirala na Filozofsko-filološki fakulteti Univerze Sv. Cirila in Metoda. Na isti fakulteti je tudi magistrirala in doktorirala, leta 1961 pa se je tam tudi zaposlila – najprej kot asistentka, kasneje pa tudi kot profesorica skupine predmetov iz latinske normativne slovnice za študente klasične filologije, pa tudi za študente zgodovine, arheologije, umetnostne zgodovine, romanistike in primerjalne književnosti.

Ljubinka Basotova v mladosti (© družinski arhiv).

¹ Grafični delavec je bil delavec v tiskarni, ki je zlagal črke in pripravljaval besedilo za tisk. V obdobju med prvo in drugo svetovno vojno so grafični delavci veljali za napredne in prosvetljene delavce, ker so se organizirali v sindikate in se borili za delavske pravice.

Številne generacije študentov se s hvaležnostjo in spoštovanjem spominjajo njenih predavanj, ki so bila navdihujoča, začinjena z mitologijo, zgodovinskimi dejstvi, izreki in citati rimskih in starogrških avtorjev, z dolgimi razpravami in praktičnimi vajami, kot jih lahko zasnuje profesorica s široko izobrazbo in enciklopedičnim znanjem. Ljubinka Basotova je svoja prizadevanja za ustvarjanje izobraženega podmladka ter usposobljenih in kompetentnih klasičnih filologov izkazovala tudi kot mentorica številnih diplomskih, magistrskih in doktorskih nalog. Nesebično in predano je podpirala, pomagala, spodbujala in navdihovala mlajše kolege in sodelavce in je bila izjemno ponosna na njihove uspehe. Skoraj pregovoren je bil tudi njen čut za pravičnost, odločnost, da vedno zaščiti prikrajšane, šibkejše, mlajše, da spodbuja svoje študente, diplomante in prijatelje k vztrajanju in k dokončanju začetega, k temu, da se lotijo novih projektov, zato smo se včasih šalili na njen račun: »Gorje tistemu, ki se mu profesorica odloči pomagati ali ga motivirati!«

Basotova je pomembno prispevala k razvoju in napredku pouka latinščine – ne samo na univerzitetni, temveč tudi na srednješolski ravni – tudi kot članica komisij za pripravo učnih načrtov in programov, pa tudi kot avtorica in soavtorica okoli desetih učbenikov latinščine (od prvega iz leta 1987,² ki je imel štiri izdaje, do zadnjih dveh,³ ki sta bila natisnjena leta 2004). Njene učbenike so uporabljale številne generacije srednješolcev, ki so zaradi skrbno izbranega metodološkega pristopa in raznolike vsebine pridobili jezikovna znanja, obenem pa so tudi obogatili svojo splošno kulturo in pismenost. Njena vztrajna prizadevanja za afirmacijo in višjo kakovost poučevanja latinščine so se kazala tudi v njenem nesebičnem angažiranju pri vzpostavljanju in organizaciji vsakoletnih državnih tekmovanj v latinščini in starogrščini, ki so postala tradicionalna in potekajo še danes, po več kot petdesetih letih.

² Ljubinka Basotova in Danica Čadikovska, *Latinski jazik za III godina, kulturološka struka* (Latinščina za III. Letnik, kulturologija), Skopje: Prosvetno delo, 1987.

³ Ljubinka Basotova, *Auctores Romani: Latinski jazik za IV godina, reformirano gimnazisko obrazovanje* (Auctores Romani: latinščina za IV. letnik, reformirano srednješolsko izobraževanje), Skopje: Prosvetno delo, 2004 in *Latinitas: Latinski jazik za III godina, gimnazisko obrazovanje* (Latinitas: Latinščina za III. letnik, srednješolsko izobraževanje), Skopje: Prosvetno delo, 2004.

Kolaž učbenikov, ki jih napisala Ljubinka Basotova.

Dolgoletno znanstveno delovanje Ljubinke Basotove se kaže v več desetih delih, ki so bila objavljena v znanstvenih in strokovnih revijah,⁴ na predavanjih in prispevkih v zbornikih z domačih in mednarodnih simpozijev, kongresov in znanstvenih konferenc, na katerih je sodelovala. Kompetence in znanja iz svoje osnovne znanstvene discipline, klasične filologije, je vključevala v interdisciplinarne raziskave, ki obravnavajo vprašanja in probleme s področij zgodovine, književnosti in makedonistike. Med primeri njenega prispevka k napredku makedonske zgodovine so dela mediavelistike,⁵ cirilometodoistike,⁶ pa tudi prevodi latinskih in bizantinskih virov za preučevanje srednjeveške zgodovine Makedonije, objavljeni v posebnih izdajah.⁷ V več svojih jezikoslovnih delih je obravnavala prodor, prisotnost ter način fonetičnih, morfoloških in pomenskih prilagoditev latinskih leksemov (besed in izrazov)

⁴ Na primer: *Živa antika, Prilozi MANU* (Priloge Makedonske akademije znanosti in umetnosti), *Zbornik na Filozofskiot fakultet vo Skopje* (Zbornik Filozofske fakultete v Skopju), *Zbornik na Institutot za staroslovenska kultura* (Zbornik Inštituta za staroslovensko kulturo), *Systasis* idr.

⁵ Ljubinka Basotova, »Našite krajišta i luže vo biografijata na Skenderbeg od Marin Barleti« (Naši kraji in ljudje v biografiji Skenderbega Marina Barletija), *Istorija, spisanie na istoriskite društva na SR Makedonija*, 1 (1974): 295–308; »Letopisot na popot Dukljanin kako izvor za makedonskata srednovekovna istorija i isčeznatite mestni iminja« (Kronika popa Dukljanina kot vir za makedonsko srednjeveško zgodovino in manjkajoča krajevna imena), v: *Spomenici za srednovekovnata i ponovata istorija na Makedonija*, zvezek V, ur. Vladimir Mošin in Lidija Slaveva, Prilep: IISK, 1988, 121–136; »Odnosot na Car Samuil kon sosedite« (Odnos carja Samuela do sosedov), *Balcanoslavica* 26/27 (1999): 119–130.

⁶ Ljubinka Basotova, »Solunskite bračka i dogmata na trijazičnicite« (Solunska brata in dogma trojezičnikov), *Kulturen život* 6 (1982): 28–30; *Svedošta za Kiril i Metodij* (Pričevanja o Cirilu in Metodu), izbor, prevod in beležke o slovanskih in latinskih virih Radmila Ugrinova-Skalovska in Ljubinka Basotova, Skopje: Misla, 1989.

⁷ Ljubinka Basotova, »Istoriografski izvori: prevodi od starogrčki i latinski na makedonski« (Zgodovinopisni viri: prevodi s starogrškega in latinskega na makedonski), v: *Dokumenti za borbata na makedonskiot narod za samostojnost i nacionalna država*, 1. zvezek, ur. Hristo Andonov Poljanski, Skopje: UKIM, 1981; »Dokumenti na grčki jazyk so naporeden makedonski prevod« (Dokumenti v grškem jeziku z vzporednim makedonskim prevodom), v: Petar Miljković Peppek, *Veljusa: manastir Sv. Bogorodica Milostiva vo seloto Veljusa kaj Strumica*, Skopje: UKIM, 1981.

v makedonščini.⁸ Dolgo je raziskovala tudi vpliv in odnos do antične književnosti in kulture pri avtorjih iz časa makedonskega preporoda (obnove) v 19. in začetku 20. stoletja.⁹

O neprecenljivem in obsežnem prevajalskem opusu¹⁰ Ljubinke Basotove, ki je izjemno pomemben za makedonski kulturni prostor, lahko zdaj govorimo kot o celovitem korpusu, ki zaobjema več kot štirideset bibliografskih enot in ki ga je Basotova velikodušno prepustila v zapuščino sedanjim in prihodnjim generacijam. Poznavalci njenih prevodov, še bolj pa tisti, ki so jo osebno poznali in so imeli možnost spremljati strast in entuziazem, s katerima se je lotevala prevajalskih izzivov, bi se zagotovo strinjali, da je njen prevajalski korpus rezultat več desetletnega neprekinjenega trdega in požrtvovalnega dela. Njeno svojevrstno plemenito poslanstvo je bilo, da s prevodi iz stare grščine in latinščine afirmira in približa antično literarno tradicijo makedonskemu bralstvu ter obenem promovira makedonščino kot prevajalski jezik in medij za prenašanje estetskega dostojanstva, izraznih vrednosti in vsebinskih bistev razmišljanj vrhunskih avtorjev in mislecev antične in srednjeveške kulture.

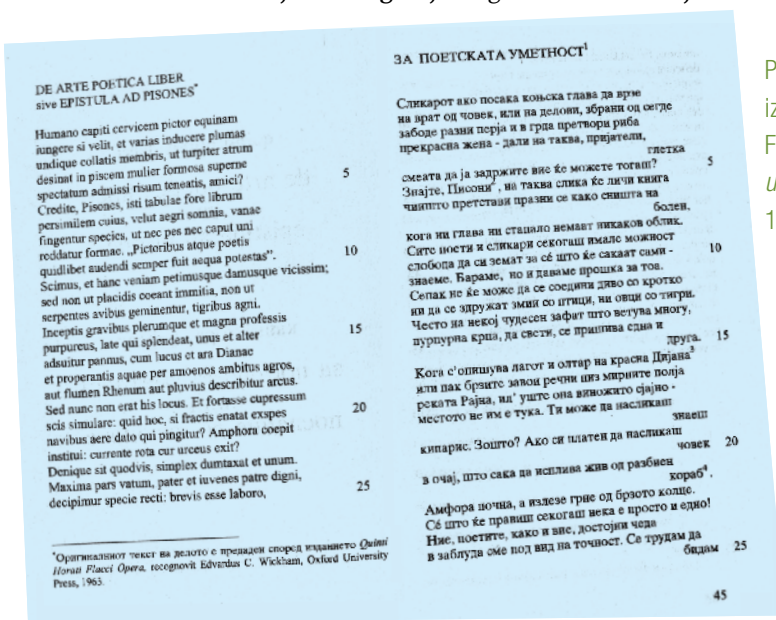
Zahvaljujoč izjemnim prevajalskim dosežkom Ljubinke Basotove so v makedonskem jeziku na voljo kulturna dela, ki predstavljajo temelje evropske literarne, filozofske in znanstvene tradicije. Največji in najpomembnejši segment

⁸ Ljubinka Basotova, »Recepcija i adaptacija na leksika od latinsko poteklo vo makedonskiot jazyk« (Recepcija in adaptacija besedišča latinskega izvora v makedonskem jeziku), *Živa antika* 44 (1994): 139–150; »Patišta za prodir i fonetska i akcentska adaptacija na latinski i neolatinski leksemi vo makedonskiot jazyk« (Poti vstopa in fonetične in prozodične adaptacije latinskih in neolatinskih leksemov v makedonskem jeziku), *Godišen zbornik na Filozofskiot fakultet* 21 (1994): 173–181; idr.

⁹ Ljubinka Basotova, »Za dramoletot 'Serbija šetaetsja v zemelj svojih' od Jordan Hadži Konstantinov – Džinot« (O dramoletu »Serbija šetaetsja v zemelj svojih« Jordana Hadži Konstantinova – Džina), *Prilozi na MANU* VIII 1/2 (1983): 81–88; »Homerovata prolepsa vo Prličeviot 'Skenderbej'« (Homerjeva prolepsa v Prličevem »Skenderbegu«), v: *Životot i deloto na Grigor Prličev*, ur. Blaže Koneski idr., Skopje: Filološki fakultet, 1986, 128–137; »Antikata kako inspiracija vo dramskiot opus na Jordan Hadži Konstantinov – Džinot« (Antika kot navdih v dramskem opusu Jordana Hadžija – Džina), *Portal* 25/26 (2009): 10–11.

¹⁰ Za več podrobnosti o prevajalskem delu Ljubinke Basotove gl. Vesna Dimovska-Janjato-va, »Za preveduvačkiot opus na Ljubinka Basotova« (O prevajalskem opusu Ljubinke Basotove), https://www.systasis.org/pdfs/systasis_37_2.pdf (dostop: 23. oktober 2021).

njenega prevajalskega dela predstavljajo pesniška dela, v katerih verzi v makedonščini zvenijo močno in harmonično v metričnih stopicah izvirnikov,¹¹ pa naj gre za daktilski heksameter¹² ali elegični distih:¹³ Vergilova *Eneida* (*Aeneis*) ter *Bukolika in Georgika* (*Bucolica et Georgica*), Ovidijeva *Metamorfoze* (*Metamorphoses*), pa tudi *Heroide* (*Heroides*), Horacijeva *Umetnost poezije* (*De arte poetica*), *O naravi stvari* (*De rerum natura*) Lukrecija Kara. Še raznovrstnejši v smislu poetičnih oblik, pa tudi z vidika metričnih stopic, je njen izbor *Rimske poezije*,¹⁴ ki vključuje prevode Katula, Horacija, Tibula, Propercija, Vergila, Lukrecija in Ovida. Basotova se je kot odlična prevajalka iz starogrščine izkazala s prevodom Sofoklejevih tragedij *Antigona* in *Filoktet* v jamskem trimetru.¹⁵

Prevod Ljubinke Basotove iz knjige Quintus Horatius Flaccus, *Za poetskata umetnost*, Skopje: Mislja, 1996, str. 44–45.

11 Metrika stare grške in rimske poezije temelji na količini zlogov, torej na menjavanju dolgih in kratkih zlogov v verz u po natančno določenih pravilih. Prevajanje v metriki izvirnika je izjemno zahtevna naloga, ki zahteva zelo natančno štetje dolgih in kratkih zlogov, občutek za ritem in talent za verzifikacijo.

12 Daktilni heksameter je verz iz šestih stopic, značilen predvsem za epske pesnitve.

13 Ta distih je sestavljen iz enega heksametra in enega pentametra in je značilen za žalostinke oz. elegije.

14 *Rimska poezija*, prevod iz latinščine in zapiski Ljubinke Basotove, Skopje: Panili, 2012.

15 Sofoklej, *Antigona*, *Filoktet*, prevod iz stare grščine Ljubinka Basotova, Skopje: Mislja, 1990; ponatis Skopje: Ars lamina, 2015.

Ljubinka Basotova je tudi avtorica številnih prevodov celostnih historio- grafskih del, napisanih v klasični ali srednjeveški latinščini, kot so *Zgodovina Aleksandra Velikega* (*De rebus gestis Alexandri Macedonis*) Kurcija Rufa, najstarejši celovit zapis o njegovih pohodih, pa Justinovo *Filipsko zgodovino* (*Historiae Philippicae*), ki je eden prvih virov o zgodovini vladarjev antične Makedonije.¹⁶ Prevedla je tudi *Zapiske iz galskih vojn* (*Commentarii de bello Gallico*) Julija Cezarja ter slavni Tacitovi deli *Anali* (*Annales*) in *Zgodovine* (*Historiae*).¹⁷ Prevod obsežne biografije Kastriotija Skenderbega *Življenje in dela epirskega vladarja* (*Vita et res praeclare gestae Georgi Castrioti*)¹⁸ je poseben izziv za vsakega prevajalca, tako zaradi specifičnega sloga avtorja iz 16. stoletja kot tudi zaradi dejstva, da jo je prevajala iz starotiskane knjige, za kar je potreben tudi paleografski pristop¹⁹ pri razbiranju številnih kratic, izpuščenih mest v besedilu in podobnem.

Pri prevajanju filozofskih, teoloških in strokovnih del je *condicio sine qua non* (temeljni predpogoj) tudi poznavanje ustreznega področja, terminologije in konteksta nastajanja dela, pri čemer je Basotova potrjevala svoj sloves vsestranske eruditke, ki je ustvarila novo strokovno izrazoslovje, s katerim je nadomestila v tovrstnih diskurzih pogoste latinizme in grcizme. Je tudi avtorica prvih prevodov Cicerona (npr. *Največje dobro in največje zlo* [*De finibus bonorum et malorum*] in Avrelija Avguščina v makedonščino: deset knjig kapitalnega dela *O božjem mestu* (*De civitate Dei*) ter *Izpovedi*

16 Kvint Kurcij Ruf, *Istorija*, prevod iz latinščine Ljubinka Basotova in Valerij Sofronievski, Skopje: Patrija, 1998; Justin, *Filipovata istorija*, prevod iz latinščine Ljubinka Basotova, Skopje: Patrija, 2000.

17 Gaj Julij Cezar, *Beleški za Galskata vojna* (Zapiski iz galskih vojn), prevod iz latinščine Ljubinka Basotova in Valerij Sofronievski, Skopje: Tri, 2000; Tacit, *Anali*, prevod iz latinščine in dodatek Ljubinka Basotova, Skopje: Tri, 2005; Kornelij Tacit, *Istorii*, prevod iz latinščine Ljubinka Basotova, Skopje: Panili, 2013.

18 Marin Barleti, *Skenderbeg: životot i delata na epirski ot vladetel*, prevod iz latinščine in opombe Ljubinka Basotova in Vesna Dimovska-Janjatova, Skopje: Kultura, 2008.

19 Paleografija (gr. *palaios*: »star«, *graphie*: »pisava«) je pomožna zgodovinska veda, ki se ukvarja s preučevanjem razvoja in širjenja vrst pisav.

(*Confessiones*).²⁰ Izjemno je dejstvo, da je *Hvalnica norosti* (*Stultitiae laus*) Erazma Rotterdamskega v prevodu Ljubinke Basotove doživela tri izdaje.²¹ V marsičem je edinstvena tudi Vitruvijeva strokovna knjiga *O arhitekturi* (*De architectura*),²² ki jo lahko makedonsko bralstvo bere v svojem jeziku zahvaljujoč natančnemu prevodu Basotove, pri katerem je morala ta med drugim najti tudi ustrezne prevajalske rešitve za obsežno ozko strokovno terminologijo.

Naslovnica knjige Ciceron, *Govori protiv Katilina* (prevod, predgovor in opombe Ljubinka Basotova), Skopje: Metaforum, 1994.

20 Mark Tulij Ciceron, *Filozofski raspravi – Za prijateljstvo, Za starosta, Za prezir do smrti* (Filozofski pogovori – O prijateljstvu, O starosti, O preziru do smrti), prevod iz latinščine Ljubinka Basotova, Skopje: Makedonska knjiga, 1983; Ciceron, *Filozofski raspravi: Za krajnosti na dobroto i zloto. Tuskulanski raspravi* (Filozofske pogovori: Največje dobro in največje zlo. Pogovori v Tuskulu), prevod iz latinščine Ljubinka Basotova, Skopje: Tri, 2003; Avrelij Avguštin, *Za državata božja*, prevod iz latinščine Ljubinka Basotova, Skopje: Kultura, 1997; in Avrelij Avguštin, *Za državata božja*, knjige VI–X, prevod iz latinščine Ljubinka Basotova, Skopje: Kultura, 2008; Avrelij Avguštin, *Ispovedi*, prevod iz latinščine Ljubinka Basotova, Skopje: Tri/Ars Lamina, 2015.

21 Erazem Rotterdamski, *Pofalba na ludosta*, prevod iz latinščine Ljubinka Basotova, Skopje: Kultura, 1990. Ponatisa 1996 in 2003.

22 Vitruvij, *Deset knjigi za arhitekturata* (Deset knjig o arhitekturi), prevod iz latinščine Ljubinka Basotova, Skopje: Zumpres, 1998.

Zanimivo je, da prevajalski korpus Ljubinke Basotove vsebuje samo eno delo iz rimskega govorništva, katerega odlična poznavalka je bila in o katerem je svojim študentom in študentkam pripovedovala z velikim navdušenjem, namreč Ciceronove *Govore proti Katilini* (*Catilinaria*).²³ Na pamet je znala celotne odlomke in strani iz njegovih govorov, ki jih je tudi komentirala z izčrpnimi razlagami družbenih in zgodovinskih okoliščin, osebnosti in dogodkov, na katere so se ti odlomki nanašali. K Ciceronovi govorniški zapuščini se je vrnila konec leta 2019 (takrat me je tudi prosila, naj ji iz knjižnice Inštituta za klasične študije prinesem latinski izvornik), ko je začela prevajati *Govore proti Gaju Veru* (*In Verrem*), vendar tega cilja ni izpolnila zaradi neizprosne naravne *vis maior*, svoje smrti. Vendar pa je za Ljubinko Basotovo še posebej primerna latinska različica uvodnih verzov enega izmed Hipokratovih aforizmov: *Vita brevis, ars longa* (»Življenje je kratko, umetnost pa dolgoživa«)!

Ljubinka Basotova na koncu svoje karijerne poti (© družinski arhiv).

23 Ciceron, *Govori protiv Katilina*, prevod, predgovor in opombe Ljubinka Basotova, Skopje: Metaforum, 1994.

Ljubinka Basotova je za svoje znanstvene, družbene, predvsem pa za prevajalske dosežke prejela številna priznanja in nagrade, od reda zaslug za narod s srebrno zvezdo, s katerim jo je leta 1981 odlikoval predsednik SFRJ, nagrade »Grigor Prličev« za prevod *Eneide* (1999) ter nagrade za celotni prevajalski opus »Kiril Pejčinović« (2001), vse do najvišjega državnega priznanja v Makedoniji za prispevek k nacionalni kulturi – nagrade »11. oktober« (2006). Kot duhovita, družabna, vesela in komunikativna oseba se je pogosto pošalila, da »red in kroglja nikoli ne zadeneta pravega človeka«, a je bila vendarle ponosna na to in številne druge nagrade, ki jih je prejela.

Naj mi bo kot njeni študentki, asistentki in občudovalki dovoljeno izraziti mnenje, da je poleg njenih drugih dosežkov in nagrad morda še pomembnejše to, da so številne kolege in kolegice prav njeni prevodi navdušili za prevajanje iz klasičnih jezikov, da je postavila visoke standarde in merila za kritično prevajanje in pravo filološko delo na starih besedilih ter da je kot pripadnica druge generacije klasičnih filologov v Makedoniji, skupaj z Eleno Kolevo in Danico Čadikovsko, na najboljši možen način nadaljevala pionirsko delo in prevajalsko mojstrstvo akademika Mihaila Petruševskega. Do enega izmed zadnjih srečanj kolegov, ki jih je bila profesorica Basotova vedno zelo vesela, je prišlo konec leta 2019, nekaj mesecev, preden nas je za vedno zapustila, na promociji zbornika *Exegi monumentum aere perennius*,²⁴ ki je izšel v čast Eleni Kolevi, Ljubinki Basotovi in Danici Čadikovski ob 85. obletnici njihovega rojstva.

²⁴ Naslov zbornika je pravzaprav znani uvodni verz iz 30. pesmi Horacijeve tretje knjige pesmi, ki pomeni »Postavil sem (si) spomenik, trajnejši od bron«, s čimer cilja na svojo pozicijo. *Exegi monumentum aere perennius* (*Zbornik vo čest na Elena Koleva, Ljubinka Basotova i Danica Čadikovska, po povod 85 godini od nivnoto raganje*), <http://www.systasis.org/index.php/en/special-editions> (dostop: 21. maj 2021).

VESNA DIMOVSKA je redna profesorica na Inštitutu za klasične študije Filozofske fakultete Univerze sv. Cirila in Metoda v Skopju. Tam je tudi diplomirala, magistrirala in doktorirala (leta 2000) iz klasične filologije. Predava latinščino, latinsko paleografijo in metodiko poučevanja klasičnih jezikov, te teme pa so tudi predmet njenega znanstvenega raziskovanja. Napisala je več kot petnajst univerzitetnih in srednješolskih učbenikov za latinski jezik in civilizacijo ter prevedla več kot deset knjig iz latinščine in stare grščine v makedonščino.

Tanja Petrović

Svenka Savić

✱ svoboda in moč neumeščnosti

Jezikoslovka in profesorica emerita Filozofske fakultete Univerze v Novem Sadu, Svenka Savić, je eno najpomembnejših imen v jugoslovanskem prostoru tako v zgodovini študij spola kot tudi v zgodovini interdisciplinarnih študijev psiholingvistike, analize diskurza, feminističnega jezikoslovja, feministične teologije in romskih študij. K še večji raznolikosti njenega znanstvenega opusa prispeva dejstvo, da je bila v šestdesetih letih 20. stoletja balerina in članica ansambla Srbskega narodnega gledališča v Novem Sadu. Baletni karieri se je odpovedala zaradi akademske, ne glede na to pa se je v svojih raziskavah še naprej posvečala zgodovini baleta in baletni kritiki ter ju povezovala s svojimi raziskovalnimi interesi.¹

Naslovnica knjige zbranih zapisov Svenke Savić o plesu in baletu: *Pogled u nazad: Svenka Savić o igri i baletu*, priredile Veronika Mitro, Vesna Krčmar in Marijana Čanak, Novi Sad: Futura publikacije in Ženske studije i istraživanja, 2006.

¹ Gl. Vera Obradović Ljubinković, »Svenka Savić: Hajde da počnemo dijalog i/ili kako se ostvaruju dodiri nespojivog«, v: *Svenka Savić: Između baletske i jezičke igre*, ur. Ivana Antonić, Novi Sad: Ženske studije i istraživanja, Futura publikacije 2020, 121–156.

Levo: Svenka Savić leta 2021 na svojem domu, obkrožena s fotografijami iz baletne preteklosti (fotografija: Aleksandar Jovanović © mojnovisad.com). Desno: Svenka Savić s starejšo hčerko Saro po tem, ko je dobila nagrado za življenjsko delo Srbskega ljudskega gledališča (Srpsko narodno pozorište) v Novem Sadu leta 2010 (© Svenke Savić, osebni arhiv).

Poleg izjemne raznolikosti in interdisciplinarnosti delo Svenke Savić odlikujejo tudi izrazita uporabnost, izhajanje iz konkretnih družbenih okoliščin, povezanost z različnimi družbenimi skupinami (kot so Romi, »gastarbajteri«, ženske iz manjšinskih skupnosti) in raziskovalna obravnava njihovih (ne le jezikovnih) potreb in težav. Kot je v uvodni beležki v zborniku, posvečenem petdesetletnici raziskovalnega dela Svenke Savić, zapisala Vera Babić, »jezika

nikoli ni ločevala od tistih, ki ga govorijo«. ² Zato je akademsko delovanje profesorice Svenke Savić neločljivo od družbenega aktivizma in organizacijskih dejavnosti, s katerimi je odpirala infrastrukturne možnosti za izobraževanje, opolnomočenje in povezovanje žensk iz drugih članic in članov marginaliziranih družbenih skupin.

* * *

Svenka Savić se je rodila leta 1940 v vojvodinskem naselju Gospođinci. Na študij južnoslovanskih jezikov na Filozofski fakulteti Univerze v Novem Sadu se je vpisala v akademskem letu 1959–1960. Po zaključenem študiju se je pridružila Inštitutu za jezikoslovje (Institut za lingvistiku) v Novem Sadu. Kariero raziskovalke je začela in se raziskovalno izoblikovala v tradiciji tedaj prevladujočega strukturalističnega jezikoslovja, ki temelji na predpostavki, da predstavlja jezik strukturo med seboj povezanih elementov, katerih delovanje in pomen sta neločljiva od njihovega razmerja z drugimi elementi znotraj strukture. S priključitvijo projektu »Raziskovanje skladnje otroškega govora« pa se je preusmerila na interdisciplinarne raziskave. Kot sama poudarja, je na tovrstno usmeritev in njeno raziskovalno politiko odločilno vplivala tedanja vodja projekta, psiholingvistka prof. Melanija Mikeš, ki jo Svenka Savić opisuje kot odlično in angažirano mentorico: vztrajala je na skupinskem delu in sodelovanju v raziskovanju, hkrati pa je mlajšim raziskovalkam puščala veliko svobode ter jih spodbujala k delovanju v mednarodnem okolju in k samoizobraževanju na jezikoslovnih področjih, ki so v domačem okolju šele nastajala. Vse omenjene lastnosti je od svoje mentorice prevzela tudi Svenka Savić, kasneje pa je od prof. Mikeš prevzela tudi vodenje projekta. Leta 1977 je doktorirala na Oddelku za psihologijo Filozofske fakultete v Beogradu z disertacijo o učenju jezika pri otrocih dvojčkih v primerjavi z drugimi otroci. Na podlagi disertacije je nastala mednarodno odmevna študija *How Twins Learn to Talk*

(Kako se dvojčki učijo govoriti). ³ V njej je oporekala v literaturi razširjenemu prepričanju, da dvojčki niso »dovolj dobri«, ko gre za razvoj govora, da zaostajajo, ker zaradi prisotnosti para v komunikaciji ne čutijo potrebe po odrasli osebi. Ugotovila je, »da se dvojčki, če jim je le omogočena prisotnost odrasle osebe, enako uspešno učijo jezika kot edinci, in so pogosto celo uspešnejši na področjih, ki so pomembna za osamosvojitve članov znotraj para dvojčkov«. ⁴

Naslovnica knjige Svenke Savić, *How Twins Learn to Talk: A Study of the Speech Development of Twins from 1 to 3*, London: Academic Press, 1980.

Leto 1980 je preživela na Kalifornijski univerzi Berkeley, kjer je sodelovala z vodilnimi raziskovalkami in raziskovalci na področju interdisciplinarnih raziskav jezika, kot so Dan Slobin, John Searle, Robin Lakoff, John Gumperz in drugi. Ta izkušnja ji je pomagala utrditi lastno teoretično in metodološko usmeritev k jezikovni rabi in njeni obravnavi v izrazito večdisciplinarnem kontekstu. Osredotočila se je na raziskovanje pogovornega jezika in za predmet analize izbrala enote, večje od stavka. Njena knjiga *Narativi kod dece* (Narativi pri otrocih) je prva monografija, ki temelji na tovrstnem teoretičnem pristopu. ⁵

² Vera Vasić, »Uredniška beleška«, v: *Diskurs i diskursi: Zbornik u čast Svenki Savić*, ur. Vera Vasić, Novi Sad: Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu, Ženske studije i istraživanja 2010, 11.

³ Svenka Savić, *How Twins Learn to Talk: A Study of the Speech Development of Twins from 1 to 3*, London: Academic Press, 1980.

⁴ Svenka Savić, »Izgrađivanje akademske zajednice«, v: *Diskurs i diskursi*, 59.

⁵ Svenka Savić, *Narativi kod dece*, Novi Sad: Prosveta, 1985.

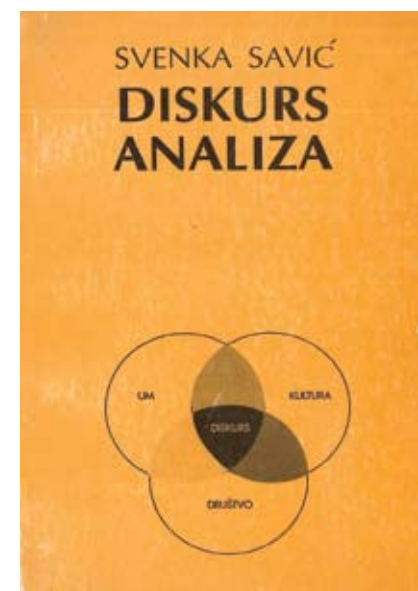
Med letoma 1975 in 2000 je bila pod vodstvom Svenke Savić oblikovana podatkovna baza – Novosadski korpus pogovornega jezika. S sodelavkami in sodelavci se je posvečala analizi pogovornega diskurza in empiričnim raziskavam vprašanj, ki so bila v srbskem jezikoslovju zanemarjena. Prav tako je bil v ospredju njenega zanimanja govor tistih, ki so družbeno marginalizirani. Kot sama poudarja, je zanjo predstavljal izziv »raziskovati pozicijo ‘drugega’, saj podatki o ‘drugem’ večinoma manjkajo, ker jezikoslovje praviloma opisuje le ne-druge«⁶ oziroma se osredotoča predvsem na privilegirane govorce jezika (izobražence, odrasle govorce, etnično večinsko prebivalstvo). Ukvarja se z razvojem jezika pri romskih otrocih, z vprašanji maternega jezika otrok jugoslovanskih delavcev v tujini, od zadnjega desetletja 20. stoletja pa tudi z jezikovnimi in drugimi vprašanji, povezanimi z ženskami iz različnih družbenih in jezikovnih skupin. Posveča se rabi jezika pri ženskah in nasploh vprašanju položaja žensk v družbi. Pri tem metodološki postulat njenega dela ostajajo enaki – vztraja na interdisciplinarnosti in oblikovanju korpusov empiričnih podatkov in se osredotoča na družbeno marginalizirane in »druge«.

Pomembnost institucionalizacije

Pri vzpostavitvi novih, izrazito interdisciplinarnih jezikoslovnih disciplin, ter pri raziskovanju problematike, ki jo je večina jezikoslovcev v srbistiki ignorirala, se je profesorica Svenka Savić zavedala pomembnosti institucionalizacije ter oblikovanja visokošolske in raziskovalne infrastrukture. Tovrstna infrastruktura namreč omogoča izobraževanje in povezovanje raziskovalcev in raziskovalcev, pretok znanja ter opolnomočenje pripadnic in pripadnikov ranljivih in marginaliziranih skupin. Leta 1977 se je Novosadski inštitut za jezikoslovje združil z Oddelkom za južnoslovanske jezike na Filozofski fakulteti Univerze v Novem Sadu. Zaposleni na inštitutu so se postopoma vključevali v pedagoški proces. Zaradi svoje interdisciplinarne raziskovalne usmeritve je Svenka Savić pri tem naletela na težavo, saj v tedanjem študijskem programu ni bilo predmetov, v okviru katerih bi lahko naprej posredovala svoje znanje in znanstvene

⁶ Savić, »Izgrađivanje akademske zajednice«, 59.

ugotovitve. Zato je še celo desetletje ostala »zgolj« raziskovalka.⁷ V osemdesetih letih prejšnjega stoletja sta bila na njeno pobudo v magistrski program na oddelku vključena predmeta Psiholingvistika in Analiza diskurza, na koncu desetletja pa je bil slednji vključen tudi v redni študijski program. Na podlagi predavanj je nastal učbenik *Diskurs analiza*.⁸ Svenka Savić je vztrajala na sodelovanju in izmenjavi na območju nekdanje Jugoslavije in od leta 1984 pa do razpada SFRJ organizirala interdisciplinarne jezikoslovne programe v Meduniverzitetnem centru za podiplomski študij v Dubrovniku.

Naslovnica knjige Svenke Savić, *Diskurs analiza*, Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu – Filozofski fakultet, 1993.

Prelomni točki v krepitvi infrastrukture za interdisciplinarno raziskovanje spola predstavljata ustanovitev združenja Ženski študiji in raziskave (Ženske studije i istraživanja) ter Centra za študije spola (Centar za rodne studije) na Univerzi v Novem Sadu. Tako ustvarjen institucionalni okvir je omogočil kontinuirano izobraževalno, raziskovalno in publicistično dejavnost. Združenje Ženski študiji in raziskave je od leta 1998 do danes v več kot 30 knjigah objavilo več kot tisoč življenjskih zgodb in spominov žensk – Albank, Črnogork,

⁷ Ibid., 5.

⁸ Svenka Savić, *Diskurs analiza*, Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu – Filozofski fakultet, 1993.

Hrvatic, Židinj, Madžark, Rominj, Rusink, Slovakinj, Srbkinj, pripadnic izobraženih elit, žensk invalidk, protestantskih duhovnic, univerzitetnih profesorica itd. Od leta 1997 do danes deluje na področju izobraževanja pripadnic romske manjšine na Univerzi v Novem Sadu ter vzpostavljanja in opolnomočenja romske ženske elite v Vojvodini.⁹ Med letoma 2004 in 2017 je vodila Šolo romologije na Univerzi v Novem Sadu, kjer je poleg tega v okviru Centra za študije spola tudi izobraževala generacije predavateljic, raziskovalk, pa tudi novinark, poslovnih žensk, pripadnic manjšin.

Kolaž naslovnica knjig Svenke Savić.

⁹ Svenka Savić in Milana Grbić, ur. *Akademskim obrazovanjem do romske elite*, Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Ženske studije i istraživanja, Futura publikacije, 2008; Svenka Savić, ur. *Kako je muški rod od devica: Visokoobrazovana romska žena elita u Vojvodini*, Novi Sad: Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja, 2016.

Profesorica Svenka Savić je ves čas svoje znanstvene kariere ostala zvesta prepričanju, da je pomembno izobraziti čim več žensk in moških, ki bodo v svojih okoljih promovirali ideje o spolno občutljivem jeziku v javnem sporazumevanju ter tako ustvarili možnosti za spremembe znotraj svojih ustanov.¹⁰ Sodeluje z mediji, lokalnimi in regionalnimi ustanovami in si skupaj s sodelavkami in sodelavci prizadeva za ozaveščanje novinarjev, učiteljev, politikov, administrativnega osebja v državnih ustanovah ter študentk in študentov o vključujoči in spolno občutljivi rabi jezika s ponujanjem konkretnih rešitev, nasvetov in priporočil.¹¹

Vprašanjem rabe ženskih slovničnih oblik za poklice in nazive se je Svenka Savić sistematično posvečala že veliko preden so ta postala predmet vročih in močno ideologiziranih razprav v srbski družbi.¹² V razpravi o enakosti spolov v jeziku in družbi ter o rabi spolno občutljivega in vključujočega jezika v javni sferi je profesorica Savić – za razliko od večine jezikoslovcev v Srbiji – zmeraj vstopala z močnimi strokovnimi argumenti, temelječimi na empiričnih podatkih, ki jih je s sodelavkami in sodelavci sistematično zbirala in analizirala od 1990-ih let naprej. Posebej velja poudariti pomen študije *Rod i jezik* (Spol in jezik), ki jo je uredila skupaj z Marijano Čanak in Veroniko Mitro.¹³ Študija empirično in prepričljivo pokaže, da so ženske slovnične oblike za poklice in nazive precej prisotne in dobro dokumentirane v osrednjih slovarjih srbskega jezika, kot je recimo *Rečnik srpskog književnog jezika Matice srpske* (Slovar srbskega književnega jezika Matice srbske). S tem je ovrgla pogoste argumente, da gre pri teh oblikah za novitete, ki so jeziku tuje in se zato ne bodo obdržale.¹⁴

¹⁰ Margareta Bešaragin, »Feministička lingvistika«, v: *Svenka Savić*, 75.

¹¹ Svenka Savić, *Žena sakrivena jezikom medija: kodeks neseksističke upotrebe jezika*, Novi Sad: Futura publikacije, 2004; Svenka Savić in Marijana Stevanović, *Vodič za upotrebu rodno osetljivog jezika u javnoj upravi u Srbiji*, Beograd: Misija OEBS u Srbiji, 2019.

¹² Gl. Svenka Savić, »Pragmatički aspekti nomina agentis«, v: *Naučni sastanak slavista u Vukove dane* 13/1 (1984): 247–258; »Language and Sex: Evidence from Serbo-Croatian«, *European Journal for Semiotic Studies* 1/3 (1989): 535–555; »Another Example of (Non)Visibility of Women in a Textbook«, *Zeitschrift für Balkanologie* 32/2 (1996): 227–232.

¹³ Svenka Savić, Marijana Čanak, Veronika Mitro in Gordana Štasni, ur., *Rod i jezik*, Novi Sad: Futura publikacije, 2009.

¹⁴ Gl. tudi Simone Rajilić, »Is Serbian becoming Croatian? Nationalist counter-reactions to feminist linguistics in Serbia«, *Gender and Language* 11/2 (2017), 219.

Grajenje akademske skupnosti

Prebiranje avtobiografskih besedil Svenke Savić ter besedil njenih sodelavk in sodelavcev, ki orisujejo njeno raziskovalna pot, pokaže, da je veliko bolj kot o lastni znanstveni karieri in dosežkih vztrajno razmišljala in govorila o grajenju akademske skupnosti in v tej smeri tudi delovala.¹⁵ Grajenje akademske skupnosti ni zgolj v središču njenih retrospektivnih refleksij, temveč tudi njene znanstvene politike in raziskovalnega delovanja, ki je bilo neločljivo od organizacijskega dela in družbenega aktivizma.¹⁶ Kot je zapisala ena izmed njenih sodelavk, čas in energija, ki ju je Svenka Savić »vlagala v animiranje, povezovanje in organiziranje sodelavcev, kolegov, študentov, pogosto pa tudi širšega kroga zainteresiranih ljudi, presegata zmožnosti in pripravljenost tudi najbolj angažiranega človeka«.¹⁷

Akademska skupnost, ki jo je Svenka Savić vztrajno gradila v desetletjih svojega znanstvenega in družbenega delovanja, je izrazito interdisciplinarna, takšna, kot je njeno lastno raziskovalno delo. Interdisciplinarnost je videla kot epistemološko nujnost in jo uveljavljala kot »nad-teoretično načelo«,¹⁸ o čemer je tudi sama večkrat pisala.¹⁹ Zbiranje empiričnih podatkov in ustvarjanje korpusa predstavlja primarno dejavnost, skozi katero se oblikuje interdisciplinarna akademska skupnost raziskovalk in raziskovalcev, ki tudi zagotavlja povezovanje in pretok podatkov in znanja med raziskovalci različnih generacij.

¹⁵ Savić, »Izgrađivanje akademske zajednice«; gl. prispevke v knjigah *Diskurs i diskursi* in *Svenka Savić*.

¹⁶ Ivana Antonić, »Psiholingvistika Svenke Savić«, v: *Svenka Savić*, 15.

¹⁷ Ibid., 61.

¹⁸ Ibid., 53.

¹⁹ Svenka Savić, »Mogućnost i nemogućnost interdisciplinarnog rada na našem Univerzitetu«, v: *Mesto i uloga nauke u našem društvu: zbornik radova*, Novi Sad: Udruženje univerzitetskih nastavnika i drugih naučnih radnika SAP Vojvodine, 1984, 61–63; »Mogućnost interdisciplinarnog istraživanja jezika: dvadeset dve godine organizovanog istraživanja psiholingvistike na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu (1971/72–1993/94)«, *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu* 23 (1995): 31–37.

Po besedah Svenke Savić »kontinuiteta zbiranja empiričnih podatkov predstavlja vezivno tkivo za akademsko skupnost«²⁰ in omogoča zaupanje in kontinuirano sodelovanje med njenimi člani, kar je, skupaj z izobraževanjem raziskovalnega kadra in inovativnostjo, pokazatelj kakovosti akademske skupnosti.²¹

Izrazita interdisciplinarnost raziskovalnega dela Svenke Savić je bila nujen predpogoj za uvajanje inovativnih smeri v jezikoslovje v Srbiji in nekdanji Jugoslaviji in za odpiranje pomembnih tem, hkrati pa je svoje interdisciplinarno in na empiriji zasnovano delo umeščala ob rob dominantnih tem in pristopov, s katerimi se je ukvarjala »nacionalna« srbistika. Zato se je včasih tudi soočala z ovirami pri zaposlitvi ali vključevanju v pedagoški proces. V nekem smislu obrobjen je tudi položaj Novega Sada v razmerju do akademskih inštitucij in družbenih gibanj v glavnem mestu Beogradu. Že v zgodnjih fazah svoje raziskovalne kariere se je Svenka Savić povezovala s kolegicami in kolegi v Beogradu in tudi tako gradila svojo interdisciplinarno akademsko skupnost. Sodelovala je s psihologi na Filozofski fakulteti v Beogradu, kjer je tudi doktorirala.

V feministkah in protivojnih aktivistkah v Beogradu je imela zveste zaveznice in sodelavke. A kot poudarja, se je med tem, ko so se feministične raziskovalke v Beogradu osredotočale predvsem na teoretična vprašanja in temeljne feministične koncepte, sama s kolegicami in kolegi v Novem Sadu posvečala različnim skupinam žensk, sodelovala z njimi in gradila svoje raziskave upoštevajoč konkretne družbene, politične in ekonomske okoliščine, v katerih so te ženske živele.²²

Delovanja z obrobja Svenka Savić nikoli ni videla kot težavo, temveč vedno kot priložnost. »Vmesni« položaj interdisciplinarnih raziskav, izven kanonskega, v veliki meri nacionalističnega jezikoslovja, je odpiral prostor za raziskovalke, kot so bile ona in njene sodelavke, ki so v intenzivnem sodelovanju z različnimi deležniki dosegle pomembne znanstvene in družbene premike.

²⁰ Savić, »Izgrađivanje akademske zajednice«, 58.

²¹ Ibid.

²² Intervju, ki sem ga s prof. Savić opravila v Novem Sadu julija 2021.

Solidni, sistematično zbirani empirični podatki pa so omogočali pomembne, suverene intervencije v dominantne znanstvene diskurze jezikoslovja in sorodnih disciplin ter dekonstrukcijo stereotipnih prepričanj in prevpraševanje izključujočih stališč.

Svenka Savić iz časa ustanavljanja Centra za študije spolov (*Centar za rodne studije*) na Univerzi v Novem Sadu (© Svenka Savić, osebni arhiv).

Še eno, izjemno pomembno intervencijo »z roba« je Svenka Savić naredila na področju institucionalizacije študijev spola: leta 2004 ji je namreč uspelo zaključiti proces ustanavljanja Centra za študije spolov na Univerzi v Novem Sadu, kar je prvi primer v Srbiji, da se je za tovrstno znanstveno-izobraževalno usmeritev odprl prostor znotraj centralne visokošolske ustanove.²³ Številne študentke in študenti so se v okviru centra izobraževali in se usposobili predvsem za samostojno raziskovalno delo. Njihove uspehe Svenka Savić vidi kot svojo najpomembnejšo dediščino in je nanje neizmerno ponosna.

²³ Nekaj let kasneje se je nevladna organizacija Centar za ženske studije (Center za ženske studije) iz Beograda deloma institucionalizirala skozi Centar za studije roda i politike (Center za študije spolov in politike) na Fakulteti političnih znanosti Univerze v Beogradu.

TANJA PETROVIĆ je znanstvena svetnica na Inštitutu za kulturne in spominske študije ZRC SAZU in redna profesorica na Podiplomski šoli ZRC SAZU. Diplomirala in magistrirala je na Filološki fakulteti Univerze v Beogradu, doktorirala pa na podiplomski šoli Institutum Studiorum Humanitatis v Ljubljani leta 2005. Zanimajo jo pomeni in rabe jugoslovanske in socialistične dediščine v postjugoslovanskih družbah, kot tudi kulturni, jezikovni, politični in družbeni procesi, ki oblikujejo realnost teh družb. Objavila je številne znanstvene članke in nekaj monografij s področja antropologije postsocializma, spominskih študij, študij spola, študij dediščine, lingvistične antropologije in zgodovine dela.

Renata Jambrešić Kirin

Divna Zečević Zduunić

✱ folkloristka in pisateljica,
ki je stremela k nedosegljivemu

Je to zgodba o pomembni znanstvenici oziroma pisateljici? Podobno kot je Dragojla Jarnević (1812–1875) v hrvaški literarni zgodovini ostala zapisana kot najpomembnejša Ilirka zaradi svojega dnevnika,¹ in ne s svojimi neobjavljenimi pesmimi in novelami, se je folkloristka in pesnica Divna Zečević (1937–2006) uveljavila kot pomembna kulturna in literarna osebnost šele s posthumno odkritim rokopisom dnevnika, ki je obsegal več kot šest tisoč strani. Dnevnik je pisala neprekinjeno od leta 1961 do 2000, od štiriindvajsetega do devetinšestdesetega leta starosti, nato pa, hudo bolna, občasno še med letoma 2000 in 2006.

Čeprav je bila znanstvena kariera Divne Zečević na zagrebškem Inštitutu za etnologijo in folkloristiko, kjer se je ukvarjala z ljudskim slovstvom, plodna in razmeroma opažena, njeno pesniško in esejistično delo ni bilo prepoznano kot pomembno. Niti njenih devet objavljenih znanstvenih in strokovnih knjig, sedemdeset člankov ter nešteto ocen, recenzij in časopisnih člankov ni pritegnilo tolikšne pozornosti javnosti, kot so jo pritegnili odlomki iz dnevnika, ki jih je leta 2017 javnosti predstavila feministična literarna znanstvenica Marija Ott Franolić.² Številni kritiki in teoretiki so se strinjali v oceni tega prvovrstnega literarnega in kulturnega dokumenta: »Dnevnik Divne Zečević si zasluži postati eno ključnih besedil hrvaške književnosti 20. stoletja in bo

¹ Dragojla Jarnević, *Dnevnik*, priredila Irena Lukšić, Karlovac: Matica hrvatska, 2000.

² Divna Zečević, *Život kao voda hlapi: Izbor iz dnevnika 1961–2006* (Življenje izhlapeva kot voda: izbor iz dnevnika 1961–2006), izbrala in priredila Marija Ott Franolić, Zagreb: Disput, 2017. Coleten dnevnik je v zasebni lasti Divninega soproga Petra Zdunića.

raziskovalce in raziskovalke zagotovo pritegnil iz več razlogov: kot zgodovinski in politični dokument, kot pričevanje o vsakdanjem življenju žensk, kot prispevek k zgodovini domače literature in kot leposlovno besedilo.«³

Naslovnica knjige: Divna Zečević, *Život kao voda hlapi: Izbor iz dnevnika 1961–2006*, izbrala in priredila Marija Ott Franolić, Zagreb: Disput, 2017.

Avtorica je v pisanje svojega dnevnika vgradila svojo neizčrpno življenjsko energijo, nenehno potrebo po znanstvenem in osebnem izpopolnjevanju, pa tudi širši pogled na politične in družbene procese ter ustvarjalni *eros*, saj »brez dnevnika življenje izhlapi kot voda«.⁴ Vendar pa je, podobno kot to velja za vsako vrhunsko avtobiografsko prozo, ki presega »knjigovodstvo življenja« ter prostorsko in časovno zasidranost, tudi Divnin dnevnik najboljši tam, kjer postavlja temeljna vprašanja o (ženski) eksistenci – kaj pomenijo normalnost,

³ Maša Grdešić, »Divna Zečević, *Život kao voda hlapi: Izbor iz dnevnika 1961–2006*«, ur. Marija Ott Franolić, Disput, Zagreb 2017., 648 str.«, *Narodna umjetnost* 55/1 (2018): 203–206.

⁴ Dnevniški zapis z dne 13. septembra 1993 (St. 17: 2628). Prim. Marija Ott Franolić, *Dnevnik usmerjen nedostižnom: Svakodnevica u ženskim zapisima* (Dnevnik namerjen k nedosegljivemu: Vsakdanjik v ženskih zapisih), Zagreb: Disput, 2016, 47.

želja, spolnost, poroka, materinstvo, ustvarjanje, kariera, mladost, zrelost in staranje. Marija Ott Franolić je svojo študijo *Dnevnik ustreljen nedostižnom* (Dnevnik, ki stremi k nedosegljivemu) organizirala okoli spolne in kulturne kodifikacije teh tem, pri čemer je primerjala, kako jih na eni strani razume in narativno oblikuje Divna Zečević ter na drugi strani Mary Sarton, Simone de Beauvoir, Sofija Tolstoj, Marina Cvetajeva, Virginia Woolf, Sylvia Plath, Dragojla Jarnević, Irena Vrkljan in druge.

Naslovnica knjige: Marija Ott Franolić, *Dnevnik ustreljen nedostižnom: Svakodnevica u ženskim zapisima*, Zagreb: Disput, 2016.

Čeprav je Divna Zečević v svojih širokih folklorističnih interesih združevala literarne, kulturne, cerkvene in zgodovinske ideje s komunikacijskim pristopom do ustnih oblik kot uprizoritvenih dogodkov, njeni dnevniki razkrivajo vso širino, ostroumnost in avtonomnost organske intelektualke. Na eni strani so tu lapidarna, pronicljiva in nekonvencionalna opažanja o pomembnih ljudeh in pojavih, o lokalnih mentalitetah in družbenih protislovjih od vznese-nih šestdesetih do vojnih devetdesetih let prejšnjega stoletja, na drugi pa zapisi o specifikah ženskih izkušenj in vsakdanjih dvomih ženske, razpete med materinstvom, družino, znanstveno kariero in literarno afirmacijo. Dnevnik

beleži, na kakšne načine je tej negotovi, a vztrajni in marljivi intelektualki uspelo presehati meje svoje spolne, razredne in nacionalne (manjšinske) identitete, kako je opozarjala na seksizem v znanosti in literaturi in kako je ostro kritizirala malomeščanske norme nove socialistične elite, zlasti pa trdovraten patriarhalni svetovni nazor v zasebni in javni sferi, ki je onemogočal uresničevanje enakosti spolov in prerasel v vojno nasilje nad ženskami.

Feminizem kot obrambni mehanizem

Eden izmed kritikov je izpostavil štiri plasti možnih načinov branja dnevnika Divne Zečević in ugotovil, da je najproduktivnejši feministični pristop.⁵ Samo feministična spoznanja o družbeni pogojenosti marginalnega položaja žensk v umetnosti, o nasprotujočih si pričakovanjih, ki jih ima družba do uspešnih žensk, pa tudi o ambivalentnih oblikah njihovega dojetja samih sebe nam namreč lahko pojasni, zakaj so opažanja in stališča umetnic, predvsem marginaliziranih, pogosto zmedena in protislovna.⁶ Izход iz teh antinomij in protislovij avtorica dnevnika pogosto išče v »eskapadah preklinjanja«, v katerih izraža jezo, bes, frustracijo. Razlogi za to so vsakodnevne krivice in kršitve v delovnem kolektivu in akademski skupnosti, diskriminatorno vedenje in spolno nadlegovanje, kar doživlja na lastni koži kot premalo plačana ženska in znanstvenica (ki si lahko nakup družinskega avtomobila privošči le s tujo študentsko stipendijo v Nemčiji), pa tudi strukturna mizoginija, ki je prisotna tudi v socialistični družbi. Čeprav ni pripadala nobenemu feminističnemu krogu in ni bila

⁵ Dario Grgić, »Divna Zečević: Život kao voda hlapi«, <https://nemo-casopis.com/objava/divna-zecevic-zivot-kao-voda-hlapi> (dostop: 28. julij 2023).

⁶ Protislovja v odnosih med materinstvom in kariero, umetnostjo in zasebnostjo ter institucionalno diskriminacijo in podzastopanstvo umetnic na večini umetniških področjih je od poznih sedemdesetih do devetdesetih let prejšnjega stoletja raziskovala sociologinja Jasenka Kodrnja. Pokazala je, da je žensk malo na področju elitne in avtorske umetnosti, ki predpostavlja močno subjektiviteto in samozavest, in da je zastopanost umetnic v nacionalnem kanonu, referenčnih publikacijah in šolskem programu marginalna, medtem ko več deklet konča umetniške šole in akademije. Prim. Jasenka Kodrnja, *Nimfe, muze, Eurinome: družbeni položaj umjetnica u Hrvatskoj* (Nimfe, Muze, Eurinome: družbeni položaj umetnic na Hrvaškem), Zagreb: Alineja, 2001.

aktivistka v današnjem pomenu tega izraza, je Divna na hodnikih in sestankih inštituta, pa tudi v časopisnih kritikah redno opozarjala na mizoginijo in seksizem in je bila nedvomno »feministka, saj je želela spremembe za ženske, razmišljala je o možnosti sprememb ustaljenih vzorcev med spoli in je opazala krivice do žensk v družbi«. ⁷

Divna Zečević leta 1992 na Inštitutu za etnologijo in folkloristiko v Zagrebu (© hčerka Marijeta Tišlar, družinski arhiv).

Vprašanja, ki jih je Divna Zečević postavila v svoji pionirski študiji o dnevniku Dragojle Jarnević, ⁸ svojem edinem delu z jasnim feminističnim predznakom, je na podoben način formulirala tudi avtorica izbora iz Divninega dnevnika: »Le kaj bi lahko imeli skupnega – ločujejo naju stoletja, različne države, sistemi, družbene ureditve in razmere. [...] Kako izgledata vsakdana intelektualk, ki sta sto let narazen, v čem se razlikujeta, v čem sta si podobna? V kolikšni

⁷ Ott Franolić, *Dnevnik ustreljen nedostižnom*, 187.

⁸ Divna Zečević, *Dragojla Jarnević*, Zagreb: Zavod za znanost o književnosti i Sveučilišna naklada Liber, 1985.

meri na naša razmišljanja vplivajo družbeni, nacionalni in politični okviri, in v kolikšni meri smo sposobne razmišljati samostojno?«⁹ Vendar pa razmišljanja o vrednosti ženskih izkušenj in potrebi po ospoljevanju¹⁰ teoretskega diskurza niso ostala samo na ravni intimnih dvomov. Obe znanstvenici sta našli način za njegovo pretvorbo v vir epistemološke legitimacije: Divna Zečević je bila v 1980-ih letih med prvimi, ki je v proučevanju kulturne zgodovine in novih antropoloških trendov v folkloristiki raziskala žanr pripovedovanja o življenju, Marija Ott Franolić pa je problematiko ženske dnevniške proze vpeljala v hrvaško literarno teorijo. Mlajše kolegice in sodelavke na Inštitutu za etnologijo in folkloristiko (Mirna Velčić, Lada Čale Feldman, Renata Jambrešić Kirin, Jelena Marković in druge) so na podlagi meddisciplinarnih spoznanj in spodbud Divne Zečević, pa tudi njenega interesa za ljudsko/popularno/množično napram osebnemu/avtorskem nadaljevale s podrobnejšim razčlenjevanjem vsakodnevnih »odtisov zgodbe« ter z literarno-antropološkim pristopom do »kolektivnih avtobiografij« otrok, žensk v vojni, političnih zapornikov, vojnih veteranov in drugih (po)vojnih pričevanj na presečišču (verske tradicije) izpovedi, literarne dediščine in sodobnih medijev.

Terenske in teoretske raziskave na Inštitutu za etnologijo in folkloristiko

Divna Zečević se je rodila leta 1937 v Osijeku in tam leta 1955 maturirala na gimnaziji. Študirala je jugoslovanske jezike in književnosti ter angleščino na Filozofski fakulteti v Zagrebu, kjer je leta 1965 pri profesorju Ivu Frangešu zaključila tudi podiplomski študij novejšje hrvaške književnosti. Pri istem profesorju je leta 1980 zagovarjala disertacijo z naslovom »Ljudsko slovstvo v hrvaških koledarjih prve polovice 19. stoletja«. V Zagrebu je kot podnajemnica živela zelo skromno, a se je odločila, da se ne bo vrnila v domači kraj – svojo energijo je usmerila v pisanje in pošiljanje literarnih in kritičnih del v revije ter v iskanje

⁹ Ott Franolić, *Dnevnik ustreljen nedostižnom*, 242.

¹⁰ »Ospoljeno« je nekaj, kar je zaznamovano s spolom. Ospoljevati oz. ospoljevanje (hrv. *orodnjavanje*, ang. *gendering*) pomeni, da nekaj (npr. teoretski diskurz) obravnavamo skozi vidik spola.

delu. Njena prva zaposlitev v Muzeju Srbov na Hrvaškem ni ustrezala njenim kompetencam in pričakovanjem, tako da je šele z zaposlitvijo na Inštitutu za etnologijo in folkloristiko¹¹ leta 1966 začela s kontinuiranim znanstvenoraziskovalnim delom – najprej na področju ustnega in nato še ljudskega slovstva, zaključila pa je s feministično obarvano študijo o »literaturi na vsakem koraku«.¹²

Divna Zečević sredi 1960-ih v domu svojih staršev v Osijeku (© Marijeta Tišlar, družinski arhiv).

V skladu s tedanjo usmeritvijo inštituta je najprej na terenu raziskovala in beležila ustno-književne pojave v okolici Daruvarja in Požege, v Makarski in na Hvaru, kasneje pa v okolici Zagreba. Zapiske s terena je hranila v rokopisnih zbirkah, vendar je v svojih znanstvenih delih o njih razmišljala na način, ki je še danes suveren in relevanten, v skladu s pravili avtoetnografije.¹³ Ugotavljala je,

¹¹ Takrat se je imenoval Institut za narodno umjetnost (Inštitut za ljudsko umetnost), Zagreb.

¹² Divna Zečević, *Književnost na svakom koraku: Studije i članci*, Osijek: Izdavački centar Revija, 1986.

¹³ Avtoetnografija je raziskovalna metoda v antropologiji, sociologiji in sorodnih humanističnih vedah, pri kateri se avtor oz. avtorica opira na osebne izkušnje bivanja in aktivnega sodelovanja v življenju lastne ali katere druge skupnosti.

da književnost »ni dodatek k vsakodnevnomu življenju, temveč se človekov obstoj odvija v sferi literarnih modelov, ki obstajajo na različnih ravneh«, saj se »človekovem ustvarjalnem nemiru rojevajo in prepletajo negotovost, nevarnost in lepota«.¹⁴ Vsakodnevne oblike ustne književnosti – od izrekov, pregovorov in lascivnih dvostihov do bajk in izročil – razkrivajo, da so poetične in metafizične potrebe prisotne pri vsakem človeku: »Človek [...] slutiti, da se 'to življenje' vsakodnevno drži na negotovem, lažnem dnu. Možnosti resničnega in domišljjskega se prepletajo. [...] Preostanek nerazložljivo čudežnega je potrditev poetičnega v človeku, prav tako je to potrditev njegovega posluha za metafizična vprašanja.«¹⁵ Ta afirmacija kognitivnih in ustvarjalnih potencialov vsakega človeka je pomembna za konceptualizacijo fenomena ljudskega slovstva namesto »popularne« in »trivialne književnosti«, o kateri so v 1970-ih in 1980-ih pisali Zdenko Škreb, Viktor Žmegač in Milivoj Solar, ugledni predstavniki zagrebške šole literarne teorije. Divna Zečević se je pod vplivom nemških folkloristov lotila dolgoletnega preučevanja »pri nas znanstveno še nedotaknjena fenomena ljudskega slovstva«¹⁶ – didaktičnega, moralističnega in poudarjeno afektivnega načina pripovedovanja, ki se ni izgubil ali razvil, »temveč se že stoletja, vse do danes, širi med dvema strujama tradicionalne ustne in osrednje hrvaške književnosti, s svojimi posebnostmi, ki prav danes z možnostmi množičnega komuniciranja vzbujajo pozornost tako literarnih zgodovinarjev, sociologov in folkloristov kot deloma tudi psihoanalitikov umetnosti«.¹⁷

¹⁴ Zečević, *Književnost na svakom koraku*, 1986, 270 in 260.

¹⁵ Divna Zečević, »Usmena kazivanja u okolici Daruvara«, *Narodna umjetnost* 7/1 (1970): 27–70, 28.

¹⁶ Prva študija, *Pučka književnost*, je bila objavljena v knjigi *Povijest hrvatske književnosti*, 1978, nato pa so sledile še knjige *Pučki književni fenomen*, 1978; *Pučko književno štivo u hrvatskim kalendarima prve polovice 19. stoljeća* (v dveh delih), 1982; *Književnost na svakom koraku*, 1986; *Hrvatske pučke pjesmarice 19. stoljeća: svjetovne i nabožne*, 1988; *Prošlost u sadašnjosti: popularnost pučkog književnog mišljenja*, 1991; *Strah Božji: hrvatske pučke propovijedi 18. stoljeća*, 1993; ter *Poželjne biografije: životopisi svetaca 18. i 19. stoljeća u hrvatskoj književnosti*, 2000.

¹⁷ Zečević, *Književnost na svakom koraku*, 1986, 131.

Kot vsebina fotografije je zapisano: Pripovedovalka [hrv. *kazivačica*] Jele Stepinović in Divna Zečević, *asistent* Instituta za ljudsko umetnost (avtorica Maja Bošković-Stulli). Dokumentacija Inštituta za etnologijo in folkloristiko, IEF foto 3730.

(Ne)verovanja, trpljenja in muke, strah pred onostranstvom, smrtjo in boleznijo, pa tudi seksualnost in erotična nagnjenja so glavni viri izražanja ljudskega pesnika in prozaista, Divna Zečević pa k njim pristopa z razmišljanjem o celoti literarnih pojavov v življenju in družbi. Ljudskega pesnika primerja z »domačim mojstrom« Lévi-Straussa, ki ima na voljo omejeno število orodij in materialov, ki z »opekami [porušene stavbe] gradi nove zgradbe«, ki torej v estetsko oblikovanem izrazu uporablja »elemente različnih kulturnih skupin ali podskupin (npr. klišeje določenega literarnega obdobja)«. ¹⁸

¹⁸ Ibid.

Če povzamemo, po mnenju Divne Zečević na zgodovino ljudskega literarnega ustvarjanja ne moremo gledati linearno (kjer si pojavi in usmeritve sledijo eni za drugimi), temveč je potrebno, tako kot pri elitni književnosti, uporabiti načelo primerljivosti na videz nepovezanih pojavov. S tem se odpira nova možnost primerjave – ne samo konkretnih del, temveč tudi različnih časovnih ravni, ki jih ta dela izražajo – ljudsko besedilo pa se obravnava kot derivat »visoke književnosti«, pa tudi kot avtonomen artefakt. Posebnost Divninega delovanja na področju folkloristike je tudi raziskovanje ljudskih religioznih besedil, kot so koledarji, pridige, legende (življenjepisi svetnikov), zaradi česar je dokončala tudi laični študij teologije, pa tudi poglobljeno preizpraševanje odnosov med posvetnim in verskim v razumevanju človeškega obstoja.

Divna Zečević bere svojo pesem na festivalu ljubezenske poezije Ljubica v Samoboru, 1998 (© Marijeta Tišlar, družinski arhiv).

Namesto zaključka: »Moja domovina, ki jo je napadel moj narod«

Moje kratkotrajno, toda intenzivno druženje z Divno Zečević na inštitutu je potekalo v tragičnih vojnih in težkih poveljskih okoliščinah v 1990-ih letih. Zaradi strpne, humanistične in kolegialne atmosfere v tej ustanovi, ki so jo zaznamovale močne ženske in znanstvenice, kot sta bili Dunja Rihtman Auguštin in Maja Bošković-Stulli, se nisem zavedala notranjih afektivnih sil, ki so bile gonilna sila njihovih opusov. Prav tako vse do objave dnevnika nisem vedela za težke duševne in etične dileme, s katerimi se je soočala Divna kot pripadnica srbske manjšine v okoliščinah hrvaške nacionalističnega besnenja in splošne družbene preobrazbe.¹⁹ Splošen vtis o tej izjemni, a tudi nerazumljeni in pozabljeni osebi, ki za časa življenja ni dobila zasluženega mesta v evropski folkloristiki in v hrvaški književnosti, so najbolje izrazili najini skupni kolegi: »Divna je bila vedno neposredna in iskrena. Lahko je bila polna razumevanja, duhovita in globoko humana, vendar je ostro in brezkompromisno branila svobodo lastnega mišljenja in se ni bala konfliktov. Spominjamo se spodbudnih, lucidnih in iskrih strokovnih razprav z njo na hodnikih inštituta, v kuhinji ali v njeni sobi, pa tudi njenih duhovitih pripomb o inštitutskem vsakdanu in naših življenjih.«²⁰ Znanstveno in književno delo Divne Zečević ne predstavlja le trajnega prispevka k hrvaški kulturi, je predvsem poziv feminističnim znanstvenicam, da v njem najdejo oporo za nove interpretacije, da nadaljujejo s svojim bojem proti diskontinuitetam ženske zgodovine ter da dvignejo kulturni status ženskih osebnih dokumentov – dnevnikov, pisem, spominov in avtobiografij. Le tako, z odgovornim in imaginativnim nadaljevanjem dela

¹⁹ Številni dnevniški zapisi so na temo razmerja med nacionalno, politično in kulturno identiteto. Na primer: »Ljudje izhajajo izključno iz sebe in mislijo, da so vsi odrasli v isti tradiciji, in si ne morejo in ne znajo predstavljati, kako nas zgodovina dela drugače [...] Povsod sta prišla v ospredje narodnost in občutek nacionalne pripadnosti. Ljudje dobro vedo, kdo je kaj, kdo je Hrvat, kdo Srb – in to je edini pogoj za uspešno komunikacijo [...] Ali imam domovino? Moja domovina, ki jo je napadel moj narod?! Mojemu narodu – to je isto domovina kot tudi meni.« (17. januar 1990, 12. april 1989, 23. februar 1997); Marija Ott Franolić, *Dnevnik ustreljen nedostiznom*, 174–177.

²⁰ Ljiljana Marks in Ivan Lozica, »Divna Zečević Zdunić (1937–2006)«, *Narodna umjetnost* 43/2 (2006): 219–221.

tam, kjer je ona nehala, lahko tej znanstvenici in književnici izkažemo dostojno zahvalo: »Ne gre za to, da me nekdo citira, temveč da me vsebinsko vključuje v svoje delo, da se nadaljujem v novih raziskovanjih, da sem vgrajena.«²¹

RENATA JAMBREŠIĆ KIRIN je znanstvena svetnica na Inštitutu za etnologijo in folkloristiko v Zagrebu. Od leta 2020 je predsednica Centra za ženske študije v Zagrebu, od leta 2007 pa sodirektorica seminarja *Feminisms in a transnational perspective* (Feminizmi v tranzicijski perspektivi) na Meduniverzitetnem centru za podiplomski študij v Dubrovniku. Od leta 2016 je članica izvršnega sveta strokovnega društva International Society for Folk Narrative Research (Mednarodno društvo za raziskovanje ljudskih naracij). Je avtorica knjige *Dom i svijet: o ženskoj kulturi pamćenja* (Dom in svet: o ženski spominski kulturi, 2008) ter knjige esejev *Korice od kamfora* (Platnice iz kafre, 2016), souredila pa je tudi trinajst zbornikov. Objavlja v hrvaških in mednarodnih znanstvenih časopisih na temo diskurza pričevanja, post(socialistične) politike spominjanja in spominske kulture, zgodovine žensk v 20. stoletju ter etnografije vsakdanjika.

²¹ Divna Zečević, *Život kao voda hlapi*, 554 (zapis z dne 9. aprila 1996).

Ana Hofman, Mojca Piškor in Julijana Lešić

Ankica Petrović

✱ poslušalka roba

Na področju nekdanje Jugoslavije so ime etnomuzikologinje Ankice Petrović in njena dela redko osrednji del študijskih programov etnomuzikologije in muzikologije. Takšen skorajda obrobni položaj je še posebej presenetljiv, če upoštevamo njene bogate mednarodne izkušnje, predano terensko delo in obsežen raziskovalni opus, na podlagi katerega so nastala znanstvena dela, ki so s svojimi tematikami, predvsem pa z raziskovalnimi pristopi pogosto presegala ustaljene metodologije in raziskovalne usmeritve povojne jugoslovanske etnomuzikologije. Poleg tega je pomembno poudariti, da je bila Ankica Petrović ena prvih uveljavljenih jugoslovanskih etnomuzikologinj v prevladujoče moškem okolju takratnih oddelkov za glasbeno folkloristiko in etnomuzikologijo. Ne glede na to, ali je na njen obrobni položaj vplivala razmeroma netipična akademska kariera ali pa njeno zanimanje za teme, ki so presegale ustaljene usmeritve domačih etnomuzikologov, je z današnje perspektive jasno, da ima njeno dolgoletno raziskovalno, znanstveno in pedagoško delo pomembno in v marsikaterem pogledu pionirsko mesto v jugoslovanski etnomuzikologiji.

Ankica Petrović snema Razijo Velagić (roj. 1901) med petjem starih, manj znanih sevdalink, leta 1984 (© Ankica Petrović, osebni arhiv).

* * *

Ankica Petrović se je rodila 5. maja 1943 v Sarajevu. Leta 1967 je tik pred koncem študija glasbene teorije na Glasbeni akademiji postala urednica redakcije za ljudsko glasbo Radia Sarajevo. Pri delu v tem uredništvu se je soočila z izzivom pripravljanja radijskih oddaj, posvečenih ljudski glasbi na območju nekdanje Jugoslavije (predvsem ljudski glasbi Bosne in Hercegovine),¹ pa tudi glasbam sveta. Čeprav je bilo v takratnem arhivu Jugoslovanske radiotelevizije (JRT) relativno veliko posnetkov aranžmajev ljudske glasbe, so bili albumi z reprezentativnimi primeri ljudskih glasb sveta, pa tudi terenski posnetki jugoslovanskih amaterskih glasbenikov še vedno izjemno redki. Prav to dejstvo je spodbudilo njeno zgodnje samostojno terensko raziskovanje, pa tudi njen vse večji interes za razumevanje ljudske glasbe. Tega ji njen prvi študij, osredotočen skoraj izključno na zahodnoevropsko klasično glasbo, ni mogel zadovoljiti (iz glasbene teorije je diplomirala leta 1968), zato se je na sarajevski Akademiji za glasbo vpisala na študij muzikologije, smer etnomuzikologija. Študij etnomuzikologije je zaključila leta 1974 z diplomsko nalogo o staroslovanskem obrednem petju v Boki Kotorski.

K širini njenega terenskega raziskovalnega dela je v veliki meri pripomoglo omenjeno urednikovanje na Radiu Sarajevo v obdobju 1967–1978. Na eni strani je imel radio takrat še drago in samostojnim raziskovalcem težko dostopno snemalno opremo, na drugi strani pa je odprt format oddaje »U potrazi za tradicionalnim pjesmama« (V iskanju ljudskih pesmi), ki jo je zasnovala Ankica, postal nekakšen neposreden kanal do pevcev in glasbenikov tistih oblik ljudske glasbe, ki v programih Radia Sarajevo do tedaj še niso bile zastopane. Njeno dolgoletno sodelovanje z radijskimi tonskimi mojstri, ki so jo spremljali pri njenih raziskavah, je obrodilo številne kakovostne terenske posnetke. Nekateri od teh posnetkov so prišli v radijske oddaje, drugi so se zaradi takratne prakse brisanja in ponovne uporabe trakov izgubili, nekateri pa so postali osnova za Ankičine kasnejše znanstvene analize in dela. Tako so lahko posamezne

¹ Ankica Petrović, »Sevdalinka«, v: *Bloomsbury Encyclopedia of Popular Music of the World. Vol. XI – Genres: Europe*, ur. David Horn, John Shepherd in Paolo Prato, New York, London: Bloomsbury Academic, 2017, 710–715.

zvrsti ljudskega glasbenega izročila Bosne in Hercegovine morda prvič prišle v programe in arhive sarajevskega radia. Delo na Radiu Sarajevo oziroma vloga predstavnice JRT v Evropski radiodifuzni zvezi za področje tradicijske glasbe je bila ključna za njene zgodnje stike s tujimi kolegi, za sodelovanja na mednarodnih konferencah ter konec koncev tudi za to, da je – s posredovanjem ameriške etnomuzikologinje Barbare Krader – dobila priložnost za nadaljnje etnomuzikološko izobraževanje na doktorskem študiju na oddelku za antropologijo Univerze Queen's v Belfastu med letoma 1975 in 1977, pod mentorstvom takrat vodilnega svetovnega etnomuzikologa Johna Blackinga.

Ankica Petrović opravlja terensko delo, gora Visočica, maj 1975 (© Ankica Petrović, osebni arhiv).

Tema, ki si jo je izbrala za raziskovalni fokus svoje doktorske disertacije – specifična oblika podeželske tradicionalne glasbe, značilne za Dinaride,² imenovana »ganga« – je (p)ostala nekakšna rdeča nit njene celotne znanstvene kariere. Čeprav se je za gango odločila zaradi, kot pravi tudi sama, svojevrstne zvočne »tujosti«, obenem pa tudi zaradi želje po razumevanju strukturnih

² Dinarsko območje, ki zaobjema jugozahodni del Bosne in Hercegovine.

elementov in specifične estetike te glasbene tradicije, ki ji je bila takrat še neznan, se je ta tema na koncu izkazala za sporno v smislu umeščanja te glasbe v zelene okvire reprezentacije ljudske glasbe s področja nekdanje Jugoslavije v mednarodnem kontekstu. Sama tema namreč nikakor ni bila nova, saj so jugoslovanski etnomuzikologi v zgodnejših raziskavah že preučevali gango in sorodne oblike tradicionalnega petja. Vendar pa je zaradi same zvočnosti gange, posebnosti njenih disonanc, z njo povezanih negativnih predsodkov ter svojevrstne »nekompatibilnosti« z modernimi kulturnimi politikami socialistične Jugoslavije nastala nekakšna vrzel, ki jo je spremljala pri njenih raziskovalnih prizadevanjih. Mentorstvo Johna Blackinga in antropološka usmeritev, ki jo je ta zagovarjal pri svojih študijah glasbe, sta bila za Ankico ključnega pomena pri »osvobajanju od negativnih predsodkov in subjektivnih stališč, povezanih z doživljanjem in interpretacijo gange«.³

Skupina pevk gange, vas Bradina, 1976 (prevzeto iz knjige Ankice Petrović, *Umjetnost pjevanja gange: kulturna tradicija Dinarske zone*, Livno, Zagreb, Sarajevo: Franjevački muzej i galerija Gorica – Synopsis, 2018, str. 230).

³ Ankica Petrović, *Umjetnost pjevanja gange: kulturna tradicija Dinarske zone*, Livno, Zagreb, Sarajevo: Franjevački muzej i galerija Gorica – Synopsis, 2018, 14.

Skupina pevcev gange, vas Trnovica, 1970-a leta (prevzeto iz članka Ankice Petrović, »Perceptions of ganga«, *The World of Music* 37/2 (1995), str. 63).

Skupini pevcev gange iz vasi Lisice (levo) in Ripci (desno), 1975
(© Ankica Petrović, osebni arhiv).

Pri svojem raziskovanju gange je sledila do tedaj uveljavljenim in preverjenim načelom terenskega dela – skrbno je beležila različne izvedbe, analizirala glasbeno-strukturne elemente, oblike in izvedbene slogove ter pri tem poskušala natančno določiti formativne značilnosti te glasbe. Njen edinstven prispevek k poznavanju tega glasbenega fenomena pa je nedvomno zaznamovalo dogajanje na tistih področjih raziskovanja, ki so presegali te okvire – pozornost, ki jo je namenjala izvedbenim kontekstom, načinom prenašanja veščin (dobre) izvedbe, procesom glasbene socializacije posameznikov, od spodaj navzgor grajeni glasbeni estetiki ter načelom razlikovanja slogov, ki so izhajali iz interpretacije samih pevcev, zlasti pa želja, da bi pri svojem raziskovanju zaobjela celoto tega pojava in interpretirala gango kot »večpomensko zvočno metaforo svoje družbe«. ⁴ Čeprav je osrednji del njenega raziskovanja gange potekal sredi sedemdesetih let prejšnjega stoletja, se je k tej temi in k svojim terenskim raziskavam vračala – ter pri tem poglobljala svoja spoznanja, spremljala spremembe in prevpraševala svoja prejšnja stališča – vse do svojega odhoda iz Sarajeva leta 1992. O tematiki gange kot nekakšnem vozlišču in kontinuumu Ankičinega znanstvenega interesa pričajo njena številna novejša dela, med drugim tudi leta 2018 objavljena študija *Umjetnost pjevanja gange: kulturna tradicija Dinarske zone* (Umetnost petja gange: Kulturna tradicija dinarskega območja). ⁵

Svojim interesom za marginalne – oziroma, natančneje, za tiste glasbene pojave, ki jih je raziskovalna, kulturna in družbena politika marginalizirala – je ostala zvesta tudi po zaključenem doktorskem študiju. Njena vrnitev v Sarajevo leta 1979 je obenem pomenila tudi začetek njenega dolgoletnega univerzitetnega pedagoškega dela na Glasbeni akademiji v Sarajevu. Delo s študenti je posredno vplivalo tudi na razširitev njenih znanstvenoraziskovalnih interesov na glasbene prakse v urbanih okoljih, pa tudi na vse večje zanimanje za mesto glasbe v verskih obredih in v glasbenem vsakdanu

⁴ Ibid., 19.

⁵ Petrović, *Umjetnost pjevanja gange*.

verskih skupnosti. Prav v tem obdobju se je začela zanimati za glasbeno izročilo sarajevskih Sefardov, ki predstavlja drugo vozlišče njenega znanstvenega dela.⁶

Sarajevska sefardska skupnost je v poznih 1970-ih letih skorajda že izumrla. Od približno tisoč članov se je na družabnih srečanjih zbiralo le nekaj starejših, vse oblike sinagogalnih ritualov in praks pa so že v poznih šestdesetih letih prejšnjega stoletja izginile. Za razliko od gange, ki je bila v času Ankičinega raziskovanja izjemno živa tradicija z veliko različnimi akterji in uprizoritvenimi konteksti, je bila pri raziskovanju glasbe sarajevske sefardske skupnosti soočena z izzivom prilagajanja preverjenih raziskovalnih metod in praks. Vsa njena prizadevanja, ki jih je v veliki meri gnala želja po ohranjanju kolektivnih znanj o tej izumrli praksi, so temeljila na predanem delu rekonstruiranja krhkih drobcev spominov nekaj posameznikov, ki so lahko pričali o glasbenih praksah, povezanih z družinskim praznovanjem verskih praznikov v obdobju bogatega kulturnega, verskega in družbenega življenja njihove skupnosti med obema svetovnima vojnama.

Ključno vlogo pri zbiranju gradiva o sinagogalni praksi sarajevskih Sefardov je imelo njeno poznanstvo in sodelovanje z beograjskim rabinom Cadikom Danonom. Enako pomembno vlogo pri Ankičinih raziskovanjih je imela glasbenica Jagoda Flory, rojena v sarajevski sefardski družini, ki je leta 1946 emigrirala v ZDA. Ankica Petrović in Jagoda Flory sta sodelovali več desetletij, v tem času pa je nastal svojevrsten arhiv zvočnih in video posnetkov posvetnega repertoarja ter spominov na življenje in kulturo predvojne sarajevske sefardske skupnosti, ovekovečenih v dokumentarnem filmu »The Key from Spain: The Songs and Stories of Flory Jagoda« (Ključ iz Španije: Pesmi in zgodbe Flory

⁶ Ankica Petrović, »Sacred Sephardi Chants in Bosnia«, *World of Music*, 24/3 (1982): 35–51; »Kulturološki prikaz obrednih sefardskih napjeva iz Bosne«, *Sveske Instituta za proučavanje nacionalnih odnosa*, 7–8 (1984): 11–115; »Tradition and Compromises in the Musical Expressions of the Sephardic Jews in Bosnia«, v: *Traditional Music of Ethnic Groups – Minorities: Proceedings of the Meeting of Ethnomusicologists on the Occasion of the European Year of Music*, ur. J. Bezić, Zagreb: Zavod za istraživanja folklor, 1986, 213–221; »Correlation between the Musical Content of Jewish Sephardic Songs and Traditional Muslim Lyrics Sevdalinka in Bosnia«, v: *Proceedings of the Tenth World Congress of Jewish Studies: Jerusalem 1989*, ur. D. Asaf, Jerusalem: World Union of Jewish Studies, 1990, 165–171.

Jagode) iz leta 2000.⁷ V času podoktorskega raziskovanja balkanske sefardske verske glasbe na Hebrejski univerzi v Jeruzalemu sredi osemdesetih let prejšnjega stoletja je še razširila korpus posnetkov in znanja o tem glasbenem izročilu, obenem pa razširila svoje raziskovalne interese tudi na glasbene prakse drugih verskih skupnosti v Izraelu. Na drugi strani je z razumevanjem prepletenosti glasbenih in slogovnih elementov sefardske tradicije z glasbami skupnosti, ob katerih so Sefardi živeli v različnih diaspornih kontekstih, še poglobila svoj interes za urbana glasbena izročila, zlasti za tista bosanskih muslimanov, ki so prevladovala v urbani kulturi Bosne in Hercegovine.⁸

Obred pashalnega žrtvovanja Samaritancev na njihovi Sveti gori Gerazim, april 1987 (© Ankica Petrović, osebni arhiv).

⁷ Ankica Petrović in Misha Livingstone (režija), »The Key from Spain: The Songs & Stories of Flory Jagoda«, dokumentarni film, 40 minut, 2000.

⁸ Ankica Petrović, »Paradoxes of Muslim Music in Bosnia and Herzegovina«, *Asian Music*, 20/1 (1988): 128–147.

Obred velikonočnega ponedeljka, Armenski patriarhat, april 1987 (© Ankica Petrović, osebni arhiv).

Ankica Petrović in Flory Jagoda na koncertu na Duke University, marec 1994 (© Ankica Petrović, osebni arhiv).

Do njenega odhoda iz vojnega Sarajeva aprila 1992 je osebni arhiv terenskih posnetkov Ankice Petrović obsegal bogato gradivo o različnih vidikih verske in posvetne glasbe etničnih in verskih skupnosti v Bosni in Hercegovini, pa tudi širše. Čeprav zaradi okoliščin njenega odhoda iz obleganega mesta s sabo ni mogla vzeti magnetofonskih trakov in avdiokaset, so zahvaljujoč prizadevanjem njene družine in prijateljev vsi njeni posnetki preživeli vojne po razpadu Jugoslavije.⁹ Žal pa to ne velja za njene terenske beležke, v katerih so bili shranjeni podrobni podatki o posnetkih. Vsi terenski posnetki Ankice Petrović so danes kot posebna zbirka shranjeni v etnomuzikološkem arhivu glasbene šole Herb Alpert na Univerzi Kalifornije v Los Angelesu (University of California, Los Angeles – UCLA), kjer je poučevala do svoje upokojitve leta 2008.

Poklicno pot Ankice Petrović so močno zaznamovala mednarodna sodelovanja. Za razliko od večine jugoslovanskih etnomuzikologov tistega časa, ki so svoj dodiplomski in podiplomski študij zaključevali na domačih univerzah – kjer so se kasneje večinoma tudi zaposlili – je Ankica aktivno sodelovala na mednarodnih konferencah in srečanjih, prestižne mednarodne štipendije, kot sta Irex in Fulbright, pa so ji omogočile, da je svoje znanstveno delo in bogate terenske izkušnje predstavila širši akademski skupnosti. Po odhodu iz Sarajeva je bila Ankičina poklicna pot vezana na Ameriko, kjer je delala kot predavateljica na več univerzah – University of California Berkeley, Duke University, University of California Santa Cruz, University of Washington in že omenjeni UCLA. V Ameriki je Ankica še poglobila tedanje mednarodno sodelovanje in se pri svojem raziskovanju usmerila v študije diaspore, predvsem z nadaljevanjem raziskovanja sefardske skupnosti, svoje raziskave o tradicionalni glasbi Balkana pa je predstavila tudi študentom in kolegom, s katerimi je sodelovala. Njena predavanja so vključevala predvsem tematiko glasbe v verskem kontekstu, pri njih pa je Ankica sublimirala svoje obsežne raziskave, ki so temeljile na bogatih terenskih izkušnjah – od balkanskih držav (Bosna in Hercegovina, Hrvaška, Črna gora ...) do Izraela in Amerike. Kljub temu pa so njeno karierno pot v Ameriki zaznamovali številni izzivi, povezani predvsem z nestabilnim,

⁹ Theodore Levin, ur., *Bosnia: Echoes from an Endangered World* [zgoščenka], Smithsonian Folkways Recordings [SFW40407], 1993.

negotovim statusom delavke v akademski sferi. Takšen status je pomenil veliko obremenitev s predavanji, kar ji ni puščalo veliko časa za raziskovalno delo, ter pogoste selitve glede na ponujena delovna mesta na oddelkih za etnomuzikologijo in muzikologijo, ki jih tudi tedaj – tako kot danes – ni bilo veliko.

Predavanje Ankice Petrović o muziki bosansko-hercegovskih muslimanov, Indiana University Art Galery, december 1994 (© Ankica Petrović, osebni arhiv).

* * *

Svojemu pristopu, usmerjenemu v kontekst ter v kulturno-družbeni vidik izvajanja (pa tudi poslušanja) glasbe, je Ankica ostala zvesta tudi pri raziskovanju – v jugoslovanskih etnomuzikoloških raziskavah do tedaj še neodkritega – vprašanja spola v ljudskem glasbenem izročilu. Čeprav je tej temi posvetila samo eno besedilo, »Women in the Music Creation Process in the Dinaric Cultural Zone of Yugoslavia« (Ženske v procesu ustvarjanja glasbe v dinarski kulturni coni Jugoslavije) – ki je bilo objavljeno v enem izmed pionirskih etnomuzikoloških zbornikov o glasbi in spolu, *Music, Gender, and Culture* (Glasba, spol in kultura) iz leta 1990 – je to pomembno prispevalo k opozarjanju na analizo

z vidika spola, ki je bila v muzikoloških in etnomuzikoloških raziskavah tistega obdobja deležna vse večje pozornosti.¹⁰ Čeprav se v članku ni izrecno oprla na obstoječe feministične teorije in teorije spola, je v njem uporabila pristope drugega vala feministične kritike (kot je npr. Suzan McClary) in se pri tem konceptualno oprla na analizo specifičnosti značilnosti ženskega glasbenega izraza.

Analitična linija, ki se jo je držala že pri svojih raziskovanjih gänge, pa predstavlja tudi ogrodje njenega razmišljanja o glasbenih praksah žensk. Ankica jih obravnava skozi družbene matrice patriarhalne družbe: ženske so družbeno podrejene, njihovo glasbeno delovanje je v primerjavi z moškimi podvrženo precejšnjim omejitvam (npr. prepoved igranja), ki so v veliki meri pogojene z njihovim biološkim statusom (starostjo) ter družbeno vlogo (žena, mati). Posebno pozornost je posvečala analizi glasbenih značilnosti, kot so »vzkliki« na koncu kitice ali refrena, ki veljajo za tipične za žensko petje, ter jasni delitvi na »ženske« in »moške« pesmi. Pri tem se je posvečala tudi primerom transgresije in podala enega izmed redkih opisov glasbenega delovanja guslark *tobelija*, glasbenic, ki s svojim nebinarnim družbenim položajem presegajo okvir predpisane »ženskosti« in »moškosti« in s tem jasno delitev na ženske in moške glasbene prakse.¹¹ Čeprav se je v prispevku posvečala vprašanju spolne segregacije, se je tudi dotaknila preobrazbe odnosov med spoloma z analizo »novejših« praks skupnega petja moških in žensk, ki jih obravnava skozi prizmo sodobnih družbenih vplivov.

¹⁰ Ankica Petrović, »Women in the Music Creation Process in the Dinaric Cultural Zone of Yugoslavia«, v: *Music, Gender, and Culture*, ur. Marcia Herndon in Susanne Ziegler, Wilhelmshaven: Noetzel, 1990, 71–84.

¹¹ V različnih balkanskih skupnostih so tako imenovane *ostajnice*, *tobelije* in/ali *virđžine* dekleta oziroma ženske, ki so prevzele »moške« družinske in družbene vloge (zlasti v družinah brez moških potomcev), vključno z načinom oblačenja in sodelovanjem v vsakdanjih praksah, ki so bile smatrane za izključno področje moških. Eden izmed označevalcev njihove pripisane in v skupnosti sprejete moške vloge je bilo tudi igranje na tradicionalne instrumente, predvsem na gusle.

V širšem smislu omenjeni članek osvetljuje tudi glasbene prakse dinarskega področja v njegovi kulturni raznovrstnosti, ki presega etnične matrice, ter tako pokaže, da so glasbene dejavnosti Muslimanov, Hrvatov in Srbov, živečih na tem področju, del istega glasbenega izraza, ki ga ni mogoče opredeliti z etničnimi parametri. Ankica je razlike v izrazih videla predvsem kot posledico lokalnih specifik dinarskega področja ter družbene stratifikacije na urbano in ruralno. Takšen pristop je bil že v začetku 1990-ih let opuščen zaradi prevlade analitičnih metod, ki so se skoraj izključno preusmerile v koncept nacionalnega, ki je skoraj do danes ostal prevladujoči okvir za preučevanje tradicionalne glasbe. Ankičino delo pa je na drugi strani ostalo »tiha/utišana« alternativa tovrstnim tendencam.

Zdi se, da sta prav ta širina in izbor tem, ki presegajo posamezne etnične in verske skupine, zaznamovala ne samo Ankičino kariero, temveč njeno celotno življenje. Njeno poklicno pot je zaznamovalo življenje akademske nomadke, menjavanje držav in institucij, kar je na njej pustilo močan pečat. Podrobnejši pogled na njene interese in opus nazorno prikaže profil raziskovalke, ki ni pristajala na ustaljene paradigme in pristope, ampak se je s temeljitim in predanim analitičnim in terenskim delom posvečala kompleksnim procesom z izrazitim občutkom za podrobnosti družbenih vidikov glasbenega izražanja. Danes lahko upravičeno trdimo, da mora imeti njen prispevek k odpiranju tem, kot so glasba marginalnih (in manjšinskih) skupnosti, urbana etnomuzikologija, spol in glasba, pa tudi vztrajnost pri upiranju nacionalističnim težnjam v devetdesetih letih prejšnjega stoletja, pomembno mesto pri analiziranju epistemologij (post)jugoslovanske etnomuzikologije.

140 *Asian Music, Fall/Winter 1988/89*

Example 4. *Hafta* in the Turkish language.
(Recorded and transcribed by A. Petrović; performed by Hamdiya Sahinpašić.)

Example 5. A Sephardic Sabbath synagogal tune performed in Hebrew.
(Recorded and transcribed by A. Petrović; Performed by Cadik Danon.)

Stran iz članka Ankice Petrović »Paradoxes of Muslim Music in Bosnia and Herzegovina« (*Asian Music* 20/1 (1988), str. 140), ki pokaže zvočne podobnosti med islamsko in sefardsko versko glasbo v Bosni in Hercegovini.

To besedilo je bilo napisano prav z namenom prikaza pomembnih tendenc, ki so obstajale v etnomuzikoloških raziskavah na območju nekdanje Jugoslavije. Te niso zgolj sledile aktualnim znanstvenim trendom, temveč so ustvarile alternativno produkcijo znanja o glasbenih praksah, ki bi sicer ostale zanemarjene in preslišane. Motivi za nastanek besedila so tudi izrazito osebni, saj smo se vse tri avtorice tega besedila v različnih obdobjih svojega raziskovanja srečevale z Ankico in njenim delom, večinoma po neformalnih kanalih ali po naključnem odkritju njenega dela. Nejevera, da smo se o Ankici tako malo naučile skozi »formalno« izobraževanje, nas je spodbudila, da napišemo to besedilo kot naš mali prispevek k boju za prepoznavanje marginaliziranih glasov in poslušanje obrobja. In za to smo ji hvaležne.

ANA HOFMAN je višja znanstvena sodelavka na Inštitutu za kulturne in spominske študije Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Diplomirala in magistrirala je na Fakulteti za glasbo Univerze za umetnost v Beogradu ter doktorirala leta 2007 na Univerzi v Novi gorici. Njeno raziskovalno delo se osredotoča na glasbo, zvok in politiko v socialističnih in postsocialističnih družbah, s poudarkom na spominu, afektu, spolu in aktivizmu v današnji konjunkciji neoliberalizma in postsocializma na območju nekdanje Jugoslavije. Dr. Hofman je objavila dve monografiji: *Staging Socialist Femininity: Gender Politics and Folklore Performance in Serbia* (Uprizorjanje socialistične ženskosti: Politike spola in folklorni nastopi v Srbiji, 2011) ter *Glasba, afekt, politika: novo življenje partizanskih pesmi v Sloveniji* (2015). Leta 2018 je bila podoktorska Fulbrightova štipendistka na Graduate School of City University of New York. Trenutno pripravlja monografijo o strateškem amaterizmu, politiki prostega časa in glasbenih revitalizacij socializma v postjugoslovanskih družbah.

MOJCA PIŠKOR je docentka na področju etnomuzikologije na Oddelku za muzikologijo Akademije za glasbo v Zagrebu, kjer dela od leta 2013. Od leta 2001 je delovala na Inštitutu za etnologijo in folkloristiko v Zagrebu. Leta 2010 je doktorirala iz etnologije in kulturne antropologije na Filozofski fakulteti v Zagrebu z disertacijo *Politika in poetika prostorov glasbe: etnomuzikološki in antropološki pogledi*. Njeno področje raziskovanja vključuje vprašanja, ki se nanašajo na povezavo med glasbo, zvokom in politiko (rasna imaginacija, spol, migracije). V zadnjih letih se je osredotočila na raziskavo vloge glasbe in zvoka v režimih mučenja v političnih delovnih in koncentracijskih taboriščih (otoka Sv. Grgur in Goli, Jasenovac). Od leta 2020 sodeluje v mednarodnem raziskovalnem projektu »The European Irregularized Migration Regime at the Periphery of the EU: from Ethnography to

Keywords« (Evropski režim iregulariziranih migracij na obrobju EU: od etnografije do ključnih besed – ERIM).

JULIJANA LEŠIĆ je študirala južnoslovanske jezike in književnost ter judovske študije na Filozofski fakulteti v Zagrebu. Njeno diplomsko delo se ukvarja z ohranjanjem sefardskih pesmi v okviru sodobnih balkanskih družb. Že zelo zgodaj v življenju je začutila posledice razrednega boja in pripadnosti in je ob študiranju morala redno opravljati različna dela. V zadnjem desetletju je na njeno delo močno vplivalo glasbeno-aktivistično udejstvovanje v okviru feminističnega, antifašističnega in aktivističnega LGBT zbora *Le Zbor*, pa tudi sodelovanje s številnimi uveljavljenimi domačimi in regionalnimi aktivističnimi združenji in organizacijami iz nevladnega sektorja. Zahvaljujoč tem izkušnjam so se njeni raziskovalni interesi izoblikovali skozi interdisciplinarnost, medkulturnost, ukvarjanje z delavskimi in razrednimi vprašanji, feminizmom in temami LGBTQIA+ na južnoslovanskih območjih.

Nives Ličen

Ana Krajnc

✱ andragoginja, inovatorka, vizionarka

Zaslužna profesorica Univerze v Ljubljani in predsednica Slovenske univerze za tretje življenjsko obdobje Ana Krajnc je poznana po svojem inovativnem in obsežnem opusu, ki se je gradil in se še gradi v nenehnem preizpraševanju teorije in prakse v stiku z ljudmi. Participatorno raziskovanje ji omogoča odprtost vzorcev raziskovanja in inoviranja. Imenujejo jo z besednimi zvezami, kot so »prva dama andragogike v Jugoslaviji«, »ambasadorka andragogike«, »brezmejna motivatorica« in »pionirka odpiranja možnosti za učenje odraslih«. ¹ Izjemen prispevek za razvoj izobraževanja je bil med drugim nagrajen tudi z državnim odlikovanjem – redom za zasluge – ki ji ga je predsednik Republike Slovenije podelil leta 2019. V svetovnem okolju izobraževanja odraslih je bila leta 2019 sprejeta v Mednarodno dvorano slavnih na področju izobraževanja odraslih (International Adult and Continuing Education Hall of Fame) ² in v Srbsko akademijo izobraževanja (Srpska akademija obrazovanja).

Študirala je psihologijo in pedagogiko, diplomirala in doktorirala (1971) na Univerzi v Ljubljani, podoktorski študij pa je opravila na Univerzi v Torontu (Ontario Institute for Studies in Education) pod mentorstvom Robyja Kidda. V šestdesetih letih prejšnjega stoletja je bila zaposlena na Inštitutu za sociologijo in filozofijo pri Univerzi v Ljubljani in je bila kot vodja slovenske skupine vključena v mednarodno raziskavo *Adult Education, Values and Social Participation* (Izobraževanje odraslih, vrednote in družbena participacija) 1967–1969, ki je bil tedaj edini tovrsten projekt v Jugoslaviji ter je impliciral intenzivno srečevanje z raziskovalci v tujini. Ugotovitve teh raziskav je leta 1973 v Torontu s kolegi objavila

¹ O poimenovanih pišejo avtorji in avtorice v zborniku: Nives Ličen, Dušana Findeisen, Alijana Šantej, ur., *Liber amicorum*, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2018.

² Ana Krajnc, Hall of Fame Class of 2019, <https://halloffame.ou.edu/inductions/hof-2019/krajnc>; 2019 Hall of Fame Inductees: Hall of Fame 2019 Induction – Belgrade, Serbia, <https://halloffame.ou.edu/inductions/hof-2019> (dostop: 28. julij 2022).

kot posamezna poglavja in kot samostojno publikacijo. ³ S študijo *Vrednotenje izobraževanja in družbena mobilnost* je nadalje »trasirala« raziskovanje v andragogiki, ki je še v osemdesetih letih prejšnjega stoletja veljala za »komaj rojeno« vedo, če uporabimo besede Gastona Pineauja. Vpeljevala je nove konceptualizacije in metode raziskovanja, ⁴ predvsem pa je zavračala trdovratna negativna prepričanja, ki so bila v tistih časih še močno prisotna, da se človek uči predvsem v mladosti. Pogosto je dejala: »Ljudje se rodijo biološko, socialno in čustveno pa se nenehno rojevajo. Humus 'nenehnega rojevanja' je prav vseživljenjsko učenje.«

Njeno raziskovalno in razvojno delo je imelo v prejšnjem stoletju ključno vlogo pri razvoju izobraževanja odraslih in andragogike v Jugoslaviji in mednarodnem prostoru. Bila je med prvimi strokovnjakinjami, ki so raziskovale motivacijo za izobraževanje in udeležbo odraslih v izobraževanju. Vedno je poudarjala, da je ključen za razvoj vseživljenjskega izobraževanja premik v paradigmi, in sicer, da niso pomembne le (prirojene) sposobnosti, temveč predvsem motivacija ⁵ in prilagojenost izobraževanja vsakemu posamezniku.

V času razvoja njene znanstvene kariere se je šele prebujalo zavzemanje za enakopravnost znanstvenic, mnogo je bilo predsodkov o vlogi žensk v znanosti.

Delovala je v takrat prevladujočem moškem raziskovalnem svetu.

Najbolj jo je jezilo, če so govorili, da je »attractive woman« ali pa

»divna žena«. Če je bila dovolj jezna, je hitro odbrusila: »Lovci!«

Prof. dr. Vid Pečjak se je ob srečanju z Ano šalil: »Dober dan, lepa Ana.«

In ona je odvrnila: »Ti ne bi mogel kdaj reči: »Dober dan, pametna Ana?«

Vid ji ni ostal dolžan. Ob naslednjem srečanju se ji je

z vso resnostjo poklonil: »Dober dan, lepa in pametna Ana.«

Ne vem, če je bila Ana zadovoljna z vrstnim redom pridevnikov.⁶

³ Ana Krajnc, *Attitudes toward education and social participation*, Toronto: OISE, 1973.

⁴ V sodelovanju z Buddom Hallom je razvijala participatorno akcijsko raziskovanje na področju skupnostnih projektov.

⁵ Ana Krajnc, *Motivacija za izobraževanje*, Ljubljana: Delavska enotnost, 1982.

⁶ Anekdota je zapisana po osebni pripovedi dr. Dušane Findeisen (oktober 2021).

Sestanek profesorjev andragogike z različnih univerz federativne Jugoslavije v Zagrebu – S. Pongrac, M. Golubović, A. Krajnc, M. Ogrizović, B. Samolovčev, D. Savičević (od leve proti desni), 1987 (© Ana Krajnc, osebni arhiv).

* * *

Raziskovala je v mednarodnih skupinah⁷ v Kanadi, ZDA, Nemčiji, Veliki Britaniji, Poljski in Italiji. V Kanadi je npr. odkrivala družbeno vlogo dopolnilnega izobraževanja na kanadskih univerzah (študija *Social Role of Continuing Education at Canadian Universities*). Bila je aktivna članica mednarodnih združenj, npr. International Congress of University Adult Education ter International Society for Comparative Adult Education, članica mednarodne skupine pri Unescu, pa tudi predsednica Zveze andragoških društev Jugoslavije (1980–1982) in članica uredniških oborov več znanstvenih revij. Raziskovala in predavala je na mnogih

⁷ Leta 1973 so jo vključili v ožjo skupino ustanoviteljev Mednarodnega sveta za izobraževanje odraslih (ICAE) s sedežem v Torontu. Dve desetletji aktivnosti v upravnem odboru sta ji odprli poti v razna žarišča izobraževanja odraslih na vseh kontinentih.

tujih univerzah (Oxford, Cambridge, Tübingen, Vancouver, Ženeva) in – v časih brez interneta – izkušnje prenašala v takratno Jugoslavijo. Med letoma 1988 in 1990 je bila predstavnica Mednarodnega sveta za izobraževanje odraslih (International Council for Adult Education – ICAE) pri Organizaciji združenih narodov na Dunaju. Utemeljila je izobraževanje zapornikov in skupaj z mednarodno skupino strokovnjakov pripravila Resolucijo o izobraževanju zapornikov, sprejeto na generalni skupščini OZN v New Yorku 1991.⁸

Na prvem svetovnem kongresu ICAE (International Council for Adult Education) v Tanzaniji, 1976 (© Ana Krajnc, osebni arhiv).

Mednarodne izkušnje je povezovala z delovanjem na Univerzi v Ljubljani. V študijskem letu 1972/73 je po intenzivnem spoznavanju študija in prakse izobraževanja odraslih v Kanadi in ZDA pričela s predavanji andragogike na

⁸ United Nations Resolutions: Resolution on Prison Education. Resolution on Basic Principles for the Treatment of Prisoners. Resolution on Criminal Justice Education, <https://eric.ed.gov/?id=ED342888> (dostop: 28. julij 2022).

Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Malo pred tem so se **pričela predavanja iz andragogike** na filozofskih fakultetah v Zagrebu in Beogradu. V tistih letih je to pomenilo precejšnje razširitev področja vzgoje in izobraževanja, razvoj strokovne terminologije in novih pogledov na danes povsem sprejeto prakso vseživljenjskega izobraževanja in učenja. Vse to se ni odvijalo brez burnih diskusij v strokovnih krogih. Vsaka sprememba v okolju naleti na ovire, saj sprememba povzroči tudi prerazporeditev moči. Potrebovala je veliko znanja, vztrajnosti, humorja in prepričljivosti, da je premagala ovire – tudi takrat, ko je pisala o in se zavzemala za posebne ciljne skupine, npr. neizobražene/nepismene ženske, zapornike, odrasle s posebnimi potrebami, migrante in begunce, starejše. Po raziskavah in sodelovanju z Unescom je leta 1977 objavila knjigo *Izobraževanje – naša družbena vrednota*.⁹ Napovedala je spremenjeno vlogo znanja in izobraževanja ob prehajanju v postindustrijsko družbo.

Kongres andragogov Jugoslavije, Ohrid, Makedonija, 1980 (© Ana Krajnc, osebni arhiv).

⁹ Ana Krajnc, *Izobraževanje naša družbena vrednota*, Ljubljana: Delavska enotnost, 1977.

Potrebno je bilo napisati tudi univerzitetne učbenike. Nastalo je delo za področje temeljnih ali splošnih znanj z naslovom *Izobraževanje ob delu: obča andragogika*¹⁰ in poleg tega tudi učbenik za andragoško didaktiko *Metode izobraževanja odraslih*.¹¹ Profesorica Krajnc je avtorica in soavtorica 24 monografij, vse pa so napisane v jeziku, ki bralca ali bralko nagovarja in spodbuja v dialog z znanostjo in lastno prakso.

Veliki premiki so se v andragogiki in izobraževanju odraslih zgodili z njenim delom in angažiranjem tudi v osemdesetih in devetdesetih letih prejšnjega stoletja. V svojih raziskavah je prepletala kvantitativne in kvalitativne raziskovalne pristope, predvsem pa participatorno raziskovanje.¹² Meni, da je ljudi potrebno vključiti v raziskovanje, zato ne preseneča, da se v sodobnosti ukvarja tudi s skupnostnim oz. občanskim raziskovanjem (ang. *citizen science*) pri spoznavanju znanja v lokalnem okolju.

Kot zapiše Dušana Findeisen v *Liber amicorum*,¹³ zbirki memoarskih zapisov o Ani Krajnc, je zanjo »značilno, da ničesar ne počne brez zaupanja v prihodnost in v ljudi.« Ana Krajnc vedno naslavlja dobro v ljudeh. »Vsak človek je dober, včasih razvije obrambne mehanizme, da se brani zaradi razmer.« Vsak človek naj spozna sebe, se prilagaja novostim in razvija svoje zmožnosti, zapiše tudi v svojem delu *Spoznaj sebe in druge*.¹⁴ Ljudem je potrebno omogočiti, da se osebno razvijajo skozi vse življenje, država mora vzpostaviti sistem izobraževanja,

¹⁰ Ana Krajnc, *Izobraževanje ob delu: obča andragogika*, Ljubljana: Dopisna delavska univerza, 1979.

¹¹ Ana Krajnc, *Metode izobraževanja odraslih: andragoška didaktika*, Ljubljana: Delavska enotnost, 1979.

¹² O vplivu njenih raziskav na razvoj andragogike gl. Nives Ličen in Maja Mezgec, ur., *Sodobne paradigme raziskovanja izobraževanja in učenja odraslih*, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2018, <https://e-knjige.ff.uni-lj.si/znanstvena-zalozba/catalog/book/125> (dostop: 25. oktober 2021).

¹³ Dušana Findeisen, »Raziskovati, delovati, povezovati za razvoj andragogike, skupnosti in izobraževanja odraslih«, v: *Liber amicorum*, ur. Nives Ličen, Dušana Findeisen in Alijana Šantej, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2018, 39–65, <https://e-knjige.ff.uni-lj.si/znanstvena-zalozba/catalog/book/127> (dostop: 25. oktober 2021).

¹⁴ Ana Krajnc, *Spoznaj sebe in druge*, Ljubljana: Društvo za izobraževanje za tretje življenjsko obdobje, 2014.

ki prispeva k blagostanju vsakega in ne le nekaterih skupin. Ne smemo ostajati v preteklosti. Ne smemo iskati rešitev zgolj v ustaljenih (patriarhalnih) vzorcih. Nujno je izstopiti in **pogledati v prihodnost brez stereotipov o spolih, starosti ali oviranosti ter z izobraževanjem prispevati k družbeni pravičnosti.**

Bilo je v poznih devetdesetih letih, ko smo na predstavitvi krožka ročnih del, pri katerem so ženske pletle nogavice, občudovali spretnosti žensk, ki so bile formalno nizko izobražene. Ana Krajnc, ki je že v sedemdesetih letih pisala o nujnosti izobraževanja žensk, o emancipacijskih praksah, je tedaj dejala (po spominu): »Saj to so krasna ročna dela! Izjemen okus za barve in natančno delo! Ampak ... A ne bi bilo bolje, če bi jih učili, kako uporabljati računalnik?«¹⁵

Njena raziskovalna misel se je vedno dopolnjevala z dejavnostjo: ustanavljanjem centrov, vodenjem projektov, organiziranjem konferenc. Že leta 1969 je na Inštitutu za sociologijo Univerze v Ljubljani organizirala mednarodno konferenco o izobraževanju na daljavo. Slednje je bilo takrat v veliki meri dopisno izobraževanje in je pomenilo odpiranje možnosti za izobraževanje velikega števila delavcev. V Jugoslaviji je bilo izobraževanje odraslih v 1950-ih in 1960-ih letih namenjeno predvsem izobraževanju delavcev. Kot prodekanja Filozofske fakultete je v 1970-ih letih spodbudila nastanek centrov za nadaljnje izobraževanje, kot predstojnica Oddelka za pedagogiko pa nastanek izobraževanja za diplomante, ki so ga poimenovali Pedagoško-andragoški dnevi in so še vedno organizirani vsako leto.

V 1980-ih letih je začela širiti idejo o **izobraževanju starejših**. V sodelovanju z dr. Dušano Findeisen je zasnovala izobraževanje starejših odraslih v obliki Univerze za tretje življenjsko obdobje, prve v takratni Jugoslaviji. Tudi to je pomenilo velik premik v družbi in na področju vzgoje in izobraževanja ter spremenilo pogled na kakovost staranja. Če danes govorimo o starizmu (ang. *ageism*), pomeni, da se stereotipov in diskriminacije starejših vsaj zavedamo.

¹⁵ Anekdota je napisana po spominu avtorice.

V tistem času je bilo zelo nenavadno, da bi se starejši izobraževali. Ko sta inovatorki Krajnc in Findeisen začeli z izobraževanjem starejših, sta bili deležni blagega (po)smeha, danes pa je zaradi znanstvenih dokazov in mnogih subjektivnih izkušenj znano, da je izobraževanje v poznejših letih vir dobrobiti in družbene vključenosti. Od prvih začetkov v skupini za francoski jezik (1984) se je Univerza za tretje življenjsko obdobje razvila v izjemno omrežje učenja in izobraževanja. Slovenska univerza za tretje življenjsko obdobje združuje več kot 12.000 starejših študentov in študentk.¹⁶

V 1990-ih letih se je zavzemala za **razvoj Univerze v Ljubljani**, vodila je Center za razvoj univerze, kjer so potekali mednarodni projekti, ki so krepili mednarodno sodelovanje in didaktične inovacije v terciarnem izobraževanju. Sodelovala je pri oblikovanju programa TEMPUS, namenjenega prenovi visokega šolstva v Vzhodni Evropi. TEMPUS je leta 1992 med svoje delovanje uvrstil tudi t. i. Utrechtsko mrežo, ki je omogočila štipendiranje, pretok študentov in mladih raziskovalcev med 25 univerzami iz 18 evropskih držav.

Na podlagi izkušenj dolgoletnega sodelovanja z Mednarodnim inštitutom Zveze ljudskih univerz Nemčije je z njihovo podporo leta 1995 ustanovila prvo slovensko revijo o izobraževanju odraslih: *Andragoška spoznanja*.¹⁷ V »krogu Ane Krajnc«, ki je vključeval kar nekaj strokovnjakov, med katerimi so bili Peter Jarvis, Maria Slowey, Liam Carey in Colin Titmus, je tako nastala znanstvena revija, ki je še dodatno okrepila polje raziskovanja, s čimer se je profesionalizacija izobraževanja odraslih v Sloveniji vedno bolj jasno gradila z upoštevanjem interdisciplinarnega in mednarodnega povezovanja.

¹⁶ Ana Krajnc, Izobraževanje starejših spreminja podobo starosti, https://www.youtube.com/watch?v=yj_HMLBcxyk&ab_channel=Andrago%C5%A1kiCenterSlovenije (dostop: 28. julij 2023).

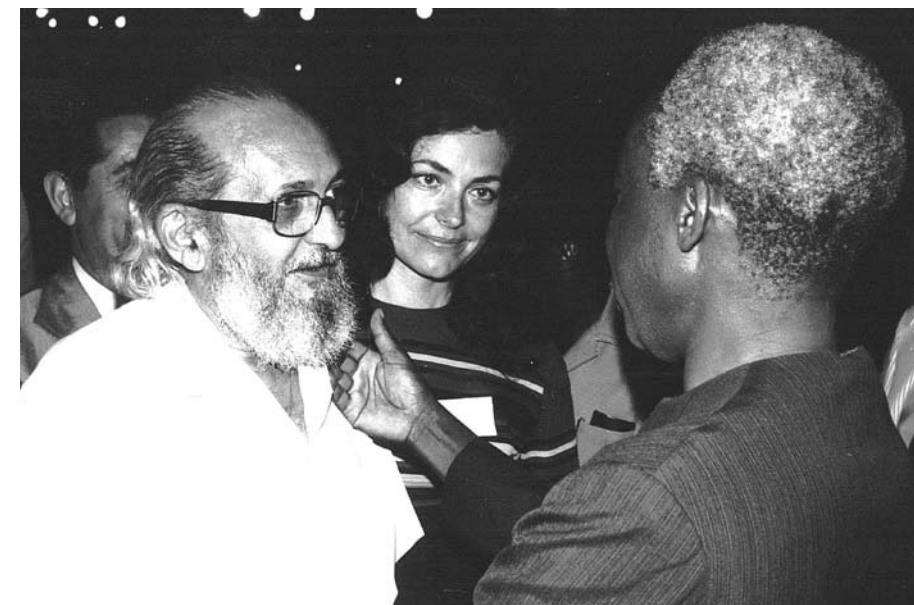
¹⁷ Ana Krajnc sodeluje z revijo kot ustanovna urednica. Gl. *Andragoška spoznanja / Studies in Adult Education and Learning*, <https://revije.ff.uni-lj.si/AndragoskaSpoznanja/about/editorial-Team> (dostop 28. julij 2022).

Ana Krajnc leta 2017 (fotografija: Jaka Koren © revija *Jana*).

Ana Krajnc se s svojim teoretskim in praktičnim delom zavzema za **razvoj skupnosti** in (novo) vlogo izobraževalcev in izobraževalk pri skupnostnem izobraževanju. Spodbuja sodelovalne skupnosti (ang. *cooperative community*) v izobraževanju, kar je odgovor na »potrženje« izobraževanja in korak k skupnosti refleksivnega odločanja ter medgeneracijske povezanosti. Sredi 1990-ih let, ko so bili tudi v izobraževanju odraslih cenjeni individualizem, tekmovanje, dobiček in tržnost, je ob podpori Filozofske fakultete s sodelavkami ustanovila Andragoško poletno šolo kot obliko skupnostnega interaktivnega izobraževanja. Pod naslovom »Z vami za razvoj vašega kraja« je v lokalno okolje povabila vrhunške strokovnjake, ki so z domačini razmišljali o razvoju. V svoji knjigi *Spoznaj sebe in druge* zapiše, da so razmere take, da ljudje ne verjamejo v skupnost, ker tudi najbolj odgovorni skrbijo le za svoje koristi. V svojih predavanjih pa pravi, da so ljudje »zapuščeni od vlad, ki so se prodale neoliberalnemu kapitalizmu«, zato je nujno raziskovati skupaj z ljudmi, iskati nove povezave znanja, praks in odnosov ter ustvarjati nove skupnosti. Znanje, ki nastaja v

dialogu, je namenjeno družbenim spremembam. Prav to so bila načela Andragoške poletne šole. Freirjansko¹⁸ je njeno prepričanje, da je odgovor na negotovost široko znanje in ustvarjanje vključujočih izobraževalnih možnosti. Ana Krajnc je zagovornica širokega splošnega znanja in vzgoje kritičnega mišljenja, kar se izraža v več njenih raziskavah in družbenih aktivnostih. V času vzpostavljanja usmerjenega izobraževanja¹⁹ je močno nasprotovala prezgodnji selekciji oz. usmerjanju učencev. Da je država oz. skupnost odgovorna za razvoj enakih možnosti za izobraževanje za vse skupine, še posebej za tiste manj izobražene, je izpostavljala tudi pri raziskovanju funkcionalne (ne)pismenosti. Z Andragoškim centrom Slovenije je razvila programe za opolnomočenje in usposabljanje najbolj šibkih skupin, skupin na družbenem obrobju. Poimenovali so jih »Usposabljanje za življenjsko uspešnost«.

Paulo Freire, Ana Krajnc in Julius Nyerere (od leve proti desni) na prvem svetovnem kongresu ICAE (International Council for Adult Education) v Tanzaniji, 1976 (© Ana Krajnc, osebni arhiv).

¹⁸ Paulo Freire, avtor *Pedagogike zatiranih* (Ljubljana: Krtina, 2019), razume izobraževanje kot prakso osvobajanja.

¹⁹ Usmerjeno izobraževanje se je začelo v osemdesetih letih prejšnjega stoletja. Vodilo je v spremembe srednješolskega izobraževanja.

Po upokojitvi se je posvetila izobraževanju starejših in **razvoju Univerze za tretje življenjsko obdobje**.²⁰ Ker se ni nikoli omejevala na lokalno okolje, je tudi na Univerzi za tretje življenjsko obdobje začela sodelovati z univerzami v tujini. Slovenska univerza za tretje življenjsko obdobje je postala članica zveze European Federation of Older Persons (EURAG – Evropska zveza starejših), Pass It On Network: A Global Exchange for Positive Ageing (Mreža Predaj naprej: svetovna izmenjava za pozitivno staranje)²¹ in International Federation on Ageing (IFA – Mednarodna zveza za staranje).

Leta 2015 je s sodelavkami na Univerzi za tretje življenjsko obdobje in z odraslimi osebami z disleksijo ustanovila Inštitut za disleksijo, ki se zavzema za odkrivanje subjektivnih prednosti disleksije, vzgojo izobraževalcev in specialistov ter širjenje vedenja o disleksiji.

Ob izrednem razmahu izobraževanja starejših Ana Krajnc vedno bolj poudarja, da je za sodobnega človeka ključno »proizvajanje idej« in izobraževanje ljudi, ki znajo kritično misliti. In ker se človek razvija v odnosu z drugimi, bi morali poskrbeti za temeljni dohodek za vse ljudi, da bi lahko razvijali svojo ustvarjalnost v odnosih, ki ne bi bili tekmovalni. Te zamisli se danes kažejo v zahtevah po »univerzalnih temeljnih storitvah« in »univerzalnem temeljnem dohodku«, za katere se zavzema tudi Ana Krajnc. V zadnjem času se ukvarja tudi z razvijanjem koncepta solidarnosti med generacijami, v mednarodnih mrežah in projektih je dejavna prav zaradi spodbujanja sodelovanja med različnimi skupinami. Ne preseneča nas njena drzna misel in izjemna ustvarjalnost, saj, kot pravi sama: »Človek mora biti drzen pri zagovarjanju svojih vrednot.«

* * *

Ana Krajnc je izjemna sogovornica in gostiteljica. Ko je bila v Sloveniji na Andragoški poletni šoli profesorica Maria Slowey, jo je gostila v svoji hiši. Maria

²⁰ Slovenska univerza za tretje življenjsko obdobje, <http://www.utzo.si> (dostop: 28. julij 2022). Alijana Šantej, »Razvoj in poslanstvo Slovenske univerze za tretje življenjsko obdobje«, *Andragoška spoznanja* 15/3 (2009): 22–30.

²¹ Pass It On Network, <https://www.passitonnetwork.org> (dostop: 28. julij 2022).

se spominja »skled, polnih češenj«. ²² Ko so kolegi s Filozofske fakultete iz Beograda snemali film o profesorju Dušanu Savičeviću, je študente povabila »kar k sebi domov«. Mnogi andragogi in andragoginje iz Evrope so bili njeni gostje. Z leti raziskovanja in ustvarjanja izobraževanja odraslih in starejših odraslih je zgradila zakladnico znanstvenega vedenja, ki ga dopolnjuje z aktivno modrostjo in dostojanstvom znanstvenice. Vse to sloni na globokem humanizmu. S svojimi deli navdihuje in dodaja (za)upanje, da človek zmore.

Vizionarskim ljudem nikoli ni enostavno, ker premikajo ustaljena pravila. Najprej jih okolje zavrača, ker so moteči. Tako so jo spraševali: Zakaj neki bi izobraževali zapornike? Zakaj neki bi izobraževali stare? Mogoče lahko odgovor poiščemo tudi v mislih Abrahama Maslowa, avtorja, ki ga Ana Krajnc pogosto citira: »Če ima človek zgolj kladivo, je vse podobno žebeljem.« Strokovnjaki in strokovnjakinje morajo razvijati svoja miselna in praktična orodja (ali z drugimi besedami, preseči zgolj kladiva), da bodo zaznali vso raznolikost izobraževanja odraslih in starejših odraslih. In prav to počne profesorica Krajnc: vedno išče nekaj več, vedno išče nekaj novega, kar bi izboljšalo življenje. ²³

NIVES LIČEN je izredna profesorica za področje izobraževanja odraslih, zaposlena na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Študirala je pedagogiko, slavistiko in antropologijo. Leta 1999 je doktorirala na Univerzi v Ljubljani. Raziskovalno se ukvarja z neformalnim izobraževanjem, skupnostnim izobraževanjem ter biografskim in transformativnim učenjem v kontekstu dolgoživosti. Sodelovala je v več mednarodnih projektih, npr. Vseživljenjsko učenje in dejavno državljanstvo v Evropi, Medgeneracijsko izobraževanje, Zeleno izobraževanje ter Ohranjanje okolja: izobraževanje v skupnosti.

²² Maria Slowey, »Anybody, anywhere, anytime – reflections on the pioneering work of Ana Krajnc on opening learning opportunities for adults«, v: *Liber amicorum*, ur. Nives Ličen, Dušana Findeisen, Alijana Šantej, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2018, 81–90.

²³ Ana Krajnc, »Začetki in razvoj andragogike v Sloveniji«, plenarno predavanje na 26. Andragoškem kolokviju, 7. junij 2022, <https://tvu.acs.si/sl/ak2022> (od 36:27 dalje) (dostop: 28. julij 2022).

Mateja Ratej

Melitta Pivec - Stele

✱ zgodovinarica, naklonjena sociološki obravnavi preteklosti

Tako kot ženske na Slovenskem pred drugo svetovno vojno niso mogle opravljati poklica sodnice, odvetnice ali tožilke, se je v tridesetih letih 20. stoletja, ko slovenske ženske še niso imele volilne pravice, prvi val poklicnih zgodovinarke šele rojeval. Ženske so se smejele v tistem obdobju z zgodovino ukvarjati le kot učiteljice, zato ni težko razumeti zadržkov slovenske zgodovinske stroke do raziskav Melitte Pivec - Stele (1894–1973), ki jih lahko kot pokroviteljsko muzanje ob omembi njenega imena zasledimo vse do danes. A že bežen prelet objav s področja zgodovinopisja ene najbolj izobraženih Slovenk svojega časa bi moral pomesti zadržki!

Melitta Pivec se je rodila nekaj let pred iztekom 19. stoletja na Dunaju očetu Rupertu Pivcu (1863–1947), generalnemu komisarju (intendantu) avstro-ogrsko vojne mornarice z močno izraženo pripadnostjo slovenstvu, in Dunajčanki Anni Pivec, r. Huber (1863–1947). O skladnosti njunega zakona morebiti priča podrobnost, da je bila starostna razlika med njima le sedem dni, prav tako sta umrla skorajda sočasno, v razponu dvanajstih dni.¹ Zaradi očetove službe je hči edinka del osnovnega šolanja opravila v Pulju, že tedaj in tudi kasneje v odraslosti pa je počitnice pogosto preživljala v očetovih rodnih Zrkovcih pri Mariboru, kjer se je pri sorodnikih rada sproščala s kmečkim delom. Maturirala je leta 1916 na realni gimnaziji na Dunaju, nato je v avstro-ogrski prestolnici

¹ Arhiv Slovenskega biografskega leksikona, »Melitta Pivec - Stele«; Mateja Matjašič Friš, »Rupert Pivec«, v: *Tvorci slovenske pomorske identitete*, ur. Pavlina Bobič, Ljubljana: Založba ZRC, 2010, 201–202; »Rupert (1863–1947)«, skupaj z ženo Ano Pivec, rojeno Huber, Zbirka upodobitev znanih Slovencev NUK, <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:IMG-HYLO-ET7E> (dostop: 21. oktober 2021).

tudi študirala in kmalu po razpadu imperija tam leta 1919 doktorirala na temo pokristjanjevanja vzhodnoalpskega prostora med 6. in 9. stoletjem. Kolektivno nelagodje ob zlomu avstro-ogrškega imaginarija in nastajanju novega, jugoslovanskega, se je v naslednjih letih odražalo tudi v neenotnosti zapisa njenega imena, katerega uradna oblika z dvema »t« v zgodovinarčinah objavah v okoliščinah načrtne slovenizacije kulturnega prostora med obema svetovni- ma vojnoma ni bila dosledno upoštevana.²

Portret v časopisu *Ilustrirani Slovenec*, 10. oktober 1926, str. 7 (hrani © Digitalna knjižnica Slovenije).

Melitta Pivec se je leta 1920 zaposlila kot bibliotekarka v Študijski knjižnici, kasnejši Narodni in univerzitetni knjižnici (NUK) v Ljubljani, ki je postala po oblikovanju mlade jugoslovanske države eden osrednjih gradnikov prve slovenske univerze (1920) in nacionalne identitete. Leta 1924 je po poroki z umetnostnim zgodovinarjem Francetom Steletom prevzela soprogov priimek, vendar je ohranila tudi svojega rojstnega, kar tedaj ni bilo običajno in je pričalo o emancipirani držki mlade ženske, bržkone pa tudi o njenem odnosu do očeta. V knjižnici je bila

² Marija Milenković, »Melitta Pivec-Stele«, v: *Pozabljena polovica: portreti žensk 19. in 20. stoletja na Slovenskem*, ur. Alenka Šelih idr., Ljubljana: Založba Tuma in SAZU, 2007, 293–297.

zaposlena do upokojitve leta 1951, nato je bila do smrti svetovalka oddelka za zgodovino pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, ustanovljeni leta 1938. Lačna izobrazba se je s pomočjo štipendije francoskega katoliškega komiteja v zgodnjih dvajsetih letih 20. leta odpravila v Pariz, kjer se je izpopolnjevala v gospodarski zgodovini pri Louisu Eisenmannu in leta 1931 na Sorboni že drugič doktorirala, tokrat na temo gospodarstva v dobi Ilirskih provinc.³

Njen izostren posluš za mentalitete in razumevanje angažirane države zgodovinarja prepričljivo kaže zapis ob smrti Eisenmanna leta 1937, ko je ocenila, da je bil njen nekdanji profesor velik Francoz in Evropejec, v prvi vrsti pa znanstvenik in zgodovinar, nikoli »suh intelektualist«, zaprt v svoj kabinet, temveč odprt v sedanost in prihodnost ter dovzeten za politično; slednje ni nikoli škodovalo njegovi znanstveni poštenosti, temveč je profesor, nasprotno, dvignil politično delo na raven akademskega študija. Omenjala je Eisenmannov sintetični duh, ki ni nikoli izgubil smisla za podrobnosti ali celoto, in pogum ob srečevanju z novimi idejami. Slednjič je zaključila: »Za tiste pa, ki smo imeli srečo, da smo delali pod njegovim vodstvom, ostane kot najmočnejši vtis njegove osebnosti pojem: očetovski prijatelj.«⁴

Veličan Bešter:
France Stele (1886–1972)
in njegova žena Melitta Pivec
(1894–1973),
Narodna in univerzitetna
knjižnica, Slikovna zbirka,
G Po 2 Stele, F. Posneto
med letoma 1910 in 1920.

³ Ibid.

⁴ Melitta Pivec - Stele, »Louis Eisenmann: profesor za slovensko zgodovino in kulturo na Sorboni«, *Glasnik muzejskega društva za Slovenijo* 3/4 (1937): 145–146.

Melitta Pivec - Stele je pred drugo svetovno vojno objavljala zlasti v katoliški znanstveni reviji *Čas*, ki je obravnavala različna družbena vprašanja, po vojni pa v publikacijah s področja zgodovinopisja (*Zgodovinski časopis*, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, *Kronika* ipd.). Med njimi so najbolj relevantni prispevki o zgodovini Ilirskih provinc ter monografija o motivih njihove ustanovitve,⁵ njena monografija o gospodarstvu Ilirskih provinc pa je izšla tudi v Franciji.⁶ Pripoved Melitte Pivec - Stele je z zlitjem historiografskih in socioloških pogledov presenetljivo sveža zlasti v prispevku o javnem mnenju v francoski Iliriji, ki ga je zgodovinarica objavila leta 1927 in ga bomo v nadaljevanju obravnavali podrobneje.⁷ Ob tem se je med obema vojnoma ukvarjala tudi z oblikovanjem bibliografij, pisala je o bibliotekarstvu in knjižni produkciji⁸ ter se osredotočala na vlogo pisateljic oziroma »ženskih knjig«⁹ in na vpliv vojne na slovensko knjižno produkcijo.¹⁰ Zanimala so jo tudi spoznanja o topografiji slovenskega ozemlja v 18. in 19. stoletju.¹¹

⁵ Med drugim: M. Pivec, »Illyrica v Châtillonu-sur-Seine«, *Čas* 19/1–2 (1924/25): 24–26; »Illyrica v državni licejski knjižnici v Ljubljani«, *Glasnik muzejskega društva za Slovenijo* 7/8 1/4 (1926/27): 53–55; »Spomenica o gospodarskem položaju ilirske Dalmacije«, *Vjesnik državnog arhiva* 2 (1927): 171–177; »Gospodarski položaj Ilirskih provinc«, v: *Napoleonove Ilirske province 1809–1814*, ur. Branko Reisp in Darinka Zelinkova, Ljubljana: Narodni muzej, 1964, 65–76; »Motivi ustanovitve Napoleonske Ilirije«, *Narodna starina* 9/22 (1930): 91–95.

⁶ Melitta Pivec - Stelè, *La vie économique des Provinces Illyriennes: (1809–1813): suivi d'une bibliographie critique*, Paris: Bossard, 1930.

⁷ Melitta Pivec, »Prispevek k vprašanju o javnem mnenju v francoski Iliriji«, *Čas* 21/3 (1926/27): 162–166.

⁸ M. Pivec - Stelè, »Illyrica v ljubljanski univerzitetni biblioteki«, *Čas* 35/7–8 (1941); »Univerzitetna in narodna biblioteka v Ljubljani«, *Čas* 28/3–4 (1933/34): 269–270; »Slovenska knjižna produkcija 1919–35«, *Čas* 30/8–10 (1935/36): 241–243; »Statistični pregled slovenskih publikacij za leta 1919–38«, v: *Spominski zbornik Slovenije: ob dvajsetletnici kraljevine Jugoslavije*, ur. Ivan Avsenik, Ljubljana: Jubilej, 1939, 262–264; »Stanje slovenske historične bibliografije«, *Časopis za zgodovino in narodopisje* 34/3–4 (1940): 207–210.

⁹ M. Pivec - Stelè, »Bibliografija in razstava ženske knjige v Jugoslaviji«, *Čas* 31/5–6 (1936/37): 221–223.

¹⁰ Melitta Pivec - Stele, »Vpliv vojne na slovensko knjižno produkcijo«, v: *Zbornik Zimske pomoči*, ur. Narte Velikonja idr., Ljubljana: Zimska pomoč, 1944, 229–230.

¹¹ Melitta Pivec - Stele, »Topografija Štajerske iz leta 1727«, v: *Svet med Muro in Dravo: ob stoletnici 1. slovenskega tabora v Ljutomeru 1868–1968*, ur. Viktor Vrtnjak, Maribor: Obzorja, 1968, 321–323; »Vodnik leta 1834 o Sloveniji«, *Kronika* 9/3 (1961): 187–190.

BIBLIOGRAFIJA IN RAZSTAVA ŽENSKÉ KNJIGE V JUGOSLAVIJI.

Vsako tretje leto ima Mednarodna ženska zveza (International Council of Women) svoj kongres, in zadnji je bil od 25. septembra do 10. oktobra 1936 v Dubrovniku. To zborovanje je dalo povod za več publikacij in prireditve,¹ med katerimi sta dve kulturnozgodovinsko važni: Bibliografija knjiga ženskih pisaca u Jugoslaviji (Izdalo Udruženje univerzitetki obrazovanih žena u Jugoslaviji. Beograd-Ljubljana-Zagreb 1936) in Razstava knjig ženskih avtorjev v Dubrovniku.

pisateljice	orig. dela	prevodi	periodica	skupaj	odstotek prevodov	% skupne produkcije
slovenske	241 ^a	71	53	387	29%	20%
hrvatske	434	150	31	615	35%	31%
srbske	578	321	63	962	56%	49%
skupaj	1.253	542	147	1.964	43%	

Analiza podatkov iz knjige *Bibliografija knjiga ženskih pisaca u Jugoslaviji* (Beograd, Ljubljana, Zagreb: Udruženje univerzitetki obrazovanih žena u Jugoslaviji, 1936) v članku Melitte Pivec, »Bibliografija in razstava ženske knjige v Jugoslaviji«, *Čas* 31/5–6 (1936/37), str. 221–222 (hrani © Digitalna knjižnica Slovenije).

Ko je Melitta Pivec - Stele leta 1927 v reviji *Čas* objavila »Prispevek k vprašanju o javnem mnenju v francoski Iliriji«, je moralo biti za njo veliko prebrane literature na to temo, saj ni okolišila z uvodom, temveč je takoj prešla k stvari: »Javno mnenje v francoski Iliriji je precej sporna zadeva. Mimogrede so že pisali o njem in sodbe so šle zelo narazen: od entuziazma do sovraštva.« Zavedala se je, da so bili strokovni zaključki o tem, kako je prebivalstvo po Evropi sprejemalo francosko vojaško zasedbo, odvisni od nacionalnih interesov posameznih držav ter zlasti v primeru uradne francoske in avstrijske dikcije »tendenciozno pobarvani«. A kot zgodovinarica je znala slediti občutku za trezno presojo in izbiri tistega vira, ki je obetal, da se lahko najbolj prepričljivo približa preteklemu duhovnemu ozračju.¹²

Očitno naklonjena sociološki obravnavi preteklih pojavov in raziskovanju teh pri njihovih izviroh ter zavedajoč se dejstva, da zgodovinar ne sme brati dobesedno uradnih državniških poročil, namenjenih javnosti, se je sama oprijela poročila Jeana Joachima Pellenca, ki je poleti 1811 dobil nalogo opraviti diskretno anketo o organizaciji uprave Ilirije, zaradi česar je šel na obsežno potovanje po Italiji in slovenskih deželah ter slednjič predložil podrobno in razdelano poročilo francoskemu ministru za zunanje zadeve. Glede stanja duha je ocenil, da so neizobraženi ljudje na zasedenih ozemljih v splošnem grobi, nevedni, lahkoverni in hinavski, enkrat pretirano pohlevni, drugič prenagljeno prevratniški, medtem ko pri izobražencih ni opazil razlik v primerjavi z domačim izobraženstvom. Za slovenske dežele je ocenil, da neizobraženi ljudje v splošnem sicer ne sovražijo Francozov in pričakujejo od njih dobro upravo, a bi jim bilo ljubše, če bi lahko ostali pod avstrijsko oblastjo. Drugače je z izobraženci, ki so večinsko naklonjeni Francozom, čeprav je Pellenc pri vseh pogrešal pravo navezanost na Francijo ter pojasnil: »Prebivalci vseh slojev so se smatrali vedno za Nemce. Stoletja bi bila potrebna, da zgubijo ta značaj. Francozi smo kakor tujci v Iliriji.«¹³

¹² Pivec, »Prispevek k vprašanju o javnem mnenju v francoski Iliriji«, 162.

¹³ Ibid.

Pellenca, ki je v poročilu zapisal še, da je treba Francozom naklonjeno javno mnenje v Iliriji šele ustvariti, je Melitta Pivec - Stele v nadaljevanju svojega le nekaj strani dolgega prispevka upravičeno označila za »res izvrstnega opazovalca in poročevalca«, njegovo poročilo pa ocenila za izvrstnen zgodovinski vir, ki vsebuje »polno zanimivih, mikavnih psiholoških opazk o mentaliteti 'Ilircev'«. Na njegovi podlagi je sklenila, da izkristaliziranega javnega mnenja v Iliriji ni bilo, tri leta zasedbe pa so bila prekratka doba, da bi se to lahko razvilo in dozorelo.¹⁴ Na tem mestu bi Melitta Pivec - Stele morda čez nekaj desetletij, ko je bil pojem javnosti bolj raziskan, dodala, da je javno mnenje, ki se je nanašalo na rezoniranje publike, sposobne razsojanja, v poznem 18. stoletju šele dobivalo svoj pomen, medtem ko je bil prvotni pomen mnenja samega v nasprotju z umnostjo, na katero je pretendiralo javno mnenje.¹⁵

* * *

Ker je živela v času, ko je večina meščanskih in kmečkih žensk opravljala poklic gospodinje in so se morale učiteljice ali medicinske sestre po poroki odpovedati svojemu delu, se je Melitta Pivec - Stele odločno zavzemala za javno uveljavitev pravic ženskega spola. Znanstvenica je tako gotovo opazila, kako naglo se – za razliko od njenega – vzpenja ime soproga Franceta Steleta, po katerem je še danes poimenovan eden od inštitutov ZRC SAZU v Ljubljani. Nekoliko težje je razumeti, da niti desetletja po njeni smrti, ob bistveno sprememljenem položaju ženskega spola, še vedno ni prišlo – in verjetno tudi ne bo – do kanonizacije imena te široko in kozmopolitsko izobražene zgodovinarke, ki jo je francoska vlada pred drugo svetovno vojno odlikovala s *Palme académique* za poglobljanje kulturnih stikov med Francijo in Jugoslavijo.¹⁶ A obenem drži tudi, da znanstveni potencial široko izobražene Melitte Pivec - Stele ni polno zažarel v okoliščinah šibkega humanističnega zaledja, ko se je leta 1920 ustanovljena slovenska univerza med svetovnjima vojnoma šele prav vzpostavljala,

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Jürgen Habermas, *Strukturne spremembe javnosti*, Ljubljana: Založba ŠKUC in Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1989, 107.

¹⁶ Marija Milenković, »Melitta Pivec-Stele«, 296.

in (spolnega) ekskluzivizma tedanjih domačih intelektualnih centrov. Zdi se, da se je soočena s tem spoznanjem tudi sama bolj ali manj odpovedala osebnemu razvoju na področju zgodovinopisja in se zlasti po drugi svetovni vojni osredotočila na strokovno delo na področju bibliotekarstva.

Melitta Pivec - Stele (1894–1973), Narodna in univerzitetna knjižnica, Slikovna zbirka, G Po 1 Pivec - Stele, M. Posneto leta 1947.

Ob tem se je smiselno vprašati, kako drugačne so okoliščine za intelektualni razvoj slovenskih poklicnih zgodovinarok danes. V sedemdesetih letih 20. stoletja rojene zgodovinarke sodimo šele v tretjo ali v najboljšem primeru četrto generacijo slovenskih žensk, ki smemo zgodovino ne le poučevati, ampak tudi preučevati. Po dvajsetih letih raziskovalnega dela na področju slovenskega

zgodovinopisja lahko mirno zatrdim, da se je vanj med vsemi družboslovnimi in humanističnimi vedami zavleklo daleč največ mizoginije in predsodkov do ženskega spola. Paradoks, ki nakazuje, kako globoko moške dominacije kljub deklarirani enakopravnosti še zmeraj definirajo družbeno stvarnost, govori o tem, da danes področje družbene zapostavljenosti ženskega spola odpirajo skoraj izključno zgodovinarke, kar to tematiko v zgodovinopisju uvršča med svojevrstne »gospodinjske« teme, ne glede na to, da v temeljih razgaljajo družbeno pokrajino določenega časa in prostora.

Kajti na nek perfiden način so bile zgodovinarke, naslednice Melitte Pivec - Stele, sredi 20. stoletja pripuščene v nedrje tega starodavnega ceha, vendar le pod pogojem, da so sprejele moške dikcije in poglede na pretekle realnosti. Če teh dominantnih razlagalnih postopkov niso pripravljene sprejeti, zgodovinarke še zmeraj preostane bodisi »samohodstvo« bodisi druženje v ločenih ženskih forumih, kjer se lahko po mili volji ukvarjajo s svojimi »pozabljenimi polovicami«, če parafraziram daleč najobsežnejši in najbolj viden projekt slovenskih raziskovalk preteklosti zadnjega obdobja.¹⁷ Zgodovinarke lahko same zase in med seboj premlevamo ženske in sorodne »gospodinjske« teme, medtem ko se »resno«, torej moško zgodovinopisje, posveča politični, gospodarski, institucionalni kulturni ali vojaški zgodovini.

Slovenske zgodovinarke seveda lahko (omejeno) prosperirajo tudi na tem dominantnem polju in se odrečejo posebnemu pogledu, ki v ospredje postavlja teme, povezane z organizacijo zasebnega ali družinskega življenja in nege (vključno s proučevanjem socialnega skrbstva ali zdravstvenega varstva) ter senzibilnost za odnose, čustva, mentalitete, empatijo. Ker takšen zorni kot ženske narative pogosto približa literaturi, jim etabliirano zgodovinopisje rado odvzema naravo znanstvenega diskurza, a v resnici šele tovrstni pogledi omogočajo izdatno nalaganje mesa, krvi in tkiv na negibne skelete podatkovja in faktov preteklosti, ki jih ustvarjajo vplivne, torej moške dikcije v osnovi surovo matematiziranega (pozitivističnega) pogleda na preteklost; ta gre nekako takole: zanimajo nas dejstva, zgodovinsko dejstvo pa je tisto, ki ga je mogoče

¹⁷ Alenka Šelih idr., ur., *Pozabljena polovica: portreti žensk 19. in 20. stoletja na Slovenskem*, Ljubljana: Založba Tuma in SAZU, 2007.

dokazati s preteklimi uradnimi dokumenti. Samo pomislimo, kako spačene podobe preteklih stvarnosti prikazujejo tovrstne redukcije! Jasno je, da šele ko oba opisana principa sodelujeta in dopolnjujeta drug drugega, lahko govorimo o kolikor toliko prepričljivi predstavitvi pretekle realnosti.

V slovenskem zgodovinopisju tako nismo daleč od vzdihla sester Brontë, ki so v 19. stoletju ugotavljale, da v primeru moških avtorjev recenzenti ocenjujejo njihova dela, v primeru avtoric pa »obirajo« njih same. Slovenskim zgodovinarke prihodnjih generacij velja zato izpostaviti: ženskim zornim kotom, perspektivam, pišočim glasovom v 21. stoletju ni dovolj, da so milostno pripuščeni v zgodovinarski ceh, temveč zahtevajo afirmacijo pogledov in tematik, s katerimi se ukvarjajo pretežno zgodovinarke in zato v zgodovinopisju kotirajo kot »gospodinjske«, saj te v enaki meri opisujejo in pojasnjujejo (pretekle) stvarnosti kot tradicionalne, torej moške zastavitve zgodovinopisja.

MATEJA RATEJ je znanstvena sodelavka in namestnica predstojnika na Inštitutu za kulturno zgodovino ZRC SAZU ter članica Založniškega sveta Založbe ZRC. Doktorirala je iz zgodovine na Pedagoški fakulteti Univerzi v Mariboru leta 2004. V okviru koncepta historične antropologije se posveča proučevanju mentalitet v času med svetovnim vojnama. Hkrati s tem v mikro- in kulturnozgodovinskih študijah raziskuje biografije preteklih bolj ali manj anonimnih posameznikov, ki so v zgodovinskih obravnavah praviloma slikani kot nerazpoznavna gmota podrejenih, a vendar je šele skozi njihova življenja mogoče uzreti dovolj prepričljiv približek dobe. Je urednica *Biografskih študij* (zbirka *Življenje in dela*), ki jih izdaja Inštitut za kulturno zgodovino ZRC SAZU, in področna urednica pri *Novem Slovenskem biografskem leksikonu*.

Vera Veskovik-Vangeli

✱ za njo je zgodovina beseda ženskega spola

Vera Veskovik-Vangeli¹ je bila kot del prve generacije sodobnih makedonskih zgodovinarjev ena izmed redkih, ki se je osredotočala predvsem na položaj in izkušnje žensk v lokalni zgodovini. S svojim delom je utirala pot spolno zaznavanemu raziskovanju nacionalne, družbene in ekonomske zgodovine. Po mnenju umetnostne zgodovinarke in teoretičarke Suzane Milevske je zaradi delovanja Vere Veskovik-Vangeli tudi v makedonskem jeziku nastala potreba po uporabi izrazov »zgodovinarica« in »zgodovinpiska« v ženski slovnični obliki.² Objavljala je članke o različnih zgodovinskih dogodkih in relevantnih historiografskih vprašanjih v makedonskem kontekstu, na primer o konstituiranju nacionalne identitete, razvoju socialističnih gibanj, samoodločbi, holokavstvu ipd. Poleg pomembnega epistemološkega prispevka na področju zgodovine žensk se je Vera Veskovik-Vangeli z veliko predanostjo ukvarjala z izboljšanjem institucionalnega *habitusa* v izobraževalnih in znanstvenih okoljih z vidika enakosti spolov. V svoji karieri je delovala na pomembnih vodstvenih položajih v institucijah in državnih organih za visokošolsko izobraževanje ter kot svetovalka za razvoj programov za znanstvenoraziskovalne in mednarodne projekte s področja humanistike. V obdobju Dekade Združenih narodov za ženske (1975–1985) je bila predstavnica za aktivnosti v

¹ V besedilu prevod priimka Vere Veskovik-Vangeli podajamo v neposredni transliteraciji. Vera Veskovik-Vangeli je svoj priimek v angleščini sama zapisovala v obliki »Veskovic«, v podatkovnih bazah nekaterih knjižnic pa se pojavlja tudi oblika »Vesković« (op. ur.).

² Suzana Milevska, »In Memoriam: Vera Veskovik-Vangeli 1933–2007: istoriografka / Vera Veskovik-Vangeli 1933–2007: historiographer« (In Memoriam: Vera Veskovic-Vangeli 1933–2007, zgodovinpiska), *Identities / Identiteti: Journal of Politics, Gender, and Culture* 5/2 (2006): 11–12, <http://www.identitiesjournal.edu.mk/index.php/IJPGC/article/view/188/105> (dostop: 3. november 2021).

in iz Socialistične republike Makedonije. V obdobju med letoma 1994 in 1996 je bila ena izmed redkih prorektorice ženskega spola na najstarejši in največji makedonski univerzi, Univerzi sv. Cirila in Metoda v Skopju.³

Prorektorici na Univerzitetot »Sv. Kiril i Metodij« v Skopje

Д-р Вера Весковиќ-Вангели е родена во 1933 година во Велес. На Филозофскиот факултет во Скопје на групата за историја дипломирала во 1957 година, а со научен степен доктор по историски науки се стекнала Хумболт Универзитетот во Берлин, Германија во 1974 година, кога ја одбрала докторската дисертација "Влијанието на германското пролетерско женско движење врз пролетерското женско движење во југословенските земји, со посебен осврт врз Македонија (од 1871 до почетокот на Првата светска војна)". Во 1957 година се вработила во Економски техникум во Кочани, а од

1960 година работи на Институтот за национална историја во Скопје. Д-р Вера Весковиќ-Вангели како научен советник вршela повеќе изборни и други функции, како во рамките на Институтот, така и пошироко. Таа била претседател на Научниот совет и на Советот на Институтот, член на Научниот совет на Институтот за фолклор, Институтот за македонски јазик и Музеите на Македонија, потоа член на Претседателството на Светската асоцијација за истражување на историјата на жената, координатор е за Македонија на проектот "Europe and the Balkans", член на меѓународниот авторски тим на проектот

"Историските становишта на модерниот идентитет на Балканите", организатор е на домашни и меѓународни научни собири, и друго. Особено значajни се нејзините остварувања во научноистражувачката работа од областа на женското движење и новата историја на мекедонскиот народ и објавените осум самостојни книги и осум во коавторство со други автори, како и над 130-те статии, прилози и слично. Исто така, значajно е нејзиното учество во работата на научно-истражувачки проекти, научни собири од домашен и меѓународен карактер.

д-р Вера Весковиќ - Вангели

Dr. Vera Veskovik-Vangeli kot prorektorica leta 1995 (vir: Univerzitetски vesnik: Organ na Univerzitetot »Sv. Kiril i Metodij«).

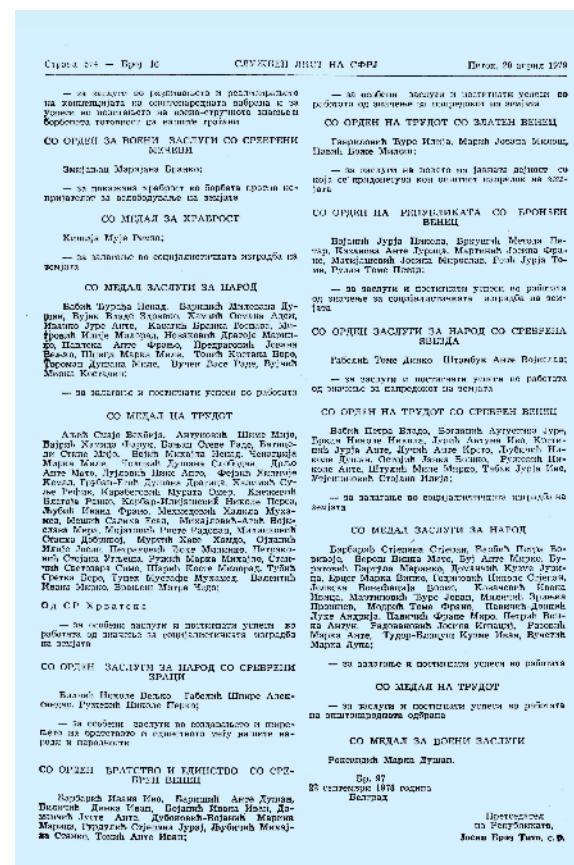
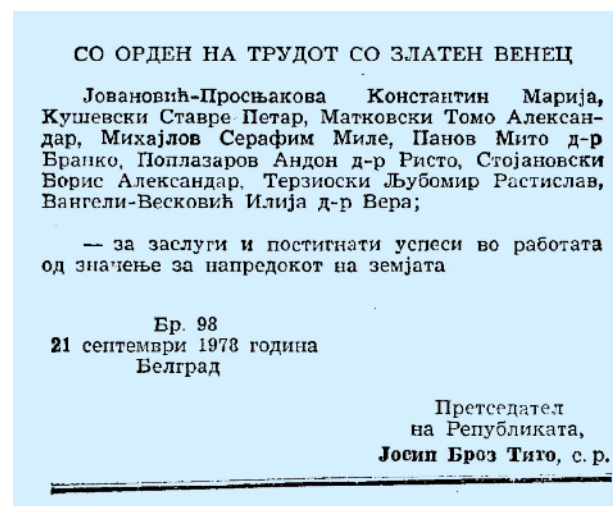
Pomembne, a prezrte biografske veje

Za razumevanje pomena Vere Veskovik-Vangeli je potrebno slediti vsaj trem vejam njene življenjske poti: njeni uradni, torej običajni biografiji; kompleksnemu zgodovinskemu kontekstu časa, v katerem je živela; ter prezrtemu, a zelo pomembnemu *locusu* njene ustvarjalne in politične energije – institucionalnemu okolju, v katerem je delovala. Tukaj želim začeti s predpostavko, ki je skladna s staro tezo zgodovinarke Latinke Perović, da se »institucij ne zapušča«.

³ Univerzitetски vesnik: Organ na Univerzitetot »Sv. Kiril i Metodij« (Univerzitetni vestnik: Organ Univerze »Sv. Cirila in Metoda«), 1/3 (1995): 1.

Ta izjava se v veliki meri ujema s celotnim delovnim opusom Vere Veskovik-Vangeli, saj zajema njeno iskanje sistemskih in institucionalnih rešitev za vprašanja žensk kot znanstvenic ter njihovih možnosti udejstvovanja v nacionalni znanstveno-raziskovalni sferi.

Vera Veskovik-Vangeli se je rodila 1. decembra 1933 v Velesu, kjer je tudi zaključila osnovno in srednjo šolo. Leta 1957 je diplomirala na Filozofski fakulteti v Skopju. Svojo doktorsko disertacijo je leta 1974 zagovarjala na Humboldtovi univerzi v Berlinu.⁴ Leta 1960 se je zaposlila na Inštitutu za narodno zgodovino v Skopju, kjer je vodila Oddelek za novejšo zgodovino in kot vodja izobraževalnega odbora organizirala številne nacionalne in mednarodne konference in projekte. Leta 1979 je prejela prestižno državno odlikovanje »Zlati venec« za zasluge za napredek države.⁵ Umrla je 14. marca 2007 ter za seboj zapustila dolgo bibliografijo raziskav, monografij in člankov, med katerimi jih je bilo veliko objavljenih v nacionalnih akademskih revijah za zgodovino in zgodovino-pisje *Glasnik* in *Journal of History*, pa tudi komentarjev zakonov in politik, v katerih je obravnavala pogoje za ekonomsko neodvisnost žensk glede na njihove poklicne priložnosti.⁶

»Z ukazom predsednika SFRJ [se podeli] orden dela z zlatim vencem [...] Vangeli-Veskovik Ilije dr. Veri – za zasluge in dosežene uspehe pri delu, ki je pomembno za napredek države.« *Služben vesnik na SFRJ*, 20. april 1979, št. 16, str. 565.

Njena najpomembnejša dela so *Zbornik dokumentov o sodelovanju žensk v Makedoniji v narodnoosvobodilnem boju in revoluciji: 1941–1945* (z Marijo Jovanović),⁷ *Ženske v makedonski revoluciji: 1941–1945*,⁸ *Ženske v osvobodilnem boju v Makedoniji*

⁴ Pod naslovom *Der Einfluß der deutschen proletarischen Frauenbewegung auf die Entwicklung der proletarischen Frauenbewegung in den jugoslawischen Ländern von den 70er Jahren des XIX. Jahrhunderts bis zum Ende des ersten Weltkrieges* (Vpliv nemškega ženskega proletarskega gibanja na razvoj proletarskega ženskega gibanja v jugoslovanskih državah od sedemdesetih let devetnajstega stoletja do konca prve svetovne vojne).

⁵ *Služben vesnik na SFRJ* (Uradni list SFRJ), 20. april 1979, št. 16: 565, <http://www.slvesnik.com.mk/Issues/02F34198D5474638BDD9AC0B672EF537.pdf> (dostop: 3. november 2021).

⁶ Še zdaleč ne obstaja popolna bibliografija del Vere Veskovik-Vangeli, vendar so vsa njena dela shranjena v Narodni in univerzitetni knjižnici »Sv. Kliment Ohridski« v Skopju in jih je mogoče iskati s pomočjo sistema COBISS: <https://mk.cobiss.net/en/> (dostop: 28 julij 2023)..

⁷ Vera Veskovik-Vangeli in Marija Jovanović, *Zbornik na dokumenti za učestvoto na ženite od Makedonija vo narodnoosvobodilnata vojna i revolucijata: 1941–1945* (Zbornik dokumentov o sodelovanju žensk v Makedoniji v narodnoosvobodilnem boju in revoluciji: 1941–1945), Skopje: Institut za nacionalna istorija, 1976.

⁸ Vera Veskovik-Vangeli, *Ženata vo revolucijata na Makedonija: 1941–1945* (Ženske v makedonski revoluciji: 1941–1945), Skopje: Institut za nacionalna istorija; Zavod za napredovanje na stopanstvoto vo SRM, 1982.

(1893–1945),⁹ *Protifašistična fronta žensk Makedonije (1943–1945)*¹⁰ ter *Ženske v vrtincu antagonizma tradicije*.¹¹ Te knjige so bile pionirska dela v smislu izpostavljanja vidnosti participacije žensk v procesih izgradnje naroda in države, pa tudi po impresivnem obsegu zbranega gradiva na to temo, s čimer so razbijale mit o stalnem primanjkljaju zgodovinskih virov, ki je spremljal področje zgodovine žensk na Balkanu.

Obenem teh del ne smemo gledati v vakuumu, izven konvencionalnega sodobnega zgodovinopisja tistega obdobja, prav tako pa moramo nanje gledati v kontekstu političnih in izobraževalnih programov socialistične družbe in državnih institucij, ki so jih izdajale. Ob pregledu bibliografije Vere Veskovik-Vangeli lahko opazim dve – relativno gledano – ustvarjalni obdobji: prvo, od 1970-ih do sredine 1990-ih let, ko se je s svojo intelektualno in raziskovalno radovednostjo posvečala predvsem temam s področja lokalne zgodovine žensk, pa tudi pomembnim dogodkom iz makedonske nacionalne politične zgodovine; ter drugo obdobje, od poznih 1990-ih do zaključka njenih aktivnih delovnih let sredi 2000-ih, ko v njenih objavah prevladuje občutek ustvarjalne jeze zaradi tranzicije iz socializma v kapitalizem, ter raziskovanje vzrokov za to, čemur sama pravi proces retradicionalizacije in ponovnega obrata k stereotipni patriarhalni vlogi žensk v makedonski družbi.

Na splošno dela Vere Veskovik-Vangeli pričajo o predanosti avtorice sodobnim paradigmam na področju zgodovine žensk, pa tudi o nenehnem zbiranju arhivskega gradiva ter na podlagi tega metodološki analizi zgodovinskih dejstev. Za seboj je pustila dediščino, ki je pomembna za lokalno znanost: ustvarila je sistematizirano bazo verodostojnih arhivskih dokumentov za raziskovanje

⁹ Vera Veskovik-Vangeli, *Ženata vo osloboditelne borbi na Makedonija (1893–1945)*, Skopje: Kultura, 1990.

¹⁰ Vera Veskovik-Vangeli, *Antifašističkiot front na ženite na Makedonija (1943–1945): zbornik na dokumenti*, Skopje: Organizacija na ženite na Makedonija; Odbor za odbeleževanje 50 godini na AFŽ; Globus, 1994.

¹¹ Vera Veskovik-Vangeli, *Ženata vo vitelot na antagonizmot na tradicijata*, Veles: Društvo za nauka i umetnost, 1999.

oblik participacije žensk pri nastanku makedonske države ter teoretične študije o vprašanih enakosti spolov v socialistični družbi. Njene knjige so pomembna osnova za nadaljnja raziskovanja in interpretacije vloge žensk v makedonski zgodovini 19. in 20. stoletja.

Ustvarjanje podlage za raziskovanje zgodovine makedonskih žensk

Glavno delo Vere Veskovik-Vangeli je *Zbornik dokumentov o sodelovanju žensk v Makedoniji v narodnoosvobodilnem boju in revoluciji: 1941–1945*, ki ga je uredila skupaj s kolegico Marijo Jovanović. Gre za prvo obsežno objavljeno zbirko različnega arhivskega gradiva, ki priča o oblikah participacije žensk v osvobodilnem gibanju na področju Makedonije med drugo svetovno vojno ter o sodelovanju žensk v tokovih jugoslovanskega partizanskega in socialističnega gibanja. Zbornik je sestavljen iz dveh delov – v prvem je v tematskih sklopih predstavljena arhivska dokumentacija, v drugem pa biografski zapisi o 5752 partizankah.

Raziskovalni proces se je začel leta 1963, knjiga pa je bila dokončana skoraj desetletje kasneje. Izšla je ob tridesetletnici ustanovitve Protifašistične fronte žensk in drugih pomembnih obletnicah za jugoslovansko državo pri Inštitutu za narodno zgodovino – znanstveni ustanovi z visokim simbolnim in političnim kapitalom – in je posvečena »vsem znanim in neznanim borkam v narodnoosvobodilnem boju«. Zanimivo je, da so avtorice in urednice pri nastajanju zbornika komunicirale in sodelovale z relevantnimi ženskimi organizacijami, pa tudi z živimi pričami in udeleženkami.

Ta arhivska zbirka je ovrgla podobo žensk s tega območja kot brezosebnih in neimenovanih delov zgodovine. V nasprotju s tem prikazuje ženske kot lokalne organizatorke, političarke, borke za svobodo, avtorice političnih biltenov, zapornice, žrtve vojne, pa tudi emancipirane protagonistke, ki obvladujejo narativ. Vrednost zbornika je v tem, da gre za pionirski korak na začetku poti k področju zgodovine žensk – ki je bilo tedaj še vedno nejasno in nediferencirano področje v mladem makedonskem zgodovinopisju. Zdi se mi, da je bil ožji

cilj te knjige pokazati, da je sodelovanje v partizanskem gibanju in socialistični revoluciji ženske osvobodilo »dvojnega suženjstva« – okupacijskih oblasti in patriarhalne tradicije.¹² Širši cilj knjige pa je bil, po mojem mnenju, izrecno postaviti ženske v ospredje nacionalne zgodovine kot enakopravne udeleženke pri nastajanju državnosti v preteklosti in jim tako trdno zagotoviti politične, socialne in ekonomske pravice v sedanjosti in v prihodnosti.

START
društvo

Dr Vera Veskovik-Vangeli, prva Makedonka koja je doktorirala historijske znanosti, o nekadašnjoj ženi i o težnjama suvremenica

MATRIJARHAT TEK DOLAZI

»Pisci koji su se bavili ulogom žene u povijesti zanimali su se više za kurtiza nego za revolucionarke – kako bi pobjegli od istine da je i žena – čovjek!«

Vera Veskovik-Vangeli, prva Makedonka koja je stekla akademski stupanj doktora historijskih znanosti, svojom vanjskom nimalo ne podjela na uobičajnu predelnu o znanstveniku. Šarmantna i vedra, a omiljena i nekako socijalno lakonski govori o svom poslu i poslu gdje joj je, kaže, najviše zasrtači se s novinarkama, koji su skloni i predimenzionirati neke njene rezultate.

Odljeva se sportski, a to njenoj filozofiji daje i poseban šarm koji još više dolazi do izražaja u jednostavnoj uređakoj sobi (žali se što na sid ne može staviti nikadnu sliku, jer manje vjeruje, jer je direktor zabranio da se iznad vrata zabode u nove, ali neprijatno bijele sidne).

Doktorsku disertaciju obranila je sedam na penzionera Humboldtova avansitima u istom Berlinu. To je bio rezultat dugogodišnjeg istraživanja naslovne

noga: »Utjecaj ženakoga proleterskog pokreta Njemačke na razvoj ženskoga proleterskog pokreta u Jugoslavenskim zemljama od sedamdesetih godina 19. stoljeća do kraja prvoga svjetskog rata.«

— U mom se životu poslije ove titule nita značajnije nije imenilo — kaže doktorica, rođena Skopljanca, skromno i bez ljutnje na redovna novinarska pitanja, i dodaje: — Što da kažem o sobi? Valim raditi, to je sve.

Vera Veskovik-Vangeli voli autonomijama i obožava skitanje, a hobiji — zena.

— Moj hobi je — dodaje veselo — moja obitelj!

Zasimna me što je bilo odlično pri odabiru teme za disertaciju.

— Sve je došlo spontano. Radila sam na zborniku dokumenata o masovnom sudjelovanju žena u antifeudalnom bogumilskom pokretu. Prema tim izvorima, bogumili su smatrali da su žena i muškarac jedna tvorevina. Odbacili su mit o Adamovu rebru i

tragala dalje da bih u prolosti našeg naroda pronašla sve one elemente koji su djelovali da dođe do tog velikog angažmana žene u revoluciji. Nisam mogla prestati misliti na podatak da je u razdoblju između dva rata, po zakonima Kraljevine Jugoslavije koji su primjenjivani u Makedoniji, žena dovoljno bila uvrićena među muškarce i medorazne...

Bogumili su odbacili mit o Adamovu rebru

— Promisljujući prabibera Kuzmu, Anu Komneni ostale izvore, našla sam na nepobitne izvore, masovnom sudjelovanju žena još u antifeudalnom bogumilskom pokretu. Prema tim izvorima, bogumili su smatrali da su žena i muškarac jedna tvorevina. Odbacili su mit o Adamovu rebru i

time raspisali iskru slobode koja je u ženi tinjala poslije gubitka njenih osnovnih ljudskih prava — pojavom patriarhalna sudjelovanjem žene u tom pokretu učinjen je korak dalje u borbi za njenu emancipaciju jer je postalo očito da se žena može boriti rame uz rame s muškarcem. Na baleni, taj pokret nije bio dovoljno snažan da uništi postojeće patriarhalne tradicije feudalnog društva.

● U narodnoj predaji zapamćene su i hajdučice. Što o njima zna povijesna znanost?

— Najstariji podatak koji sam koristila potječe iz Jednog turskog dokumenta iz 1636. godine, a govori o hajdučici Kiril iz sela Casari u bitajskom kraju. Postoje indicije da je u prvim hajdučkim četama, osobito na teritoriju Makedonije, bilo i žena, a njihovu herojstvo i poštovanje načuvano je u narodnoj tradiciji — folkloru, pjesmama i legendama, kao u onoj o Rumeni vojvodi. Činjenica da su pripadnici hajdučkih četa bez kompleksa primali žene — a bilo je i žena vođa, harambaša — samo potvrđuje moj davni zaključak da su žene u tim borbama pokazivale veliku isprilivost, veću od one svojih muških drugova.

Od svih ženskih likova koje ste upoznali u svojim istraživanjima neke sigurno osobito cijenite i ističete kao primjer hrabrosti i upornosti. Tko su one?

— Njih je mnogo. U obsepravljene žene nikad se nije ugasila šed sa slobodom. I u svakom povoljnom trenutku, kad god je mogla manifestirati tu želju, stupala je u konkretnu akciju. Historija je kreata takvima primjerima: Jeanne d'Arc, Louise Michel, Christine Peutschel, a u nas sestre Nikovci, Isabinka uličnica Gijurtanija, Ana Isidi, Zorka Demetirović, Cana Jevanović.

U Makedoniji žene su masovno sudjelovale u Hlindenškom ustanku. Taj impetivan fenomen nametne se sam po sebi kao tema za istraživanje. One su se poljavile samoinicijativno, organizirale su se u različita revolucionarna društva i već kao organizirane, pouzdale svoja pomoć revolucionarnoj organizaciji. Masovno su sudjelovale žene sa sela, a kao

Intervju z Vera Veskovik-Vangeli (kot je bilo tedaj zapisano njeno ime) v zagrebškem časopisu *Start*, 10. april 1974.

¹² Vera Veskovik-Vangeli, »Pogovor« (Sklepna beseda), v: *Zbornik na dokumenti za učestvoto na ženite od Makedonija vo narodnoosloboditelna vojna i revolucijata: 1941–1945* (Zbornik dokumentov o sodelovanju žensk v Makedoniji v narodnoosvobodilnem boju in revoluciji: 1941–1945), Skopje: Institut za nacionalna istorija, 1976, 1313–1326.

Uveljavljanje enakosti spolov v času socializma in tranzicije

Biografija Vere Veskovik-Vangeli poleg njenih zgodovinske del zaobjema tudi številne znanstvene članke, komentarje in eseje o položaju žensk, zlasti o sodobnih politikah in konceptih, povezanih z demografijo, družinskim pravom in kariernimi možnostmi v spreminjajočih se gospodarskih razmerah na prostoru Jugoslavije od 1980-ih let naprej. V teh prispevkih Vera Veskovik-Vangeli kaže svojo daljnovidnost, saj razmišlja o »spremembi identitete« pri generaciji žensk, rojenih po drugi svetovni vojni, v smeri izgubljanja njihovega začetnega navdušenja nad individualno in kolektivno emancipacijo ter težnj žensk po povratku v zasebno sfero.¹³ Njena vztrajna senzibilnost za rušenje temeljnih premis enakosti spolov, za katere so se borile in si jih izborile ženske med drugo svetovno vojno, umešča Vero Veskovik-Vangeli med vodilne avtorice zgodnjih političnih študij o enakosti spolov.¹⁴

V tem kontekstu je pomembno omeniti, da je uredila prvi makedonski prevod besedil komunistke, aktivistke za ženske pravice in jugoslovanske političarke Vide Tomšič, zbranih pod naslovom *Ženata i opšttestvoto* (Ženske in družba).¹⁵ Sodeč po jeziku, uporabljenem v uvodu, zbornik sodi med socialistične

¹³ Vera Veskovik-Vangeli, »Izgubeniot indentitet na ženata« (Izgubljena identiteta žensk), v: *Položbata na ženata vo sovremenite opšttestveni tekovi: materijali od naučnata tribina održana po povod 50 godini od Antifašističkiot front na ženite na Makedonija, što se održa vo Skopje na 24 novmври 1994 godina* (Položaj žensk v sodobnih družbenih tokovih: materiali z znanstvene tribune organizirane 24. novembra 1994 v Skopju ob 50. letnici Protifašistične fronte žensk Makedonije), Skopje: Organizacija na ženite na Makedonija, 1995, 80–85.

¹⁴ Prim. Vera Veskovik-Vangeli, »Ženata vo opšttestvoto na tranzicijata — eden istoriski aspekt na primerot na R Makedonija« (Ženska v družbi v tranziciji — določen zgodovinski aspekt na primeru Republike Makedonije), *Sovremenost: spisanie za literatura, umetnost i opšttestveni prašanja* 47/1–2 (1998): 205–216; Vera Veskovik-Vangeli, »Evropskiot kontekst na makedonskiot rodov koncept: Zakonot za ednakvi možnosti na ženite i mažite« (Evropski kontekst koncepta (družbenega) spola v Makedoniji: Zakon o enakih možnostih ženskih in moških), *Veles* 11/11 (2007): 5–18.

¹⁵ Vera Veskovik-Vangeli, ur. *Ženata i opšttestvoto: Izbor statii od Vida Tomšič* (Ženske in družba: izbor prispevkov Vide Tomšič), Skopje: Mislra, 1987.

afirmativne akcije za »humanizacijo odnosov med spoloma«. ¹⁶ Ciljna skupina so oblikovalci demografskih politik, ki »bi se morali bolj zavedati pravic in svoboščin moških, zlasti pa žensk, do izbire pravega časa in števila rojenih otrok«. ¹⁷ Kot ciljna skupina so omenjeni tudi pedagogi, »ki so odgovorni za uvajanje gradiva o humanizaciji odnosov med spoloma v učne načrte ter za njihovo predstavljanje naslednjim generacijam«. ¹⁸

Po razpadu Jugoslavije in neodvisnosti Makedonije po letu 1991 se je Vera Veskovik-Vangeli posvetila analizi in javnemu komentiranju sprememb, s katerimi so se soočale ženske po tranziciji v kapitalizem in večstrankarsko demokracijo. V svojem prispevku za konferenco leta 1994 je za opis situacije v zgodnjih 1990-ih letih uporabila izraz »oživljeni konservatizem oziroma modernizirani patriarhat«, kar je bilo v nasprotju s položajem žensk v ustavnih načelih Antifašističnega zbora za narodno osvoboditev Makedonije (Antifašističko sobranie za narodno oslobodovanje na Makedonija – ASNOM) iz leta 1944. Pol stoletja kasneje je opazala uveljavljanje stereotipne podobe ženske, ki je vezana na patriarhalni dom, medtem ko stare socialistične institucije socialnega varstva izumirajo, interesa za vzpostavljanje novih pa ni.

Eden izmed njenih javnih govorov vsebuje zanimiv zaključek, ki se popolnoma ujema z njenimi izkustvenimi praksami in ga je zato mogoče razumeti kot priporočilo iz njene zapuščine ženskam v znanosti, ki se soočajo z družbenimi izzivi in razlikami med spoloma: »Pravijo, da je identiteto mogoče dobiti in izgubiti, sama pa menim, da jo je mogoče tudi spremeniti, saj ima identiteta ritem luninih faz in ima svoje lastno plimovanje, toda z marljivim delom je mogoče doseči visoko raven samospoštovanja in ga z disciplino tudi ohraniti. Samospoštovanje je po logični posledici sinteza izkušenj, znanja in pragmatične uporabe intelektualnega potenciala, ki se čudežno zlijejo v osvobojeni um.« ¹⁹

¹⁶ Jakov Lazaroski, »Predgovor«, v: *Ženata i opšttestvoto: Izbor statii od Vida Tomšič* (Ženske in družba: izbor prispevkov Vide Tomšič), 5–14.

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Vera Veskovik-Vangeli, »Izgubeni identitet na ženata« (Izgubljena identiteta žensk), 85.

Vera Veskovik-Vangeli okrog leta 2000 (© hčerka Žaneta Vangeli, osebni arhiv).

Zaključne misli

Rada Iveković, feministična avtorica iz Zagreba, je v svojem članku »Polot na nacijata / Le sexe de la nation« (Spol nacije) lepo povzela, kako so bile po padcu berlinskega zidu v številnih balkanskih in vzhodnoevropskih družbah ženske izključene iz diskurza uradnih historičnih narativov, pravico do poučevanja in interpretacije »pomembnih dogodkov« v nacionalni zgodovini pa so imeli izključno moški. ²⁰ V času razcveta nacionalizma v historičnih narativih, ki so ustvarjeni za mobilizacijo različnih ciljnih skupin in jim pogosto sledi izbris žensk iz politik spomina, se zdi zapuščina zgodovinarok, kot je Vera Veskovik-Vangeli, pomembnejša kot kadar koli prej.

²⁰ Rada Iveković, »Polot na nacijata / Le sexe de la nation« (Spol nacije), *Identities / Identite-ti: Journal for Politics, Gender and Culture* 1/1 (2001): 146–164, <https://identitiesjournal.edu.mk/index.php/IJPGC/article/view/20/12> (dostop: 3. november 2021).

Najpomembnejših del Vere Veskovik-Vangeli po prvi objavi niso več ponovno objavljali ali promovirali, čeprav so še vedno najbolj relevantna za razumevanje genealogij boja za enakost spolov v Makedoniji in na prostorih nekdanje Jugoslavije. Njene knjige so tako znane zgolj v ozkem krogu bralcev v specializirani akademski srenji ter v protifašističnih in postsocialističnih spominskih skupnostih in/ali jugonostalgicnih skupinah. Vsakič, ko se za temo zgodovine makedonskih žensk zanima nov_a raziskovalec_ka ali študent_ka, odkrije Verina dela kot trdno oporo in vir za raziskovanje. Poleg tega raziskovalci in drugi, ki so na kakršen koli način zainteresirani za njena dela, odkrivajo tudi drugo plat kolektivnega pomena Vere Veskovik -Vangeli: njeno predanost reševanju problematike žensk v znanosti in umetnosti, ki so razpete med uresničevanjem svojega umetniškega, ustvarjalnega ali intelektualnega poslanstva ter srečnim, mirnim zasebnim življenjem. Pomemben del njene zapuščine je tudi politično stališče, da o strategijah za reševanje težav žensk v znanosti ni mogoče razmišljati izven logike države in ustreznih institucij. Institucij in krajev znanja zato nikoli ne bi smeli prepustiti samih sebi in zobu časa, temveč jih je treba razumeti kot kraje skupnega dobrega in epistemične pravičnosti.

Portret Vere Veskovik-Vangeli za igro s kartami *Fierce Women* (Neustrašne ženske), narejeno v okviru projekta *Women on Women* (Ženske o ženskah) partnerskih organizacij Mesto žensk (Slovenija), Tiiiit! Inc. (Severna Makedonija), K-zona (Hrvaška) in Outlandish Theatre Platform (Irska) (avtorica Rina Barbarić © Fierce Women d.o.o.).

IVANA HADJIEVSKA je mlajša sodelavka Državnega arhiva Severne Makedonije, oddelek v Bitoli. Diplomirala (2018) in magistrirala (2021) je iz zgodovine na Filozofski fakulteti Univerze sv. Cirila in Metoda v Skopju. Leta 2019 je dobila Nagrado za najboljši študijski dosežek rektorata Univerze. Njeni raziskovalni interesi vključujejo družbeno zgodovino, filozofijo zgodovine in spominsko kulturo. Trenutno dela kot raziskovalka na mednarodnem projektu, ki obravnava dostopnost zgodovinskih virov za zgodovino žensk in razvoj epistemoloških potencialov lokalnih arhivskih zbirk. Je sourednica knjige *Nevidni arhivi: ženske v periodiki Vardarske Makedonije med dvema vojnama* (*Invisible archives: Women in the periodicals from Vardar Macedonia between the two world wars*, Skopje: Center for the Study of the Nationalisms and Cultures, 2021).

Vjollca Krasniqi in Elife Krasniqi

Drita Bakija Gunga

✱ odstirala je tančice zgodovine žensk

Zgodovina je tesno prepletena s spolno zaznamovanimi nacionalnimi ideologijami, državotvornimi okviri, kolektivnim spominom in spominskimi praksami. Spomin in zgodovinopisje nista zgolj reprezentaciji preteklosti. Živita v sedanjosti, saj sta vgrajeni v institucionalni spomin, učbenike in prakse memorializacije. A prevladujoči historični kanoni in sistemi produkcije znanja na Kosovu, pa tudi drugod, so ženske v zgodovini in žensko zgodovinopisje prezrli. Z ozirom na to sva se odločili predstaviti delo pokojne zgodovinarke Drite Bakija Gunga, da bi osvetlili prispevke žensk k zgodovinopisju in ženskimi študijam. Poleg tega si prizadevava skozi prikaz njenega dela decentralizirati produkcijo znanja na Kosovu z vidika spola.

In res je, pristop, ki sva si ga izbrali, ni brez najinih lastnih epistemoloških predpostavk. Delo Drite Bakija Gunga predstavlja pomembno izhodišče za teoretične raziskave zgodovinopisja in javnih politik, ki naslavlja spol (ang. *gender politics*) na Kosovu v obdobju socializma in vse do danes, s preučevanjem njenega dela pa želiva osvetliti širši okvir produkcije znanja na Kosovu po drugi svetovni vojni. Njeno delo namreč ne predstavlja samo prvih študij kosovskih žensk po drugi svetovni vojni, temveč se tudi zoperstavlja slepim pegam historičnih epistemologij in pedagoških ved na Kosovu, kar zadeva spol.

Drita Bakija Gunga (1943–2020) se je rodila v mestu Đakovica (Gjakova) na zahodnem Kosovu. Osnovno in srednjo šolo je končala v domačem kraju, kjer je tudi delala kot učiteljica, ob tem pa je gojila tudi sicer malo znano strast do gledališča ter svojo estetsko plat izražala kot igralka v številnih gledaliških predstavah v domačem gledališču v Đakovici. Dodiplomski in podiplomski študij zgodovine je opravila na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete

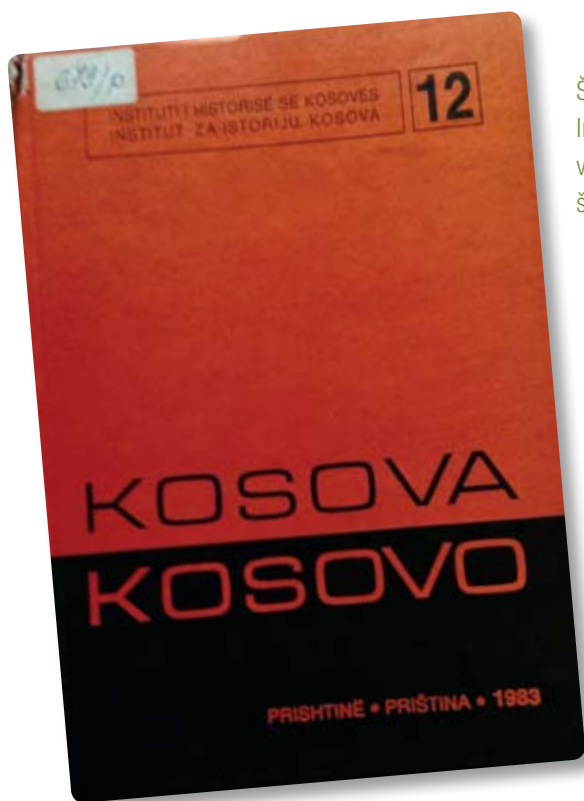
Univerze v Prištini (Prishtini). V raziskovalni temi svoje magistrske naloge je orisala žensko gibanje na Kosovu med obema vojnama, raziskovalni interes za ženske pa je nadaljevala tudi na doktorskem študiju, kjer je preučevala ženske v socializmu. Njena disertacija je imela naslov *Kosovske ženske v socializmu: 1945–1978*, s čimer je postala prva Albanka na Kosovu z doktoratom iz zgodovine socializma na Kosovu.

Drita Bakija Gunga sodeluje na znanstveni konferenci v Prištini (© hčerka Learta Gunga Cana, družinski arhiv).

Drita Bakija Gunga je delala na Inštitutu za zgodovino Kosova, ki je bil ustanovljen leta 1967. V tistem času je bil inštitut razdeljen na dve glavni raziskovalni področji: na raziskave delavskega gibanja, antifašistično fronto in izgradnjo socializma; ter na zgodnjo zgodovino Kosova, arhive in dokumentacijo. Leta 1972 je Inštitut za zgodovino Kosova izdal prvo številko revije *Kosova-Kosovo* v

albanskem in srbohrvaškem jeziku.¹ Drita Bakija Gunga se je v svojih raziskavah osredotočala na prvo raziskovalno področje inštituta in svoja dela objavljala v reviji *Kosova-Kosovo*. Po razpadu socialistične Jugoslavije in po tem, ko je režim Slobodana Miloševića ukinil avtonomijo Kosova, kosovski Albanci pa so se samoorganizirali v vzporeden sistem upravljanja, izobraževanja, obdavčenja in sociale,² se je Drita Bakija Gunga aktivno vključila v Neodvisno združenje žensk, ki je povezovalo albanske intelektualke na Kosovu, in je bila tudi članica predsedstva društva.

Številka časopisa
Inštituta za zgodovino
v Prištini *Kosova-Kosovo*
št. 12 (1983).

Pionirsko delo Drite Bakija Gunga o ženskah na Kosovu v času socializma je študija o ženskah na začetku obdobja spreminjajočih se spolnih norm, ki jih je, kot ključni akter urejanja družbenega, gospodarskega in političnega življenja, opredelila socialistična država Jugoslavija. Med njeni temeljni deli sodita članek »Heqja e Çarçafit dhe Peqes në Kosovë« (Odstiranje pokrivala in tančice³ na Kosovu), objavljen leta 1983,⁴ ter knjiga *Gratë e Kosovës në periudhën e ndërtimit Socialist: 1945–1978* (Kosovske ženske v obdobju izgradnje socializma: 1945–1978), objavljena leta 1986.⁵

V obeh delih Drita Bakija Gunga raziskuje delovanje Antifašistične fronte žensk (AFŽ),⁶ zlasti prizadevanje za odstranjevanje tančice z obrazov žensk. Zgodovinski prispevek AFŽ na tem področju pa pride posebej do izraza v postsocialističnih državah na območju nekdanje Jugoslavije in Jugovzhodne Evrope, kjer so se pojavile različne oblike retradicionalizacije družbe. Po propadu komunističnih režimov je namreč v različnih državah ponovno prišlo do razcveta verskih praks, prepletenih z identitetnimi politikami, ki pa so se izražale in širile na različne načine. Pri tem je na Kosovu pokrivanje žensk v obdobju po vojni v letih 1998 in 1999 postalo sporno vprašanje, povezano z diskurzi o reprezentaciji spola, nacije in države.⁷ Seveda je to vprašanje mogoče obravnavati (tako kot ga je Drita Bakija Gunga) predvsem v luči prizadevanj za emancipacijo žensk, na čelu katerih je bila v preteklosti AFŽ. Poleg tega je njen pristop k preučevanju intervencij socialistične države skozi AFŽ vključeval tudi srednjo in mikro-zgodovinsko raven.

¹ Historiku i Institutit të Historisë – Ali Hadri – Prishtinë (Zgodovina Inštituta za zgodovino – Ali Hadri – Priština), <https://ih-rks.org/historiku> (dostop: 20. oktober 2022).

² Za več o državljskem odporu na Kosovu v poznih 1980-ih in v 1990-ih letih gl. Howard Clark, *Civil Resistance in Kosovo* (Državljski odpor na Kosovu), London: Pluto Press, 2000.

³ Z izrazom »tančica« so mišljena pokrivala za glavo, obraz in telo, ki so jih tradicionalno nosile muslimanske ženske.

⁴ Drita Bakija Gunga, »Heqja e Çarçafit dhe Peqes në Kosovë«, *Kosova-Kosovo* 12 (1983): 159–178.

⁵ Drita Bakija Gunga, *Gratë e Kosovës në periudhën e ndërtimit Socialist: 1945–1978*, Prishtinë: Instituti i Historisë së Kosovës, 1986.

⁶ V Sloveniji se uporablja tudi naziv Protifašistična fronta žensk.

⁷ Gl. Vjollca Krasniqi, »Imagery, Gender and Power: The politics of representation in post-war Kosova« (Podobe, spol in moč: Politike reprezentacije na povojnem Kosovem), *Feminist Review* 8 (2007): 1–23.

Buletini i Frontit Antifashist të Grave (Bilten Antifašistične fronte žensk), št. 11 in 12/13, 1948, Priština.

Socialistična država je ženskam omogočila vstop na trg dela, čeprav so bile pri tem usmerjene v nižje plačane panoge in poklice.⁸ Integracija žensk na trg dela je temeljila na esencialističnem razumevanju razlik med moškimi in ženskami ter na binarnih definicijah ženskosti in moškosti. Čeprav je socializem veljal za bolj egalitarnega in emancipatornega za ženske, se socialistična država in socialistične ideologije niso znebile retorike materinstva kot družbene in nacionalne dolžnosti.⁹ Delo Drite Bakija Gunga omogoča poglobljeno razumevanje družbenih, verskih in kulturnih dinamik na Kosovu po drugi svetovni vojni. V njenem pisanju pa je mogoče zaznati tudi medetnična trenja, ki so se v tistem obdobju razvila okoli ženskih teles. Opisovala je odzive na zakon od odstranitvi pokrivala in tančice, ki je bil na Kosovu sprejet leta 1951, ter o reakcijah različnih etničnih skupin, z izjavami kot npr. »Albanci so se dovolj nagledali nezakritih srbskih žensk, zdaj so na vrsti oni [Srbi], da si ogledajo albanske ženske brez tančice«.¹⁰ V tej kompleksni sliki figurira tudi državna prisila

⁸ Julie Mertus, »Human Rights of Women in Central and Eastern Europe« (Človekove pravice žensk v Srednji in Vzhodni Evropi), *Journal of Gender & Law* 6 (1998): 369–484.

⁹ Rada Iveković in Julie Mostov, *From Gender to Nation* (Od spola do nacije), Ravenna: Longo, 2002.

¹⁰ Bakija Gunga, »Heqja e Çarçafit dhe Peqes në Kosovë«, 168.

oziroma kazenski ukrepi države proti tako imenovanim »reakcionarnim silam«, ki so se upirale odstranjevanju tančice, pa tudi proti članom Komunistične partije, ki niso postavili zgleda drugim, tako da bi ženske iz lastnih družinskih krogov prepričali, da si odstranijo pokrivala. Iz raziskav Drite Bakija Gunga na primeru Kosova, podobno kot na primeru socialističnih politik emancipacije v odnosu do religije v drugih državah Jugovzhodne Evrope,¹¹ postane razvidno, da so socialistične ideologije videle odstranitev muslimanskih pokrival kot predpogoj za izobraževanje, zaposlovanje in splošno participacijo žensk v »novi socialistični družbi«. Drita Bakija Gunga je prikazala pasti takšne zakonodaje in to, da zakon o odstranitvi pokrivala in tančice ni uspel spremeniti podrejenega položaja žensk v družbi.

»Ženska v feredži (*ferexhe*)« (fotografija št. 40, škatla 14: »Dogodki in mesta« © Državna agencija za arhive Kosova).

¹¹ Gl. Pamela Ballinger in Kristen Ghodsee, »Religion, Modernity and Muslim Women's Emancipation in Bulgaria and Yugoslavia, 1945–1991« (Religija, modernost in emancipacija muslimank v Bolgariji in Jugoslaviji, 1945–1991), *Aspasia* 5 (2011): 6–27.

Poročna fotografija Myrvete Limani (roj. Hoxha), ki je sodelovala v kampanji zagovarjanja odstranitve pokrival za ženske, leta 1953 v Đakovici (Gjakova), Kosovo (© Lura Limani, družinski arhiv).*

Raziskave Drite Bakija Gunga pričajo o odnosu kosovskih žensk z državo ter o vlogah, ki so jih igrale, pa tudi o širšem kontekstu – o intervencijah socialistične države na področju enakosti spolov, dinamike moči in družbene preobrazbe. Njeno delo kaže, kako je država kot glavni akter politične realnosti določala institucionalne in ideološke parametre ter nadzorovala produkcijske

* O njeni življenjski zgodbi gl. Lura Limani, »My Grandmother, Yugo-Nostalgia and an Unfinished Tale« (Moja babica, jugonostalgija in nedokončana zgodba), Kosovo 2.0, 15. december 2021, <https://kosovotwopointzero.com/en/my-grandmother-yugo-nostalgia-and-an-unfinished-tale> (dostop: 17. avgust 2022).

odnose in zakonodajo.¹² Ob tem njene raziskave predstavljajo enega prvih poskusov ženskih študij na Kosovu, hkrati pa je s svojim raziskovanjem in zgodovinopisjem prispevala k razvoju tega področja na dveh ravneh: prvič, v smislu epistemologije, in drugič tako, da je omogočila razumevanje konteksta, v katerem so v obdobju socializma živele in delovale ženske na Kosovu. Epistemološko stališče, ki ga je v svojih raziskavah zavzela Drita Bakija Gunga, se giblje med deskriptivnimi in kavzalnimi pristopi k ženskim študijam in zgodovinopisju. Zaradi takšnega pristopa njeno delo odraža kompleksnost družbene pogojenosti žensk, kakor tudi spreminjajoče se spolne norme kot posledico državnih intervencij, ki so spodbujale socialistične ideologije. Ključni pomen njenega dela je torej v vključevanju vidika spola v zgodovinsko raziskovanje ter posledičnem utiranju poti ženskim študijam na Kosovu.

Drita Bakija Gunga v svojem delu o zgodovini žensk v obdobju socializma na Kosovu prikazuje različne vloge žensk v družini, družbi, politiki, gospodarstvu in kulturi. Njeno delo je pomembno za razumevanje širšega konteksta kosovskih žensk v času socializma: način življenja in delovanja žensk, strukture moči in nasprotujoče si ideologije spola ter državne intervencije, ki so vključile ženske v izgradnjo socialistične države. Poleg tega delo Drite Bakija Gunga dejansko odraža duha časa v smislu spolno pogojenih pristopov v zgodovinopisju v obdobju socializma. Vendar pa je odmev njenega dela ostal večinoma v okviru akademske skupnosti in ni segal čez meje Kosova.

Kljub temu pa je njeno delo relevantno, saj predstavlja eno prvih raziskav ženskih vprašanj in političnosti družbenega spola na Kosovu v obdobju po drugi svetovni vojni in v času socializma. Zlasti je pomembno z vidika dekonstrukcije kompleksnih presečišč spola in nacije v širšem okviru socialistične jugoslovanske države. V delu Drite Bakija Gunga je mogoče razbrati tudi podton, ki sicer ni izrazit in se odraža skozi uporabo družbenega spola kot kategorije zgodovinske analize – tako se njeno pisanje zoperstavlja prevladujočim stereotipnim reprezentacijam kosovskih žensk, zlasti Albanc, v nacionalističnih diskurzih, ki so privedli do razpada socialistične države in

¹² Henrietta Moore, *Feminism and Anthropology*, Cambridge: Polity Press, 1988.

do jugoslovanskih vojn v 1990-ih letih. V svojem delu torej prikazuje načine, na katere kategorija ženskosti – v tem primeru specifične za kosovske ženske albanske narodnosti – in družbenega spola vplivata na odnose med nacionalnimi skupnostmi na Kosovu in po vsej socialistični Jugoslaviji. Ponazarja torej, kako politika konstruira spol in kako se glede na to spol vzpostavlja.

Splošno sprejeto dejstvo je, da obstaja tesen odnos in medsebojna povezanost med študijami spola ter ženskim aktivizmom. Seveda bi bilo naivno pričakovati, da na presečišču med teorijo in prakso ne bi prišlo do trenj. Vendar pa je mogoče v delu Drite Bakija Gunga zaznati precej organski prehod od zgodovinskega raziskovanja in pisanja o ženskah in spolu k aktivizmu na področju pravic žensk, ki ga je naredila v poznih 1980-ih letih. Premik od družbenega spola kot subjekta zgodovinskega raziskovanja k ženskemu aktivizmu je bil pogojen s kontekstom. Šlo je namreč za odziv na oživitev nacionalizma v Srbiji v 1980-ih letih, na katerem je temeljil sistem diskriminacije in množičnega kršenja človekovih pravic na Kosovu.

Drita Bakija Gunga je bila skupaj s številnimi intelektualkami iz Prištine ena izmed ustanoviteljic Neodvisnega združenja žensk (alb. *Shoqata e Pavarur e Grave*), prvega tovrstnega združenja na Kosovu. Ta organizacija je iskala svoj prostor v javnem in političnem življenju. Umeščala se je izven okvirov političnih strank in si v porajajoči se pluralizaciji političnega delovanja v prvih obdobjih liberalizacije in demokratizacije v Jugoslaviji ob koncu 1980-ih let prizadevala za popolno avtonomijo v javnem prostoru v razmerju do moških okvirov. Nicole Farnsworth, ki je podrobneje preučila izjavo o načelih Neodvisnega združenja žensk, je poudarila, da so bila njihova načela za tisti čas precej edinstvena, saj so poudarjala vključevanje vseh žensk, ki so se jim želele pridružiti, ne glede na njihovo narodnost, etnično pripadnost ali vero. Neodvisno združenje žensk je torej dajalo prednost spolni identiteti pred etnično pripadnostjo, narodnostjo ali vero.¹³ Ta vizija, ki je bila tudi vizija Drite Bakija Gunga in drugih intelektualk na Kosovu, je združila teorijo in

¹³ Nicole Farnsworth, *History is Herstory Too: The History of Women in Civil Society in Kosovo 1980–2004* (Tudi njena zgodba je zgodovina: Zgodovina žensk v civilni družbi na Kosovu 1980–2004), Prishtinë: Kosovar Gender Studies Centre, 2008, 62.

prakso v artikulaciji pravic žensk. Šlo je za prizadevanje za ustrezen glas v javni sferi in političnem življenju z univerzalističnim pristopom, ki je bil odprt za različne ženske, ne glede na njihove večplastne identitete in okolja, iz katerih so izhajale. Neodvisno združenje žensk je bilo tako odprto za vse ženske in se je umeščalo izven formalnih in neformalnih političnih struktur, v katerih so prevladovali moški, ter si je prizadevalo zoperstavljati številnim patriarhalnim strukturam, ki so jim bile podvržene ženske na področju vsakodnevnega življenja in družine, pa tudi v formalni politiki in ekonomiji.

Čeprav je Neodvisno združenje žensk obstajalo le kratek čas, saj se je leta 1990 večina njegovih članic pridružila Demokratični ligi Kosova in se združila v Ženski forum v okviru te stranke, ostale nekdanje članice pa so nadaljevale z ženskim aktivizmom v okviru nastajajoče civilne družbe na Kosovu, je to združenje odprlo pomemben prostor in razkrilo, kako se ženske študije in aktivizem medsebojno podpirajo. Ženske študije in študije spola je torej mogoče razumeti kot obliko družbenega delovanja. Poleg tega je potrebno omeniti, da vključevanje žensk v politiko skozi pridružitve Demokratični ligi Kosova ni bilo razumljeno kot priključitev politični stranki kot taki, temveč bolj kot sodelovanje v družbenem gibanju. Prav v tem obdobju se je na Kosovu vzpostavljala nova družbena ureditev za zagotavljanje polne veljave človekovih pravic, enakosti in svobod.

Raziskovalne teme, paradigme in aktivizem za pravice žensk, ki jih je tako izjemno razvijala Drita Bakija Gunga, so dragoceni simboli zgodovine žensk v socializmu. Poleg tega njeno delo predstavlja bogat in zelo dragocen prispevek k razumevanju spolnih dinamik v preteklosti ter izjemno pomemben prispevek k delu akademske skupnosti in raziskav na področju študij spola. Neprecenljivo je tudi za žensko gibanje in vse večje število žensk v formalnih procesih političnega odločanja.

Institucije, s katerimi je Drita Bakija Gunga delala in sodelovala v zadnjih štirih desetletjih, njenega odhoda s tega sveta pozno poleti leta 2020 morda niso opazile. Toda njeno delo še naprej priča o ženski, ki je bila globoko zaskrbljena za položaj žensk v družbi in zgodovini ter predstavlja pomembno zapuščino ženskih študij in zgodovinopisja, pa tudi sodelovanja pri ustvar-

janju zgodovine ženskega gibanja na Kosovu. Ta zapuščina živi na sodobnem Kosovu in se obnavlja z vse večjim zanimanjem za izobraževanje in raziskovanje na področju študij spola. Omejena ni zgolj na akademske kroge, temveč je prisotna tudi na živahni kosovski aktivistični sceni na področju enakosti spolov in pravic žensk.

VJOLLCA KRASNIQI je sociologinja, izredna profesorica na Filozofski fakulteti in Fakulteti likovnih umetnosti Univerze v Prištini. Doktorirala je na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani, magistrirala iz spola, razvoja in globalizacije na London School of Economics and Political Science, diplomirala pa iz filozofije in sociologije na Univerzi v Prištini. Njeni raziskovalni interesi vključujejo spol, grajenje nacij, človekove pravice, povojno urejanje pravic in socialno politiko. O teh vprašanjih je vodila oziroma sodelovala pri številnih mednarodnih raziskovalnih projektih ter tudi veliko objavljala. Je soustanoviteljica Univerzitetnega programa za študije in raziskave spola ter Pobude za ženske na vodstvenih položajih v akademskem polju v jugovzhodni Evropi (oboje od leta 2013). Sodelovala pri več projektih o vprašanjih enakosti spolov in raznolikosti pri vzpostavljanju institucij in visokem šolstvu. Delovala je kot podpredsednica Državnega sveta za kakovost Kosovske agencije za akreditacijo (2019–2021).

ELIFE (ELI) KRASNIQI je antropologinja, feministična aktivistka in pisateljica, ki poučuje na katedri za zgodovino in antropologijo Jugovzhodne Evrope (Southeast European History and Anthropology – SEEHA) na Inštitutu za zgodovino Univerze v Gradcu. Diplomirala je iz sociologije na Univerzi v Prištini ter magistrirala na New School for Social Research v New Yorku. V interdisciplinarnem doktoratu se je osredotočala tudi na antropologijo in zgodovino, začela pa ga je kot

del raziskovalnega projekta »Family in Kosovo – revisited« na SEEHA. V doktorski disertaciji, ki jo je uspešno zagovarjala leta 2018 na Univerzi v Gradcu, je preučevala spremembe in kontinuitete v albanski družini in patriarhalnem sistemu na Kosovu od sredine 20. do začetka 21. stoletja. Soustanovila in vodila je *Alter Habitus* – feministični inštitut za študije družbe in kulture v Prištini (2009–2010; 2016–2018). V novem raziskovalnem projektu na SEEHA se ukvarja z raso, močjo in razredom na Balkanu. Preučuje prisotnost črncev na Balkanu (po liniji otomanskega suženjstva) ter njihovo vsakdanje življenje v različnih režimih oblasti na različnih lokacijah od 19. stoletja naprej in se pri tem osredotoča na življenje gospodinjskih služkinj in varuš.

Nermina Mujagić in Sarina Bakić

Zlata Grebo

* ženska brez strahu,
ki je preučevala strahove Jugoslovank

Zlata Grebo lahko postavimo v vrsto »naših pomembnih znanstvenic« tako zaradi njenega raziskovanja kot tudi zaradi zagovarjanja enakopravnosti in družbene enakosti žensk. Najpomembnejše značilnosti njenega znanstvenega in akademskega delovanja so uveljavljanje in emancipacija žensk ter enakopravna obravnava žensk v jugoslovanski družbi, s posebnim poudarkom na transformaciji družinskih odnosov. V tem pogledu je Zlata Grebo primer ženske, ki se pojavlja v znanstveni, akademski, politični in kulturni sferi – ne kot objekt, temveč kot aktivna udeleženka v vseh procesih preobražanja družbe in družbenega razvoja.

Zlata Grebo v obdobju
2005–2010
(© Ognjen Grebo,
družinski arhiv).

Upoštevač obdobje, v katerem je Zlata Grebo največ prispevala zlasti s svojimi empiričnimi raziskavami, lahko upravičeno trdimo, da so njena tedanja odkritja spodbudila številne generacije žensk k ukvarjanju z znanstvenim in raziskovalnim delom, še posebno v kontekstu vloge žensk, tako v današnji bosansko-hercegovski družbi kot tudi širše. Njena osebnost in delo sta navdihnila delovanje sarajevskega društva *Žene ženama* (Ženske ženskam), njeni intelektualni zapuščini pa je posvečena tudi publikacija *Zabilježene – Žene i javni život Bosne i Hercegovine u 20. vijeku* (Zabeležene – Ženske in javno življenje Bosne in Hercegovine v 20. stoletju).¹ Ne glede na to, da je Zlata Grebo predstavljala navdih za nekatere projekte civilne družbe ter več organizacij v Bosni in Hercegovini, je še vedno ena izmed izjemno redkih žensk, ki so s svojimi družbenimi stališči in znanstvenim delom pustile pečat v boju za enakost, izobraževanje in opismenjevanje žensk.

Portret Zlate Grebo in njene sestre Sane Salahović, novinarki in družbene delavke, za spletni projekt #ŽeneBiH in knjigo *Žene BiH: ilustrirana knjiga o izuzetnim ženama Bosne i Hercegovine*, ur. Amila Hrustić Batovanja, Masha Durkalić in Hatidža Gušić, Sarajevo: samozaložba, 2019 (avtorica Hana Kovačević © #ŽeneBiH).

¹ Jasmina Čaušević, ur., *Zabilježene – Žene i javni život Bosne i Hercegovine u 20. vijeku*, Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar & Fondacija CURE, 2014.

Rodila se je kot Zlata Salahović leta 1922 v Trebinju v Bosni in Hercegovini. Odraščala je v Mostarju, kjer je končala gimnazijo in se, še kot srednješolka, med drugo svetovno vojno pridružila narodnoosvobodilnem gibanju. Po vojni je sodelovala pri ustanovitvi mestnega odbora Antifašistične fronte žensk (AFŽ) Mostar ter intenzivno delovala na področju organizacije in emancipacije žensk.

Prvi mestni svet AFŽ Mostar, poletje 1945. Zlata Grebo je šesta oseba z leve v zgornji vrsti. Objavljeno v: Zlata Salahović-Grebo, »Slavne Mostarke: Povodom 8. marta – Medunarodnog dana žena«, *Most: časopis za obrazovanje, nauku i kulturu* 30/184/95 (2005).

Z izobraževanjem je nadaljevala v Beogradu, kjer je leta 1947 zaključila Višjo šolo za zunanjo trgovino, nato pa je leta 1954 v Sarajevu končala Višjo pedagoško šolo. Leta 1960 se je vpisala v prvo generacijo študija sociologije na na Višji šoli (danes Fakulteti) za politične vede Univerze v Beogradu in tam leta 1973 tudi doktorirala.

Zlata Grebo je sodelovala v procesu reforme Visoke šole za politične vede v Sarajevu, ustanovljene leta 1961, na podlagi katere je bila leta 1966 ustanovljena Fakulteta za politične vede Univerze v Sarajevu. Med letoma 1975 in 1977 je bila prva dekanja te fakultete in do danes ostaja edina ženska, ki je zasedla ta vodilni akademski položaj. Poleg tega je bila v obdobju 1981–1983 predsednica

univerzitetnega sveta. S svojim znanstvenim delom je leta 1971 prispevala k oblikovanju in izpopolnitvi metodologije popisovanja prebivalstva v Zveznem statističnem uradu Jugoslavije.² Poleg tega je bila tudi urednica in vodja izdaje prvega *Zbornika del učiteljev in sodelavcev Fakultete za politične vede Univerze v Sarajevu*,³ kjer so bila predstavljena prva dela raziskovalcev najmlajše družboslovne visokošolske ustanove Univerze v Sarajevu.

Portretna fotografija dekanje Zlate Grebo iz obdobja 1975–1977 visi na steni fakultete (© arhiv Fakultete političnih ved Univerze v Sarajevu).

Kar zadeva znanstvenoraziskovalno področje sociologije, se je Zlata Grebo ukvarjala predvsem z demografskimi politikami ter vlogo žensk v družbenem razvoju. Vodila je vrsto mednarodnih znanstvenih in raziskovalnih projektov, v okviru katerih so preučevali pomembne pojave v jugoslovanski družbi. Med njene najpomembnejše študije sodijo *Želje i strahovanja jugoslovenske žene* (Želje in strahovi jugoslovanske ženske, 1965), *Ravnopravnost žene – dio borbe za socijalističko društvo* (Enakopravnost ženske – del boja za socialistično družbo, 1969) ter *Materinstvo i rad – stvarna ili prividna dilema u porodici zaposlene žene* (Materinstvo in delo – resnična ali namišljena dilema v družini zaposlene ženske, 1975).

² Bojana Đokanović, Ivana Dračo in Zlatan Delić, »III dio: 1945.–1990. Žene u socijalizmu – Od ubrzane emancipacije do ubrzane repatrijarhalizacije«, v: Čaušević, *Zabilježene*, 138.

³ *Zbornik radova: FPN: 1961–1976*, Sarajevo: Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Sarajevu, 1976.

Pomembno je poudariti, da je bila na Svetovnem kongresu žensk v Helsinkih leta 1969 članica delegacije žensk tedanje Jugoslavije. Leta 1976 je prejela nagrado Veselin Masleša, najvišjo nagrado za znanstvene dosežke v Bosni in Hercegovini na področju družbenih ved. Fakulteta za politične vede Univerze v Sarajevu ji je posthumno podelila priznanje za prispevek k razvoju sociologije v Bosni in Hercegovini. Umrta je leta 2019 v Sarajevu, stara 97 let.

Želje in strahovi jugoslovanskih žensk

Ena izmed osrednjih tematik, s katerimi se je ukvarjala Zlata Grebo, je bil boj žensk za družbeno emancipacijo in enakopravnost. Najbolj jo je zanimala družbena struktura takratne jugoslovanske družbe, skozi katero so se ženske dolgo in težka prebijale, v želji, da bi premagale zakoreninjena razmerja družbenih moči oziroma zasedle tiste položaje v družbi, ki so bili do tedaj rezervirani izključno za moške.

V študiji *Želje in strahovi jugoslovanske ženske*,⁴ ki je vključevala tudi obsežne anketne raziskave na celotnem ozemlju nekdanje Jugoslavije, se je osredotočila na osebne želje žensk ter na njihovo dojetje lastnega položaja v družini in izven nje. »Še posebej je zanimivo ugotavljanje razmerij med osebnimi in družbenimi željami in strahovi kot pokazatelja, v kakšni meri posamezniki usklajujejo osebne želje z družbenimi interesi, pa tudi v kakšni meri se družbena gibanja ujemajo z osebnimi pričakovanji.«⁵ Rezultati te raziskave kažejo, da so bile največje želje jugoslovanskih žensk povezane s srečo in šolanjem njihovih otrok. Svoje osebne želje, kot so lastno strokovno izpopolnjevanje, izobraževanje ter kariera pa so anketiranke v omenjeni raziskavi postavljale na zadnje mesto. »Rezultati glede osebnih želja so bili naslednji: najizrazitejše so bile želje, ki so povezane z ekonomskimi razmerami, še posebej na podeželju.

⁴ Svetozar Čulibrk in Zlata Grebo, *Želje i strahovanja naroda Jugoslavije. Želje i strahovanja jugoslovanske žene*, Beograd: Institut društvenih nauka, 1965.

⁵ Ibid, 67.

Želje, povezane z družino, so najbolj poudarjale ženske v mešanih naseljih, medtem ko so ženske v mestih v ospredje postavljale lastno osebnost.«⁶ V raziskavi je Zlata Grebo tudi ugotovila, da so bili osebni strahovi jugoslovanskih žensk v glavnem povezani z vojno in neuspešnostjo njihovih otrok, sledil pa je strah pred brezposelnostjo in nizkim življenjskim standardom.

OPŠTENARODNE ŽELJE PREMA POLU				
Žene	%	Muškarci	%	Razlika procenta
Poboljšan standard	38	Poboljšan standard	43	— 5
Mir	29	Očuvanje i razvoj socijalizma	35	+ 8
Tito — dug život i zdravlje	22	Razvoj industrije	29	— 2
Očuvanje i razvoj socijalizma	19	Tito — dug život i zdravlje	24	+16
Razvoj industrije	19	Razvoj poljoprivrede	22	—10
Rešenje stambenog pitanja	16	Mir	21	+ 6
Ekonomska stabilnost	13	Razvoj saobraćaja	16	+ 1
Razvoj saobraćaja	12	Ekonomska stabilnost	16	— 4
Razvoj poljoprivrede	9	Nacionalni prosperitet	12	—13
Zaposlenost	8	Rešenje stambenog pitanja	10	—
Opšta izgradnja zemlje	8	Zaposlenost	8	+ 1
Nacionalni prosperitet	6	Opšta izgradnja zemlje	7	— 6
Više škola, šire obrazovanje	6	Elektrifikacija sela	7	+ 1
Stambena izgradnja	6	Izjednačenje plata	7	+ 2
Bolja zdravstvena služba	6	Smanjenje poreza	6	+ 2
Elektrifikacija sela	5	Nacionalno jedinstvo	6	— 2
Smanjenje poreza	5	Više škola, šire obrazovanje	5	— 1
Izjednačenje plata	4	Stambena izgradnja	4	— 3
Nacionalno jedinstvo	4	Bolja zdravstvena služba	4	— 2

Tabela »Opštenarodne želje prema polu« (Splošnojudske želje po spolu) iz knjige *Želje i strahovanja jugoslovanske žene* (Želje in strahovi jugoslovanske ženske), Beograd: Institut društvenih nauka, 1965, str. 207.

⁶ Ibid, 251.

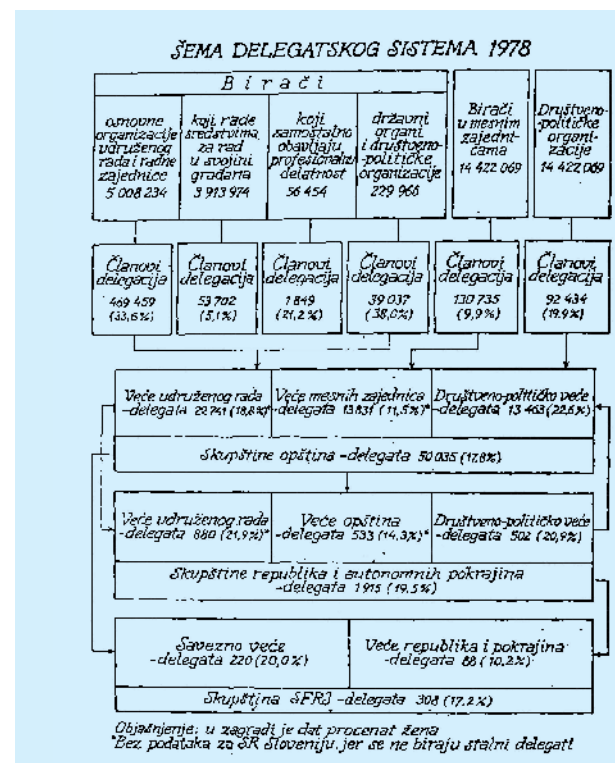
Raziskovalni okvir je pri pridobivanju rezultatov, povezanih z željami in strahovi žensk, zaobjemal skoraj vse vidike življenja ter ženske različnih kulturnih identitet. V tem smislu so rezultati te študije pomembni tudi zaradi možnosti primerjave z današnjim položajem žensk ter njihovimi razmišljanji o čustvenem življenju, ki se nanaša na družino in družinsko življenje in ki že dolgo ni več zgolj stvar zasebne sfere. Čeprav so se ženske v tistem obdobju zavedale, da imajo pravico do dela, so se bolj posvečale družini, saj se je bilo v takratni družbi sramotno posvečati lastni karieri in drugim življenjskim željam, kot sta izobrazba in premoženjsko stanje.

Podrejenost žensk v tedanji jugoslovanski družbi je mogoče »brati« kot dragoceno gradivo, s katerim se je bilo mogoče boriti proti neenakosti v takratni patriarhalni in tradicionalni družbi.

Enakopravnost ženske – del boja za socialistično družbo

V študiji *Enakopravnost ženske – del boja za socialistično družbo* iz leta 1969 se je Zlata Grebo osredotočila na vprašanje, kakšna je vloga ženske v tedanjem sistemu družbenega odločanja, oziroma jo je zanimalo, koliko žensk je direktoric in vodij podjetij in ustanov ter kakšna je participacija žensk v sistemu samoupravljanja. Poglavitna ideja študije je vključevala za tisto obdobje izrazito feministični vidik ter poglede na izboljšanje položaja žensk v takratni socialistični družbi. Takšen pristop je poleg svojega feminističnega pridiha tudi univerzalen, saj se zaveda, da je napredek določene družbe odvisen tudi od stopnje enakosti vseh članov te družbe, vključno z ženskami. Poleg tega je jugoslovansko socialistično samoupravljanje v tem zgodovinskem kontekstu omogočalo napredek v družbenem položaju žensk. Samoupravni mehanizmi socialistične družbe so državljanom in državljanke omogočali načrtovanje, nadzor in izvajanje politike pridobivanja in razdeljevanja dohodka ne glede na usposobljenost in izobrazbo, direktorski in vodstveni položaj ali funkcijo. Povedano drugače, to je bil čas, ki je ženskam in moškim omogočil, da so postali dejavniki družbene moči.

V kontekstu vseobsegajočega boja za socialistično družbo je potrebno omeniti tudi uvedbo delegatskega sistema odločanja, ki je prekinil negativne trende pri volitvah ženskih predstavnic v takratne skupščine na vseh ravneh oblasti. »V samoupravni družbi je treba predvsem demografsko politiko oblikovati v skladu s sprejetimi normami te samoupravne družbe ter usmerjati razvoj prebivalstva v zeleno smer, saj na ta način demografska politika odraža tudi interese samih samoupravljalcev. Tudi če to še ni praksa, vsekakor ne gre samo za humanistično abstrakcijo, temveč za možen in dosegljiv cilj v samoupravni socialistični skupnosti.«⁷ K temu lahko dodamo še zapletene družbenoekonomske razmere (proces hitre industrializacije, ekstenzivna narava gospodarstva, potreba po nizko kvalificirani delovni sili, proces urbanizacije ter potreba po razvoju spremljajočih gospodarskih in negospodarskih dejavnosti), ki so močno vplivale na prizadevanje za enakost spolov.

UČEŠĆE ŽENA U SKUPŠTINI SFRJ, REPUBLICKIM I POKRAJINSKIM SKUPŠTINAMA

	U procentima					
	1958	1963	1967	1969	1974 ^{*)}	1978
Skupština SFRJ	7,0	19,6	13,3	7,9	13,6	17,2
Republičke i pokrajinske skupštine						
Bosna i Hercegovina	5,5	21,5	8,1	5,3	15,6	22,2
Crna Gora	4,7	18,1	7,9	3,5	11,9	5,1
Hrvatska	13,3	24,3	16,3	8,2	17,2	16,6
Makedonija	8,4	20,0	11,3	6,9	15,6	12,4
Slovenija	18,0	25,2	17,5	8,5	26,0	20,0 ^{**)}
Srbija	9,7	16,1	11,4	7,6	19,1	25,6
— Kosovo	10,3	12,2	17,0	12,3	16,9	21,6
— Vojvodina	13,7	18,6	17,7	13,0	24,1	24,6

^{*)} Do 1974. godine podaci se odnose na poslanike u okviru predstavničkog skupštinskog sistema. Za 1974. podaci se odnose na delegate u okviru delegatskog sistema prema Ustavu SFRJ iz 1974. godine.
^{**)} Samo delegati u društveno-političkom veću.

Shema delegatskega sistema z odstotkom žensk. Udeležba žensk v Skupščini SFRJ, republičkih in pokrajinskih skupščinah (vir: Vida Tomšič, *Žena u razvoju socijalističke samoupravne Jugoslavije*, Beograd: Jugoslovenska stvarnost, 1981, str. 205).

⁷ Zlata Grebo, *Socijalna uslovljenost nataliteta stanovništva u Bosni i Hercegovini i demografska politika*, doktorska disertacija, Beograd: Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu, 1973, 435.

V podobnem projektu z naslovom *Socijalna politika u zapošljavanju žene i njena socijalna zaštita na radu i porodici u Bosni i Hercegovini* (Socialna politika pri zaposlovanju ženske ter njena socialna zaščita pri delu in v družini v Bosni in Hercegovini) je Zlata Grebo leta 1975 prepoznavala pozitivne trende na področju razvoja tedanje družbe, povezane s težnjami žensk po aktivnem sodelovanju v ekonomskem in družbenem življenju. Sklenila je: »rezultati te študije so ovrgli teorijo o ‘naravni neprimernosti žensk’, procesi, ki se očitno pozitivno razvijajo, pa pričajo o tem, da je prevladalo zavedanje o nujnosti zaposlitve žensk.«⁸ Zato je Zlata Grebo zagovarjala družbene ukrepe, ki bi naklonjenost žensk do zaposlovanja spremenila v resničnost. Na ta način bi bili pozabljeni predsodki in stereotipi o neprimernosti žensk za sodelovanje v političnem in družbenem življenju.

V zavesti tedanjih jugoslovanskih žensk sta obstajala dva vrednostna sistema: tradicionalni, ki se kaže v prvih, zgodnejših delih Zlate Grebo, ter progresivni vrednostni sistem, ki se je skladal tudi z razvojem socialistične družbe. Čeprav sta bila oba sistema v nasprotju in sta včasih tudi soobstajala, je Zlata Grebo v svojih delih vztrajala pri prepričanju, da je njuna preobrazba neizogibna.

Materinstvo in delo – resnična ali namišljena dilema v družini zaposlene ženske

Tudi pri tematiki materinstva in dela je Zlata Grebo v ospredje postavljala žensko in njen družbeni položaj, vendar skozi prizmo demografske politike, ki preučuje reprodukcijo prebivalstva in načrtovanje družine. Glede na to, da Jugoslavija kljub demografskemu razvoju ni imela jasno razvite demografske politike, je ob poučevanju tega predmeta na Fakulteti za politične vede Univerze v Sarajevu objavila tudi več del s tega področja.⁹

⁸ Zlata Grebo, *Socijalna politika u zapošljavanju žene i njena socijalna zaštita na radu i porodici u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo: Institut za društvena istraživanja, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Sarajevu, 1975, 12.

⁹ Npr. Zlata Grebo, *Čovjek, rađanje i društvo: socijalna uslovljenost nataliteta i demografska politika u BiH*, Sarajevo: Svjetlost, 1975; Zlata Grebo, »Socio-demografske zakonitosti promjena nivoa nataliteta u socijalizmu«, v: *Zbornik radova: FPN: 1961–1976*, ur. Zlata Grebo, Sarajevo: Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Sarajevu, 1976, 55–71.

Zaposlitev žensk se kaže kot pomemben dejavnik njihove enakosti v sferi plačanega dela in na splošno v družbi ter njihove ekonomske samostojnosti in neodvisnosti v družinskih odnosih. Če vključevanje žensk v samoupravno delovno razmerje izven gospodinjstva ne poteka vzporedno s prerazporeditvijo njihovih vlog gospodinje in matere ali s prevzemom dela teh vlog s strani družbe, potem se zaposlitev (oz. plačano delo izven doma kot primarna časovna in prostorska družbena funkcija) žensk odraža v njenem že tako obremenjenem vsakodnevnem življenju.¹⁰ Na ta način je Zlata Grebo prikazala pomen procesa osvoboditve žensk v družinskih odnosih, ki je odvisen od stopnje njihove enakosti na delovnem mestu in v družbi kot celoti.

UDELEŽBA ŽENSK V SKUPNI ZAPOSLENOSTI*

v odstotkih

	1954	1964	1974	1976
SKUPAJ	24,8	29,2	33,9	34,5
Gospodarske dejavnosti	21,5	24,9	29,2	29,5
Industrija in rudarstvo	24,4	30,2	33,0	33,6
Kmetijstvo in ribištvo	23,0	18,6	20,5	21,5
Gozdarstvo	13,7	6,8	7,4	8,2
Gradbeništvo	8,3	6,9	8,8	9,1
Promet in zveze	11,0	12,2	14,4	13,9
Trgovina in gostinstvo	32,4	41,8	47,1	48,9
Obrt	21,0	21,3	25,4	21,1
Stanovanjska in komunalna dejavnost	58,7	38,7	31,3	30,8
Negospodarske dejavnosti	41,8	51,7	56,6	57,6
Kulturna in socialna dejavnost	51,8	56,3	59,6	60,5
Družbene dejavnosti in državni organi	27,3	42,0	48,3	50,3

* Letno poprečje zaposlenih v družbenem in zasebnem sektorju.

Udeležba žensk v skupni zaposlenosti v SFRJ. (vir: Vida Tomšič, *Ženska v razvoju socialistične samoupravne Jugoslavije*, Ljubljana: Delavska enotnost, Naša žena, 1980, str. 198).

¹⁰ Grebo, *Čovjek, rađanje i društvo*, 254.

UDELEŽBA ZAPOSLENIH ŽENSK PO SOCIALISTIČNIH REPUBLIKAH IN AVTONOMNIH POKRAJINAH 1978*

	Skupno zaposleni delavci v 1000	% zaposlenih žensk		
		skupaj	v gospodar- skih dejavnostih	v negospo- darskih dejavnostih
SFRJ	5 615,0	35,2	30,5	58,3
Bosna in Hercegovina	798,0	30,8	25,9	55,5
Črna Gora	121,3	31,0	26,3	49,2
Hrvatska	1 369,9	38,8	34,0	64,7
Makedonija	409,3	29,9	26,0	49,1
Slovenija	779,5	43,9	39,2	70,6
Srbija	2 137,0	32,6	27,8	54,3
Srbija (ožja)	1 421,5	33,0	28,0	55,7
Kosovo	167,6	20,4	16,3	32,1
Vojvodina	547,9	35,2	30,2	61,0

* Družbeni in zasebni sektor.

Udeležba zaposlenih žensk po socialističnih republikah in avtonomnih pokrajinah SFRJ leta 1978 (vir: Vida Tomšič, *Ženska v razvoju socialistične samoupravne Jugoslavije*, Ljubljana: Delavska enotnost, Naša žena, 1980, str. 198–199).

Za njene raziskave je značilen velik obseg statističnih podatkov, ki kažejo na močan odpor žensk do tradicionalnih in patriarhalnih vrednot, zlasti kar zadeva razdelitev odgovornosti pri vzgoji in izobraževanju otrok ter gospodinjstkih opravilih. Zlata Grebo je tako ena izmed redkih avtoric v znanstvenih in akademskih krogih, ki je zagovarjala transformacijo družine in spremembe odnosov v njej.

Dilema »materinstvo ali delo« je v kontekstu družbenih in kulturoloških značilnosti Bosne in Hercegovine tudi danes – tako kot je bila v raziskavah Zlate Grebo – resnična dilema v življenju in družini vsake ženske.

Zaključne misli

Ženske, kot je bila Zlata Grebo, še vedno predstavljajo precedens ali posamezen primer, in dokler takšne ženske ne postanejo stalnica, ni mogoče govoriti o enakosti spolov v pravem pomenu te besede.

Če poskušamo opisati okoliščine, v katerih se je začela oblikovati znanstvena misel Zlate Grebo, lahko rečemo, da so bili tudi takrat pogoji za znanstvenoraziskovalno delo polni izzivov. Vendar pa je tedanja znanstvena skupnost, v kateri se je uveljavila Zlata Grebo, v skladu z ideološkimi razmerami tistega časa želela pokazati, da je tudi znanost revolucionarna.

Bosna in Hercegovina je kot most med razvitim in nerazvitim, med urbanim in podeželskim za Zlato Grebo predstavljala poseben izziv, zlasti kar zadeva povezovanje zaostalega družbenega okolja s tedanjimi najsodobnejšimi trendi in usmeritvami v znanosti. Na področju demografije in demografske politike je tako uporabljala metodologijo, ki je sledila univerzalnim znanstvenim načelom in zakonitostim, s poudarkom na pridobivanju resnične slike določene družbe ter na prizadevanju za njen razvoj in napredek. S svojim raziskovalnim delom je razsvetljevala in osvetljevala mračen horizont družbenih odnosov v tedanji Bosni in Hercegovini, pri čemer je bil njen cilj humanistična emancipacija vsakega posameznika, s posebnim poudarkom na ženskah.

V današnji bosansko-hercegovski družbi demografija in njej podobne znanstvene discipline žal postajajo del strateške etno-nacionalistične mobilizacije in ideologizacije celotne družbe. Pogosto so prepuščene različnim nacionalističnim improvizatorjem, ki si prizadevajo za monopol nad pomeni ter razumevanjem in opredeljevanjem družbenosti – zlasti glede definiranja statusa žensk v družini, pa tudi zunaj nje, kjer ženska predstavlja najpomembnejši objekt za biološko reprodukcijo. V nasprotju z današnjimi tendencami je Zlata Grebo v znanstveni disciplini demografije naredila velik korak naprej ter pri tem vsem pustila prostor, da ji neovirano sledijo.

Zato naj bo primer Zlate Grebo, seveda pa tudi drugih uveljavljenih žensk v znanosti, nekakšen navdih in spodbuda za današnje znanstvenice pri njihovih osebnih in poklicnih bojih in prizadevanjih.

NERMINA MUJAGIĆ je redna profesorica politologije na Fakulteti za politične vede Univerze v Sarajevu, kjer je leta 2006 tudi doktorirala. Njeno raziskovanje je umeščeno na presečišče tem političnih konfliktov, civilne družbe, politične mitologije, kulturologije in medijskih študijev. Njen trenutni raziskovalni projekt se osredotoča na ustavno demokracijo v državah Balkana, politično reprezentacijo manjšin in deficit demokratičnih vrednot v 21. stoletju. Napisala je več knjig: *Višegrađanstvo: analize i nove teorije na relaciji: država, građani i društvo* (Večdržavljanstvo: analize in nove teorije o odnosu med državo, državljani in družbo; Sarajevo: Fakultet političkih nauka, 2017), *Politika kao spektakl: bacanje mreže u susjedov ribnjak* (Politika kot spektakel: metanje mreže v sosedov ribnik; Sarajevo: Heinrich Böll Stiftung BiH, 2013), *Tihi govor Bosne* (Sarajevo: Heinrich Böll Stiftung BiH, 2010), *Izvan politike* (Izven politike; Sarajevo: Fakultet političkih nauka, 2007) in *Politička de/re socializacija i mediji* (Politična de/re socializacija in mediji; Sarajevo: Internews, 2004). Je avtorica več kot deset znanstvenih člankov in poglavij v zbornikih. Njeno delo so s štipendijami podprli tudi program Fulbright, Open Society Institute in Center for Global Communication Studies.

SARINA BAKIĆ je izredna profesorica na Oddelku za sociologijo na Fakulteti za politične vede Univerze v Sarajevu, kjer je leta 2017 tudi doktorirala. Njena glavna raziskovalna polja so sociologija kulture in umetnosti, estetika in politika ter različni fenomeni množične kulture. Je avtorica knjige *Kontroverze recepcije kulture* (Sarajevo: Fakultet političkih nauka, 2021) ter soavtorica knjig *Razumijevanje društva* (Razumevanje družbe; Sarajevo: Fakultet političkih nauka, 2021) in *Mirovni potencial religija i međureligijski dijalog kao sredstvo za unapređenje političkog dijaloga u Bosni i Hercegovini* (Mirovni potencial religij in medireligijski dialog kot sredstvo za izboljšanje političnega dialoga v

Bosni in Hercegovini; Sarajevo: Fondacija Boris Divković, 2021). Napisala je poglavji o Bosni in Hercegovini za zbornik *Women's Lives Worldwide, Volume 4: Europe* (Življenja žensk po svetu, zvezek 4: Evropa, Santa Barbara: CLIO Greenwood Press, 2018) ter za *Wiley-Blackwell Encyclopedia of Sociology* (na spletu, 2021). Sarina Bakić je vključena v več projektov in je avtorica vrste člankov in prispevkov v mednarodnih in domačih znanstvenih publikacijah.

Una Blagojević

Zagorka Golubović

* premoščala je utopijo in realnost

Bila je ena najpomembnejših osebnosti v zgodovini razvoja sodobne sociologije v Jugoslaviji, njeni sodelavci pa so pogosto govorili, da je tudi ena izmed vodilnih osebnosti na področju socialne in kulturne antropologije na tem območju. Pomembna vloga Zagorka Golubović na družboslovnem področju pri nas se kaže v njenih prizadevanjih in sposobnostih, da je zgradila metodološko in teoretsko sintezo med navidezno različnimi disciplinami: sociologijo, antropologijo in filozofijo. V svojih analizah družbe, države in posameznika je zagovarjala pogled, ki ne ustvarja neutemeljenih razlik med temi disciplinami, temveč jih razume kot tesno povezane in v medsebojnem dialogu. Med drugim se njen prispevek k utemeljevanju sodobne sociologije na naših prostorih odraža v tem, da si je prizadevala za popularizacijo kvalitativnih raziskav v nasprotju s kvantitativnimi pristopi, ki so prevladovali v obdobju (ponovnega) ustanavljanja Katedre za sociologijo na beograjski Filozofski fakulteti konec 1950-ih let.

Zagorka Golubović
leta 2000
(fotografija
© Goranka Matić).

Zagorka Golubović je intenzivno sodelovala pri ustvarjanju znane jugoslovanske revije za filozofijo *Praxis*, ki jo je leta 1964 ustanovilo Hrvaško filozofsko društvo, kmalu pa so se jim pridružili tudi kolegi iz Beograda. Bila je članica sveta revije in edina ženska v ožjem krogu organizatorjev. Skupaj z ostalimi člani in sodelavci iz Zagreba in Beograda je v reviji objavljala študije, v katerih se je ukvarjala s spodbujanjem humanističnih pristopov k marksizmu ter s kritikami socialističnih sistemov v vzhodni Evropi, pa tudi kapitalističnih sistemov na Zahodu. Poleg svojega pomembnega delovanja pri reviji *Praxis* in z njo povezani Korčulski poletni šoli je bila tudi glavna urednica revij *Gledišta* (Univerza v Beogradu), *Sociologija* (revija Sociološkega društva Srbije) in *Filozofija* (revija Filozofskega društva Srbije). Poleg tega je bila tudi članica upravnega odbora Jugoslovanskega društva za filozofijo in sociologijo, predsednica Sociološkega društva Srbije ter članica upravnega odbora Srbskega filozofskega društva (v obdobjih 1953–1954 in 1956–1957).¹

Različne številke časopisa *Praxis* se prodajajo na spletnih platformah za medosebno trgovanje na Hrvaškem in v Srbiji, kot sta njuskalo.hr in kupindo.com.

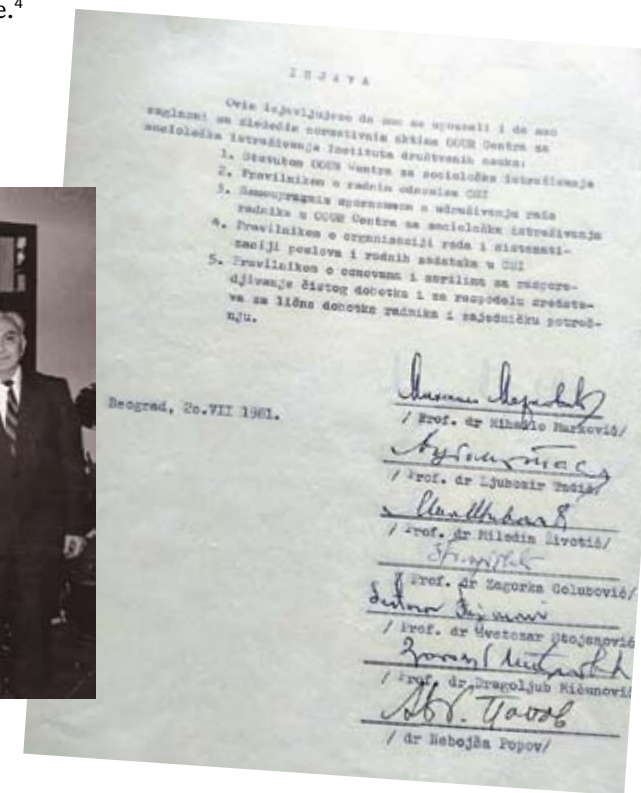
¹ Igor Cvejić, Olga Nikolić, Michal Sladeček, *Građenje jedne kontrainstitucije: Istorija Instituta za filozofiju i društvenu teoriju*, Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, 2019, 17.

Zagorka Golubović se je rodila v mestecu Debrč pri Šabcu leta 1930. Pri štirinajstih se je včlanila v Zvezo komunistične mladine Jugoslavije (ZKMJ), kmalu pa tudi v Komunistično partijo Jugoslavije. Leta 1952 je diplomirala iz filozofije na Filozofski fakulteti Univerze v Beogradu. Med letoma 1952 in 1954 je poučevala filozofijo na srednjih šolah v Zemunu in Beogradu, leta 1957 pa je začela delati kot asistentka na Filozofski fakulteti v Beogradu. Po zagovoru doktorata leta 1962 je kot prva antropologinja na Univerzi v Beogradu prejela naziv docentke.² Bila je tudi družbenopolitično aktivna: leta 1960 je postala poslanka Zvezne skupščine SFRJ. Na fakulteti je poučevala skoraj dve desetletji, natančneje do leta 1975, ko je bila skupaj s kolegi profesorji iz kroga beogradske revije *Praxis* suspendirana iz političnih razlogov. Obtoženi so bili, da so »spodbujali skrajne opozicijske in militantne študentske skupine« med in po študentskih demonstracijah v Beogradu junija 1968, v katerih so sicer sodelovali in jih podpirali.³

Zagorka v mladosti (družinski arhiv).

Po izgubi zaposlitve na beograjski univerzi je Zagorka Golubović gostovala na univerzah na Švedskem, v Veliki Britaniji in ZDA ter sodelovala na različnih mednarodnih konferencah. S skupino sodelavcev pri reviji *Praxis* je leta 1981 ustanovila (danes imenovani) Inštitut za filozofijo in družbeno teorijo, kjer se je tudi ponovno zaposlila. Inštitut je formalno spadal pod Univerzo v Beogradu, a ni imel stika s študenti. Šele leta 1991 je Zagorka Golubović ponovno začela delati na Filozofski fakulteti v Beogradu, kjer je ustanovila Katedro za interdisciplinarne študije antropologije.⁴

Levo: Ustanovitelji Inštituta za filozofijo in družbeno teorijo leta 1981, od leve proti desni: Trivo Inđić, Dragoljub Mićunović, Ljubomir Tadić, Mihailo Marković, Zagorka Golubović, Nebojša Popov, Miladin Životić (© Arhiv Jugoslavije, Lični fond Ljubomira Tadića).
Desno: Odločba o formiranju temeljne organizacije združenega dela skr. TOZD (*Osnovna organizacija udruženog rada* skr. OOUR) Centra za filozofijo in družbeno teorijo, 20. julij 1981 (© Institut za filozofiju i društvenu teoriju, arhiv).

⁴ Gl. Cvejić idr., *Građenje jedne kontrainstitucije*, 16.

² »Zagorka Golubović«, Inštitut za filozofiju in družbeno teorijo, https://ifdt.bg.ac.rs/index.php/dt_team/zagorka-golubovic (dostop: 17. maj 2022). Doktorirala je z nalogo *Problem savremene teorije ličnosti (Problem sodobne teorije osebnosti)*.

³ Božidar Jakšić, *Mišljenje kao diverzija*, Beograd: Službeni glasnik, 2012; Nebojša Popov, ur., *Sloboda i nasilje: Razgovor o časopisu Praxis i Korčulanskoj letnjoj školi*, Beograd: Res publica, 2003.

V burnem političnem obdobju 1990-ih let je bila družbeno aktivna, podpirala je protivojno gibanje v Srbiji in demokratične sile, ki so nasprotovale nacionalizmu. Dejavno je sodelovala v državljanskih in študentskih protestih v obdobju 1996–1997, v začetku leta 1999 pa je izdala knjigo *Ja i drugi: antropološka istraživanja individualnog i kolektivnog identiteta* (Jaz in drugi: Antropološke raziskave o individualni in kolektivni identiteti), v kateri je obravnavala splošno krizo identitete in nacionalizem kot njeno izkrivljeno obliko.⁵ Aktivno je spremljala tudi propad avtoritarne vladavine Slobodana Miloševića in vzpostavljanje novega demokratičnega sistema. V tem obdobju se je ukvarjala s pomenom in položajem kulture v funkciji demokratične transformacije Srbije, obenem pa je ostro kritizirala tudi ekonomski neoliberalizem.⁶ Še v pozni starosti, do okoli leta 2015, je objavljala znanstvena in politično angažirana besedila, umrla pa je leta 2019.

Zagorka Golubović govori v Medija centru Beograd, september 2008
(fotografija: Medija centar Beograd (cc) Wikimedia).

⁵ Zlatoje Martinov, »Zagorka Golubović u Republici (1989 – 2014)«, v: *Antropološka teorija i društvena praksa*, ur. Jelena Đurić, Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, 2014, 143.

⁶ Milenko Marković, »Zagorka Golubović: neumorni borac za demokratiju«, v: *Antropološka teorija i društvena praksa*, 131–132.

Eno pomembnejših področij njenega intelektualnega delovanja je bila človeška narava v družbenem in kulturnem kontekstu, zato lahko rečemo, da je bila Zagorka Golubović v prvi vrsti socialnokulturna antropologinja s filozofskimi temelji. Po drugi svetovni vojni je bilo leta 1959 ustanovljeno Antropološko društvo Jugoslavije, istega leta pa tudi Katedra za sociologijo na Univerzi v Beogradu. Zagorka Golubović je bila zaslužna za uvedbo predmetov antropologija in sociologija na Filozofski fakulteti v Beogradu.⁷ Takrat se je začel vzpostavljati pristop k sociologiji in antropologiji, ki se je razlikoval od prejšnjega, predvojnega obdobja, ko je antropologija pomenila predvsem fizično antropologijo (ki se je ukvarjala s človeškim telesom) ali antropogeografijo⁸ Jovana Cvijića, Vladimirja Dvornikovića in Nika Županića in je bila del nacionalne etnografije in etnologije.

Preoblikovanje kulture

Zagorka Golubović si je v svojem pristopu h kulturi, ki ga je predstavljala v svojih raziskavah, prizadevala za preoblikovanje in spremembo uveljavljenih konceptov kulture v sociologiji in antropologiji. Zavzemala se je za ideje humanizacije človeka in njegovega sveta, zato si je prizadevala za razumevanje kulture kot procesa humanizacije.⁹ Po dotedanjih opredelitvah kulture v sociologiji in antropologiji je slednja označevala predvsem družbeno dediščino in kulturno zapuščino, kar je bil po njenem mnenju reduciran koncept kulture, saj je izhajal iz predpostavke, da je kultura zgolj sredstvo za prilagajanje posameznika na družbene razmere. Takšen mehanistični pristop k kulturi zanemarja tisto, kar je imela Zagorka Golubović za temeljno značilnost kulture: to, da človek z delom spreminja svoje okolje in ga prilagaja sebi, pri tem pa se

⁷ Miloš Nemanjić, »Za socialni portret Zagorke Golubović«, v: *Antropološka teorija i društvena praksa*, 135. Gl. Marija Bogdanović, *Sociologija u Jugoslaviji: institucionalni razvoj*, Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, 1990.

⁸ Antropogeografija je danes večinoma pozabljen analitični pristop, ki se je ukvarjal z geografskim položajem etničnih skupin in s tem, kako fizično okolje vpliva na nacionalno mentaliteto.

⁹ Zagorka Golubović, »Kultura kao most između utopije i realnosti«, *Praxis* 1–2 (1972): 248.

spreminjajo tako naravne kot družbene okoliščine.¹⁰ Poleg tega je bila za Zagorko Golubović težava starega koncepta »usvojene kulture« v tem, da ta reducira kulturo na oblike in komponente družbenega vedenja posameznika ter na standardizirano vedenje, ki je bilo označeno kot normalno.¹¹ Po njenem mnenju ima takšen pristop škodljive posledice, saj zanemarja vse pomembne vidike človekovega življenja in ustvarjalnosti. Zagorka Golubović je menila, da za kulturo nikoli ni mogoče šteti samo standardiziranega vedenja, saj s takšnim pristopom nikoli ni mogoče pojasniti sprememb in preobrazb, na primer nastajanje novega, izvirnega ali drugačnega ali nestandardnega.

Namesto za takšno omejeno pojmovanje kulture si je Zagorka Golubović prizadevala za pristop h kulturi kot nečemu, kar je posledica trganja verige konfiguracije standardiziranega vedenja ter konservativnih oblik življenja in dejavnosti. Pri svojih razmislekih o kulturi se je opirala na marksistične koncepte kulture, ki so jih med drugim oblikovali Jean-Paul Sartre, Henri Lefebvre in Zygmunt Bauman. Zagorka Golubović je torej pri svojem delu širila meje sprejemljivega razumevanja kulture v sociologiji in antropologiji, pri čemer je takšna stališča kritizirala, da obravnavajo kulturo »kot sistem družbenih dosežkov v funkciji nekega konkretnega družbenega sistema ali določene etnične skupnosti, ki je implicitno ali eksplicitno podrejen političnemu sistemu in ga v tako razumljeni funkciji zgolj podpira in še naprej omogoča«.¹²

Zagorka Golubović je prepletala pristope strukturalizma in funkcionalizma in vztrajala pri stališču, da kultura ne more biti zgolj eden izmed sestavnih delov družbenega sistema, temveč je protiutež sistemu in kot taka dinamičen dejavnik, ki vpliva na prihodnje dogodke. Njena metodologija, s katero je zagovarjala zблиževanje teorije in prakse, je odražala njen sodobni čas. Pomembni sestavini Zagorkinega pristopa k teoriji in metodologiji sta bili namreč njena občutljivost in zavedanje tako zgodovinskih kot konkretnih okoliščin.

¹⁰ Zagorka Golubović, »Socijalizam i humanizam«, *Praxis* 1 (1965): 3–14.

¹¹ Golubović, »Kultura kao most između utopije i realnosti«.

¹² Ibid., 248.

Pri svojih razpravah o družbi in kulturi se je Zagorka na primer sklicevala na izkušnje iz dogodkov in študentskih demonstracij v Parizu, Beogradu, Varšavi in ZDA leta 1968. Menila je, da so ti dogodki uspeli pokazati, kako je kultura vse manj integrirana v družbeni sistem. Študentske demonstracije je razumela kot upor proti ustaljenemu sistemu, ki duši človekovo osebnost, njihov cilj pa je bil po njenem mnenju »prevlada človeškega nad pragmatičnim, zahteva po preseganju obstoječega in po tem, da je potrebno družbene akcije ocenjevati skozi prizmo človekove svobode«.¹³

Levo: Študentske demonstracije v Beogradu, junij 1968. Desno: Fotografija »Atmosfera na Pravni fakulteti med študentskimi demonstracijami« (foto arhiv TANJUG, hrani © Arhiv Jugoslavije).

¹³ Ibid., 249.

Zagorka Golubović je torej namesto koncepta kulture, ki zmanjšuje pomen človekove dejavnosti in predstavlja sterilno in mehanicistično razumevanje razmerja med kulturo, družbo in posameznikom, predlagala drugačno definicijo kulture: kulture kot procesa in posledice humanizacije človeka. Trdila je, da lahko človek z ustvarjanjem kulture bolje rešuje svoje eksistencialne probleme in stalno razvija nove vidike življenja, zadovoljuje svoje temeljne potrebe, krepi svojo motivacijo in se razvija v celovitejšo osebnost.

Mladi Marx in subjektiviteta

Po mnenju Zagorka Golubović je ločevanje materialnega in duhovnega v filozofiji zavajajoče. Pri svojem delu je zagovarjala stališče, da materialnega in duhovnega ni treba ločevati na grob, reduktiven način, ampak je treba poiskati možnosti za združevanje zgodovine idej (ali kulture) z zgodovino aktivnih posameznikov. Duhovno torej ni bilo podrejeno materialnemu. Poleg tega je vztrajala, da so elementi materialnega in duhovnega v človeški praksi skozi kulturo nujno povezani. Takšen pristop je bil po njenem mnenju precej bolj v duhu marksizma.

Kultura je torej most med utopijo in realnostjo, kot je Zagorka Golubović to opredelila v svoji študiji s tem naslovom.¹⁴ Vloga kulture je, da deluje kot polje za izražanje ustvarjalnega nezadovoljstva in upora ter da kot taka služi revolucioniranju realnosti. Trdno je zastopala svoje stališče, da kultura ne sme biti potopljena v realnost, kjer bi preprosto služila zgolj stvarnosti (oziroma temu, da jo potrjuje, namesto da bi jo kritizirala).¹⁵ Kultura mora biti področje delovanja, ki priznava utopijo, ne v smislu utopičnih sanjarjenj, temveč v smislu temeljnega vidika vsakršne emancipacije – torej kultura kot polje, kjer z zamišljanjem utopije spreminjamo resničnost na bolje.

¹⁴ Golubović, »Kultura kao most između utopije i realnosti«.

¹⁵ Ibid.

Zagorka Golubović je skupaj s svojimi sodelavci in prijatelji iz kroga revije *Praxis* zagovarjala osnovne predpostavke tako imenovanega ustvarjalnega marksizma, lahko pa rečemo, da je bila njena vloga promoviranje idej Ericha Fromma, pa tudi razmišljanja o »personalizmu«.¹⁶ Po njenem mnenju je bil »človek temeljni objekt Marxovih analiz in interesov«, Karl Marx pa je postavil temelje za reševanje problemov sodobnega človeka in za razvoj sodobne teorije osebnosti. Še več, Marx je človeka prežehl z zgodovinskim karakterjem, takšna interpretacija pa po njenem mnenju ni pomenila zgolj tega, da »je pravi človek vedno umeščen v nek konkreten zgodovinski in družbeni kontekst«, temveč tudi to, da se ljudje med seboj razlikujemo zaradi svojih različnih družbenozgodovinskih okoliščin.¹⁷ Še pomembneje pa je, da je Marx v princip historičnosti vključil tudi zgodovinsko kontinuiteto, brez katere »ne bi bilo niti družbene zgodovine niti posameznika kot družbenega bitja«.¹⁸ To Marxovo plat so po njenem mnenju marksisti pogosto zanemarjali, zaradi česar pogosto niso uspeli razumeti Marxove dialektične misli o človeku kot zgodovinskem subjektu.

O tej temi je Zagorka Golubović polemizirala tudi z eksistencialističnimi pristopi, ki jim je zamerila, da si človeka predstavljajo kot diskontinuirani trenutek v vakuumu izvenzgodovinskega procesa. Ni se strinjala s francosko eksistencialistično filozofijo in z njenimi ahistoričnimi in nezgodovinskimi obravnavami človeka, čeprav je obenem menila, da je ta filozofija pomembno prispevala k marksistični teoriji človeka.¹⁹ V svojih analizah je trdila, da eksistencialisti kot subjekt svojih analiz proučujejo partikularnega človeka, zaradi česar »razkrivajo določene eksistencialne probleme, ki jih v primeru proučevanja človeka na splošno ali človeka v določenem družbenem okolju ne

¹⁶ Zagorka Golubović je leta 1963 prevedla in napisala predgovor k Frommovi knjigi *Zdrava družba* (srb. *Zdravo društvo*, ang. *The Sane Society*), ki je bila tudi prva prevedena Frommova knjiga v Jugoslaviji. Gl. Žarko Trebješanin, »Erich Fromm u Jugoslovenski kulturi«, *Kultura: Časopis za teorijo in sociologijo kulture in kulturne politike* 68–69 (1985): 94–100.

¹⁷ Zagorka Golubović, »Smisao Marksovog humanizma«, *Gledišta* 1 (1963): 8.

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Po marksistični teoriji človeka, ki so jo zastopali Golubović in njeni sodelavci, je človek svobodno, ustvarjalno bitje *praxisa*.

bi mogli proučevati na isti ravni.«²⁰ Zato je Zagorka Golubović kljub svoji kritiki eksistencializma zaradi pomanjkanja zgodovinskega kontinuuma v analizah sprejemala prispevke te vede k marksistični filozofiji. Na ta način je uspela ustvariti sintezo teoretičnega okvira, v katerem je bilo mogoče teoretizirati o individualnosti in subjektivnosti človeka.

DESET GODINA KORČULANSKE LJETNE ŠKOLE	
1963. – 1973.	
1963. godine:	"Socijalizam i humanizam"
1964. godine:	"Smisao i perspektive socijalizma"
1965. godine:	"Što je povijest?"
1966. godine:	nije održana
1967. godine:	"Stvaralaštvo i postvarenje"
1968. godine:	"Marx i revolucija"
1969. godine:	"Moć i čovječnost"
1970. godine:	"Hegel i naše vrijeme, Lenjin i Nova Ljevica"
1971. godine:	"Utopija i realnost"
1972. godine:	"Socijalizam i razvoj"
1973. godine:	"Sloboda i jednakost"

Izseki iz poročila »Deset let Korčulske poletne šole, 1963–1973«
(katalogiziral Rudi Petrović (cc) memoryoftheworld.org).

Zagorka Golubović je menila, da je ključnega pomena vzpostaviti dialog med tema dvema ravnema analize – splošnim in partikularnim – saj sta bili po njenem mnenju tesno povezani. Zanja je bilo očitno, da je izhodišče in cilj marksistične filozofije človek kot posameznik, ne pa neka abstraktna, brezosebna družba. Vendar pa je menila, da Marx ne obravnava človeka kot posameznika ter kot samozadostno in izolirano monado, temveč kot »družbeno bitje, ki neizogibno ustvarja stike z družbo in prek nje z drugimi posamezniki.«²¹

²⁰ Golubović, »Smisao Marksovog humanizma«, 12.

²¹ Ibid., 13.

Medtem ko lahko iz njenih zgodnejših prispevkov pred ustanovitvijo revije *Praxis* razberemo njena prizadevanja, da v marksistično filozofijo vrne humanistično problematiko, pa je v svoji prvi knjigi, *Problemi savremene teorije ličnosti* (Problemi sodobne teorije osebnosti), predstavila metodološki in teoretski okvir za obravnavo analiz družbe in osebnosti, povezan z idejami tako imenovanega mladega Marxa.²² Poleg tega se je navezovala tudi na različne druge ideje avtorjev, kot so Emmanuel Mounier, Erich Fromm, Jean-Paul Sartre, Antonio Gramsci, Rosa Luxemburg, György Lukács in Herbert Marcuse, s čimer je ustvarila koncept humanističnega personalizma. Po njenem mnenju je bilo bolje govoriti o »pomanjkanju človečnosti« kot o »alienaciji človeka«. Kot je trdila, človek ni odtujen od svojih temeljnih človeških potencialov, ampak pravzaprav še vedno ni bil humaniziran, torej jih še vedno ni uresničil. Kot je pojasnila, »alienacija torej ni samo ena izmed stopen odtujenosti, ampak je obenem tudi zgodovinsko mogoča pot do realizacije človeka.«²³ V interpretacijah Zagorke Golubović je marksistično pojmovanje človeka veliko več kot samo filozofija človeka in veliko več kot le filozofsko-antropološki pristop. Menila je, da je marksistično pojmovanje človeka temelj znanstvene teorije osebnosti.²⁴

Namesto zaključka

Prispevki Zagorke Golubović na področju sociologije, antropologije in filozofije so tako številni, da vseh v tem besedilu ni mogoče naštetih, pomembno pa je njeno delo kontekstualizirati in ovrednotiti z vidika obdobja, v katerem je živela in delovala, saj je z njim premikala meje tega, kar je bilo razumljeno kot sprejemljivo in sprejeto v sodobnih pristopih v znanstvenih disciplin, v katerih je delovala in razmišljala. Medtem ko se je tedanja splošno sprejeta usmeritev jugoslovanske sociologije orientirala proti empirizmu in kvantita-

²² Zagorka Golubović, *Problemi savremene teorije ličnosti*, Beograd: Kultura, 1966.

²³ Zagorka Golubović, »U čemu je smisao otuđenja«, *Praxis* 2 (1966): 269.

²⁴ Npr. Zagorka Golubović, »Smisao Marksovog humanizma«; tudi Zagorka Golubović, »A Marxist approach to the concept of being/becoming human«, *Dialectics and Humanism* 3–4 (1989): 65–84.

tivnim analizam, je Zagorka Golubović opozarjala na neželene posledice prekinjanja vezi in ločevanja sociološke teorije, marksistične socialne antropologije in marksistične filozofije.

Poleg tega o njenih pomembnih družbenopolitičnih prispevkih pričajo tudi nagrade, ki jih je prejela: prestižna nagrada »Vitez poklica« (2007) za posameznike, ki so najbolje uskladili svoj poklic in vest, nagrada »Verica Barać« (2012) za prispevek k boju proti korupciji, pa tudi nagrada za življenjsko delo »Radomir Lukić« (2014).²⁵ Poleg tega o njeni zapuščini ter o spoštovanosti na njeni matični instituciji priča tudi nagrada z njenim imenom, ko jo podeljujejo na Inštitutu za filozofijo in družbeno teorijo v Beogradu.²⁶

The screenshot shows the website of the Institute for Philosophy and Social Theory. The header includes navigation links: O INŠTITUTU, DRUŠTVENA ANGAŽOVANOST, ISTRAŽIVAČI, LABORATORIJE, PROJEKTI, IZDAVAŠTVO, DOGABAJI, VESTI, GOSTI, and TIMP/VIJALA. The main heading is 'Godišnja nagrada „Zagorka Golubović“'. Below it, a text block describes the award: 'U čast Zagorka Golubović, jedne od utemeljivača socijalne antropologije u Srbiji, Institut za filozofiju i društvenu teoriju je ustanovio godišnju Nagradu „Zagorka Golubović“ za angažovani istraživački rad mladih istraživača i istraživačica („Zagorka Golubović“ Early Career Engaged Research Award)'. To the left of the text is a photograph of Zagorka Golubović. Below the photo, there is a caption: 'određenih institucionalizovanih ili kulturno dominantnih normi, te kao aktivan odnos ka intervenciji u dotični poredak.'

Informacije o letni nagradi »Zagorka Golubović« na spletni strani Inštituta za filozofiju in družbeno teorijo.

²⁵ »Preminula Zagorka Golubović«, *SEECult*, marec 2019, <http://www.seecult.org/vest/preminula-zagorka-golubovic> (dostop: 17. maj 2022).

²⁶ Letna nagrada »Zagorka Golubović«, <https://ifdt.bg.ac.rs/index.php/nagrada-zagorka-golubovic> (dostop: 17. maj 2022).

Zagorka Golubović je delovala in ustvarjala v okoliščinah, ki so bile drzne, zahtevne in nepredvidljive, vendar je pri svojem delu neomajno vztrajala pri spreminjanju paradigem pozitivističnih, dogmatskih in mehanističnih interpretacij družbe ter takšne koncepte nadomeščala s pomenom aktivnega posameznika. Ob tem je v svojem opusu stalno razmišljala o vprašanju, ki je aktualno tudi danes: »V kakšni družbeni realnosti živimo zdaj in kako jo lahko kritično presežemo?«²⁷

UNA BLAGOJEVIĆ je doktorska študentka na Srednjeevropski univerzi (Central European University – CEU), Budimpešta/Dunaj. Diplomirala je na European College of Liberal Arts (Bard College Berlin), magistrirala pa iz filozofije na Katoliški univerzi v Leuvnu ter iz primerjalne zgodovine na CEU leta 2018. V doktorski raziskavi se osredotoča na intelektualno zgodovino marksističnega humanizma v socialistični Jugoslaviji, zanimajo pa jo tudi družbena, kulturna in spolna zgodovina Srednje in Vzhodne Evrope. V svojih objavah obravnava vprašanje intelektualne kot proizvajalk znanja, debate o dogodkih iz leta 1968 znotraj kroga revije *Praxis* in širše, mednarodne filozofske probleme samoupravnega socializma ter razprave o pojmu samoupravljanja v socialistični Jugoslaviji. Pred kratkim je postala štipendistka Inštituta za humanistiko (Institut für die Wissenschaften vom Menschen – IWM) na Dunaju, v preteklosti pa je bila prejemnica štipendije za mobilnost Erasmus na Znanstvenoraziskovalnem centru Slovenske akademije znanosti in umetnosti (ZRC SAZU) v Ljubljani ter štipendistka CEU na Univerzi Cornell (Ithaca, ZDA). Med drugim je tudi soorganizatorica mreže Intelektualna zgodovina v Srednji in Vzhodni Evropi.

²⁷ Zagorka Golubović, »Trendovi i dileme jugoslovenske sociologije«, *Praxis* 3–4 (1969): 485–496.

Adriana Zaharijević

Žarana Papić

* feministka, ki je prestopala disciplinarne (in druge) meje

Z vidika zasnove tega zbornika kot svojevrsnega almanaha žensk v (post)jugoslovanski znanosti Žarana Papić v smislu jasne disciplinarne klasifikacije predstavlja težavo. Bila je sociologinja, antropologinja in teoretičarka spola. Poleg tega je imela kot feministka do sociologije kritičen odnos, antropologije se je lotila kot sociologinja, na študije spola pa je gledala skozi strogo optiko svojih primarnih znanstvenih okvirov, pri čemer je vztrajala, da teorija ne more brez prakse, in to s svojo teorijo in prakso tudi dokazovala. Žarana Papić je bila *troublemaker*, ženska, ki začenja, odpira, navdihuje, hkrati pa prevprašuje, spodkopava in nenehno prestopa meje.

Grafit, posvečen Žarani Papić, s citatom »Princip je da se stalno prekoračuju granice« (Načelo je nenehno prestopati meje), ki se nahaja v tako imenovani Cestni galeriji, Čavketova pasaža (imenovana po bobnarju rock skupine *Električni orgazam*), Beograd, 2018 (avtor fotografije © Aleksandar Dalek Đorđević, <https://streetartbelgrade.com/>; avtorica grafita je ulična umetnica TKV).

Bila sem del zadnje generacije študentk in študentov alternativnega izobraževalnega programa Centra za ženske študije v Beogradu, ki je imela priložnost in čast poslušati njeno predavanje, na katerem je, tega se dobro spominjam, obravnavala pojem patriarhata – kritično, temeljito, s številnimi umestnimi zadržki. Spomnim se tudi, da je na to predavanje leta 2001 prišla večja skupina študentov, med katerimi so jo nekateri poslušali na Filozofski fakulteti, drugi pa v predhodnih letih na Centru za ženske študije, saj je bila Žarana posebna in je veljalo splošno stališče, da se je od nje mogoče vedno naučiti kaj novega. Umrla je prežgodaj, septembra 2002. Na predlog Slavice Stojanović, ene izmed njenih tesnih prijateljic, ki jih je imela Žarana veliko, je bila jeseni leta 2021 izdana knjiga *Žarana Papić. Tekstovi 1977–2002* (Žarana Papić. Besedila 1977–2002), ki sem jo urejala skupaj z Zorico Ivanović in Dašo Duhaček.¹ Ta izkušnja, ki je vključevala tudi branje vseh besedil, ki jih je napisala, me je prepričala, da je bila Žarana Papić res edinstven fenomen na teh teoretskih prostorih, izjemna na vsakem področju, s katerim se je ukvarjala, ostra v kritiki, občutljiva na spremembe v gibanju teoretskega mišljenja in še bolj občutljiva na zgodovinske spremembe, ki so preobrazale življenja. Poleg tega nam ukvarjanje z njenim delom ponuja pomembno lekcijo o tem, kako zunanje okoliščine vplivajo na našo »politiko lokacije«, pa tudi na notranje spremembe, ki jih povzročajo zunanji zlomi. Njeno delo je v svojem bistvu tudi refleksija, reakcija, upor proti različnim realnostim, v katerih je nastajalo.

Naslovnica knjige *Žarana Papić. Tekstovi 1977–2002* (ur. Adriana Zaharijević, Zorica Ivanović in Daša Duhaček, Beograd: Centar za studije roda i politike; Rekonstrukcija Ženski fond; Žene u crnom, 2012 (oblikovalec naslovnice Nikola Stevanović).

¹ Adriana Zaharijević, Zorica Ivanović in Daša Duhaček, ur., *Žarana Papić. Tekstovi 1977–2002*, Beograd: Centar za studije roda i politike; Rekonstrukcija Ženski fond; Žene u crnom, 2012.

Žarana Papić se je rodila 4. julija 1949 v Sarajevu, osnovno šolo pa je obiskovala v Beogradu, kjer je ostala do konca življenja.² Študirala je sociologijo na Filozofski fakulteti, kamor se je vpisala prav v burnem letu 1968. V svojih študentskih letih, ki so se prekrivala z velikimi turbulencami v političnem življenju države, je Žarana sodelovala na različnih dogodkih, katerih središče je bil Študentski kulturni center (SKC) v Beogradu. Svoje prvo besedilo je objavila že leta 1972, pred zaključkom študija, kar je očitno vzpodbudilo njeno raznovrstno znanstveno delovanje: prevajala je, pisala recenzije knjig in dogodkov, prispevke za širše tematske razprave, vestno je urejala bibliografije z različnih področij, skupaj z Lydio Sklevicky³ je uredila zbornik *Antropologija žene* (*Antropologija ženske*)⁴ ter pisala o zelo raznolikih družbenih pojavih, tako v znanstvenih publikacijah kot v revijah, kot so *Start*, *Svijet*, *Danas*, *MM*, *Maneken*, *Reporter* idr. Za ženske, žensko emancipacijo in ženske študije – v času, ko jezik še ni bil pripravljen na ta izraz⁵ – se je začela intenzivno zanimati po zaključku študija, natančneje leta 1976, ko je začela spremljati dva dogodka, ki sta bila bistvenega pomena za feministično zgodovino Jugoslavije. Gre za konferenco Hrvaškega sociološkega društva v Portorožu, ki sta jo v okviru praznovanja mednarodnega leta žensk (1975) organizirala marksistična centra Hrvaške in

² Osnovni biografski podatki so pridobljeni predvsem iz poglavja o Žarani Papić, ki ga je prispevala Vanda Perović za zbornik *A Biographical Dictionary of Women's Movements and Feminisms: Central, Eastern, and South Eastern Europe, 19th and 20th Centuries*, ur. Francisca de Haan, Krassimira Daskalova in Anna Loutfi, Budimpešta: CEU Press, 2006, 397–400.

³ Lydia Sklevicky je bila zagrebška sociologinja, etnologinja, prevajalka in feministična teoretičarka, ki je na jugoslovanskih prostorih naredila pomemben epistemološki premik v raziskovanju družbene zgodovine žensk in njihove emancipacije. Leta 1979 je bila ena izmed ustanoviteljic skupine »Žene i društvo« (Ženske in družba), v 1980-ih letih pa je delala tudi kot prostovoljka na prvi liniji SOS za zlorabljene ženske in otroke. Čeprav je njena doktorska disertacija *Emancipacija i organizacija: Uloga Antifašističke fronte žena u postrevolucionarnim mijenama društva (NR Hrvatska 1945–1953)* (*Emancipacija in organizacija: Vloga Protifašistične fronte žensk v postrevolucionarnih spremembah v družbi (LR Hrvaška 1945–1953)*) zaradi prezgodnje smrti ostala nedokončana, še vedno predstavlja referenčno delo za razumevanje preobrata v povojni emancipaciji žensk.

⁴ Žarana Papić in Lydia Sklevicky, ur., *Antropologija žene*, Beograd: Prosveta, 1983.

⁵ Žarana Papić, »Društveni položaj žene – specifičnosti i teškoće utemeljenja problema«, *Žena: znanstveni časopis za društvena i kulturna pitanja žene i porodice* 35/3 (1977): 106–116, ponatis v: *Žarana Papić. Tekstovi 1977–2002*, 31–50.

Slovenije,⁶ ter dvotedenski seminar *Women Studies* (Ženske študije), organiziran v okviru Meduniverzitetnega centra za podiplomski študij v Dubrovniku. Le dve leti za tem je Žarana skupaj s tedanjo direktorico Študentskega kulturnega centra Dunjo Blažević organizirala legendarni seminar *Drug-ca žena: žensko pitanje – novi pristup?* (Tovariš-ica ženska: Žensko vprašanje – novi pristop?). Kako ambiciozna je bila pri svojih načrtih, kaže seznam zelenih udeleženk, ki jih je povabila v Beograd. No, čeprav Simone de Beauvoir, Juliet Mitchell, Luce Irigaray in Alice Schwarzer niso prišle, so se na srečanju zbrale najpomembnejše domače akterke, ki so kasneje feminizem spremenile v prvo disidentsko gibanje v Jugoslaviji, ter precejšnje število tujk, ki so dogodek spremenile v burno, a edinstveno razpravo med ženskami iz kapitalističnega in socialističnega bloka.

Lydia Sklevicky (levo) in Žarana Papić (desno) skupaj na dogodku v Študentskem kulturnem centru (SKC) v Beogradu (vir: *Omladinske novine*, 16. januar 1982, iz arhiva SKC prevzeto za knjigo: Zsófia Lóránd, *The Feminist Challenge to the Socialist State in Yugoslavia*, Cham: Springer International Publishing, 2018, str. 53).

⁶ Prispevki s konference iz sklopa »Suvremeni feminizam« so bili objavljeni v časopisu *Žena: znanstveni časopis za društvena i kulturna pitanja žene i porodice* 34/3 (založnik Savjet za pitanja društvenog položaja žene RKSSRNH) leta 1976, vsi prispevki pa v knjigi *Društveni položaj žene i razvoj porodice u socijalističkom samoupravnom društvu (Portorož, 18.-20.3.1976)*, Ljubljana: Komunist, 1979.

Konec sedemdesetih in v začetku osemdesetih let je sodelovala pri številnih prizadevanjih za ponoven razmislek o »ženskem vprašanju«, in to na dva načina: na eni strani s približevanjem »zahodnega« feminizma domačemu občinstvu – tipičen tovrsten primer je knjiga *Antropologija žene* (Antropologija ženske) – na drugi strani pa s tematizacijo »vzhodne« različice feminizma in s kritično obravnavo položaja žensk v socializmu. Žarana Papić je bila nedvomno naša prva feministična teoretičarka – čeprav je v tistem obdobju niso tako imenovali – ki je vztrajno skušala opozarjati na nevidnost žensk v družboslovju in pri tem izpostavljala prevladujoči model znanja, ki je temeljil na teoretično neproblematiziranem razumevanju objektivizma kot znanstvenega ideala. Povsem eksplicitno se je borila proti posebni različici spolne segregacije (»moški je splošen izraz, ženska pa nevidno bitje«) in zahtevala precej bolj vključujočo znanost, ki bo v skladu s tem vplivala na izgradnjo bolj vključujočega vsakdana. Ta zahteva je bila, milo rečeno, daleč pred svojim časom.

V tem duhu je vsekakor potrebno gledati tudi na njeno magistrsko nalogo *Savremeni pokret i misao o oslobođenju žena i njegov uticaj na sociologiju* (Sodobno gibanje in misel o osvoboditvi žensk ter njegov vpliv na sociologijo), ki jo je leta 1986 zagovarjala na interdisciplinarnem oddelku za antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Beogradu. Leta 1989 jo je izdala pod naslovom *Sociologija i feminizam* (Sociologija in feminizam)⁷ in postala asistentka pri predmetu socialna antropologija. Po zagovoru doktorske disertacije na temo dialektike biološkega in družbenega spola leta 1995 je bila pri istem predmetu izvoljena v naziv docentke, iz disertacije pa je nastala knjiga *Polnost i kultura: telo i znanje u savremenoj antropologiji* (Spolnost in kultura: telo in znanje v sodobni antropologiji).⁸ Skupaj z Anđelko Milić in Marino Blagojević je vpeljala prvi predmet s področja študij spola na Univerzi v Beogradu.

⁷ Žarana Papić, *Sociologija i feminizam. Savremeni pokret i misao o oslobođenju žena i njegov uticaj na sociologiju*, Beograd: Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije, 1989.

⁸ Žarana Papić, *Polnost i kultura: telo i znanje u socijalnoj antropologiji*, Beograd: Edicija XX vek, 1997.

Njeno pisanje doktorske disertacije in posvečanje novemu raziskovalnemu področju, predavanjem in vključevanju feminizma v uveljavljeno znanstveno delo je sovpadalo s koncem socializma, razpadom države in vojnami. Z vidika dotedanjega usmerjanja svojih razmišljanj na čas in prostor, ki jima je pripadala, je Žarana Papić tematizirala, *in medias res*, čas, ki se nam je zgodil. To je pogosto počela s temeljitim prevpraševanjem smisla, častnosti in možnosti ukvarjanja z znanostjo v težkih časih:

Izjemno težko, morda celo »perverzno« je pisati o vojni in tragičnih razmerah v nekdanji Jugoslaviji – z zelo mračno (če sploh kakšno) prihodnostjo. Na kratko, »perverzno« je v tem, da lahko o tej tragediji še naprej pišem v dovolj varnih in civiliziranih okoliščinah, ki mi omogočajo, da sploh sedim in pišem. To pomeni, da imam še vedno električno, da je streha stavbe, v kateri živim, nedotaknjena, da še vedno sedim v svoji sobi, in ne v zatohli kleti, da imam v tej sobi še vedno pohištvo, da je dovolj topla in ogrevana, da mi ne zmrznejo prsti, predvsem pa, da imam še vedno hrano, denar, s katerim jo bom kupila, in da do nje ne bom prišla z večurnim ali nočnim čakanjem v vrsti za kruh ... Potrebno je pustiti sled, pričati o tem, kar se nam dogaja (in kar so nam že naredili), in do neke mere poskušati razumeti mehanizem tega smrtonosnega stroja, ki je običajne ljudi spremenil v morilce, begunce ali mrtva, zgorela, poteptana telesa. Da se ne bi ponovilo, tudi to ni več zadosten razlog, saj v kataklizmi žal ni prostora za nekdanjo, niti za sedanjo pamet. Torej vsaj jasno povejmo, kaj čutimo in mislimo. Samo to.⁹

⁹ Žarana Papić, »Bivša muškost i ženskost bivših građana bivše Jugoslavije«, *Sociološki pregleđ* 26/1–4 (1992): 79–88, citirano po: Žarana Papić, *Tekstovi 1977–2002*, 180–181.

Portret Žarane Papić za spletni projekt #ŽeneBiH in knjigo *Žene BiH: ilustrirana knjiga o izuzetnim ženama Bosne i Hercegovine*, ur. Amila Hrustić Batovanja, Masha Durkalić in Hatidža Gušić, Sarajevo: samozaložba, 2019 (avtorica Irma Garibović © #ŽeneBiH).

Če pogledamo njena besedila, bi lahko rekli, da so devetdeseta leta prejšnjega stoletja porodila dve Žarani: eno, ki je telo izvlekla iz znanstvenega mrka, ga izvzela iz biološke danosti in predružbene dejstvenosti ter kritično in temeljito »pred časom in pred prostorom« obrnila znanje na glavo; ter drugo, ki s svojimi besedili kriči in joka, včasih v nejeveri, včasih besno, zaradi tega časa in prostora, ki bi moral biti naš, pa ni naš, ker tak ne more biti. Kot da se je gibala med *svetom* in *razdejjano državo*. Po eni strani si je že v zgodnjih devetdesetih želela uvesti »moške študije«, sebe je videla kot »postmoderno feministko«, zavračala je razlikovanje med biološkim in družbenim spolom, da bi telo osvobodila od narave. Po drugi strani pa je skrbno zupuščala pričevanja o neznosnosti vojne, o Naciji (z velikim »N«), ki je s svojo vojno mašinerijo in »fašizacijo« družbe pogoltnila vse tiste napol emancipirane ženske in moške iz socializma.

Ti dve Žarani sta se srečevali na predavanjih v novoustanovljenem Centru za ženske študije. Žarana Papić je bila ena izmed desetih ustanoviteljic tega centra, ki je z delom začel marca 1992 in je prevpraševal znanje ter se politično ostro zoperstavljal vojnam in nacionalizmu. To delo, pa tudi njena povezanost z *Ženskami v črnem* (*Žene u crnom*)¹⁰ in z drugimi alternativnimi mrežami, ki so v tistem obdobju utelešale nasprotovanje protirazsvetlenskemu režimu, ki se je vojskoval, ter stalno povezovanje z evropskimi in svetovnimi feministkami, so ji pomagali pri soočenju z nečem, o čemer govorijo številna njena besedila iz devetdesetih let – naivnostjo glede tega, kako nastaja normalnost.

Žarana Papić je presegala meje znanstvenih disciplin. Včasih so jo naslavljali kot sociologinjo, drugič kot antropologinjo, včasih celo kot politologinjo. Nekaj pa se ni nikoli spremenilo – njena osredotočenost na ženske. Pomembno ji je bilo, da jih povleče iz nevidnosti, da razbije idealizirane predstave, ki so

¹⁰ »Ženske v črnem so bile edine, ki so se že leta 1992 zoperstavile [...] distanciranju, izginjanju in eliminaciji Drugega ... Bile so edine, ki jim je bilo dovolj mar in so goreče nasprotovale moški politiki sovraštva do nekdanjih 'bratov', ko so govorile: 'Bosanke, Albanke in Rominje so naše sestre.'«. Gl. Žarana Papić, »Rat na Kosovu, feministička politika i fašizam u Srbiji«, v: *Žene za mir*, Beograd: Žene u crnom, 1999, 341–348; citirano po: *Žarana Papić. Tekstovi 1977–2002*, 323–333.

omogočale obstoj »polemancipacije«, da pokaže, kaj in koliko je že bilo storjeno, da to predstavi drugim in naredi dostopno vsem. Pomembno ji je bilo povezovati in biti ena izmed tistih, ki povezujejo. Rada Iveković, feministična teoretičarka iz Zagreba, je na prepričljiv način opisala Žaranino vlogo na konferenci *Drug-ca Žena*, s tem pa tudi v jugoslovanskem feminizmu:

Pred konferenco me nismo obstajale.

Zgodile smo se med to konferenco. Nismo se poznale,

Žarana nas je zbrala vse na enem mestu, in nismo bile skupina.

Nismo se zavedale, da lahko nekaj predstavljamo.

Med to konferenco smo spoznale, da nas je veliko

in da vsaka od nas nekaj prispeva k feminizmu.¹¹

Tik pred smrtjo je sodelovala v neki takrat povsem osamljeni dejavnosti, pri razvoju in realizaciji katere je imela ključno vlogo. »Aktivistke prečkajo meje« so šle od Beograda prek Vukovarja, Tuzle, Sarajeva, Mostarja, Srebrenice, Niša, Kraljeva, Kumanova in Tetova do Prištine in Kosovske Mitrovice. Njihova pot naj bi osvetlila različne resnice in realnosti, ob zavestnem in namernem prehajanju mej, ki do nedavnega še niso bile meje. Aktivistke je vodila ideja, da ima vsaka pravico govoriti, da je vsaki potrebno prisluhniti, da se o izrečenem ne sme takoj soditi ter da je treba poskušati sodelovati v tuji bolečini, »saj je v teh krajih preveč bolečine in preveč političnih poskusov hierarhizacije bolečine. Bolečine ni mogoče hierarhizirati, hierarhizirati je mogoče samo zločin«.¹²

¹¹ Chiara Bonfiglioli, *Belgrade, 1978: Remembering the Conference 'Drugarica Zena. Zensko Pitanje – Novi Pristup?'* / 'Comrade Woman. The Women's Question: A New Approach?' Thirty Years after, magistrska naloga, Utrecht: Univerza v Utrechtu, 2008, 86.

¹² Intervju z Žarano Papić za Radio Slobodna Evropa, intervjuvala Branka Mihajlović, 16. junij 2002. Glej: »Žarana Papić: Deset godina života za 15 dana«, v: *Žarana Papić. Tekstovi 1977–2002*, 394.

Pravkar mineva 20 let, odkar je Žarana Papić umrla. Ob tem, ko sem pred desetimi leti brala eno besedilo za drugim in se sprehodila skozi vsa obdobja, ki jim je bila priča, sem se spraševala, kako bi brala te naše nove resničnosti, tisto, ki je zaznamovala prvo, potem pa tudi drugo desetletje 21. stoletja, v Srbiji, ki je skorajda popolnoma pozabila tako Jugoslavijo kot socializem, v veliki meri pa tudi vojne. Pri tem razmišljanju me je prekinila sama Žarana s svojim napotkom iz besedila, ki ga je napisala o svoji veliki prijateljici Lydii Sklevicky po njeni (prav tako prezgodnji) smrti:

Kako pisati o tistih, ki jih ni več? Kakšno pravico imamo mi, živi, da jih naknadno analiziramo v njihovi odsotnosti, še posebej v tem času brutalnega nastanka novih realnosti, ki jih v času njihovega/našega bivšega življenja ne mi ne oni nismo mogli predvideti?

Ali imamo pravico, da so si »izmišljamo« zgodbo o tem, kakšna bi bila Lydia Sklevicky danes,

kaj bi danes govorila, na katero stran bi se postavila in kje bi se sploh znašla v silovitih spremembah in nastajanju novih zasebnih in javnih, individualnih in kolektivnih identitet?¹³

Te pravice nimamo. Lahko pa, tako kot Žarana v zgornjem odlomku, globoko verjamemo, da bi bila njena teorija-praksa pronicljiva, neomajna in neustrašna, na mejah znanstvenih disciplin, na mejah vzdržljivosti. Konec koncev, ali ne velja za vse nas še naprej Žaranino načelo – »načelo je nenehno prestopati meje«?

¹³ Žarana Papić, »Lydia Sklevicky ili mape alternativnih strategija«, *Republika* (1997): 169–170, http://www.yurope.com/zines/republika/arhiva/97/170/170_34.HTM (dostop: 13. februarja 2021).

Street art akcija študentov in študentk Fakultete za medije in komunikacije v Beogradu, 8. marec 2013 (vir: Facebook profil *Fakultet za medije i komunikacije*).

ADRIANA ZAHARIJEVIĆ je višja znanstvena sodelavka na Inštitutu za filozofijo in družbeno teorijo, Univerza v Beogradu. Diplomirala je iz filozofije na Filozofski fakulteti (2004) in doktorirala na Fakulteti za politične vede (2013), oboje na Univerzi v Beogradu. Razvoj njenih raziskovalnih interesov določata dve osi: zgodovina in teorije ženskih gibanj na zahodu in vzhodu, zlasti v Jugoslaviji in današnji Srbiji, ter teoretski in zgodovinski pogoji sodobnega neoliberalizma. Objavlja v polju politične filozofije (kritika liberalizma, feministična filozofija, kritika nasilja) in študij angažiranosti (srb. *studije angažovanosti*, ang. *engagement studies*) – prevajanje kot angažma, prevajanje kot oblika delovanja (ang. *agency*). Njena dela so prevedena v več evropskih jezikov. Zaharijević je objavila tri knjige v srbsčini: *Postajanje ženom* (Postajati ženska, 2010), *Ko je pojedinac? Genealoško propitivanje ideje građanina* (Kdo je posameznik? Genealoški pogled v idejo državljana, 2014/2019) in *Život tela. Politička filozofija Džudit Batler* (Življenje teles. Politična filozofija Judith Butler, 2020). Njena knjiga *Butler and Politics* (Butler in Politika) bo objavljena leta 2023 pri založbi Edinburgh University Press. Redno objavlja kolumne v dnevnem in tedenskem časopisu.

Ana Maskalan

Gordana Bosanac

✱ ženska, ki je uspela misliti*

Ko sem filozofinjo in feministično teoretičarko prof. Gordano Bosanac nekoč pred mnogimi leti vprašala, kaj najbolj obžaluje v svoji znanstveni karieri, je dobro razmislila, nato pa mi z zadržanim nasmehom odgovorila, da ima za najbolj destruktivno stvar pri njenem delu ukvarjanje z vsem po malem oziroma nezmožnost, da bi se vse življenje držala ene teme ter v njej dosegla tisto znanstveno odličnost, h kateri intimno – ali ne tako intimno – stremi vsak znanstvenik oziroma znanstvenica. Zdelo se ji je, da je preveč spreminjala fokus, se premikala z ene teme na drugo, pri čemer si seveda ni delala utvar, da za te spremembe ni kriva povsem sama. Čeprav se ni želela označevati kot žrtev patriarhata in je izpostavljala, da so ji bile v precejšnji meri prihranjene različne krivice, ki jih doživljajo ženske v času odraščanja, izobraževanja in na trgu dela, se je zavedala, da se znanstvene kariere žensk v mnogih pogledih bistveno razlikujejo od karier moških. Prav tako si ni zatiskala oči pred žalostno resnico, da jih kljub izboljšanim pogojem, ki jih imajo danes ženske za izražanje lastne (znanstvene, umetniške in vsakršne druge) ustvarjalnosti – kot osnovne je Virginia Woolf¹ opredelila finančno neodvisnost in delovni prostor, ki ni kuhinja – življenje pogosto hočeš nočeš potiska nazaj v to isto kuhinjo, ki jo že stoletja poskušajo zapustiti.

* V članku so predstavljeni izsledki projekta Inštituta za filozofijo »Hrvaške filozofije v evropskem kontekstu«, Hrvaška fundacija za znanost (številka UIP-2017-05-1763). Ti izsledki so bili deloma že predstavljeni v naslednjih delih (na katere se velja opreti tudi za širšo biografijo in bibliografijo Gordane Bosanac): Ana Maskalan, »Ljutnja kao filozofska motivacija: primjer Gordane Bosanac«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 44 (2019) 2: 469–487; »In memoriam: Gordana Bosanac (Varaždin, 1936.–Zagreb, 2019.)«, *Filozofska istraživanja* 39 (2019) 4: 929–932; »In memoriam Gordana Bosanac (1936–2019)«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 47 (2021) 2: 91–99.

¹ Virginia Woolf, *Vlastita soba*, Zagreb: Centar za ženske studije, 2003.

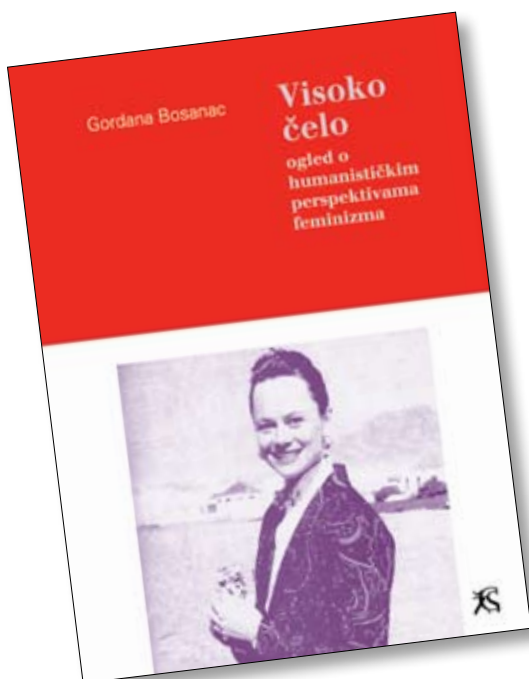
Tudi takrat, ko težav ne predstavljajo družinska bremena, zaradi katerih se ženske kljub začetnemu ambicioznemu vstopu v znanost to kasneje pogosto odločijo zapustiti (t. i. učinek puščajoče cevi), ali pomanjkanje poklicnih ženskih vzornic, zaradi česar se pojavlja občutek neprivlačnosti (t. i. sindrom prevaranta, ang. *imposter syndrome*), pa tudi ne nepripravljenost družbe na priznanje zaslug ženskam za njihove znanstvene dosežke (t. i. »Matildin učinek«),² je neizpodbitno dejstvo, da se znanstvenice soočajo z več ovirami kot njihovi moški kolegi. Te ovire vplivajo na njihove karijerne odločitve, na njihovo samozavest in samospoštovanje ter ne nazadnje tudi na izbiro tem, s katerimi se bodo ukvarjale. Morda zato ni presenetljivo, da je Gordana Bosanac nekaj svojih najboljših del napisala šele v pokoju in da je vedno znova ponavljala, da je šele na »stara leta« dovolj zadihala, da je lahko mislila, kar je hotela, delala, kar je hotela, in pisala, kar je hotela. V nadaljevanju se bomo najbolj posvetili prav temu delu opusa Gordane Bosanac.

Gordana Bosanac leta 2004
(© avtorica, osebni arhiv).

² Marija Brajdić Vuković, »'I, što se onda dogodilo?': Ključni događaji, želje, strahovi, spoznaje i obrati u narativima o iskustvu profesionalne socijalizacije mladih znanstvenika«, v: *Narativi o profesionalnoj socijalizaciji mladih znanstvenika*, ur. Jasminka Ledić in Marija Brajdić Vuković, Rijeka: Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, 2017, 73–96.

Gordana Bosanac je bila znanstvenica in univerzitetna profesorica, ki se je rodila 31. januarja 1936 v hrvaško-srbski družini izobraževalnih delavcev v Varaždinu. Ime je dobila po glavni junakinji istoimenskega zgodovinskega romana velike hrvaške pisateljice, novinarka in feministke Marije Jurić Zagorke.³ Prva leta njenega življenja je uničila druga svetovna vojna ter njene globalne in lokalne grozote. Represivni aparat Neodvisne države Hrvaške je Gordanino družino razglasil za nezakonito, oče je bil prisiljen zapustiti državo, mati pa je svoje tri hčere, med njimi tudi najmlajšo Gordano, najprej vzgajala v Globočcu, majhni vasi pri Mariji Bistrici, nato pa v naselju Sveti Ilija pri Varaždinu. Družina se je preživljala s pomočjo dela Gordanine babice po materini strani, Klare Kovačić (rojene Ferenc), prodajalke sadja in kostanja na varaždinskih ulicah. Gordana Bosanac je svoji požrtvovalni babici posvetila svoje filozofsko najpomembnejše delo – *Visoko čelo: ogled o humanističkim perspektivama feminizma* (Visoko čelo: Esej o humanističnih perspektivah feminizma).⁴

Naslovnica knjige Gordane Bosanac, *Visoko čelo: ogled o humanističkim perspektivama feminizma*, Zagreb: Centar za ženske studije, Vlada Republike Hrvatske, Ured za ravnopravnost spolova, 2010.

³ Marija Jurić Zagorka, *Gordana*, Zagreb: Stvarnost, 1976–1977, 12 zv.

⁴ Gordana Bosanac, *Visoko čelo: ogled o humanističkim perspektivama feminizma*, Zagreb: Centar za ženske studije, Vlada Republike Hrvatske, Ured za ravnopravnost spolova, 2010.

Ko se je vojna končala in se je vrnil Gordanin oče, se je njena družina preselila v Zagreb, kjer je Gordana nadaljevala osnovnošolsko izobraževanje (prva dva razreda ljudske šole je obiskovala v Svetem Iliji). Leta 1955 je maturirala na zagrebški IX gimnaziji in se vpisala na Filozofsko fakulteto Univerze v Zagrebu, kjer je leta 1960 diplomirala iz filozofije in umetnostne zgodovine. Dve leti kasneje se je na priporočilo velikega hrvaškega filozofa Predraga Vranickega zaposlila na oddelku za sociologijo Inštituta za družbeno upravljanje in se zaradi zahtev svojega delovnega mesta vpisala na doktorski študij komunikologije na Ekonomski fakulteti Univerze v Zagrebu, ki ga je leta 1967 tudi uspešno opravila. V poznejših pogovorih mi je priznala, da bi se, če bi lahko izbirala, raje vpisala na doktorski študij filozofije, saj je imela filozofijo za svoj duhovni in intelektualni dom, v katerem je bila najsrečnejša.

Na Inštitutu za družbeno upravljanje je najprej delala kot vodja petletnega projekta o problematiki samoupravljanja v socialnih službah, nato pa kot vršiteljica dolžnosti direktorja. Leta 1962 je v sodelovanju s sodelavcema in prijateljema Stevom Matićem in Mirjano Poček-Matić izdala knjigo *Aktivnost radnih ljudi u samoupravljanju radnom organizacijom: jedan pokušaj istraživanja na području komune Varaždin* (Aktivnost delavcev v samoupravljanju delovne organizacije: poskus raziskave na območju komune Varaždin),⁵ v kateri je predstavila ugotovitve sociološke raziskave o sodelovanju delavcev pri samoupravljanju. V času do zaprtja inštituta leta 1973, ki mu je botroval tudi uničujoč požar leta 1969, ki je uničil njegov arhiv, se je Gordana intenzivno ukvarjala z raziskovanjem izobraževanja. Leta 1975 je izdala tudi prvo samostojno knjigo – *Odgojno-obrazovna djelatnost i udruženi rad: prilog pitanjima teorije samoupravne organizacije udruženog rada u odgojno-obrazovnoj djelatnosti* (Vzgojno-izobraževalna dejavnost in združeno delo: prispevek k vprašanju teorije samoupravne organizacije združenega dela v vzgojno-izobraževalni dejavnosti).⁶ Tega leta se je

⁵ Stevo Matić, Mirjana Poček-Matić in Gordana Bosanac, *Aktivnost radnih ljudi u samoupravljanju radnom organizacijom: jedan pokušaj istraživanja na području komune Varaždin*, Zagreb: Institut za društveno upravljanje, 1962.

⁶ Gordana Bosanac, *Odgojno-obrazovna djelatnost i udruženi rad (prilog pitanjima teorije samoupravne organizacije udruženog rada u odgojno-obrazovnoj djelatnosti)*, Zagreb: Školska knjiga, 1975.

zaposlila tudi na Fakulteti za fizično kulturo Univerze v Zagrebu, danes Fakulteti za kineziologijo. Tam je bila zaposlena najprej kot docentka, kmalu pa tudi kot izredna in redna profesorica, in naslednjih devet let predavala osnove družboslovja, osnove marksizma, sociologijo in pedagogiko. Na fakulteti je nadaljevala z raziskovanjem izobraževanja in leta 1983 izdala knjigo *Edukacijski izazov: ogledi o teorijskim problemima odgoja i obrazovanja* (Izobraževalni izaziv: eseji o teoretičnih problemih vzgoje in izobraževanja).⁷

Čeprav je večino svoje kariere delovala v znanstvenih in znanstveno-izobraževalnih institucijah, se je dvakrat odločila zapustiti akademsko sfero in se preizkusiti v drugačni karieri, pri čemer ji je obakrat ostal grenak priokus. Kratek čas pred delom na fakulteti je Gordana Bosanac namreč preživela kot politična svetovalka Milke Planinc, takratne predsednice Centralnega komiteja Zveze komunistov Hrvaške in pozneje edine jugoslovanske premierke.⁸ O tem obdobju svojega življenja je govorila nerada in s prezirom, saj je svojo svetovalno funkcijo doživljala kot zgolj formalno, pozitivno pa je ocenjevala le svoje sodelovanje s še eno hrvaško političarko – Emo Derossi-Bjelajac, predsednico predsedstva Socialistične republike Hrvaške. Po besedah Gordane je bilo to sodelovanje kakovostno zato, ker je Derossi-Bjelajac za razliko od Milke Planinc pokazala resnično zanimanje za njena stališča in ji je dovolila opravljati njeno delo – svetovanje pri političnih vprašanjih. Do drugega primera njene zaposlitve izven akademske sfere je prišlo po njenem odhodu s fakultete, ko je dve leti (začenši z letom 1984) opravljala funkcijo direktorice Kulturnega centra Novi Zagreb. Od tam jo je pregnal škandal in z njim povezana policijska represija, ko so na proslavi ob dnevu Občine Novi Zagreb v centru pomotoma najprej zaigrali hrvaško namesto jugoslovanske himne.

⁷ Gordana Bosanac, *Edukacijski izazov: ogledi o teorijskim problemima odgoja i obrazovanja*, Zagreb: Školske novine, 1983.

⁸ Milka Planinc je bila med letoma 1982 in 1986 predsednica Zveznega izvršnega sveta Socialistične Jugoslavije, s čimer je postala edina jugoslovanska predsednica vlade v zgodovini.

Ema Derossi-Bjelajac iz časa svoje politične kariere (vir: Istrapedia.hr, istrska interneta enciklopedija).

Leta 1986 se je zaposlila na Inštitutu za družbene raziskave Univerze v Zagrebu (danes Inštitut za družbene raziskave v Zagrebu) kot znanstvena svetica. Tam je vodila delovno skupino za sociologijo izobraževanja ter v okviru projekta »Vzgoja in izobraževanje ter kulturno-znanstveni transfer« nadaljevala s svojimi prejšnjimi raziskavami izobraževanja in izobraževalnega kurikula, pri čemer jo je vodila ideja o nujnosti sprememb izobraževalne paradigme. Čeprav so na inštitutu raziskave (predvsem visokošolskega) izobraževanja potekale že prej, je Gordana Bosanac s svojo skupino prispevala k njihovi oživitvi, zaradi česar je ta inštitut danes ena najpomembnejših institucij na področju raziskovanja izobraževalnih kurikulumov na Hrvaškem. V tem zadnjem obdobju svoje kariere se je Gordana Bosanac – deloma pod vplivom svojih kolegov in kolegic, deloma zasledujoč svojo življenjsko strast – postopoma vračala k filozofiji, in sicer najprej k Martinu Heideggerju, pri katerem je iskala alternative zastarelim izobraževalnim tezam Jana Amosa Komenskega in Wilhelma von Humboldta. Takrat se je okrepilo tudi njeno prijateljstvo z dvema pomembnima hrvaškima sociologinjama in filozofinjama, zaposlenima na

Inštitutu za družbena raziskovanja – Blaženko Despot (1930–2001)⁹ in Jasenko Kodrnja (1946–2010).¹⁰ Obe sta izjemno močno vplivali na njeno delo in jo spodbudile k pisanju filozofskih besedil, med katerimi so prevladovala takšna s politično in feministično usmeritvijo.

Gordana Bosanac je uredila izbor del Blaženke Despot (Zagreb: Institut za društvena istraživanja, 2004, grafično oblikovanje naslovnice: Igor Kuduz in Mario Aničić).

Gordana Bosanac (desno) z Jasenko Kodrnja na proslavi svojega 70. rojstnega dne (© družinski arhiv).

⁹ Najpomembnejša dela: Blaženka Despot, *Plädoyer za dokolicu*, Beograd: Mala edicija »Idea«, 1976; *Žensko pitanje i socijalističko samoupravljanje*, Zagreb: Centar za kulturnu djelatnost, 1987; *Emancipacija i novi socijalni pokreti*, Osijek: Međuopćinska konferencija SKH, Centar za idejno-teorijski rad, 1989; *New age i Moderna*, Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 1995.

¹⁰ Najpomembnejša dela: Jasenka Kodrnja, *Umjetnik u društvenom kontekstu: rezultati istraživanja o profesionalnim umjetnicima u SR Hrvatskoj*, Zagreb: Zavod za kulturu Hrvatske, 1985; *Nimfe, Muze, Eurinome – društveni položaj umjetnica u Hrvatskoj*, Zagreb: Alinea, 2001; *Žene zmiye – rodna dekonstrukcija*, Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, 2008.

Pri tem je potrebno povedati, da je bila Gordana Bosanac znanstvenica in filozofinja, ki je rada poudarjala pomen in vpliv drugih ljudi, predvsem žensk, na svoje ideje in delo. V svetu in zgodovini, kjer so ženske pozabljeni subjekti, katerih prispevki in zasluge se – celo s strani drugih žensk – pogosto zmanjšujejo, je bila Gordana Bosanac v vseh pogledih izjema. Gojila je globoka in iskrena prijateljstva, za katera se je bila včasih pripravljena tudi brezkompromisno žrtvovati. Njena zvestoba in podpora sta me vedno spominjali na tisti nikoli doseženi feministični ideal sestrstva, za katerega si je med drugim prizadevala tudi Simone de Beauvoir, ki je razočarano ugotavljala, da je glavna ovira za uresničitev tega sestrstva prav sodelovanje žensk v patriarhalnih praksah.¹¹

Gordana Bosanac na okrogli mizi *Žena (još uvijek) Druga* (Ženska (še vedno) Druga) v Centru za ženske študije, Zagreb, 2016 (© Marija Ott Franolić, osebni arhiv).

¹¹ Simone de Beauvoir, *Drugi spol*, Zagreb: Naklada Ljevak, 2016.

Leta 1992 je Gordana Bosanac z odhodom v pokoj končno dobila svobodo in čas, da se je lahko intenzivno posvetila svojim zapostavljenim hobijem in pisanju. Leta 2005 je izdala knjigo *Utopija i inauguralni paradoks: prilog filozofsko-političkoj raspravi* (Utopija in inavguracijski paradoks: prispevek k filozofsko-politični razpravi),¹² v kateri se je kot živa priča in zelo aktivna udeleženka preteklih časov posvetila jugoslovanskemu socializmu in postsocialističnemu obračunavanju z njim. Teme iz te knjige je Gordana podrobneje razdelala v knjigi *Ime utopije: jugoslavensko samoupravljanje kao izigrani projekt emancipacije* (Ime utopije: jugoslovansko samoupravljanje kot izigrani projekt emancipacije),¹³ ki je izšla leta 2015. V tem delu je pokazala svojo velike intelektualne sposobnosti, saj ni zgolj nadgrajevala svojih idej, temveč jih je tam, kjer je bilo to potrebno, tudi ovrgla. Že v tem primeru se je pokazala redka lastnost Gordane Bosanac, ki je prišla še bolj do izraza v njeni najpomembnejši knjigi, *Visoko čelo*. Znanstvena skromnost, o kateri govorimo, ne izhaja samo iz poznavanja lastnih omejitev, kar bi morala biti po definiciji lastnost vsakega dobrega znanstvenika in znanstvenice, ampak tudi iz občutka globokega spoštovanja do teme, s katero se ukvarja ta znanstvenik_ca. S tem je Gordana obenem zasledovala tudi ideje feministične epistemologije kot filozofske discipline, ki se ukvarja z načini, na katere spol posameznika vpliva na znanje, na procese doseganja znanja in na tistega oz. tisto, ki znanje spoznava, pri tem pa je vztrajala na pomenu etične produkcije znanja in etičnega pristopa do znanja.

Knjigo *Visoko čelo: Esej o humanističnih perspektivah feminizma* je Gordana Bosanac izdala leta 2010, z njo pa se je uveljavila kot pomembno ime ne zgolj v feministični filozofiji, temveč tudi na feministični aktivistični sceni. Ta pogosti razkorak med akademskim svetom in aktivizmom je presegla z neverjetno lahkoto, saj je na eni strani izpolnjevala vse zahteve po znanstveni in intelektualni strogosti in erudiciji, na drugi strani pa je dovoljevala vpogled v svoj čustveni svet in v svojo, zelo intimno, žensko izkušnjo. Kot v svojem članku o

¹² Gordana Bosanac, *Utopija i inauguralni paradoks: prilog filozofsko-političkoj raspravi*, Zagreb: Kruzak, 2005.

¹³ Gordana Bosanac, *Ime utopije: jugoslavensko samoupravljanje kao izigrani projekt emancipacije*, Zagreb: Shura publikacije, 2015.

knjigi *Visoko čelo* ugotavlja Marija Ott Franolić,¹⁴ se Gordana pri tem ni bala zavzeti lastnega stališča in je na esejističen način opisala široko in izrazito humanistično vizijo filozofije, v kateri ni prostora za krivico. Morda še bolj kot v samem življenju so jo namreč motile neresnice in floskule v delih filozofov, predvsem tiste o ženskah. Gordana Bosanac je tako nadaljevala delo, ki ga je že v 15. stoletju v delu *Knjiga o mestu dam*¹⁵ začela Christine de Pizan, kjer je argumentirano branila ženske pred vsesplošno družbeno in kvaziintelektualno mizoginijo.

Pri tem jo je najbolj provocirala poved v obliki vprašanja grško-francoskega filozofa Kostasa Axelosa iz njegove leta 1964 izdane knjige *Towards Planetary Thinking* (Na poti k planetarnemu razmišljanju): »Ali bo ženska uspela misliti?«, katerega (negativni) odgovor nanj je izzval Gordanino zelo izvirno razdelavo pojavnosti antifeminističnih stališč in ravnanj. V poglavju o antifeminizmu je prepoznala nekaj starih, pa tudi nekaj novih pojavov, ki so se politično v popolnosti razmahnilo nekoliko pozneje v obliki razvoja ekstremnih gibanj in idej, ki razpravo o enakosti spolov reducirajo na lažni univerzalizem in na tisto slavno vprašanje: »Pa kaj si sploh želijo te ženske?!« Odgovor, ki ga daje filozofija Gordane Bosanac, se v najpreprostejši obliki glasi: ženske si želijo misliti. V nekoliko bolj kompleksni obliki: ženske hočejo razmišljati svobodno in neobremenjeno s tem, da jim nad glavo visi usodni meč njihovega spola, s tem, da jim nenehno govorijo, kako, pod kakšnimi pogoji in ob katerem času lahko razmišljajo, s tem, da se njihovo mnenje, mnenje »ženske glave«, nenehno zatira in zavrača, s tem, da se pomen njihovega razuma stalno omalovažuje v primerjavi s pomenom njihovih maternic. Šele v tem kontekstu dobi vprašanje Kostasa Axelosa smisel, in šele v tem kontekstu ima trditev, da je Gordana Bosanac uspela misliti, takšno vrednost, kot si jo zgodovinsko in dejansko zasluži.

¹⁴ Marija Ott Franolić, »Osobno čitanje: 'Visoko čelo' Gordane Bosanac«, Muf, 6. november 2015, <http://muf.com.hr/2015/11/06/osobno-citanje-visoko-celo-gordane-bosanac> (dostop: 7. november 2021).

¹⁵ Christine De Pizan, *Knjiga o mestu dam*, Ljubljana: Delta, 1999.

ANA MASKALAN je višja znanstvena sodelavka na Centru za raziskave mladine in spola, Inštitut za družbene raziskave v Zagrebu. Doktorirala je leta 2012 na Oddelku za filozofijo Filozofske fakultete Univerze v Zagrebu. Področja njenega raziskovalnega interesa so poleg študij spola in študija utopij tudi (telesna) identiteta, popularna kultura, kultura strahu ter politična in družbena vprašanja pravičnosti. Sodelovala je na več kot dvajsetih znanstvenih in strokovnih (mednarodnih in domačih) projektih, ki so obravnavali vprašanja neenakosti in diskriminacije, plačno in pokojninsko vrzel med spoli, skriti kurikulum v izobraževanju ter spolno občutljivo izobraževanje, položaj žensk v športu in kulturi itn. Kot sodelavka na projektu »Hrvaške filozofije v evropskem kontekstu« (Hrvaška fundacija za znanost, UIP-2017-05-1763) raziskuje življenje in delo treh izstopajočih hrvaških filozofinj in sociologinj: Blaženke Despot, Jasenke Kodrnja in Gordane Bosanac. Je članica več strokovnih združenj, od leta 2019 med drugim tudi Forum strokovnjakinj_ov Evropskega inštituta za enakost spolov (EIGE). Poleg številnih znanstvenih člankov je napisala tudi knjigo *Budućnost žene: Filozofska rasprava o utopiji i feminizmu* (Prihodnost ženske: Filozofska razprava o utopiji in feminizmu; Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Plejada, 2015) in v soavtorstvu z M. Labus, L. Veljak in M. Adamović knjigo *Identitet i kultura* (Identiteta in kultura; Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, 2014).

Manca G. Renko

Angela Piskernik

✱ botaničarka, pedagoginja, naravovarstvenica*

Angela Piskernik je bila ena prvih Slovenk z doktoratom znanosti in prva Slovenka, ki je doktorski naziv pridobila na dunajski univerzi – leta 1914. Na pragu svojega profesionalnega življenja je doživela prvo svetovno vojno, slaba tri desetletja pozneje pa kot zrela ženska še drugo svetovno vojno, med katero je bila zaprta v koncentracijskem taborišču Ravensbrück. Angela Piskernik se je rodila leta 1886 v Lobniku pri Železni Kapli (danes na avstrijski strani meje) in je vse življenje ostajala navezana na svoje koroško poreklo, na kmečko okolje, iz katerega je izhajala, ter na lokalne šege in navade, pa tudi naravo, ki jo je obdajala kot otroka in mlado žensko. Zavedala se je, da ohranjanje narave ni samoumevno in da narava pripada vsem. Zato se v znanstvenem smislu spominjamo predvsem njenega naravovarstvenega dela, ki presega osebne znanstvene dosežke ter se osredotoča na obči prispevek k družbi. Njena prva zaposlitev v Ljubljani je bila v Kranjskem deželnem muzeju, kjer je delovala dobro desetletje. Nato je bila zaposlena kot gimnazijska profesorica, po drugi svetovni vojni pa je postala ravnateljica Prirodoslovnega muzeja v Ljubljani in tako ena redkih žensk v povojni Jugoslaviji, ki je vodila državno institucijo.¹ Njen največji dosežek je prispevek k ustanovitvi Triglavskega narodnega parka. Na njeno pobudo so zavarovali številne ogrožene rastlinske in živalske vrste ter obnovili Alpski park Julijana v Trenti.²

* Besedilo je nastalo v okviru raziskovalnega projekta »EIRENE«, ki ga omogoča Evropski raziskovalni svet (European Research Council – ERC) kot del programa Evropske unije za raziskave in inovacije »Obzorje 2020« (Horizon 2020).

¹ Pregled zgodovine državnih visokošolskih, raziskovalnih in kulturnih institucij v Sloveniji kaže, da so ženske (z redkimi izjemami) na vodstvene položaje začele prihajati nekaj desetletij kasneje, zato je bilo leta 1945 direktorsko mesto za Angelo Piskernik kot žensko vse prej kot samoumevno.

² Janez Stergar, »Angela Piskernik (1886-1967): prva slovenska botaničarka in naravovarstvenica«, v: *Pozabljena polovica: Portreti žensk 19. in 20. stoletja na Slovenskem*, ur. Alenka Šelih idr., Ljubljana: Založba Tuma & SAZU, 2007, 220–224.

Pošta Slovenije je izdala priložnostno poštno znamko, posvečeno botaničarki, muzealki in pedagoginji dr. Ángeli Piskernik. Njeno ime je zapisano z naglasom na črki a, kot ga je tudi sama izgovarjala. To je prva znamka v seriji *Slovenske znanstvenice*, v kateri bo izdanih šest priložnostnih poštних znamk. Znamko je oblikoval Peter Rojc na podlagi fotografije Frana Vesela. Izšla je v mali poli z desetimi znamkami in nominalno vrednostjo 0,58 evra.

Od koroške deklince do javne osebnosti

Leta 1912, ko je bila Angela Piskernik stara šestindvajset let in je bila dve leti pred doktoratom iz prirodoslovja na dunajski univerzi, je pripravila predavanje z naslovom »Žena, nje lastnosti, pravice in dolžnosti«.³ Gre za razmeroma folklorno besedilo, ki temelji na konservativnem redu katoliškega koroškega podeželja in v katerem se mlada botaničarka ukvarja z razlikami med moškim in žensko, ženskimi dolžnostmi v družini ter moškimi v javnem življenju.

³ Rokopis celotnega predavanja je shranjen v mapi nekdanjega partnerja Angele Piskernik, Frana Steleta, v Narodni in univerzitetni knjižnici (NUK, MS 1859, Stele Franc, Tuja dela). Fran Stele se je kasneje poročil z zgodovinarico Melitto Pivec - Stele (gl. prispevek Mateje Ratej v tej knjigi).

Verjame sicer, da je »žena upravičena, da si na podlagi svojih moči in lastnosti ustvari samostojno življenje« in sme tudi delovati v javnosti, vendar pa lahko tam nastopa le kot samostojna ženska, kot zakonska žena pa mora svoje mesto iskati v družini. Predavateljica ne dvomi o ženskem napredku, za časa svojega življenja celo pričakuje, da bo cesar imenoval prve ministrice. A konec monarhije je prišel veliko hitreje kot konec patriarhata, tako da se je v svoji želji uštel. Patriarhat pa ima, kot je razbrati tudi iz omenjenega predavanja, z monarhijo opraviti prav toliko kot z družino, osnovno celico reprodukcije. Angeli Piskernik se poroka za žensko ne zdi nujna (na tem mestu citira apostola Pavla: »Dobro storiš, če hčer omožiš, a še boljše, če je ne omožiš«) – še več, najbolj očitajoč je tisti del njenega pisanja, v katerem obračunava z ženskami, ki se možijo le zato, da bi bile preskrbljene, ki so »prestrahopetne, da bi šle kot samice skozi življenje, zato jim je dober vsak, ki se javi [...] da ima lastno hišo. [...] To je največja zabloda ženskega spola, da misli, da neporočena ne pride do nikakršne veljavnosti in da je sramota, če nima moža.«

Pri balinanju. Angela Piskernik, okrog leta 1912.

Hrani Arhiv Republike Slovenije, ARS 1982, Piskernik Angela, šk. 8.

Ko z distance analiziramo njeno življenje, se zdi, da se je na tej točki že odločila, da se bo posvetila znanosti in javnemu udejstvovanju, tistemu, česar si po njenem mnenju poročena ženska, torej ženska z družino, ne more privoščiti. Ženin poseg v javnost seže do vaške gostilne, iz katere mora pregnati svojega moža, na ta način pa skrbi za »protialkoholno vprašanje in vprašanje draginje«. Sicer je družinsko življenje za žensko, če je dobra žena, eno samo trpljenje: zjutraj prva vstane in gre zadnja spat, dnevi pa ji minevajo v odrekanju in garanju, ne da bi jo to zagrenilo: »To je trpljenje, in človeku se nenaravno zdi, da se mati vedno smehlja, vedno. Kot bi hotela reči, trpim, a trpim za svoje, trpim, ker brez trpljenja ni sreče, ne zadovoljstva. In zato rada trpim, ker se zrcali sreča v nedolžnem pogledu otroka.«⁴ Opis življenja žene Angele Piskernik se zdi kot surov uvod v knjigo Petra Handkeja *Žalost onkraj sanj*, spomenik njegovi mami, koroški Slovenki. Maria Handke, rojena Sivec, je bila tri desetletja mlajša od Angele Piskernik, pa vendar je živela v podobnem ritmu, kot je izrisano v predavanju: javno življenje, z izjemo bezanja moža iz gostilne, ji je ostajalo nedostopno, bila je preslišana, življenje pa jo je urilo v »pokorščini in potrpežljivosti«, dveh lastnostih žensk, ki ju je Angela Piskernik še posebej poudarila kot častivredni. Peter Handke pa je povzel koroške deklice, ki so svoje bodoče življenje skozi igro napovedovale kot *utrujena – slabotna – bolna – hudo bolna – mrtva*.⁵ Angela Piskernik se je vse življenje vračala k vprašanju koroških žensk. Še leta 1953 je svoji mami pisala, da bi si želela popisati »življenje kakšne lobniške kmetice, seveda ne bom povedala, da mislim tebe, a kdor je pameten, bo vedel«.⁶

Morda jo je to življenje tako zanimalo ravno zato, ker mu je ubežala, bilo ji je namenjeno, ona pa se je odločila za študij, za doktorat, za odhod, pa čeprav beg ni bil brez občutka krivde. Ko je leta 1920 postala članica Nemškega botaničnega društva v Berlinu, se je uradno zapisala znanosti, vendar pa je bilo v tistem obdobju zanjo bolj od znanosti formativnega nekaj drugega: vstop v politično življenje in plebiscitarno agitacijo za Jugoslavijo. Meja, ki so jo po prvi svetovni

⁴ Ibid.

⁵ Peter Handke, *Žalost onkraj sanj*, Ljubljana: Beletrina, 2020, 13.

⁶ Arhiv republike Slovenije, AS 1982, Piskernik, Angela, škatla 7.

vojni začrtali v Parizu in je koroške Slovence določila Avstriji ter ne kraljevini Jugoslaviji, je Angelo Piskernik prepričala, da mora vpliv žensk seči dlje kot do najbližje krčme ter da se morajo na »nepravično ponemčevanje« ženske odzvati z zastopanjem »javnih političnih in narodnostnih interesov«.7 12. maja 1919 je v imenu slovenskih žensk v Ljubljani spregovorila na protestu proti mejam pariške konference ter med drugim dejala, da se »žena budi in organizira«, čeprav je bila doslej »nesvobodna in neorganizirana« ter je živela življenje »brez vsake pravice in brez vsake odgovornosti«. Pred seboj je videla »novo življenje« slovenskega ženstva, ki mora iti skozi smrt in kri, da bi doseglo svoje. Poudarila je, da je prva svetovna vojna, ki so ji sledili krvavi dogodki na Koroškem, ženske prisilila k »dolžnosti in odgovornosti«.8 Po prvi svetovni vojni je nastopil čas, ki je bil preveč pomemben, da bi bilo javno življenje prepuščeno le moškim. Angela Piskernik se je odločila, da bo Korošicam utirala pot.

Dvojezična spominska plošča Angeli Piskernik je bila leta 2015 postavljena v Železni Kapli na avstrijskem Koroškem, oblikoval jo je arhitekt in slikar Karl Vouk (slika prevzeta iz: Nada Praprotnik, »Angela Piskernik (1886–1967) – prva slovenska doktorica naravoslovja«, *Trdoživ* 6/1 (2017): 7–9).

7 Aljozij Res, *Jugoslovanska ženska za narodno svobodo*, Ljubljana: Prostor za zasedeno ozemlje, 1919, 11.

8 Anon., »Poslednji klic naroda«, *Slovenec*, 13. maj 1919, 2.

Življenje onkraj znanosti

Znanost sama nikoli ni postala središče življenja Angele Piskernik, prej je bila sredstvo, ki ga je potrebovala za vzpostavitev svojega javnega glasu. To ne pomeni, da ni stremela k akademskemu ali znanstvenemu poklicu – iz poznejših dokumentov je razvidno, da bi si želela napredka v svoji karieri – vendar pa njena zapuščina jasno kaže, da je večji del njenih zanimanj drugje: v agitaciji, političnem delovanju, pisanju, etnologiji, koroških šegah in navadah, pisanju leposlovja in poučevanju. Ob tem si lahko zastavimo vprašanje, ali je znanost zavoljo drugih interesov potisnila ob stran, ali pa so drugi interesi prevladali, ker ji je okolje onemogočalo znanstveni in akademski napredek? To je vprašanje, s katerim se še vedno ukvarjamo njene naslednice: Ali se je znanosti mogoče posvetiti kako drugače kot *scela*? In še, če pristanemo na to: Ali bomo na tem tako težko dostopnem področju sploh lahko delovale? In ali ni, če naše delo temelji na študiju, razmišljanju, raziskovanju, povezovanju in razumevanju, naša dolžnost, da s svojo vednostjo posegamo v javni prostor ter svoja dognanja delimo s tistimi, ki še ne vedo, do kakšnih zaključkov smo prišle? Ali ni osnovna zahteva znanosti prav širjenje v javni prostor, ne pa odmik iz njega?

Za Angelo Piskernik študij ni bil najtežji. Dejala je, da kot študentka, čeprav je bila ena prvih žensk na dunajski univerzi, ni naletela na ovire, pač pa je na prepreke naletela šele v službi v Kranjskem deželnem muzeju v Ljubljani. Tam so jo »napravili zelo previdno pri formulaciji vere v moža«, dobila pa je »vero vase«, ki je dotlej ni imela. Zaradi službe je postala ponosna, da je ženska, in to je leta 1927 tudi označila za svoj »največji življenjski uspeh«, veliko večji od tega, da je napisala »par znanstvenih člankov in črtic«.9 Na vprašanje, ali mora ženska zaradi znanosti »žrtvovati svoj naravni poklic«, pa je dejala, da sama »naravni poklic« ženske razume precej drugače od večine, saj se ji zdi za žensko najbolj pomembno to, da neguje »kulturo lastne duše«. To »žrtvovati in živeti od drobtinic, ki bi se slučajno pomešale med pepel mojega ognjišča,

9 Anon., »Pota in cilji ženske izobrazbe«, *Slovenec*, 24. november 1927, 3. V tem članku Angela Piskernik (poleg dr. Amelije Šimenc in dr. Melitte Pivec - Stele) odgovarja na zastavljena vprašanja.

to bi mi bilo težko. [...] Moj sedanji poklic mi daje zavest, da vršim nekaj potrebnega in koristnega: zadovoljna sem in srečna.« Polagala je upe v bodočnost, ko se bo izmenjalo več generacij akademsko izobraženih žensk, ki se bodo osvobodile »poniževalnih in utesnjevalnih družbenih ozirrov, ki zdaj zabranjujejo ženski prosti polet v višave«. Takrat bo nastopila »osvobojena znanstveno ali umetniško delujoča žena«.¹⁰

Portret v časopisu *Ilustrirani Slovenec*,
10. oktober 1926, str. 7
(hrani © Digitalna knjižnica Slovenije).

Ne glede na zadovoljstvo v poklicu in občutek, da ga dobro opravlja, pa se Angela Piskernik ni mogla izogniti profesionalnim padcem. Zaradi varčevalnih ukrepov je leta 1926 izgubila delo v muzeju, kjer je vodila prirodoslovni oddelek, in zaposlila se je kot srednješolska profesorica na več ljubljanskih ustanovah. V začetku 1930-ih let je prišlo do množičnih kazenskih premeščanj in upokojevanj profesorjev, ki niso bili naklonjeni avtoritarni oblasti monarhije, in mednje je sodila tudi Angela Piskernik. Leta 1932 so začasno upokojili tudi njo, a se je nato kmalu lahko vrnila na delo.¹¹ Istega leta je izrazila zanimanje za docenturo

¹⁰ Ibid.

¹¹ Janez Stergar, »Dr. Angela Piskernik, koroška naravoslovka, naravovarstvenica in narodna delavka«, v: *Ženske skozi zgodovino: zbornik referatov 32. zborovanja slovenskih zgodovinarjev*, ur. Aleksander Žižek, Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev, 2004, 243.

na Filozofski fakulteti, a so ji vrata akademije ostala zaprta.¹² Angela Piskernik je bila profesorica tudi zunaj šolskih ustanov, in sicer po poklicanosti, ne le po poklicu. Zanimivo je, da v svojih spominskih delih celo njene sojetnice z začetka druge svetovne vojne, denimo Mira Mihelič, ne pozabijo zapisati *profesorica*, pa čeprav je bila v konkretni situaciji »le« sojetnica. Med drugim jo je Mira Mihelič umestila v »elito ženske OF«, skupaj s pomembnimi ljubljanskimi umetnicami.¹³ Profesorica je ostala tudi v trših razmerah, ko je bila premeščena v koncentracijsko taborišče Ravensbrück, kamor je bila poslana zaradi sodelovanja z Osvobodilno fronto. Maja Haderlap je v svojem delu *Angel pozabe* ob omembi Angele Piskernik, o kateri je pripovedovala njena babica in sojetnica, zapisala »profesorica iz Železne Kaple«.¹⁴

Angela Piskernik v koncentracijskem taborišču, kjer je prebela polni dve leti, od leta 1943 do konca vojne, ni ostajala le profesorica, pač pa tudi znanstvenica. Eden od spomenikov tistega časa je kuharska knjiga,¹⁵ ki so jo pisale skupaj z jetnicami različnih narodnosti. Ko so blodile od lakote, so se skušale tolažiti s tem, da so si pripovedovale recepte, Angela Piskernik pa jih je zbrala v skupno knjigo in uredila tako sistematično, da je ob pregledu nemudoma jasno, da je to lahko le dosežek uma, ki je zavezan znanstveni metodi. Resnična moč znanosti je iz kaosa ustvariti red, če ne drugače, v glavi ali na nekaj pomečkanih listih papirja. Čeprav ni imela akademsko-znanstvene kariere, je po poklicu ostajala znanstvenica, tudi tam, kjer je bila zaradi tega zasmehovana. Paznice v taborišču je namreč strašno zabaval njen doktorski naziv; le čemu naj služi, če so ji odvzeli ime, jo ponižali s številko 26069, jo slekli, mučili, izstradali

¹² O tem priča pismo Ivanu Prijatelju, dekanu Filozofske fakultete, ki je shranjeno v NUK (MS 895, Prijatelj, Ivan).

¹³ Mira Mihelič, *Ure mojih dni*, Ljubljana: Mladinska knjiga, 2000, 113.

¹⁴ Maja Haderlap, *Angel pozabe*, Maribor: Litera 2012, 91.

¹⁵ Arhiv republike Slovenije, AS 1982, Piskernik Angela, škatla 1, mapa 1. O tem je posnet tudi dokumentarni film – gl. Amir Muratović (režija in scenarij), »Kuharska knjiga dr. Angele Piskernik«, dokumentarni portret, 49 min., RTV Slovenija, 2012, <https://365.rtvsl.si/arhiv/dokumentarni-portret/174363192> (dostop: 20. avgust 2022).

in izčrpali? Njeno pričevanje, *Spomin koroške Slovenke na Ravensbrück*,¹⁶ je pretresljivo, ker izkušnjo taborišča opisuje skoraj povsem hladno – kakor s treznostjo zunanje opazovalke, in ne udeleženke. Dve leti je strahotno dolgo obdobje, če ga moraš preživeti odmaknjena od sveta, še posebej v pogojih, kjer se je vsak dan znova treba srečevati s strahom, trpljenjem in smrtjo. Ko je bila 27. marca 1945 izbrana za krematorij, je pomislila na svet zunaj, na to, da so tedaj »doma na Koroškem že zacveteli telohi« in »resje je zažarelo po sončnih pobočjih«, ona pa je opazovala sojetnico Maro Haderlap, kako se je zapisala smrti, ker se ni razglasila za Avstrijko ali Nemko, pač pa za Slovenko. Umirale so njene prijateljice in tudi ona bi skoraj umrla, telohi na Koroškem pa so še vedno cveteli, botanika, znanost, v kateri se je izurila, nikoli ni bila le poklic, pač pa tudi strast, lepota in uteha.

Ernest Adamič (1966):
Angela Piskernik (1886–1967),
Narodna in univerzitetna
knjižnica, Slikovna zbirka,
G Po 1 Piskernik, A.

¹⁶ Arhiv republike Slovenije, AS 1982, Piskernik Angela, škatla 5, mapa 5.

Kako meriti profesionalne in/ali življenjske dosežke?

Po vojni je postala direktorica Prirodoslovnega muzeja Slovenije in honorarna predavateljica botanike na Filozofski fakulteti. Nikoli ni dobila stalnega profesorskega mesta, a ji to ni vzelo zagona. Z vso vnemo se je lotila okoljevarstva; ni torej predavala o naravi, pač pa je bila ena prvih v Jugoslaviji, ki so si naravo prizadevali zaščititi. Pisala je poljudnoznanstvene članke o botaniki in okoljevarstvu, za ponatis pa je pripravila tudi svojo knjigo, *Cljuč za določanje cvetnic in praprotnic*, ki je izšla med vojno.¹⁷ V tej bralcu_ki prijazni knjigi je opisala več kot 2.500 rastlinskih vrst in podvrst ter metode za njihovo določanje.¹⁸ Tudi po upokojitvi je nadaljevala z delom, ki ga ni izpustila do zadnjega diha: »Zadnje mesece je kljub bolezni intenzivno pisala botanična gesla za Slovar slovenskega knjižnega jezika.«¹⁹ V njenem pisalnem stroju je ostal zataknjen list.²⁰

Park Angele Piskernik je bil imenovan leta 2018 in se nahaja med stanovanjskim naseljem Koseze in Potjo spominov in tovarštva (PST), kar je krožna peš pot okrog Ljubljane, ki poteka tam, kjer je v času okupacije med drugo svetovno vojno mesto obdajala vojaška zapora z bodečo žico (fotografija © Janez Stergar).

¹⁷ Angela Piskernik, *Cljuč za določanje cvetnic in praprotnic*, Ljubljana: Banovinska zaloga šolskih knjig in učil, 1941 (ponatis: Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1951).

¹⁸ Sašo Dolenc, »Angela Piskernik (1886–1967): Botaničarka, naravovarstvenica in ena prvih Slovenk z doktoratom iz naravoslovja«, *Kvarkadabra: časopis za tolmačenje znanosti*, 6. julij 2019, <https://kvarkadabra.net/2019/07/angela-piskernik> (dostop: 18. avgust 2022).

¹⁹ Ibid.

²⁰ Manca G. Renko, »Angela Piskernik«, v: *Po svoji poti: 25 izletov po zgodovini žensk*, ur. Tea Hvala, Ljubljana: Društvo za promocijo žensk v kulturi – Mesto žensk, 2021, 99.

Kako meriti dosežke nekega življenja? Po številu objavljenih člankov, po preloženosti izdanih knjig, po uspešnosti agitiranja, po zmožnosti artikulacije, po pomembnosti nazivov ali naboru nagrad ter odlikovanj? Po polnosti življenja in zmožnosti preživetja? Po pogumu, ki ga potrebujemo, da preseka-
mo s tradicijami, ki so nam mesto določile drugje?

Angela Piskernik je bila ženska, ki se ji je zdelo, da bo lažje spremenila ustroj sveta kakor ustroj družine in da bo prej postala ministrica kakor soproga. Vedela je, da svoboda terja odpoved pričakovanjem, a se ne zdi, da bi svojo odločitev kadarkoli obžalovala. Velik del svojega poklicnega življenja je opravljala delo, za katero je bila preveč izobražena, in samo upamo lahko, da je to ni napolnilo z žalostjo ali zlo slutnjo, da bo to usoda prenekatere akademsko izobražene ženske še dolgo po njenih časih. Njeno poklicno pot lahko predstavimo kot zgodbo o triumfu posameznice, doktorice, znanstvenice, ženske, ki se je v nasprotju s pričakovanji svoje dobe znala in zmogla preživljati izključno z lastnim intelektualnim delom. Hkrati pa ob tem ne moremo kaj, da ne bi občutili vsaj malce grenkobe zaradi poraza skupnosti in časa, v katerih je živela in sta ji preprečevala, da bi scela razvila svoje potenciale. A časi in skupnosti se spreminjajo, ostalo pa je najpomembnejše: narava, ki si jo je tako prizadevala zaščititi, Krakovski Gozd, Rakov Škocjan in Triglavski narodni park.²¹ Po njej je Planinska zveza Slovenije poimenovala najvišje priznanje na področju varstva in ohranjanja gorske narave, bila pa je tudi pobudnica ustanovitve gorske straže.²²

Večina dediščin je obsojenih na patino sentimentalnosti in njihova vrednost se meri v tem, kako trdno tkejo našo vez s preteklostjo. Bistvena dediščina Angele Piskernik pa je ravno obratna: je okno v prihodnost, ki nas danes, bolj kot kdajkoli, namesto k sentimentalnosti kliče k odgovornosti.

²¹ Angela Piskernik, »Zgodovina prizadevanj za ustanovitev Triglavskega narodnega parka«, *Varstvo narave: revija za teorijo in prakso varstva naravne dediščine* 1 (1962): 9–20; Tone Wraber, »Naravovarstvena bibliografija dr. Angele Piskernik«, *Varstvo narave* 6 (1969): 8–11.

²² Gl. Komisija za varstvo gorske narave Planinske zveze Slovenije, <https://kvgn.pzs.si> (dostop: 20. avgust 2022).

Leta 2022 ob 40. obletnici Zakona o Triglavskem narodnem parku ter 60. letnici prvega zavarovanja dela območja Julijskih Alp kot narodni park je javni zavod Triglavski narodni park pripravil fotografsko razstavo *Večna sprememba, ujeta v fotografski objektiv*. Izhodišče razstave so bile gorske fotografije Jaka Čopa (1911–2002) ter 39 sodobnih barvnih fotografij istih motivov. Pri razstavi je kot partner sodeloval Slovenski planinski muzej, ki deluje pod okriljem Gornjesavskega muzeja Jesenice in hrani fotografsko zapuščino Jake Čopa (fotografiji: © Jaka Čop, hrani Slovenski planinski muzej in © Jošt Gantar, 2018).

MANCA G. RENKO je zgodovinarica, ki se ukvarja z zgodovino spolov in intelektualno zgodovino s posebnim poudarkom na transnacionalni perspektivi. V zadnjem času je pod okriljem projekta ERC Eirene na Filozofski fakulteti v Ljubljani raziskovala intelektualke in intelektualno delo v obdobju povojnih tranzicij ter sodelovala pri pisanju dveh mednarodnih znanstvenih publikacij, *Socialist Women and the Great War, 1914–1921. Protest, Revolution and Commemoration* (Socialistke in velika vojna, 1914–1921. Protest, revolucija in komemoracija; Bloomsbury, 2022) ter *Texts and Contexts from the History of Feminism and Women's Rights: East Central Europe, Second Half of the Twentieth Century* (Teksti in konteksti iz zgodovine feminizma in pravic žensk: Vzhodna in Srednja Evropa, druga polovica dvajsetega stoletja; CEU Press, 2023).

Metka Petrič

Janja Kogovšek

✱ krasoslovka in varstvenica kraških vod

Raziskovanje krasa kot svojevrstne pokrajine in ekosistema ima pri nas dolgo in mednarodno prepoznano tradicijo, h kateri je pomembno prispevala Janja Kogovšek. Ob prihodu na Inštitut za raziskovanje krasa (IZRK) pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti je vedoželjna in delavna strokovnjakinja kemijskih ved odprla novo raziskovalno področje, ki je bistveno izboljšalo razumevanje vloge kemijskih procesov pri razvoju kraških pojavov in oblik. Na njeno pobudo in kot plod njenih aktivnosti je bil leta 1976 urejen kemijski laboratorij, ki ga je vodila do upokojitve. Kot človek s posebnim odnosom do ohranjanja okolja je tudi izven okvirov svojega raziskovalnega dela z veliko vnamo zagovarjala varovanje kraških vodnih virov pred onesnaženjem.

Janja Kogovšek je ogromno časa preživela v Postojnski jami in nad njo, še posebej v začetku svoje raziskovalne poti, ko je bila možnost uporabe različnih samodejnih merilnikov in vzorčevalnikov zelo omejena. Slabo vreme je ni oviralo, ampak jo je pognalo na teren, saj so prav padavine tiste, ki sprožijo dogajanje v kraških vodonosnikih. Po prihodu s terena je gojzarje, čelado in terensko obleko zamenjala za belo haljo ter zbrane vzorce analizirala v laboratoriju. Pri tem je seveda imela pomoč sodelavcev, a je ostajala gonilna sila načrtovanja in izvajanja raziskav ter v njih vztrajala do upokojitve.

Rodila se je 2. aprila 1951 v Postojni. Po končani gimnaziji se je leta 1970 vpisala na študij kemijske tehnologije na Oddelku za kemijo Fakultete za naravoslovje in tehnologijo Univerze v Ljubljani, kjer je leta 1975 diplomirala. Še istega leta se je kot asistentka zaposlila na Inštitutu za raziskovanje krasa (IZRK) in leta 1979 uspešno zagovarjala magistrsko nalogo.¹ Po postopnem napredovanju je bila

¹ Janja Kogovšek, *Študij porazdelitve nekaterih elementov pri nastajanju sig v kraških jamah*, magistrska naloga, Univerza v Ljubljani, 1979. Sige so prevleke na stenah nastale z izločanjem mineralov iz vode v jamskem okolju.

leta 1989 izvoljena v naziv raziskovalne svetnice. Med letoma 1989 in 1996 je bila pomočnica upravnika IZRK. V tem času je zaradi različnih obveznosti njena akademska kariera nekoliko zastala, potem pa se je le odločila, da svoje bogato znanje in raziskovalne rezultate povzame v doktorski disertaciji,² ki jo je leta 2009 uspešno zagovarjala na Univerzi v Novi Gorici in pridobila naziv doktorice krasoslovja. Po skoraj štiridesetih letih predanega dela na IZRK se je leta 2015 upokojila.

Janja Kogovšek v laboratoriju Inštituta za raziskovanje krasa ZRC SAZU (fotografija © Jurij Hajna, 2010 in 2003).

² Janja Kogovšek, *Značilnosti pretakanja skozi vadozno cono krasa*, doktorska disertacija, Univerza v Novi Gorici, 2009.

V začetku so v laboratoriju opravljali le osnovne kemijske analize voda, kasneje pa se je hkrati z razvojem vede in pridobivanjem novih znanj nabor metod postopno večal. Izjemno pomembno je bilo stalno povezovanje terenskih in laboratorijskih meritev, ki je omogočilo bolj celovito proučevanje procesov razvoja in delovanja krasa ter uvajanje novih pristopov predvsem na področju raziskovanja kraških voda.

V svoji karieri je Janja Kogovšek vodila več raziskovalnih projektov. Mednarodno odmevno je bilo v letih od 1992 do 1997 njeno vodenje projekta »7. SWT Širjenje škodljivih snovi v krasu – sledila in modeli« pod okriljem Mednarodnega združenja za sledilno hidrologijo (International Association of Tracer Hydrology – ATH), v katerem so pri raziskavah na območju slovenskega krasa sodelovali raziskovalci iz petih držav. Namen projekta je bilo preizkušanje obstoječih in uvajanje novih tehnik sledenja voda kot ene izmed najpomembnejših raziskovalnih metod v kraški hidrologiji. Že prej je imela Janja nekaj izkušenj s sledilnimi poskusi, v naslednjih letih pa jih je z uporabo različnih sledil in proučevanjem različnih delov kraškega vodonosnika še nadgradila. Sodelovala je pri izvedbi 45 sledilnih poskusov, pri večini je bila vodja raziskave.³ Zagovarjala je nujnost izdelave podrobnega načrta poskusa in natančno izvajanje vseh previdnostnih ukrepov, ki so potrebni za pridobitev zanesljivih rezultatov, ter vztrajanje pri dovolj pogostem in dolgotrajnem vzorčenju, ki ne omogoča le določitev smeri podzemnega toka, ampak tudi razumevanje njegovih značilnosti in sklepanje o načinu širjenja morebitnih onesnaževal na krasu. S tem je postavila standard, ki mu pri izvedbi sledilnih poskusov na IZRK sledimo še danes.

Osrednji del raziskovalne kariere pa je posvetila dolgoletnim raziskavam vadozne cone kraških vodonosnikov, v kateri so pore in razpoke le občasno zapolnjene z vodo (imenujemo jo tudi »nezasičena cona«). Na krasu padavine zelo hitro ponikajo s površja v to zgornjo cono kamninske mase, v odvisnosti od predhodnih razmer in lastnosti kamnine pa se potem ta voda manj ali dalj časa zadrži v podzemlju. Lahko hitro odteče v spodnjo, zasičeno cono in proti

³ Janja Kogovšek in Metka Petrič, »Increase of Vulnerability of Karst Aquifers Due to Leakage from Landfills«, *Environmental Earth Sciences* 70/2 (2013): 901–912.

kraškim izviro, kjer spet izteka na površje. Ob drugačnih razmerah ali le v določenem deležu pa lahko dlje, tudi več mesecev ali let, zastaja v podzemlju. Na podoben način poteka tudi prenos onesnaževal skozi kraški sistem. Zaradi tega je razumevanje značilnosti vadozne cone izjemnega pomena za uspešno varovanje kraških vodnih virov pred onesnaženjem. Janja Kogovšek se je tega problema lotila s skrbnim spremljanjem razmer in z veliko predanostjo. Na osnovi predhodnih raziskav je ugotovila, da gre za dolgotrajne procese, ki se jim z beganjem od ene do druge prijave dvo- ali triletnega projekta, v katere nas sili današnja znanstvena politika, ni možno dovolj posvetiti. Zato je postopno, ob delu na drugih temeljnih in aplikativnih projektih, več let gradila študijski poligon v rovih Postojnske jame in na površju nad njo.

Janja Kogovšek med prenosom podatkov z merilnih naprav v Postojnski jami (fotografija © Jurij Hajna, 2005).

Pri vzpostavitvi merilnih mest v Postojnski jami je potrebovala veliko mero iznajdljivosti (fotografija © Janja Kogovšek, 2007).

Začela je v zgodnjih 1980-ih letih, ko so na kapnikih v jami opazili sledi onesnaženja. Z analizo curkov prenikle vode je bil potrjen pojav onesnaževal, ugotovljene povezave z viri onesnaženja na površju pa so bile kasneje dokazane tudi s sledilnimi poskusi. S podrobnim spremljanjem količin in kakovosti vode v številnih curkih je začela v letu 1988, v naslednjih letih pa je postopno širila nabor raziskovalnih metod in merjenih parametrov ter večala pogostnost meritev in vzorčenj. S tako zasnovanimi dolgoročnimi, zveznimi in večparametrskimi meritvami in analizami spremljanja padavin na površju in curkov v jami je pridobila obsežno zbirko podatkov, z njihovo znanstveno obdelavo pa prišla do pomembnih novih spoznanj o značilnostih pretakanja vode in prenosa snovi skozi kraško podzemlje. Kakovost zbranih podatkov in pridobljenih izsledkov je izjemna, saj so bile terenske in laboratorijske raziskave zasnovane v obsegu, ki izstopa tudi v svetovnem merilu.

Postavitev opreme za spremljanje pojava sledila v Rižani (fotografija © Metka Petrič, 2010).

Dokaz izvirnosti in mednarodne veljave njenega dela so številne objave v priznanih znanstvenih revijah⁴ in citati v nekaterih temeljnih knjigah s področja krasoslovja. Izsledke je povzela tudi v znanstveni monografiji *Characteristics of Percolation Through the Karst Vadose Zone* (Značilnosti pretakanja skozi vadozno cono krasa).⁵ Izjemno pomemben je prenos tega znanja v prakso, saj so dobljeni rezultati ključnega pomena za načrtovanje ustrezne rabe kraških vodnih virov in njihove zaščite pred onesnaženjem. Janja je bila vedno in je še danes pripravljena deliti svoje izsledke z načrtovalci rabe prostora in upravljavci vodnih virov, z različnimi pisnimi prispevki⁶ in javnimi nastopi⁷ pa širi zavest o pomenu in ranljivosti kraških voda.

Vpetost Inštituta za raziskovanje krasa v mednarodne znanstvene tokove in dobri rezultati njenega raziskovalnega dela so Janji Kogovšek odpirali tudi vrata v svet. Svoje izsledke je predstavila na številnih mednarodnih kongresih in je bila povabljenka k sodelovanju v mednarodnih večstranskih in bilateralnih projektih. Izpostaviti velja njene raziskave kitajskega krasa v provinci Junan, kjer ji je že ob prvem daljšem obisku leta 1996 uspelo pridobiti osnovne

⁴ Janja Kogovšek in Metka Petrič, »Solute Transport Processes in a Karst Vadose Zone Characterized by Long-Term Tracer Tests (the Cave System of Postojnska Jama, Slovenia)«, *Journal of Hydrology* 519A (2014): 1205–1213; »Characterization of the Vadose Flow and its Influence on the Functioning of Karst Springs: Case Study of the Karst System near Postojna, Slovenia«, *Acta Carsologica* 41/1 (2012): 101–113; Nataša Ravbar, Juan Antonio Barbera, Metka Petrič, Janja Kogovšek, Bartolomé Andreo Navarro, »The Study of Hydrodynamic Behaviour of a Complex Karst System Under Low-flow Conditions Using Natural and Artificial Tracers (the Catchment of the Unica River, SW Slovenia)«, *Environmental Earth Sciences* 65/8 (2012): 2259–2272; Janja Kogovšek, »Impact of Chlorides, Nitrates, Sulfates and Phosphates on Increased Limestone Dissolution in the Karst Vadose Zone (Postojna Cave, Slovenia)«, *Acta Carsologica* 40/2 (2011): 319–327.

⁵ Janja Kogovšek, *Characteristics of Percolation through the Karst Vadose Zone*, Ljubljana: Založba ZRC, 2010.

⁶ Janja Kogovšek, »Izlitja nevarnih snovi ogrožajo kraško vodo: onesnaženje Rižane oktobra 1994 zaradi izlitja plinskega olja ob prometni nesreči pri Obrovu«, *Annales: anali za istrske in mediteranske študije, Series historia naturalis* 5/7 (1995): 141–148; »Vode s Počka si natakamo v kozarce«, *Primorske novice*, 28. januar 2011.

⁷ Janja Kogovšek, »Kaj je vzrok onesnaženosti pitnih voda na Krasu«, *Televizija Slovenija, 1. program, Odmevi*, 18. januar 2012.

podatke o kemijskih značilnosti kraških voda v številnih izvirih in jamah, hkrati pa ob sodelovanju kitajskih kolegov organizirati in izvesti sledilni poskus.⁸ Po napornih celodnevni vožnjah po takrat še blatnih in luknjastih kitajskih cestah je imela še dovolj energije za večurne kemijske analize zbranih vzorcev vod v improviziranem laboratoriju v hotelski kopalnici ali kuhinji. Za kakšen teden ali dva se je potem v različne dele Junana vračala skoraj vsako leto ter s pridobljenimi izsledki⁹ in posredovanjem svojih izkušenj kitajskim kolegom pomembno prispevala k razvoju krasoslovja v tem okolju.

Med analizami v improviziranem laboratoriju na Kitajskem (fotografija: © Martin Knez, 2007).

Med meritvami v jami na Kitajskem (fotografija: © Metka Petrič, 2008).

Ko sem leta 1995 prišla na IZRK v Postojno, je bilo za Janjo že dvajset let zelo plodnega dela in raznovrstnih krasoslovnih raziskav. Moja glavna naloga je bila priprava doktorske disertacije, imela pa sem priložnost sodelovati pri različnih inštitutskih projektih, predvsem pri raziskavah kraških voda, in moje delo se je vedno bolj prepletalo z Janjinim. Pri tem sem se zelo veliko naučila, verjamem pa, da je tudi njej sodelovanje s hidrogeologinjo odprlo kakšen nov vidik proučevanja in razumevanja delovanja kraških vodonosnikov. Ko se je vendarle odločila, da pridobi doktorski naziv, sem uradno postala njena mentorica na doktorskem študiju. Precej nenavadni so bili ob tem moji občutki, a seveda ni šlo za klasično mentorstvo, saj je Janja v disertaciji povzela rezultate svojih dolgoletnih raziskav in jih skladno s svojo zasnovo naloge še nadgradila. Z moje strani je dobila podporo in priložnost za skupne razprave, uspešno sva sodelovali pri delu na terenu in pripravi objav. Pregled disertacije pa je potekal kot v primeru, ko damo že pripravljen znanstveni članek v branje kolegu, da kritično oceni izdelek in predlaga možne izboljšave.

⁸ Janja Kogovšek, »Characteristics of Underground Water Flow at Different Water Levels in Tianshengan Karst Area, Yunnan, China«, *Acta Geologica Sinica* 84/1 (2010): 206–212.

⁹ Janja Kogovšek, »Physical and Chemical Characteristics of Groundwater of Tianshengan area«, v: *South China karst I*, ur. Chen Xiaoping idr., Ljubljana: Založba ZRC, 1998, 91–98.

Po uspešnem zagovoru doktorata sva najino sodelovanje nadaljevali, in tudi zame je Janjin odhod v pokoj pomenil veliko spremembo. Ostalo je še kar nekaj rezultatov skupnih terenskih raziskav, ki bi jih bilo potrebno dokončno obdelati in pripraviti za objavo, zato sva ostali v stikih. Uresničili sva le manjši del načrtov, saj se je življenje obrnilo tako, da so na plan prišle druge prednostne naloge. Se pa občasno še dobiva na kavi in vedno jo zanima, kaj raziskujemo in do kakšnih novih izsledkov smo se dokopali. In seveda ima še zamisli, kaj bi bilo potrebno dodatno proučiti in premisliti. V novih projektih nadaljujemo tudi njeno delo v Postojnski jami.

Ko načrtujemo izvedbo terenskih raziskav in skušamo čim bolj smiselno in učinkovito razporediti naprave za samodejno merjenje in vzorčenje vode ter se odločamo za čim bolj racionalno izvedbo laboratorijskih analiz, spet spoznavamo, kakšno ogromno delo je opravila Janja Kogovšek in kako dragoceni so še danes podatki in izsledki, ki jih je pridobila. Zaradi predanega in znanstveno odličnega dela je mednarodno priznana strokovnjakinja na področju raziskovanja kraških voda, s svojim pristopom in odprtostjo za sodelovanje pa je pomembno pripomogla tudi k uveljavitvi Inštituta za raziskovanje krasa ZRC SAZU kot enega vodilnih mednarodnih krasoslovnih raziskovalnih središč.

Vodenje ekskurzije na Mednarodni krasoslovni šoli »Klasični kras«
(fotografija © Bogdan Macarol, 2006).

METKA PETRIČ je znanstvena svetnica na Inštitutu za raziskovanje krasa Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti ter pridružena profesorica na Univerzi v Novi Gorici. Diplomirala, magistrirala in v letu 2000 doktorirala je na Univerzi v Ljubljani. Osnovno področje njenega dela je kraška hidrogeologija, z uporabo sledenj z naravnimi in umetnimi sledili proučuje značilnosti pretakanja vode in prenosa snovi v krasu. Je področna urednica revije *Acta Carsologica* in članica Komisije za kraško hidrogeologijo pri Mednarodnem združenju hidrogeologov.

Helena Sočič

* pomembna za razvoj slovenske farmacevtske biotehnologije*

Slovenska znanstvenica Helena Sočič je bila farmacevtka, ki je gradila trdne temelje slovenske znanosti na področju takrat nastajajoče in razvijajoče se mikrobne biotehnologije, s svojim delom pa je ključno prispevala k razvoju domače farmacevtske industrije. Pomembno je, da poznamo delo takšnih vzornic prihajajočih generacij mladih raziskovalk. V vsesplošni spomin moramo vtisniti tudi naše znanstvene prednice iz analogne dobe, saj je pot do informacij o njihovem raziskovalnem delu pogosto težavnejša, ker se je njihovo delovanje zaključilo še pred nastopom sodobnega digitalnega obdobja.

Helena Sočič, oziroma kot so po prekmursko klicali, Ilonka, se je rodila v Prekmurju 1. septembra 1923, v majhni vasi Predanovci blizu Murske Sobotne.¹ Njena družina je imela v lasti kavarno v Murski Soboti. Resna, zadržana in vedno urejena Helena se ni nikoli poročila. Imela je eno sestro, svojih otrok ni imela. Umrta je 9. februarja 2017 v Ljubljani, v visoki starosti 93 let. V njeno izobraževanje je krepko posegla druga svetovna vojna. Po zaključenih petih razredih osnovne šole v Murski Soboti se je vpisala na soboško gimnazijo, kjer je med vojno, leta 1942, maturirala.² Naslednje leto se je vpisala na Farmaceutsko fakulteto v Budimpešti na Madžarskem, vendar pa je po enem letu študij zaradi vojne prekinila in do konca vojne opravljala prakso v lekarni v Sombotelu

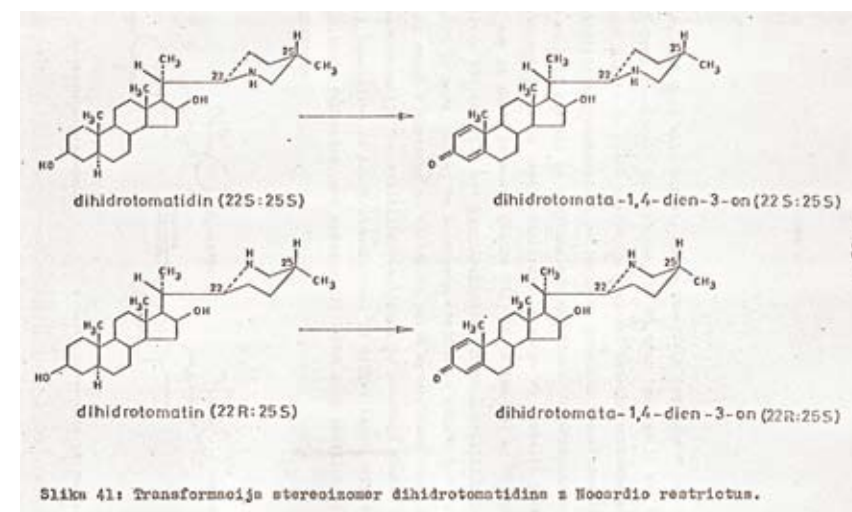
* Najlepše se zahvaljujem Vladki Gaberc Porekar, Sonji (Goljevšček) Pavičević in Lili Grah za pomoč pri zbiranju gradiva o Heleni Sočič.

¹ Nada Kraševc, »Helena Sočič in začetki biotehnologije v Sloveniji: Pozabljena znanstvenica, ki je gradila temelje slovenske biotehnologije«, *Kvarkadabra*, <https://kvarkadabra.net/2020/02/helena-socic> (dostop: 23. marec 2020).

² Ibid.

(Szombathely) v Železni županiji na Madžarskem. Po koncu vojne je najprej eno leto študirala v Ljubljani, a ker takrat Univerza v Ljubljani še ni imela farmacevtske fakultete, je študij dokončala v Zagrebu, kjer je prejela naziv diplomirane farmacevtke. Zaposlila se je kot vodja lekarne v Gornji Radgoni. V Ljubljani pa se je zaposlila leta 1967 na priporočilo člana Ljubljanske inženirske zbornice, inženirja tehnične kemije in tehnologije Karla Andreča.

V letu 1972 je Helena Sočič na Univerzi v Ljubljani, pod mentorstvom Igorja Beliča, objavila doktorsko disertacijo z naslovom *Študij metabolizma tomatidina s pomočjo mikroorganizmov*.³ Za svoje raziskave mikrobnih transformacij steroidnih alkaloidov je izbrala modelno spojino tomatidin, poznano kot biološko aktivna snov predvsem zaradi protivnetnega učinka. Študij reakcij in mehanizma biotransformacije steroidov s pomočjo mikrobov je omogočil originalen in natančen vpogled v do tedaj nepoznane biokemijske reakcije. Njeno delo se je odlikovalo zlasti po uspešnem kombiniranju metod klasične in moderne organske kemije, uporabi modernih instrumentalnih metod za določanje majhne količine presnovkov, skupaj z osamitvijo in vzgojo ustreznih mikroorganizmov.

Shema transformacije stereoisomer molekule dihidrotomatidin z bakterijo *Nocardia restrictus* iz doktorske disertacije Helene Sočič (1972).

³ Helena Sočič, *Študij metabolizma tomatidina s pomočjo mikroorganizmov: doktorska disertacija*, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, 1972.

V letu 1967 se je torej kot magistra farmacije zaposlila na Kemijskem inštitutu Borisa Kidriča v raziskovalni enoti z imenom »Biokemija in tehnična mikrobiologija«, ki jo je vodil Igor Belič.⁴ Kot raziskovalka je bila voljena članica Sveta inštituta (1967–1970)⁵ in Upravnega odbora (1967–1968),⁶ notranja članica Znanstvenega sveta (1983–1985)⁷ ter tudi namestnica predsednika Znanstvenega sveta Kemijskega inštituta (1986–1989).⁸ Od svojega mentorja Igorja Beliča je leta 1971 prevzela vodenje ene izmed takrat na novo nastalih samostojnih raziskovalnih skupin, imenovane »Biosinteza LEK«.⁹ Kot je razvidno že iz imena, je skupina pokrivala področje raziskav Tovarne farmacevtskih in kemijskih proizvodov Lek, Ljubljana. Delo skupine je obsegalo raziskave s področja biosinteze ergot alkaloidov in steroidov. Skladno z razvojem znanstvenega polja raziskav se je večkrat spremenilo tudi ime skupine. Helena Sočič je sodeč po raziskovalnih in pedagoških nazivih karierno vztrajno napredovala in vse do leta 1988 ostala vodja raziskovalne skupine »Biosinteze do biotransformacije biološko aktivnih spojin«.

Helena Sočič v pogovoru z direktorjem Kemijskega inštituta Radovanom Stanislavom Pejvnikom (© fotodokumentacija Kemijskega inštituta).

⁴ Letno poročilo Kemijskega inštituta 1967.

⁵ Letna poročila Kemijskega inštituta od leta 1967 do leta 1970.

⁶ Letni poročili Kemijskega inštituta 1967 in 1968.

⁷ Letna poročila Kemijskega inštituta od leta 1983 do leta 1985.

⁸ Letna poročila Kemijskega inštituta od leta 1986 do leta 1989.

⁹ Letno poročilo Kemijskega inštituta 1971.

Takrat raziskav še niso izvajali v obliki danes poznanih programov in projektov. Tematike raziskovalnega dela, v okviru katerih je delovala Helena Sočič s skupino, lahko razberemo iz poročil Kemijskega inštituta o posameznih raziskovalnih nalogah. Na področju steroidov je nadaljevala študije biosinteze in biotransformacije tomatidina z mikroorganizmi, s katerimi se je ukvarjala med doktoratom. V tesni povezavi s slovenskim gospodarstvom je pričela s takrat aktualnimi raziskavami pridobivanja biološko aktivnih spojin iz gliv, ki tvorijo tako imenovane ržene rožičke na klasju trav. Naloge, ki so se jih lotevali, so se s časom razvijale in spreminjale: od zbiranja samorodnih rženih rožičkov na področju Slovenije in njihovega izbora, preko študij biosinteze različnih ergot alkaloidov oziroma njihovih derivatov, njihovega submerznega pridobivanja v laboratorijskem fermentorju, do simulacije tehnološko pomembnih biotransformacij in razvoja novih biotehnoloških postopkov in proizvodov. Obdobje raziskovanja Helene Sočič se je zaključilo hkrati z začetkom prvih genetskih raziskav gliv in s spoznavanjem metod rekombinantne DNA tehnologije.

Gliva škrlatnordeča glavnica oziroma rženi rožiček

Gliva škrlatnordeča glavnica (znanstveno ime *Claviceps purpurea*) uspeva na rži in drugih žitih ter samoniklih travah. Njen celoten življenjski cikel je, kljub relativni preprostosti organizma, precej zapleten. Prezimuje v klasju, v obliki ržene rožičke. Uživanje rženega rožička je smrtno nevarno, hkrati pa je vir učinkovin, s pomočjo katerih zdravijo različne bolezni. Rženi rožiček se lahko prikrade v prehrano kot primes žitnim zrnom. Če zrna s presajanjem ne očistimo dovolj, hkrati z žitom v krušno moko zmeljemo tudi ržene rožičke. Tako »okužena« moka lahko povzroči ergotizem, ki je kot ena najstarejših znanih mikotoksikoz zabeležena v starodavnih zapisih. Mikotoksikoze so zdravstvene motnje pri ljudeh in živalih, ki jih povzroča zauživanje hrane in krme, okužene z mikotoksini, se pravi škodljivimi presnovki plesni. V srednjem veku so ljudje pogosto zbolevali za to boleznijo, ki so jo imeli za božjo kazen in so jo zato imenovali sveti ogenj. Bolniki so imeli hude krče, odmirali so jim udje, kasneje so izgubili razum

ali pa umrli. Do množičnih zastrupitev in smrti je občasno prihajalo še v 19. stoletju, nazadnje pa med drugo svetovno vojno v Rusiji.

V sodobnem času znamo te mikotoksine, imenovane alkaloidi rženih rožičkov oziroma ergot alkaloidi, izrabiti v svojo korist v zdravstvu. Ker je v svetu poraba rženih rožičkov v farmacevtski industriji zelo narasla, so za pridobivanje večjih količin najprej začeli rž okuževati umetno. Vendar sta tako navzočnost posameznih učinkovin v rženih rožičkih kot njihova količina preveč nihali iz leta v leto in od polja do polja. V laboratorijih so sprva opravljali izbor tistih glivnih trosov, katerih rožički so vsebovali večjo količino alkaloidov. Kasneje so rožičke okuževali in želi v celoti strojno. Danes te glive industrijsko gojimo submerzno, to je v tekočem gojišču, v velikih, običajno jeklenih posodah, imenovanih fermentorji. Proces je razmeroma dolg in zahteven, saj je glivi potrebno zagotoviti vse pogoje, ki jih potrebuje za svoj razvoj in tvorbo alkaloidov.

V naših krajih, zgodovinsko gledano, segajo začetki biotehnologije, to je pridobivanja aktivnih učinkovin, v začetek sedemdesetih let prejšnjega stoletja. V tedanji Tovarni farmacevtskih in kemijskih proizvodov Lek so za svoje delo potrebovali razvoj fermentacijskih tehnologij, vezanih na proizvodnjo ergot alkaloidov (ergotamina, ergokornina, ergokriptina in ergokristina).¹⁰ V tistem času so ržene rožičke pridobivali na poljih v okolici Mengša, ki jih je imela farmacevtska tovarna Lek v najemu. V naslednjih desetih letih je razvoj novih tehnologij zaživel v polnem obsegu. Fermentacijska proizvodnja je popolnoma izrinila pridobivanje ergot alkaloidov iz rženih rožičkov s polj. K temu uspešnemu razvoju tehnologij farmacevtske tovarne Lek so izjemno veliko pripomogli rezultati raziskav skupine, ki jo je vodila Helena Sočič. V mešani skupini, locirani na Kemijskem inštitutu, so enotno delovali sodelavci z inštituta in iz farmacevtske tovarne Lek. Velikost skupine se je med letoma 1972 in 1988 podvojila, iz sedem na petnajst sodelavcev.¹¹ Za pripravo in uspešen prenos postopka

¹⁰ Borut Bernik, Sašo Kranjc in Peter Mrak, »Aktualni aplikativni dosežki v mikrobiologiji v zadnjih 50 letih. Pomembni dosežki na področju industrijske mikrobiologije in biotehnologije v Sloveniji«, v: *Mikrobiologija od včeraj za jutri: 50 let SMD, Ljubljana, 24. november 2010*, ur. Peter Raspor in Tadeja Matos, Ljubljana: Slovensko mikrobiološko društvo in Biotehniška fakulteta, 2010, 124–130.

¹¹ Prim. Letni poročili Kemijskega inštituta za leto 1972 in leto 1988.

pridobivanja ergotamina in ergokriptina s submerzno fermentacijo iz laboratorijskega merila na industrijski nivo je Helena Sočič s sodelavci v letu 1980 prejela Nagrado za iznajdbe in tehnične izboljšave.

Helena Sočič in njena skupina na enem zadnjih skupnih izletov na obisku v stari kmečki hiši pri Bredi Kus (v smeri urinega kazalca od spodaj proti zgoraj desno): Alenka Puc, Vladka Gaberc Porekar, Stjepan Miličič, Bela Banfi, Jelka Lenarčič, Matjana Didek Brumec, Helena Sočič, Ana Jesenko, Zdenka Laznik, Viktor Menart, Aleksandra Comino; Goričice, junij 2003 (fotografija © Nada Kraševc).

Biosinteza večine ergot alkaloidov vključuje skupen niz začetnih reakcij, danes tudi vemo, da so geni, ki kodirajo encime te poti, organizirani v tako imenovane genske grozde. Ergotamin in ergometrin, ki ju proizvaja gliva *Claviceps*, sta najpomembnejša od alkaloidov, ki se uporabljajo v medicini, zato so bili za zdravljenje specifičnih stanj uveljavljeni številni derivati teh spojin. Naj naštejemo nekaj zdravil na osnovi ergot alkaloidov, ki jih še vedno trži družba Lek, danes članica skupine Sandoz, Novartis. Ergometrin je naraven, v vodi topen alkaloid rženega rožička (*Secale cornutum*). Krepi ritmično krčenje maternice, veča napetost njenega mišičja in zvečuje pogostost krčev. Tako učinkuje posebno izrazito med nosečnostjo in v obdobju po porodu. Uporabljamo

ga predvsem za preprečevanje in zdravljenje krvavitve iz maternice po porodu, carskem rezu ali splavu in za pospešitev krčenja maternice na njeno običajno velikost po rojstvu, ko je napetost njenih mišic zmanjšana. Ditamin je zdravilo iz skupine ergot alkaloidov, ki ga uporabljamo za zdravljenje in preprečevanje napadov migrene in nekaterih drugih vrst žilnega glavobola ter zdravljenje nizkega krvnega tlaka, še posebno v stoječem položaju telesa. Bromokriptin je polsintetični derivat ergokriptina, enega od naravnih alkaloidov rženega rožička, deluje kot agonist dopamina. Zavira sintezo in izločanje hormona prolaktina iz sprednjega dela hipofize oziroma možganskega priveska. Pri bolnikih z akromegalijo zavira sproščanje rastnega hormona. Zaradi dopaminske aktivnosti v osrednjem živčevju je bromokriptin učinkovit pri zdravljenju Parkinsonove bolezni.¹²

Med svojo raziskovalno kariero je Helena Sočič objavila zavidljiv opus vsaj 56 člankov v uglednih tujih in domačih revijah.¹³ Čeprav je večino časa posvečala raziskavam, ki so se navezovala na gospodarstvo, je ob tem – tako neformalno, v okviru strokovnega usposabljanja, kakor tudi formalno, v okviru mentorstev več diplomskih, magistrskih in doktorskih del – vzgojila več raziskovalcev in raziskovalcev.

Za svoje delo je Helena Sočič prejela dve izjemno pomembni nagradi. Imenovanja priznanih znanstvenic in raziskovalcev za nagrade so veliko bolj pomembna, kot se morda zdi na prvi pogled, zlasti zato, ker so do danes ostale manjšina med nagrajenimi osebami. Nagrade Sklada Borisa Kidriča so od leta 1961 do 1991 podeljevali za pomembna znanstvena dela, objavljena v predhodnem letu, o čem je odločal odbor, sestavljen iz znanstvenikov (pogosto izključno moškega spola).¹⁴

¹² Vsa našeta zdravila, Lek, član skupine Sandoz, <https://www.lek.si/sl/zdravila-izdelki/vsa-zdravila> (dostop: 2. februar 2020).

¹³ Helena Sočič, Wikipedia, https://sl.wikipedia.org/wiki/Helena_So%C4%8Di%C4%8D (dostop: 8. februar 2020).

¹⁴ Sklad je podeljeval tudi eno Kidričevo nagrado letno (za znanstvene dosežke oziroma za znanstvenoraziskovalno delo), ki jo je po letu 1991 »nasledila« Zoisova nagrada. Zakon o nagradah sedaj predpisuje, da je Odbor Republike Slovenije za nagrade in priznanja za izjemne dosežke v znanstveno-raziskovalni in razvojni dejavnosti sestavljen tako, da je upoštevana spolna uravnoteženost članov in da so zastopana vsa področja znanstvenih ved.

V letu 1974 je bila Helena Sočič skupaj z Igorjem Beličem in Vilijem Kramerjem med nagrajenci na področju naravoslovno-matematičnih ved, in sicer za dosežene rezultate pri biosinteznih raziskavah in posebej za deli »Mikrobna dehidrogenacija tomatidina« in »Mikrobna dehidrogenacija dehidrotomatidina«.¹⁵ Sklad Borisa Kidriča je od leta 1956 prav tako razpisoval natečaj za tehnične iznajdbe in izpopolnitve, ki so se v praksi že uveljavile in so zato predstavljale pomemben prispevek h gospodarskemu razvoju. To nagrado, ki se je med letoma 1966 in 1991 imenovala »Nagrada za iznajdbe in tehnične izboljšave«,¹⁶ je leta 1980 za izum z naslovom »Postopek za pripravo ergotamina in ergokriptina s submerzno fermentacijo« prejela tudi Helena Sočič s skupino sodelavcev (Anka Puc, Franc Arko, Matjana Didek Brumec, Janez Čadež, Anton Lanišek in Miha Kremser).¹⁷

Iz življenja in dela Helene Sočič

Kot nadarjena znanstvenica in prava svetovljanka je Helena Sočič odšla v Združene države Amerike. Na izpopolnjevanju v tujini je večino dneva izvajala poskuse v laboratoriju. Za pomoč pri izvajanju poskusov so ji sicer dodelili izkušeno tehničarko, a se je kmalu izkazalo, da je bila suverena predvsem v besedah. Tako je Helena Sočič pripovedovala, da na primer, niti filtrirnega papirja za filtriranje raztopin ni znala prav zložiti v stekleni lij. Zato je morala Helena Sočič v laboratorij najprej vnesti njej zadosten nivo reda, nato pa poskuse izvajati sama. To ji je vsak dan vzelo veliko časa. Sicer pa ji je tudi osebno red veliko pomenil, in kot se za farmacevtko spodobi, je bila vedno rada tudi sama zelo urejenega videza. Že čez vikend si je zato vnaprej, za vsak dan v tednu posebej, zložila kombinacije oblačil in dodatkov, od čevljev, nogavic, krila in bluže do nakita.

¹⁵ Raziskovalna skupnost Slovenije, Sklad Borisa Kidriča, Poročilo o delu za leto 1974.

¹⁶ Tovrstna nagrada se danes imenuje Puhova nagrada.

¹⁷ Raziskovalna skupnost Slovenije, Poročilo o delu za leto 1980.

Lij z zgubanim filter papirjem, pripravljen za filtracijo tekočine (fotografija © Nada Kraševc).

Kot vodja raziskovalne skupine je bila Helena Sočič spoštovanja vredna in tudi spoštovanja deležna gospa. O njej se je na Kemijskem inštitutu vedno govorilo kot o »dr. Sočičevi« (čeprav morda v današnjih časih taka slovnična oblika, ki naslavlja svojilno, ni več čislana). V tistih časih v družbi ni bilo splošnega preobilja, zato je bil omejen tudi denar, namenjen raziskavam. Varčevalo se je vedno in povsod, najlažje seveda pri potrošnem materialu. Primanjkovalo je osnovne steklovine in tudi pisarniškega materiala, na primer svinčnikov, radirk, šilčkov in zvezkov. Vedno se je varčevalo tudi z rokavicami in aluminijasto folijo, ki so jo, če se je le dalo, nadomestili kar s povoščenim papirjem. Zapise o poskusih so vodili na klasičen način, z zapisovanjem v dnevnik. Verjetno ni potrebno izpostaviti, da namiznih osebnih računalnikov takrat še ni bilo. Nekega dne se je raziskovalka iz njene skupine ujezila, da nima niti osnovnih pripomočkov za delo, ker dr. Sočič ni odobrila nakupa. Raziskovalka je zato

odšla v sobo, si slekla haljo in si oblekla plašč, rekoč, da gre domov. Dr. Sočič je zaradi tega zaskrbelo, kam da že gre tako zgodaj, saj še ni bil čas za odhod domov. Raziskovalka pa ji je odgovorila, da ima dovolj nadur in da v laboratoriju tako ali tako nima ničesar več za početi brez osnovnih pripomočkov. In je odšla domov. Naslednje jutro so jo na pisalni mizi pričakali lično zloženi svinčniki, radirke, šilčki in zvezki.

V tistih časih je bila tudi prava kava dragocena dobrina, in njeno pitje je v krogu sodelavcev predstavljalo pomemben obred dneva, ki so se ga udeleževali prav vsi, ne glede na svoj status v raziskovalni skupini. Kar nekaj časa je bilo pravo kavo v zrnju moč kupiti le v tujini, v lokalni trgovini pa so ti jo nato hrupno zmleli, da je božansko zadišalo po sveže zmleti kavi. Zato so kavo tedaj pili v majhnih skodelicah. Na oddelku so imeli takšne bele, z narisanim velikim, temnorjavim kavnim zrnem. Seveda se je pitja kave rada udeleževala tudi dr. Sočič. Skuhali so jo v veliki džezvi na štedilniku, v prostoru, poimenovanem »kuhinja«, kjer so sicer kuhali »hrano« za glive, sterilizirali gojišča in pomivali steklovino. Danes je uživanje hrane in pitje pijač v laboratorijih z vidika varstva pri delu strogo prepovedano. Pogovor ob kavi je bil vedno živahen in nikakor ne samo službene narave. Dr. Sočič se je v pogovoru posvetila vsaki posameznici ali posamezniku posebej. Iskreno jo je zanimalo, kako se oseba počuti, kako so njena družina in otroci. Prav vsako jutro se je sicer tudi oglasila pri vsakemu od sodelavk in sodelavcev in jih povprašala po načrtih za tekoči delovni dan. Kadar je kazalo, da se pogovor ob kavi ne bo končal pravočasno, si je dr. Sočič odnesla preostalo kavico v skodelici v svojo sobo in zamomljala v brk, češ da jo čaka neodložljivo delo. Če se živahen pogovor še vedno ni zaključil, se je vrnila s prazno skodelico v eni roki, z namenom, da jo pomije, in z nekoliko privzdignjenim zapestjem druge roke, na katerem je imela vedno točno zapestno uro. To je bil jasen znak, da se mora delo takoj pričeti.

Srebanje kavice iz skodelice s kavnim zrnom (fotografija © Nada Kraševc).

NADA KRAŠEVEC je po naravi neznosno radovedna, in verjetno jo je prav ta radovednost vodila v znanost. Kot zapriseženo biologinjo jo je že v času študija Biologije na Biotehniški fakulteti Univerze v Ljubljani – na vseh stopnjah, za diplomu, magisterij in doktorat (leta 2001) – zaneslo v raziskave glivnega kraljestva. Kot znanstvena sodelavka z Odseka za molekularno biologijo in nanobiotehnologijo Kemijskega inštituta v Ljubljani ter docentka za področje biokemije na Biotehniški fakulteti ima za seboj večletne izkušnje s področja molekularne biologije gliv in izvajanja raziskav o delovanju živih bitij s pomočjo gensko spremenjenih organizmov. Hkrati deluje tudi kot pooblaščenka za biološko varnost. Življenje jo vodi po več poteh, ki se večkrat križajo, včasih pa tudi razhajajo: je raziskovalka, žena in mati hkrati, včasih kak trenutek porabi tudi zase. Nikoli ni razumela, zakaj naj bi bile raziskovalke za svoje delo obravnavane drugače in cenjene drugače od raziskovalcev, zato delček svojega časa namenja tudi dimenzijam spola v glivnih raziskavah.

Vlasta Jenčič

Nežka Snoj

* veterinarica s skrbjo za zdravje rib in čebel

Bila je pionirka na svojem področju. Prof. dr. Nežka Snoj je v domačo veterinarsko medicino uvedla do takrat dokaj novi problematiki bolezni rib in bolezni čebel – ter ju postavila ob bok boleznim drugih živali. Problematiki je približala strokovni in upravni veterinarski javnosti ter ribičem, ribogojcem in čebelarjem, na drugi strani pa je postavila študijski program za študente veterinarske medicine na vseh nivojih študija na Univerzi v Ljubljani. Mnogi protokoli dobre čebelarke prakse in biološke varnosti ribogojnic, ki jih je oblikovala, veljajo še danes.

Prof. dr. Nežka Snoj se je rodila 15. decembra 1930 v Spodnji Gorici pri Pragerskem. Po maturi na gimnaziji v Mariboru je odšla na Veterinarsko fakulteto Univerze v Zagrebu študirat veterinarsko medicino in študij končala leta 1956. Že leto dni kasneje se je vrnila na fakulteto, na Zavod za biologijo in patologijo rib in čebel (Zavod za biologijo i patologiju riba i pčela), kjer je opravila specializacijo iz bolezni čebelje družine ter leta 1958 zagovarjala doktorsko disertacijo z naslovom *Vpliv nekaterih fizikalnih in kemičnih sredstev na odpornost trosov *Nosema apis**. Njeno strokovno in znanstveno pot je zaznamovalo prav to kratko obdobje specializacije in doktorskega študija pod mentorstvom kasnejšega akademika prof. dr. Iva Tomašca. Pod njegovim vodstvom so se v tistem času izobraževali tudi strokovnjaki iz drugih jugoslovanskih republik, ki so kasneje med seboj sodelovali ter se dopolnjevali in vsi v svojih domovinah na področju bolezni rib in čebel pustili viden pečat. Iz skupine akademika Tomašca je izšla tudi skupina znanstvenikov, ki je postala poznana po vsem svetu z objavo prve ugotovitve povzročitelja spomladanske viremije (virusne okužbe) pri krapih in celične kulture za izolacijo virusov EPC (*Epithelioma*

papulosum cyprini).¹ V tem nadpovprečno ustvarjalnem vzdušju se je kalila mlada dr. Nežka Snoj in na trdnih temeljih svoje delavnosti, lucidnosti, pronicljivosti in odločnosti zgradila prepoznavno strokovno, znanstveno in pedagoško, malodane karizmatično osebnost, ki je v obdobju med letoma 1956 in 1993 zaznamovala slovensko in jugoslovansko veterinarsko medicino.

Nežka Snoj v mladosti (© družinski arhiv).

Takoj ko se je po diplomi leta 1956 vrnila iz Zagreba, se je Nežka Snoj zaposlila na takratnem Veterinarskem zavodu Slovenije in po zagrebškem vzoru ustanovila oddelek za bolezni čebel in rib, v Zagrebu pa je opravila specializacijo in zaključila doktorsko disertacijo. Leta 1960 je na takratnem VTOZD (Visokošolska temeljna organizacija združenega dela) za veterinarstvo ene od študijske smeri na Biotehniški fakulteti Univerze v Ljubljani kot vnaprej

¹ N. Fijan, Z. Petrinc, D. Sulimanovic in L. O. Zwillenberg, »Isolation of the viral causative agent from the acute form of infectious dropsy of carp«, *Veterinarski arhiv* 41/5–6 (1971): 125–138; N. Fijan, D. Sulimanović, M. Bearzotti, D. Muzinic, L. O. Zwillenberg, S. Chilmunczyk, J. F. Vautherot in P. de Kinkelin, »Some properties of the *Epithelioma papulosum cyprini* EPC cell line from carp *Cyprinus carpio*«, *Annales de l'Institut Pasteur / Virologie* 134/2 (1983): 207–220.

habilitirana izredna profesorica ustanovila predmet »bolezni in higiena gojitve rib in čebel«. Leta 1974 je tudi formalno postala izredna profesorica, leta 1980 pa pridobila naziv redne profesorice za ta predmet, ki ga je ustvarjala, dopolnjevala in nadgrajevala vse do svoje upokojitve leta 1993. Že leta 1980 je pripravila tudi predmetnik za podiplomski študij bolezni ter zdravstvenega varstva rib in čebel, o boleznih čebelje družine in rib pa je predavala tudi podiplomskim študentom, ki so vpisali smer »epizootiologija«.²

Profesorici dr. Nežki Snoj sta bili zdravstveni problematiki čebel in rib enako blizu. Posebej značilno zanjo pa je bilo, da je veterinarsko doktrino nadgradila s temeljitim poznavanjem biologije čebelje družine, kar je sicer domena biologov, a je za prepoznavanje, preprečevanje in zatiranja bolezni čebel ključnega pomena. Prav razumevanje biologije čebelje družine, tega super organizma, kar takrat za veterinarje ni bilo ravno običajno, ji je omogočilo, da je ob poznavanju veterinarsko medicinskih zakonitosti oblikovala pravilne poglede na bolezni čebelje družine ter na njihovi osnovi postavila temelje za preprečevanje in zatiranje bolezni v čebelarstvu.

S področja bolezni čebelje družine se je poglobljala predvsem v pršičavost³ ter nose mavost čebel – s slednjega področja je tudi doktorirala. Nose mavost, ki jo povzroča pražival *Nosema spp.*, je kronična zajedavska bolezen prebavil čebel, ki se zaradi različnih razlogov lahko sprevrže v akutno obliko z množičnim umiranjem čebel. Kronična oblika bolezni, imenovana tudi latentna ali »plazeča«, nima izrazitih kliničnih znakov, navzlic temu pa zaradi predčasnega umiranja pašnih čebel v čebelarstvu povzroča velike biološke in ekonomske izgube. Profesorica Snoj se je zavedala pomembnosti in kompleksnosti te bolezni, proučila je tudi načine širjenja in različna tveganja za razvoj bolezni, za katera je med drugim vzrok tudi neprimerna tehnologija čebelarjenja. S priporočili za preprečevanje nose mavosti je postavila temelje higijene čebelarjenja oziroma dobre čebelarške prakse, ki veljajo še danes.⁴

² Epizootiologija ali veterinarska epidemiologija je veda o značilnosti masovnih bolezni pri živalih.

³ Pršičavost je bolezen, ki jo povzroča pršica *Acarapis woodi* Rennie.

⁴ Nežka Snoj, *Študij vplivov nekaterih kemijskih sredstev na razvoj mikosporidiae Nosema apis Z*, Ljubljana: RSS, 1972.

Izdaje časopisa *Slovenski čebelar* iz obdobja, ko je bila Nežka Snoj članica uredništva.

Dolga leta je raziskovala tudi pršičavost čebel, ki jo povzroča pršica *Acarapis woodi* Rennie in je bila v njenem obdobju v našem hladnem alpskem in predalpskem svetu za čebelarstvo skoraj tako velika grožnja kot je danes varoza, ki jo povzroča pršica *Varroa destructor*, saj so čebelje družine po nekaj letih okužbe preko zime odmirale. Na osnovi pravilnega vzorčenja čebeljih mrtvic za laboratorijsko diagnostiko zgodnega odkrivanja prisotnosti okužbe v čebelnjaku, po možnosti že v prvem letu okužbe, in pravočasnega ter učinkovitega zatiranja, je iz podatkov v poročilih v letih od 1976 do 1985 razvidno, da se je incidenca pršičavosti znižala z 9,8 na 2,9 %.⁵

⁵ Nežka Snoj, »Študij in raziskovanje zatiranja pršičavosti: končno poročilo«, Ljubljana: RSS, 1973; Vlasta Jenčič, *Proučevanje gibanja pršičavosti (Acariosis) v osrednji Sloveniji*, magistrsko delo, Ljubljana, 1989.

Ko je zajedavska pršica varoja (*Varroa destructor*) iz azijske prešla na evropsko čebelo in se preko azijskega dela Rusije razširila tudi v evropski del, od koder je imela prosto pot tudi v Slovenijo, kjer smo jo prvič ugotovili leta 1980, je bila prof. Snój ena prvih poklicanih, da se sooči s to še danes neozdravljivo boleznijo. Skupaj s sodelavci na Inštitutu za gojitev in zdravstveno varstvo rib in čebel, z veterinarji praktiki, uradnimi veterinarji ter čebelarji je organizirala zgodnje odkrivanje ter kasneje tudi ukrepe za nadzor nad varozo.⁶ Že tedaj je poudarjala, da je bolj kot način zatiranja varoj pomembno organizirano zatiranje vseh čebeljih družin v preletni razdalji hkrati, kar velja še danes.

Napovednik oddaje *Kmetijski nasveti* Radia Ljubljana, v kateri je gostovala dr. Nežka Snój s temo »Zatirajmo pršičavost čebel« (vir: *Dolenjski list*, 4. januar 1974, str. 11).

⁶ Nežka Snój, Magdalena Vidmar in Vlasta Jenčič, »Varoza in njeno širjenje«, *Slovenski čebelar: glasilo čebelarских organizacij Slovenije* 86/3 (1984): 67–71; Nežka Snój, Magdalena Vidmar in Vlasta Jenčič, »*Varroa jacobsoni* Oudemans, njene življenjske navade in njen vpliv na čebelje družine čebele medarice«, *Slovenski čebelar: glasilo čebelarских organizacij Slovenije* 86/3 (1984): 87–90.

Na področju zdravstvene problematike rib je proučevala furunkulozo postrvi, ki jo povzroča bakterija *Aeromonas salmonicida subs. salmonicida* in druge infekcije z bakterijo *Aeromonas*, ter bakterijsko bolezen škrg. Furunkuloza je kljub boljšim možnostim za njeno preprečevanje in zdravljenje še danes ena najusodnejših boleznih postrvi in lipanov.⁷ Prof. Snój je bila neomajna tudi pri zatiranju vrtoglavosti, ki je v takratnih pogojih vzreje veljala za eno najnevarnejših boleznih postrvi. Čeprav v njenih časih še niso poznali razvoja zajedavca *Myxobolus cerebralis*, ki potrebuje vmesnega gostitelja, ki živi v organskih snoveh, je prof. Snój skozi prizmo preprečevanja in zatiranja vrtoglavosti postrvi postavila visoke higienske standarde, ki so še danes temelj za veterinarsko sanitarni red v ribogojnici.⁸ S svojo avtoritativnostjo, doslednostjo in brezkompromisnostjo je skupaj s svojim asistentom, v skladu s tedajno zakonodajo, v kali zatrla virusno hemoragično septikemijo postrvi, do katere je prišlo v enih od ribogojnic v Sloveniji in ki se kasneje ni pojavila še več desetletij.⁹

Profesorica Nežka Snój je bila ena prvih, ki je proučevala epizootologijo protoživečih intenzivnih rej, kot sta ribogojnica in čebelnjak, ter se zavedala pomembnosti preprečevanja vnašanja in širjenja povzročiteljev kužnih boleznih obeh živalskih vrst v vzrejne sisteme.

Poleg tega pa je imela vpliv tudi na zvezno zakonodajo na področju nadzora, preprečevanja in zatiranja posebej nevarnih kužnih boleznih rib in čebel, ki so jo tedaj oblikovali v Beogradu, in ključno besedo pri marsikaterem zakonu.

⁷ Nežka Snój, *Študij in raziskovanje furunkuloze pri lipanah*, Ljubljana: RSS, 1972; Nežka Snój, Jože Ocvirk in Ivanka Brglez, »Furunkuloza v Sloveniji«, *Veterinarski glasnik: časopis Saveza veterinarov i veterinarskih tehničarov Jugoslavije* 35/10 (1981): 1019–1024; Nežka Snój, »Zatiranje obolenja škrg: končno poročilo – projekt: povečanje proizvodnje sladkovodnega ribištva«, Ljubljana: RSS, 1973.

⁸ Nežka Snój, »Študij in raziskovanje protozoarnih boleznih pri ribah: vrtoglavost: letno poročilo za delo v letu 1975–1976«, Ljubljana: RSS, 1976; »Letno poročilo 1976/77«, Ljubljana: RSS, 1977.

⁹ Nežka Snój in Jože Ocvirk, »Možnosti za ugotavljanje virusne hemoragične septikemije«, *Veterinarske novice* 5/1–2 (1979): 18; Jože Ocvirk, Nežka Snój in Željka Matašin, »Virusna hemoragična septikemija kod pastrva u Sloveniji«, *Veterinarski glasnik: časopis Saveza veterinarov i veterinarskih tehničarov Jugoslavije* 35/10 (1981): 1013–1017.

V slovenski zakonodaji je prof. Snój avtorica številnih pravnih podlag in sistemov za zatiranje bolezni rib in čebel, ki so še danes aktualne in uporabne, izvajanje teh zakonov v praksi pa je imelo vidne pozitivne učinke na epizootiološko stanje kužnih bolezni rib in čebel.

Aktivno – v glavnem z referati, saj so se posterji tedaj šele začeli – se je udeležila številnih znanstvenih in strokovnih posvetov. Leta 1976 je bila v Lunzu na posvetu o varozi, kjer so se za tiste čase in v okviru tistih spoznanj strokovnjaki nanjo dodobra pripravili, ko je agresivno trkala na vrata ožje Evrope in leta 1979 tudi zares prestopila njeno mejo. Aktivno se je udeležila kongresov v Moskvi, Atenah, Sarvasu in Oberurslu, če omenimo le nekatere. Sodelovala je pri ustanovitvi in postavitvi Čebelarškega muzeja v Radovljici. Bila je v uredniških odborih znanstvenih in strokovnih časopisov *Slovenski čebelar* in *Ihtiologija* (danes se imenuje *Croatian Journal of Fisheries*).

Izdala je približno petnajst monografij – visokošolskih učbenikov za študente,¹⁰ strokovnih navodil za veterinarsko upravo in priročnikov za čebelarje, ribogojce ter ribiške gospodarje.¹¹ Poleg tega je napisala še skoraj sto drugih prispevkov, izmed katerih jih je bilo veliko objavljenih v takratnih uglednih slovenskih in jugoslovanskih znanstvenih revijah.

O boleznih ter zdravstvenem varstvu čebel in rib je organizirala in izvajala številne seminarje za veterinarje, predvsem pa za veterinarske inšpektorje, danes uradne veterinarje. Enako smelo kot v akademskih krogih se je profesorica s svojo neposrednostjo in duhovitostjo znala približati tudi čebelarjem,

¹⁰ Nežka Snój, *Praktikum za ribje bolezni*, Ljubljana: Biotehniška fakulteta, Veterinarski oddlek, 1976; Nežka Snój, *Anatomija in gojitev sladkovodnih rib: za slušatelje veterine*, Ljubljana: Biotehniška fakulteta, VTOZD za veterinarstvo, 1983; Nežka Snój, *Bolezni čebelje družine: za slušatelje veterine*, Ljubljana: Biotehniška fakulteta, VTOZD za veterinarstvo, 1987; Nežka Snój, Jože Ocvirk, *Praktikum o ribjih boleznih* [izpopolnjena izd.], Ljubljana: Biotehniška fakulteta, VTOZD za veterinarstvo, 1981.

¹¹ Natalija Budihna, Alenka Ocvirk, Jože Ocvirk, Nežka Snój, Meta Povž, Ivan Voh, Joža Vovk, Kajetan Ahačič, Matej Dolničar, Lojze Piškur, Maks Podlesnik in Marko Koračin, ur., *Priročnik za gospodarje in čuvaje ribiških družin* [ponatis], Ljubljana: Ribiška zveza Slovenije, 1993.

ribičem in ribogojcem.¹² V okviru njihovih društev je zanje organizirala in izvedla številna predavanja in s tem bistveno vplivala na zdravstveno stanje rib tako v vzreji kot tudi v naravi, seveda pa tudi na razvoj čebelarstva, kar je imelo tudi širši naravovarstveni in družbeni pomen. Zanimala sta jo tudi prehrana in njen vpliv na zdravje rib.¹³ Njena predavanja so bila izjemno zanimiva, na eni strani prilagojena najbolj izobraženim veterinarjem in na drugi ribičem ter čebelarjem s šibkim predznanjem. Vsem je znala problematiko približati tako, da so dojeli pomen bolezni čebelje družine in rib tako v kontekstu širjenja kužnih bolezni v okolico kot tudi z vidika ekonomike proizvodnje.

Predsednik Občinske zveze čebelarških društev Cerknica ing. Leo Frelih in predavateljica dr. Nežka Snój na prvi letni konferenci leta 1978 v OŠ Cerknica. »Profesorica je [...] čebelarjem podala zelo zanimivo predavanje o čebeljih boleznih. To je dalo konferenci še poseben poudarek.« Iz spletnega spominskega zapisa (vir: <http://stareslike.cerknica.org>, © Miroslav Juvančič, osebni arhiv).

¹² Nežka Snój, *Najpogostejše ribje bolezni: snov tečaja o ribjih boleznih, ki ga je priredil Veterinarski zavod Slovenije ... [et al.]*, Ljubljana: Ribiška zveza Slovenije, 1969; Nežka Snój, Rado Tomšič, Miljeva Kač, Jerca Cencelj, Peter Gubanc in Marko Osredkar, ur., *Bolezni in zastrupitve čebelje družine*, Ljubljana: Zveza čebelarških društev Slovenije, 1976.

¹³ Nežka Snój, *Raziskovanje sorazmerij posameznih sestavin suhe krme in njihovega vpliva na prirast in zdravstveno stanje salmonidov*, Ljubljana: RSS, 1966.

VLASTA JENČIČ, doktorica veterinarske medicine, je redna profesorica, zaposlena na Inštitutu za patologijo, divjad, ribe in čebele, enoti za zdravstveno varstvo in gojitev divjadi, čebel in akvakultur na Veterinarski fakulteti Univerze v Ljubljani. Leta 1989 je magistrirala na temo proučevanja gibanja pršičavosti (*Acariosis*) v osrednji Sloveniji, leta 2000 pa doktorirala na temo humoralnega imunskega odziva šarenke na stik z *Aeromonas salmonicida* ob uporabi probiotika – imunostimulatorja. Za študente veterinarske medicine predava pri rednem predmetu »bolezni in higiena gojitve rib in čebel« ter dveh izbirnih predmetih, »čebelja družina in njene bolezni« ter »bolezni akvakultur«. V zadnjem obdobju njenega službovanja na Univerzi v Mariboru predava pri izbirnem predmetu »akvakultura«. Na Veterinarski fakulteti je bila vključena tudi v strokovno operativno in znanstveno raziskovalno delo na področju bolezni in zdravstvenega varstva rib in čebel.

Jelena Pejović Simeunović

Smiljka Dukić

* humana genetičarka
(v polnem pomenu tega izraza)

V času, ko je bila genetika še mlada veda, je bila prof. dr. Smiljka Dukić vidna znanstvenica in pionirka na tem področju na območju Balkana. Njene raziskave na področju endokrinologije (vede o hormonih) in človeške genetike, znanstvena ustvarjalnost ter pedagoško delo so pustili neizbrisen pečat. V sedemdesetih letih prejšnjega stoletja je bila ena izmed ustanoviteljic Oddelka za biologijo – danes Oddelek za humano genetiko – na Medicinski fakulteti Univerze v Beogradu. Pri svojem strokovnem in znanstvenoraziskovalnem delu se je osredotočala na dve zelo pomembni, med seboj prepleteni področji. Njene najzgodnejše raziskave so bile zelo uspešne na področju eksperimentalne endokrinologije, kasneje pa se je posvetila področju človeške genetike.

Smiljka Dukić leta 1954
(© družinski arhiv).

Da bi razumeli raziskave Smiljke Dukić na področju endokrinologije, je na tem mestu treba pojasniti, da endokrini sistem sestavljajo žleze z notranjim izločanjem, katerih osnovna funkcija je proizvodnja in izločanje hormonov ter kemičnih snovi, ki jih človeško telo proizvaja za naravno uravnavanje delovanja celic in organov. Hipotalamus in hipofiza sta dve endokrini žlezi, ki nadzorujeta proizvodnjo in sproščanje hormonov drugih endokrinih žlez v telesu, nahajata pa se v možganih, zelo blizu druga drugi. Hipotalamus vzdržuje homeostazo (tj. umirjeno stanje) telesa, hipofiza pa nadzoruje rast, razvoj in presnovo v telesu. Spolna žleza je endokrini žleza, katere glavna vloga je proizvodnja gamet (spolnih celic), sekundarna pa proizvodnja hormonov. Pri ženskah so reproduktivne celice jajčeca, pri moških pa semenčice. Spolne žleze skupaj s spolnimi organi pri posamezniku sestavljajo genitalni sistem. Na delovanje spolnih žlez vpliva hipofiza, in dr. Dukić je raziskovala prav to »navezo« hipotalamus-hipofiza-spolne žleze ter uravnavanje tega razmerja.¹ S temi vprašanji se je ukvarjala na začetku svoje kariere v šestdesetih letih prejšnjega stoletja, ko je delala kot zunanja sodelavka Biološkega inštituta Dr. Siniša Stanković v Beogradu, na oddelku akademika Vladimirja Pantića.

Kasneje se je Smiljka Dukić pridružila znanstvenoraziskovalni skupini Inštituta za biologijo in človeško genetiko na Fakulteti za medicino, ki se je ukvarjala z aktualnimi problemi človeške genetike. Tam je svoj interes razširila tudi na proučevanje genetskih motenj diferenciacije in funkcije človeškega spola.

Kaj pa sta diferenciacija in funkcija človeškega spola? Prva spoznanja o kromosomih, ki igrajo vlogo pri določanju in razlikovanju spola, so se pojavila konec devetnajstega stoletja. Če pri ljudeh obstaja normalna spolna diferenciacija, se videz notranjih in zunanjih genitalij ujema z naborom spolnih kromosomov (XX in XY). Pri človeku je spol določen že ob oploditvi – jajčece ima kromosom X, semenčice pa X ali Y. Takoj po rojstvu je na podlagi videza zunanjih genitalij novorojenčka določen njegov družbeni spol, ki usmerja nadaljnjo vzgojo te osebe, odnos okolja do nje, določa pa tudi psihološki spol posameznika_ ce.

¹ V. Petrović, R. K. Andjus, S. Dukić, »Role de la thyroïde et des surrenales dans l'adaptation thermique du rat = O ulozu tireoideje i nadbubrežnih žlezda u termičkom prilagođavanju«, *Arhiv bioloških nauka* 13/1–2 (1961).

Do dokončnega oblikovanja ženske oziroma moškega pride šele po puberteti, ko dozori hipotalamični centri in se vzpostavi delovanje hipofize, ki spodbuja hormonsko in generativno delovanje jajčnikov oziroma testisov, s tem pa tudi dokončen razvoj sekundarnih spolnih značilnosti in spolnih organov. V primeru napak pri določanju in diferenciaciji spola se lahko pojavijo različne stopnje vmesnega spola – medspolnosti oz. interseksualnosti ali »hermafroditizma«. ² To področje je bilo v poznih petdesetih in vse do zgodnjih devetdesetih let prejšnjega stoletja po vsem svetu redko raziskovano. K njegovemu razumevanju je prispevala profesorica Dukić s sodelavci, ki so predstavili povezanost odnosa hipotalamus–hipofiza–spolne žleze.

V času njenega dela je bilo tako pri nas kot po svetu dokazano, da obe vrsti spolnih žlez (moške in ženske) izločata obe vrsti hormonov, le da v različnih količinah: jajčniki izločajo več estrogenih kot androgenih hormonov, medtem ko je pri modih situacija obratna. Dokazano je bilo tudi, da ima v puberteti hipofiza odločilno vlogo pri aktiviranju spolnih žlez, katerih delovanje omogoča razvoj sekundarnih spolnih značilnosti, in da ravno nepravilno delovanje hipofize in hipotalamusa povzroča neuravnoteženo izločanje hormonov in nepravilen razvoj sekundarnih spolnih značilnosti (pojav prve menstruacije pri deklicah, brada in brki pri dečkih itd.). Danes zdravljenje tega hormonskega neravnovesja vključuje plastične korekcije in hormonsko terapijo v puberteti,

² Medspolnost oz. interseksualnost (ang. *intersex*) je izraz, ki označuje nepravilnosti v razvoju spola, ko ima isti posameznik_ca znake obeh bioloških spolov. Pri teh osebah obstaja neskladje med strukturo spolnih žlez, zunanjih in notranjih spolnih organov, sekundarnih spolnih značilnosti ter pripisanim socialnim spolom. Nekatere oblike medspolnosti je mogoče odkriti že pri novorojenčkih, druge pa šele kasneje, v puberteti ali po njej. Na drugi strani »pravi hermafroditizem« pomeni hkratno prisotnost tkiva tako jajčnikov kot testisov. Zunanje genitalije pravih hermafroditov so skoraj vedno dvospolne, vendar so običajno bližje moškimi. V puberteti se v 80 % primerov pojavi ginekomastija (povečanje prsi), v 50 % pa tudi menstruacija. Beseda hermafroditizem je nastala v povezavi s Hermafrodito_m, otrokom boginje Afrodite in boga Hermesa, ki je imel_a vidne spolne karakteristike tako ženskega kot moškega spola. Še pred kratkim je bila izraz »hermafroditizem« uporabljan kot sinonim za »nenaravno«, »nenormalno«, »napako narave« in »pošast«, vendar se zaradi slabšalnih in arhaičnih pomenov ne uporablja več. Gl. Anja Koletnik, Evan Grm in Martin Gramc, *Vsi spoli so resnični: transspolnost, transseksualnost in cispolna nenormativnost*, Ljubljana: Društvo informacijski center Legebitra, 2015.

ob upoštevanju psihološkega spola posameznika_ce. Toda pot do postavitve diagnoze in ustreznega zdravljenja s posluhom za želje bolnikov je bila dolga, in k temu so močno prispevali zdravniki in znanstvenice, kot je dr. Dukić.

Danes k razbijanju predsodkov in zmot o spolnosti, spolnih izrazih in spolnih identitetah prispevajo tudi nevladne organizacije. Levo: Ilustracija za izobraževalno brošuro *Ljubezen je ljubezen: priročnik za učenje in razumevanje človekovih pravic na osnovi spolne identitete ter spolne usmerjenosti*, Ljubljana: Amnesty International Slovenije, 2007, str. 4 (avtorica besedila: Maja Pan, izvedba risbe: Katerina Kalc © Amnesty International Slovenije). Desno: Zastava interseksualnega ponosa.

Delo Smiljke Dukić je prispevalo tudi k destigmatizaciji oseb, ki so bile rojene z motnjami v delovanju spolnih žlez. Njeno raziskovanje je vključevalo tudi delo z mišmi v laboratoriju, zato je bila tudi pionirka na področju znanstvene etike. Zavzemala se je za dobrobit poskusnih živali in poudarjala, da je pomembno, da jugoslovanski znanstveniki na tem področju upoštevajo strožje etične standarde.

Smiljka Dukić se je rodila 1. 8. 1927 v mestu Bečeju, kjer je končala osnovno šolo in gimnazijo. Leta 1949 se je vpisala na Fakulteto za naravoslovje in matematiko, v skupino za biologijo, kjer je leta 1953 diplomirala. Leta 1972 je na tej beograjski fakulteti uspešno zagovarjala doktorsko disertacijo z naslovom *Vpliv spolnih steroidnih hormonov na nevrosekretorne centre srednjih možganov in adenohipofizo*. Leta 1953 se je zaposlila na Biološkem inštitutu Medicinske fakultete v Beogradu. Leta 1958 je bila izvoljena v naziv asistentke za predmet biologija, leta 1975 v naziv docentke, leta 1978 v naziv izredne profesorice in leta 1988 v naziv redne profesorice za predmet biologija s človeško genetiko.

Bila je predstojnica Inštituta za biologijo in človeško genetiko ter predstojnica katedre in članica več interdisciplinarnih kateder za podiplomski študij na Medicinski fakulteti. Bila je mentorica pri magistrskih nalogah in recenzentka učbenikov biologije za osnovno šolo. Objavila je na desetine znanstvenih člankov, sodelovala pa je tudi pri pisanju učbenikov biologije za študente medicine in stomatologije ter biologije s človeško genetiko.³ Poučevala je tudi na Stomatološki fakulteti Univerze v Beogradu, po ustanovitvi oddelka Medicinske fakultete na Univerzi v Kragujevcu pa tudi na tej fakulteti (1977–1986). Bila je članica prve fakultetne uprave Medicinske fakultete (1954–1956) in večkratna članica Fakultetnega sveta, kasneje pa tudi članica svetov Medicinske fakultete ter Fakultete za naravoslovje in matematiko. Upokojila se je leta 1993.

Poleg njenih prizadevanj za razvoj visokošolskih zavodov je bila aktivna tudi v strokovnih društvih kot članica upravnega odbora Srbskega biološkega društva, Društva genetikov Srbije ter sekcije za citologijo in citodiagnostiko Srbskega zdravniškega društva. Njena strokovna biografija ne more zaobjeti vseh interesov in delovanj te izjemne znanstvenice, pedagoginje, priljubljene kolegice, predvsem pa osebe, ki je bila pripravljena vsakomur pomagati.

Profesorica Dukić, rojena Reljin, je vedno poudarjala močan vpliv družine na njeno izobrazbo, pa tudi podporo pri vztrajanju pri svojih ciljih, ki jo je bila

³ O. Begović, V. Diklić, S. Dukić, M. Kosanović in K. Mijin, *Biologija: za studente medicine i stomatologije*, Beograd: Institut za biologiju sa humanom genetikom, 1981; Vukosava Diklić, Marija Kosanović, Smiljka Dukić in Jovanka Nikoliš, *Biologija sa humanom genetikom*, Gornji Milanovac: Dečje novine, 1991.

deležna kot ženska. Odraščala je v podeželski družini Vojina Reljina, uglednega kmeta iz Vojvodine. Njena starejša sestra Milica bi morala iti na nadaljnje izobraževanje, a sta ji to preprečila začetek druge svetovne vojne in težak gmojni položaj družine. Ko bi se morala na univerzo vpisati Smiljka, so starši oklevali, saj njena sestra te možnosti ni imela. Toda temu se je močno uprla prav njena sestra, in zaradi njenega vztrajanja je Smiljka odšla iz Bečeja študirat v Beograd. Bila je prva doktorica znanosti v svoji družini in do konca je poudarjala, da je vse to dosegla predvsem zaradi podpore svoje sestre. Vedno je govorila, da je osnova feminizma in boja za pravice žensk ravno to, da se ženske medsebojno podpirajo.

Sestri Smiljka in
Milica Reljin leta 1937
(© družinski arhiv).

To načelo podpore je zaznamovalo tudi njeno delo na univerzi. V času, ko je dr. Dukić začela svojo poklicno pot, je bil na Medicinski fakulteti šele ustanovljen Oddelek za biologijo (današnji Oddelek za človeško genetiko). Na področju univerzitetne medicine, ki je veljalo za tradicionalno »moško«, je bila na oddelek sprejeta skupaj s še petimi kolegicami iz iste generacije, ki so tam preživele celotno delovno dobo, zaznamovano s pomembnimi skupinskimi raziskavami. Te so izjemno vplivale na razvoj same katedre in na smer znanstvenih spoznanj na njej, njihovo delo pa so zaznamovali medsebojna podpora in tesni odnosi, pa tudi podpiranje mlajših sodelavcev in kolegov. Njen odnos se tudi po upokojitvi ni spremenil. Smiljka Dukić bo ostala v spominu po tem, da je enak pomen kot znanstvenemu pripisovala tudi pedagoškemu delu, pri čemer je izjemno poudarjala pomen podpore mlajšim kolegom. Zveza študentov medicine ji je za njena prizadevanja podelila posebno zahvalo.

Kolegice z Oddelka za biologijo Medicinske fakultete Univerze v Beogradu, julij 1955 (© družinski arhiv).

Smiljka Dukić in avtorica besedila (© Jelena Pejović, osebni arhiv).

Sama sem imela srečo, da sem profesorico Dukić poznala tudi osebno, kot družinsko prijateljico. Je ena najzaslužnejših za izbiro moje poklicne poti, za ukvarjanje z znanostjo, biokemijskim inženiringom in nanotehnologijo. Že zelo zgodaj sem pokazala interes za delovanje človeškega telesa, na kar se je Smiljka Dukić odzvala tako, da mi je pokazala svet pod mikroskopom. Prese-netilo me je dejstvo, da okoli nas obstaja svet, ki ga s prostim očesom ne vidimo. Potrpežljivo je odgovarjala na vsa moja vprašanja, me kasneje podprla pri odločitvi, da se ukvarjam z znanostjo, in bila vedno pripravljena na pogovor o karieri, biologiji, ženskem aktivizmu in vseh težavah, ki so me doletele na moji življenjski poti.

Smiljka Dukić je umrla 25. julija 2016 v Beogradu. Z njeno smrtjo sem sama izgubila sogovornico, podpornico in oporo, domača znanost pa resno, predano in empatično znanstvenico, ki je vedno našla čas za vse, ki so se k njej obrnili za pomoč.

JELENA PEJOVIĆ SIMEUNOVIĆ je diplomirala iz biokemije na Fakulteti za metalurgijo in tehnologijo Univerze v Beogradu, kjer je tudi magistrirala iz kemijskega inženirstva. Leta 2018 je doktorirala na Srednjeevropskem inštitutu za tehnologijo (Central European Institute of Technology) v Brnu (Češka). Pri svojih raziskavah se osredotoča na področje mikrofluidike in pametnih nanonaprav ter njihove uporabe pri tehnologiji čipa v laboratoriju. Med študijem je Jelena razvila napravo, ki uporablja nanodelce, konjugirane s proteinom, ki se uporabljajo za detekcijo različnih biomolekul na majhni napravi s čipom. Trenutno dela kot bioinformatičarka v podjetju APIS Assay Technologies v Beogradu. Specializirana je za razvoj cevovoda (ang. *pipeline*) za sekvenciranje celotnega genoma, eksom regij in sekvenciranje RNK molekul. Leta 2014, v času doktorskega študija, je dobila dekanovo priznanje za izjemne rezultate. Med študijem je bila članica študentskega parlamenta in študentskega okoljevarstvenega gibanja.

Radina Vučetić

Ana Gligić

✱ v boju proti virusu✱

Spomladi leta 1972 je Jugoslavijo prizadela zadnja epidemija črnih koz (variola vera) v Evropi. Ta nalezljiva bolezen, ki je pred tem na ozemlju Jugoslavije ni bilo že 42 let, je predstavljala izjemen izziv za jugoslovansko zdravstvo. Ključno vlogo v boju proti epidemiji so imeli zdravniki, virologi, epidemiologi, medicinske sestre, zdravstveni tehniki, socialni medicinski delavci ... Ena izmed junakinj tega boja je bila tudi biologinja in virologinja dr. Ana Gligić, ki se je s pogledom skozi mikroskop prva soočila z dejstvom, da je bil smrtonosni virus, ki je tisto leto obiskal Jugoslavijo, pravzaprav virus črnih koz.

Naslovi v časopisu odražajo stanje duha v času epidemije črnih koz (*Delo*, 2. april 1972).

* Op. ur.: Zahvaljujem se izr. prof. Darji Keše z Inštituta za mikrobiologijo in imunologijo Medicinske fakultete Univerze v Ljubljani za svetovanje glede slovenske različice tega besedila.

Množično obvezno cepljenje se je izvajalo tudi v Socialistični Republiki Sloveniji, kjer ni bilo okuženih (časopis *Tovariš*, 3. april 1972).

Kot vsak drug »nevidni sovražnik« je tudi virus črnih koz prišel v Jugoslavijo neopazno, zato dolgo ni bil diagnosticiran. Indeksni primer (oziroma »bolnik nič«, od katerega se je okužba razširila), Ibrahim Hoti, je virus prinesel na Kosovo po vrnitvi s hadžiluka¹ in je z njim okužil enajst ljudi, med drugim tudi Latifa Mumdžića, učitelja iz Novega Pazarja. Nobenemu izmed njiju boleznijo niso pravočasno diagnosticirali. Okuženi Latif Mumdžić je v obdobju od 2. marca, ko je v vasi Dobri Dub pri mestecu Tutin (blizu tromeje med Srbijo, Črno goro in Kosovom) zaznal prve simptome, do 10. marca 1972, ko je umrl na travmatološkem oddelku Prve kirurške klinike v Beogradu, obiskal štiri bolnišnice v Novem Pazarju, Čačku in Beogradu. Tudi ko je umrl, vzrok njegove smrti ni bil znan. V času njegove smrti pa se je povečevalo tudi število obolelih na Kosovu, kjer so albanski zdravniki 14. marca posumili, da gre morda za smrtonosni virus črnih koz.

¹ Hadžiluk ali hadž je romanje muslimanov v Meko, sveto mesto v Savdski Arabiji.

15. marca 1972 se je v beograjskem naselju Voždovac, pred hišo specialiste mikrobiologije Ane Gligić, vodje Nacionalnega laboratorija za diagnostiko črnih koz, virusne hemoragične mrzlice in vektorske nalezljive bolezni,² ustavilo službeno vozilo Inštituta za imunobiologijo in virologijo z dr. Ljubinkom Stojkovićem, ki je specialistko pozval, naj gre takoj z njim na »Torlak«, kot je bila uveljavljen skrajšan naziv inštituta.³ Dr. Gligić je takrat ravno pripravljala otroke na spanje, vendar je kot vrhunska profesionalka takoj odšla z njim. Spominja se, da je od osmih zvečer, ko je prispela na »Torlak«, do petih zjutraj pripravljala piščančje zarodke, kemikalije in vse ostalo, potrebno za analizo vzorcev, odvzetih pri bolnih osebah, pri katerih je obstajal sum okužbe s črnimi kozami. Skupina z Inštituta je 16. marca zgodaj zjutraj s Kosova prinesla osem vzorcev. Analize, ki jih je izvedla dr. Gligić, so pokazale, da je bilo vseh osem vzorcev pozitivnih na virus črnih koz, kar je potrdilo najbolj črna pričakovanja: črne koze so v Jugoslaviji. Od prvega obiska ogroženega območja pa do konca epidemije je skupina z inštituta »Torlak«, skupaj z dr. Ano Gligić, skoraj vsak dan s helikopterji ali avtomobili odhajala tja, kjer se je pojavil sum na prisotnost virusa črnih koz.

Izpuščaji na koži pri klasični obliki bolezni črnih koz, imenovani variola maior (prevzeto iz knjige: Radina Vučetić, *Nevidljivi neprijatelj. Variola vera 1972*, Beograd: Službeni glasnik, 2022, str. 26).

² Hemoragične mrzlice so mrzlice, ki jih običajno spremljajo krvavitve, vektorske nalezljive bolezni pa so vrsta virusnih okužb, ki jo prenašajo *vektorji* (žuželke, klopi in komarji iz rodu *Phlebotomus*).

³ Inštitut se danes imenuje Institut za virusologiju, vaccine i serume »Torlak« (Inštitut za virologijo, cepiva in serume »Torlak«). Torlak je hrib v Beogradu, na katerem se nahaja inštitut.

Ekipe z Inštituta »Torlak«, Ana Gligić je v sredini z belo kapo, *Svet*, 7. april 1972 (prevzeto iz knjige: Radina Vučetić, *Nevidljivi neprijatelj. Variola vera 1972*, Beograd: Službeni glasnik, 2022, str. 147).

Večera, ko je ponjo prišel službeni avtomobil inštituta »Torlak«, pa tudi svojega sodelovanja v tistih razmerah, ki je prinašala številne nevarnosti in tveganja, se spominja takole:

Počutila sem se kot nekakšna vojakinja, plačana sem bila, vame so vlagali – tako inštitut kot moja specializacija in izobraževanje deset let pred tem – da bom pripravljena in da bom lahko v primeru pojava nevarne bolezni ustrezno odreagirala. Tudi sama sem menila, da bi bila na nek način izdaja, če bi rekla, da nočem iti, da moram dati otroke spat.⁴

Ta izjava virologinje in znanstvenice, pa tudi matere, ne pove veliko samo o njej in njeni poklicni etiki, temveč tudi o državi, v kateri je razvijala svojo znanstveno kariero.

⁴ Nataša Mijušković, »Zadah proleća '72«, dokumentarni film, 62 min., *Radio televizija Srbije (RTS)*, 2022, <https://www.youtube.com/watch?v=ErNPb7aOkRI&t=35s> (dostop: 28. april 2022).

Dr. Ana Gligić, specialistka medicinske mikrobiologije in višja znanstvena sodelavka na Medicinski fakulteti Univerze v Beogradu, se je rodila 6. avgusta 1934 v vasi Čeralije (takrat Podravska Slatina, danes na Hrvaškem) v Kraljevini Jugoslaviji. Podobno kot drugi prebivalci vasi je med drugo svetovno vojno ostala brez številnih članov družine. Leta 1953 je končala klasično gimnazijo v Virovitici, 1959 pa je diplomirala na Fakulteti za naravoslovje in matematiko v Beogradu (oddelek za biologijo). Leta 1960 se je kot pripravnica za virologijo zaposlila na Inštitutu za javno zdravje »Dr. Milan Jovanović Batut«, od tam pa je šla v novoustanovljeni Inštitut »Torlak«. Specialistični izpit iz medicinske mikrobiologije je opravila leta 1966, istega leta pa je bila imenovana tudi za vodjo Jugoslovanskega nacionalnega laboratorija za črne koze, virusno hemoragično mrzlico in vektorske nalezljive bolezni.

V času svoje poklicne kariere se je dr. Ana Gligić stalno izpopolnjevala, kar je bil pomemben del jugoslovanske javne zdravstvene politike. Država je imela vizijo in strategije za usposabljanje strokovnjakov in razvoj zdravstvenih kadrov, ki jih je uresničevala s številnimi programi izmenjave s tujino, pa tudi s pošiljanjem jugoslovanskih strokovnjakov na usposabljanje. Preventiva proti karantenskim boleznim je vključevala tudi šolanje kadrov za črne koze, čeprav te bolezni v Jugoslaviji ni bilo že od leta 1930. Tako je Oddelek za virologijo Zavoda za zdravstveno varstvo SR Srbije julija 1968 poslal na Zvezni zavod za zdravstvo in socialno politiko prošnjo za napotitev diplomirane biologinje Ane Gligić na usposabljanje iz laboratorijske diagnostike črnih koz v tujino. V prošnji so predlagali, naj bo Ana Gligić napotena v najboljša laboratorija za diagnostika črnih koz v Evropi, v londonski Referenčni laboratorij za viruse, Colindale (Virus Reference Laboratory Colindale) in v Inštitut za primerjalno tropsko medicino (Institut für Vergleichende Tropenmedezin) Univerze v Münchnu, kjer je ostala do leta 1969.⁵ Poleg specializacij v najboljših evropskih laboratorijih je dr. Ana Gligić študirala tudi v ZDA, Sovjetski zvezi in Bolgariji, kjer je preučevala viruse, ki jih prenašajo komarji in klopi, ter virus hemoragične mrzlice.⁶ Prednosti zunanjepolitičnega položaja Jugoslavije

⁵ Arhiv Jugoslavije, 587–42, Napotitev dipl. biol. Ana Gligić na usposabljanje iz laboratorijske diagnostike črnih koz.

⁶ Intervju Nataše Mijušković z Ano Gligić, 28. december 2021.

v hladni vojni so prišle do izraza tudi v primerih usposabljanja strokovnjakov, zaradi česar se je zdravstveni sistem nenehno posodabljal, strokovnjaki pa so glede na specializacijo, ki so jo potrebovali, lahko uporabljali najboljše svetovne laboratorije in ustanove.

Glede na njeno razumevanje pomena ohranjanja javnega zdravja, pa tudi večšine, ki jih je pridobila – o čemer pričajo predvsem kraji, kjer se je usposabljal, pa tudi znanstveni in institucionalni položaji, ki jih je zasedala že zelo mlada – ni presenetljivo, da se je Ana Gligić znašla »v prvih bojnih vrstah«⁷ proti virusu črnih koz. Tako je prva potrdila prisotnost virusa črnih koz na Kosovu in prva posumila na to bolezen pri bolni medicinski sestri Dušici Spasić v Beogradu. Bila je del ekipe, ki je v izjemno težkih okoliščinah jemala vzorce kri dervišem⁷ na Kosovu, bila pa je tudi tista, ki je izkazovala največje dosežke jugoslovanske virologije.⁸ Vzorci krvi iz indeksnega primera črnih koz v Jugoslaviji, Ibrahima Hotija, ki jih je dr. Gligić analizirala na Inštitutu »Torlak«, so s pomočjo štirih metod pokazali, da je imel bolnik protitelesa, kar so potrdili tudi v laboratoriju za črne koze Centrov za nadzor bolezni (Centers for Disease Control – CDC) v Atlanti, ZDA.⁹ To, da so se rezultati testov dr. Gligić in strokovnjakov s »Torlaka«⁸ 100-odstotno ujemali z rezultati laboratorija CDC, je potrdilo, da je bil Ibrahim Hoti indeksni primer črnih koz v Jugoslaviji, obenem pa tudi, da so jugoslovanski strokovnjaki delovali po najvišjih strokovnih standardih na svetovni ravni.

Svoje izkušnje z epidemijo črnih koz in nadaljnje raziskave tega virusa je zaočkila leta 1980, ko je na Medicinski fakulteti v Beogradu zagovarjala disertacijo na temo imunologije črnih koz, pri čemer je spremljala imunski status okuženih s črnimi kozami, cepljenih oseb (otrok, odraslih in nosečnic), pa tudi

⁷ Islamski mistiki, privrženci sufizma.

⁸ Intervju z Ano Gligić, 22. oktober 2021; Vučetić, *Nevidljivi neprijatelj*, 69.

⁹ Več v: Marko Borđoški idr., »Laboratorijska diagnostika črnih koz v času epidemije 1972« ter Ana Gligić idr., »Antitela koja inhibišu hemaglutinacijo bolesnika od varirole i vakcinisanih«, v: *Variola u Jugoslaviji 1972. godine: izabrani materijali sa jugoslovenskog simpozijuma o varioli održanog u Primoštenu od 21. do 24. novembra 1972. godine*, Ljubljana: Delo, 1973, 215–227 in 232–238.

eksperimentalno cepljenih živali. Po številnih znanstvenih člankih v tujih in domačih revijah ter nastopih na številnih mednarodnih kongresih, konferencah in simpozijih doma in v tujini (Južna Koreja, Kitajska, Japonska, Rusija, Belgija, Francija, Finska, Italija, Bolgarija, ZDA) je bila leta 1982 izvoljena v naziv višje znanstvene sodelavke na Medicinski fakulteti v Beogradu.¹⁰

Toda črne kože niso bile najnevarnejši virus, s katerim se je v svoji poklicni karieri spopadala dr. Ana Gligić. Leta 1967 je z ekipo znanstvenikov sodelovala pri raziskovanju najsmrtonosnejšega odkritega virusa do sedaj – virusa Marburg – in ga kot prva na svetu izolirala ter opredelila njegove podrobne morfološke, epidemiološke in imunološke značilnosti. V naslednjih dveh desetletjih je nadaljevala s svojo mednarodno kariero. Leta 1978 je v sodelovanju z Inštitutom za medicinske raziskave in referenčnim centrom Svetovne zdravstvene organizacije za to področje na univerzi Yale registrirala izolacijo novega virusa iz hematofagnih žuželk – *phlebotominae*,¹¹ ki je bil v mednarodni katalog vpisan kot virus Jug Bogdanovac, po imenu vasice blizu Niša v Srbiji, kjer je bil odvzet vzorec.¹² Z istimi sodelavci je iz teh žuželk izolirala virus neapeljske mrzlice pappataci iz naravnih žarišč v južni Srbiji. V osemdesetih in devetdesetih letih pa se je posvetila predvsem preučevanju hemoragične mrzlice – leta 1982 in leta 1992 je iz človeške krvi izolirala viruse, ki povzročajo hemoragično mrzlico z ledvičnim sindromom, ter s serološkimi metodami dokazala, da na Balkanu kroži več serotipov tega virusa. Poleg tega je dr. Ana Gligić pri glodavcih – rezervoarjih tovrstnih virusov – izolirala več sevov, med drugim tudi virus Belgrade in virus Dobrava, poimenovana po krajih v Srbiji oziroma Sloveniji, kjer so bili pridobljeni vzorci.

Za časa Jugoslavije je dr. Ana Gligić sodelovala pri številnih medrepubliških projektih in je bila glavna jugoslovanska raziskovalka pri štirih mednarodnih

¹⁰ Podatki, pridobljeni od Ane Gligić.

¹¹ Gre za žuželke, ki se hranijo s krvjo.

¹² A. Gligic, R.B. Tesh, Z. Miscevic, A. Travassos da Roas in V. Zikovic, »Jug Bogdanovac Virus a New Member of the Vesicular Stomatitis Virus Serogroup *Rhabdoviridae Vesiculovirus* Isolated from *Phlebotomine* Sand Flies *Phlebotomus Perfliewi* in Yugoslavia«, *Mikrobiologija* 20/2 (1983): 97–106.

projektih v okviru sodelovanja inštituta »Torlak« z najpomembnejšimi mednarodnimi organizacijami, kot sta CDC iz Atlante in Svetovna zdravstvena organizacija. Sodelovala je s slavnim ameriškim zdravnikom dr. Albertom Sabinom, izumiteljem cepiva proti poliovirusu (otroški paralizi), ki je originalne seve tega virusa leta 1960 podaril inštitutu »Torlak« za cepiva, s katerimi je ta oskrboval 35 držav. Večkrat je gostovala na ameriškem Inštitutu za javno zdravje v Washingtonu – leta 1985 na povabilo Nobelovega nagrajenca dr. Daniela Carletona Gajduska – kjer se je ukvarjala s problemom hemoragičnih mrzlic na globalni ravni. S tem delom je nadaljevala tudi v obdobju 1990–1993.¹³

Po vrnitvi v Srbijo je nadaljevala z raziskavami, posvetila pa se je tudi poučevanju novih generacij virologov in mikrobiologov. Na Medicinski fakulteti Univerze v Beogradu je sodelovala pri podiplomskem pouku, bila je mentorica in članica komisij za zagovor magistrskih in doktorskih disertacij. Poleg tega je Ana Gligić (v soavtorstvu) objavila več kot 100 prispevkov v uglednih svetovnih znanstvenih revijah. Nekateri članki, na primer tisti o virusu Dobrava, virusu Marburg in o epidemiji črnih koz leta 1972, so bili do danes več stokrat citirani, število njihovih bralcev pa še naprej narašča.¹⁴ Je tudi soavtorica monografije *Hemoragična groznica sa bubrežnim sindromom* (Hemoragična mrzlica z ledvičnim sindromom) in učbenika *Virusologija: udžbenik za studente medicine* (Virologija: učbenik za študente medicine).¹⁵ Ana Gligić je bila leta 1972 za dosežke v boju proti epidemiji črnih koz odlikovana z redom dela z zlatim vencem,

¹³ Intervju z Ano Gligić, 21. marec 2022.

¹⁴ Npr. L. J. Stojkovic, M. Bordjoski, A. Gligic in Z. Stefanovic, »Two Cases of Cercopithecus-monkeys-associated Hemorrhagic fever«, v: *Marburg Virus Disease*, ur. G. A. Martini in R. Siebert, New York: Springer Verlag, 1971, 24–33; Tatjana Avsic-Zupanc, Shu-Yuan Xiao, Radivoj Stojanovic, Ana Gligic, G. van der Groen in James W. Leduc, »Characterization of Dobrava Virus: A Hantavirus from Slovenia, Yugoslavia«, *Journal of Medical Virology* 38/2 (1992): 132–137; Ana Gligic, Nada Dimkovic, Shu-Yuan Xiao, Guy J. Buckle, Dragan Jovanovic, Dragisa Velimirovic, Radivoj Stojanovic idr., »Belgrade Virus: A New Hantavirus Causing Severe Hemorrhagic Fever with Renal Syndrome in Yugoslavia«, *The Journal of Infectious Diseases* 166/1 (1992): 113–120.

¹⁵ Zoran Kovačević, Zoran Jovanović, Ana Gligić in Veselin Škatarić, *Hemoragična groznica sa bubrežnim sindromom*, Kragujevac: Medicinski fakultet, 2010; Tanja Jovanović idr., *Virusologija: udžbenik za studente medicine*, Beograd: Medicinski fakultet Univerziteta, Institut za mikrobiologiju i imunologiju, 2008.

poleg tega pa je bila, kot pravi sama, »okitena« s številnimi plaketami in priznanji.¹⁶

Tudi po upokojitvi je Ana Gligić nadaljevala z znanstvenim delom, med pandemijo bolezni Covid-19 pa so bile njena strokovnost in izkušnje pomembne tako za stroko kot za državljane. Od marca 2020 naprej se je redno odzivala na prošnje medijev in je bila relevantna sogovornica in svetovalka za viruse in pandemije. Zmagovala je v bojih proti virusom. Tako kot je leta 1972 z ekipo s »Torlaka« in zdravstvenimi službami SFRJ uspela zajezi virus črnih koz, je v 87. letu življenja, po 13 dneh bolnišničnega zdravljenja, priključena na kisik, premagala tudi korono.¹⁷

V času pandemije Covid-19 je bila Ana Gligić izjemno prisotna v medijih, kar je vidno tudi iz zadetkov spletnega brskalnika ob iskanju njenega imena.

¹⁶ Podatki, pridobljeni od Ane Gligić.

¹⁷ »Virusološkinja Ana Gligić pobedila koronavirus«, N1, 19. marec 2021, <https://rs.n1info.com/vesti/virusoloskinja-ana-gligic-pobedila-koronavirus> (dostop: 26. januar 2022)

RADINA VUČETIĆ je redna profesorica zgodovine ter vodja Centra za ameriške študije na Filozofski fakulteti Univerze v Beogradu, kjer je leta 2011 tudi doktorirala. Njeno raziskovanje se osredotoča na zgodovino 20. stoletja ter na kulturno in družbeno zgodovino Jugoslavije. Napisala je knjige *Koka-kola socializam. Amerikanizacija jugoslovenske popularne kulture šezdesetih godina XX veka* (Coca-Cola socializem. Amerikanizacija jugoslovenske popularne kulture v šestdesetih letih XX. stoletja, 2012), ki je prevedena tudi v angleščino (*Coca-Cola Socialism: Americanization of Yugoslav Culture in the Sixties*; 2018), *Nevidljivi neprijatelj. Variola vera 1972* (Nevidni sovražnik. Variola vera 1972; 2022), *Monopol na istinu: Partija, kultura i cenzura u Srbiji šezdesetih i sedamdesetih godina XX veka* (Monopol na resnico: Partija, kultura in cenzura v Srbiji v šestdesetih in sedemdesetih letih XX. stoletja; 2016), *Evropa na Kalemegdanu: »Cvijeta Zuzorić« i kulturni život Beograda 1918–1941* (Evropa na Kalemegdanu: »Cvijeta Zuzorić« in kulturno življenje Beograda 1918–1941; 2018), in v soavtorstvu z Aljošo Mimico *Vreme kada je narod govorio: Odjeci i reagovanja u Politici, 1988–1991* (Čas, ko je narod govoril: Odmevi in reakcije v Politici, 1988–1991; 2008). Souredila je knjigi *Tito in Africa: Picturing Solidarity* (Tito v Afriki: Slikanje solidarnosti; 2017) in *Brotherhood and Unity at the Kitchen Table: Food in Socialist Yugoslavia* (Bratstvo in enotnost za kuhinjsko mizo: Hrana v socialistični Jugoslaviji; 2019) ter desetine znanstvenih člankov. Bila je štipendistka ameriškega zunanjega ministristva (New York University, 2018), Centra Imre Kertész Kolleg Jena (2015) in programa DAAD. Radina je dobitnica priznanj Robert Bosch Stiftung, Literaturhaus Berlin in Fundacije Herte Müller (2014).

Sašo Dolenc

Aleksandra Kornhauser Frazer

✱ kemičarka, ki je bila prepričana, da znanost ne sme biti le sama sebi namen

Naš prostor je bil v prvi polovici dvajsetega stoletja dokaj neprijazno okolje za sposobne izobražene ženske, a so se začele razmere po drugi svetovni vojni hitro spreminjati. Med mnogimi uspešnimi znanstvenicami, ki jim akademskih karier niso več ovirala razna nenavadna pravila in navade, je še posebej izstopala kemičarka Aleksandra Kornhauser. Čeprav se je uveljavila v mednarodnih znanstvenih krogih in postala ena vodilnih svetovnih strokovnjakinj za interdisciplinarno povezavo znanja in uporabo znanosti pri projektih za izboljšanje kakovosti življenja ljudi, v domovini mnogi kolegi njenih dosežkov niso cenili.

V prvih desetletjih po drugi svetovni vojni so raziskovalci na inštitutih in univerzah prvenstveno razreševali najrazličnejše težave, s katerimi se je soočala takratna industrija.¹ Seveda so rezultate svojih raziskav objavljali tudi v znanstvenih publikacijah, a tovrstne objave nikakor niso bile edini cilj njihovega dela. Kasneje se je začela navezava na dejanske družbene in gospodarske probleme na marsikaterem področju znanosti izgubljeni ali vsaj ni bila več cenjena.

Aleksandra Kornhauser je bila vseskozi prepričana, da mora znanost poleg iskanja resnice tudi izboljševati kakovost življenja ljudi in jim širiti obzorja, da si bodo znali pomagati sami – da znanost nikakor ne sme biti le sama sebi namen.

¹ Op. ur.: To podrobno ilustrirata dva prispevka v tej knjigi: raziskave farmacevtke Helene Sočič so neposredno uporabili v Tovarni farmacevtskih in kemijskih proizvodov Lek; gradbena inženirka Carmen Jež Gala pa je na Inštitutu za metalne konstrukcije reševala praktične naloge za projekte v gradbeništvu.

V tej luči je ustanovila Unescov mednarodni center za kemijske študije, s katerim so sodelovali mnogi najuglednejši svetovni znanstveniki. Ljubljana je postala v začetku osemdesetih let dvajsetega stoletja pomembno svetovno intelektualno središče, kjer so se rojevale in uresničevale najrazličnejše razvojne ideje.

POGOVOR S PROF. DR. ALEKSANDRO KORNHAUSER

SPOSOBNOSTI SO ENAKOMERNO RAZDELJENE MED MOŠKE IN ŽENSKE

Dr. Aleksandra Kornhauser – kako naj vas predstavimo? Kot edino redno univerzitetno profesorico, ki predava kemijo na fakulteti za naravoslovje in tehnologijo? Kot predstojnico inštituta, ki je dobil vrhunsko priznanje, ko ga je Generalna konferenca UNESCO proglasila za Mednarodni center UNESCO za kemijske študije? Kot predsednico evropskega komiteja za kemijsko izobraževanje? Morda kot izvoljeno podpredsednico komisije za znanost Generalne konference UNESCO, te svetovne skupščine? Ali pa kar kot žensko, ki je dokazala, da se ženska lahko uveljavi tudi na področju, kjer ste uspeli vi?

Kaj mora storiti ženska, da se tod probije?
Delati mora. Trdo in neprekinjeno. Včasih tudi brez usmije-nja do sebe. Pa to delo mora imeti rada. Tudi obupati ne sme, kadar je grenko.
Je za uspešno žensko tisti grenki del bolj grenak kot za moškega?
Velikokrat je tako. Zanimivo je, da je grenkih trenutkov ob uspehih več kot ob težavah. Kot da ne prenesemo napredka drugih in jim želimo predvsem zaustaviti.
Mislite na tisto zgodbo o sosedovi kozji?
Res je značilna za kranjski rod. Jaz se ne bojim tistih, ki pravijo: dobra vila, sosed ima odlično kozo, daj jih meni pet! Toda vse preveč je takih, ki jim ni do kozo, ker bi jim raje nakopala delo in tako je sosedova napač – kajti vsi moramo biti lepo »poravnani«, to pa žal!
Večkrat pravijo, da žena, ki se strokovno probije, žrtvuje družino.
Odvisno od tega, kaj pojmuje-mo kot družino. Če je to mož s časopisi na zofi, medtem ko žena čisti, če so to otroci, ki sede pri mizi in čakajo na postržbo, potem sem jo res žrtvovala.
Pa so dosežki kar dobri: mož zna zadnje čase tako pospraviti kuhinjo, da se slehči, hiša pa je pri dvajsetih letih veliko boljše kuharica od svoje matere. In oba sta ob tem pri dobrem zdravju.
Kako vam je to uspelo?
Malo s prošnjami, malo s pohvalo. No – naj povem pošte-no: ne samo s tem. Včasih ob prihodu domov in ob pogledu na razmetano kuhinjo tako raz-sajam, da domači od strahu pred sosedo tebejo zapirajo okna.
Zakaj ste se odločili za kemijo?
Kemija je čudovita veda. Segi od procesov v vsaki celici v naravi do vesolja. Kot edina nara-voslovna veda ima tudi svojo in-dustrijo. Veliko obdov za na-predke je vezanih prav nanjo, seveda pa tudi: groznje – odvisno od tega, kako človek upo-rablja njena odkritja. Мене je od nekaj privlačila – saj veste, ka-ko to gre: v začetku si je včasih pokanje pri eksperimentih, po-tem te začno navduševati: spo-rite s tajinstvenimi učinki na člo-veka, danes pa me še najbolj privlačijo tisti rjane teorije, ki ne razlagajo le kemijskih proces-ov, temveč odpirajo tudi nove perspektive. Pravilo, da je znanost zares znanost takrat, kadar lahko meri, kadar ima učinkovite eksperimentalne metode in kadar ima možnost napovedi. Po teh kriterijih je kemija vrhun-ska znanost.

Kako pa ste postali doktor kemije?
Moje doktorsko delo je zajelo raziskave alkaloidov in drugih sestavin rženega robčka. Takrat so bile pri nas šele v povoj-jih, danes pa imamo že veliko proizvodnjo v Leku. Mnogo mi je pri tem pomagalo, da sem imela odličnega mentorja doma – prof. dr. Marijo Perpar, pa tudi v tujini – prof. Reichsteina. Njebelovega nagajehca iz Basla. Oba sta mi bila več kot mentor-ja. Prof. Perparjeva, ki je še član našega inštituta, nam je poka-zala, kaj se pravi trdo delati. Prof. Reichstein mi je že dan po operaciji svojih očeh pomagal v iskanju rešitev za mojo nalogo. To so veliki kemiki in veliki lju-dje.
Pa tudi učiti se je bilo treba. Spominjam se, da sem se krep-ko gajala za doktorski izpit. Obramba doktorskega dela je potekala pred številnimi kolegi in nerodno je, če ga ločim.
Ste to veselo proslavili?
Boj smešno kot veselo. Šaj veste, kako je, če človek podne-vi dela v službi, ponoči pa študi-ra in je zraven še družina.

Navada je, da po obrambi sveže pečeni doktor povabi svo-je kolege na večerjo. Tudi jaz sem jih povabila v restavracijo in upala, da ne bom preveč za-sporna, saj zadnji ledeni pred obrambo doktorskega dela po-stelje skoraj videla nisem. Pa so dejali, da me ne bodo finančno uničili in bodo raje prišli samo na kozarček k meni domov.
Tako sem po obrambi tekla domov in vse tisto razmetano odveklja v eno sobo ter jo zakle-nila, ključ pa spravi v kuhinjo. Ne brez razloga – soba je izgle-dala kot da bi bomba udarila vanjo: po tleh umazana posoda na mizi, kupi čunč, še vreseča s hrano in ostanki nakrog – vse, kar se je nabralo v tednu dni, ko ni bilo časa za gospodinjstvo. Človek skoraj ne more verjeti, koliko hane se nabere v bore-m tednu dni!
Proslava mojega doktorata je imenitno potekala, dokler se ni-šo kolegi spomnili, da bi radi videli: stanovanja. No, šlo je pravzaprav tudi to lepo, če le moja nadebudna hči ne bi bila tako podjetna. Še danes ne vem, odkod je staknila ključ od

tiste sobe, toda samozvestno jih je odveklja gledat po njenem mnenju največjo zanimivost hiše...

Ste se trdega dela navadili že v mladih letih? Za vas je znano, da ste vedno svojega študija opravili ob delu.
Da, ves svoj študij na univerzi in še lep kos srednje šole sem opravila ob redni zaposlitvi. Ni šlo drugače – treba je bilo živeti. Pa mi ni žal. Ob delu od jutra do noči se človek odvdi zohova-nja nad usodo.
V zlitihovanju ne marate, mar ne?
Res nisem vzhičena nad njim. Pravzaprav nimam prav nič naklonenosti za tisto, ki ranehno tarnajo in čakajo, da jim bo kdo drug prinesel rešitev na plad-nju.
Enakopravne pravice izhajajo predvsem iz enakopravnih dož-nosti. Ženska, ki ni pripravljena trdo poprijeti za delo in druž-be naloge ter tudi zaropotati, če je treba – naj bo to doma ali v službi – bo pač vselej hrtev ti-stih, ki ji hodijo po glavi. Zato naj ne tarni nad svojo usodo.

Pogovor Darinke Kladnik s prof. dr. Aleksandro Kornhauser v reviji *Naša žena*, januar 1981, str. 16–17.

S svojo prodornostjo, bistrostjo, komunikativnostjo in iznajdljivostjo je doseгла sam svetovni vrh, bila je članica mnogih najprestižnejših znanstvenih združenj in prejemnica mnogih uglednih nagrad. Še vedno je edina ženska med prejemniki prestižne Hondine nagrade, ki ji pravijo tudi Nobelova nagrada za tehnologijo, oziroma priznanja za uvajanje novih pristopov k razreševanju problemov človeštva. Med dosedanjimi nagrajenci so tudi avtorji presevnega elektronskega mikroskopa, cepiva proti HPV, računalniškega »bliskovnega pomnilnika« (ang. *flash memory*), modre diode LED in podobnih za človeštvo izjemno pomembnih iznajdb. Nagrado je dobila za »prispevek k izvajanju okolju prijaznih razvojnih in proizvodnih procesov«.²

Premožna družina pristane čez noč v revščini

Rodila se je kot Aleksandra Caliaro 26. septembra 1926 v Škofji Loki, kjer je imel njen oče Humbert Caliaro lesnopredelovalno podjetje. Bil je tržaški Slovenec in vpliven gospodarstvenik, zato je družina sprva dobro živela. Med zlomom borze leta 1929 in kasnejšo gospodarsko krizo je oče izgubil vse premoženje, tako da je številna družina čez noč postala revna. Preseliti so se morali k maminim sorodnikom, kjer so dolga leta živeli v pomanjkanju.³ Oče se po zlomu podjetja, za katerega je po tedanjih zakonih jamčil z vsem svojim premoženjem, ni nikoli pobral, a to štirih hčera ni potrlo. Teža skrbi za družino je padla predvsem na mamo, ki je bila za tisti čas dobro izobražena. Posebej težko je bilo tudi po vojni, saj po smrti očeta družina po njem ni dobila pokojnine.

Aleksandra je sprva obiskovala osnovno šolo pri nunah v Škofji Loki, nato je šolanje nadaljevala v Ljubljani na Poljanski gimnaziji. Tam jo je biologijo poučevala Angela Piskernik, ena prvih Slovenk z doktoratom iz naravoslovja, ki je znala dekleta navdušiti za znanost.⁴

² Gl. »Honda Prize Laureates«, Honda Foundation, <https://www.honda-foundation.jp/en/winner.html> (dostop: 23. november 2020).

³ Aleksandra Kornhauser Frazer, *Poti in srečanja*, Ljubljana: Modrijan, 2018.

⁴ Več o Angeli Piskernik si lahko preberete v prispevku Mance G. Renko v tem zborniku.

UČENEC MORA POSTATI BOLJŠI OD UČITELJA

»Mnogi kemijo povsem nepravilno obtožujejo, da je kriva uničevanja narave. Kemija ni kriva, če se z razstrelivi raje pobijamo kot da bi z njihovo pomočjo gradili ceste, mostove, tunele,« je dejala naša sogovornica.

»Ni kriva kemija, ko v gonji za dobičkom spuščamo strupene odplake v reke, namesto da bi jih očistili s kemijskimi postopki. Ne gre torej za moralno vprašljivost kemije in drugih znanosti, temveč za moralo ali nemoralno človeka, družbe. Znanje je kot luč – in luč ni kriva, če se v svetlobi pokaže umazanija.«

za bodoče raziskovalce. Žal smo v zadnjih letih prav tu popustili. Delno je temu kriva ekonomska kriza, še več pa miselnost, da morajo večji del bremena sprejeti starši. Ti pa velikokrat zmorejo le preživetje iz rok v usta, zato vzamejo otroke iz vrtcev. V razvitih državah šolajo svoje otroke od petega, ponekod celo od četrtega leta dalje, že od tretjega pa jih vključujejo v načrtno naravoslovno vzgojo. Vedo, da se bo to splačalo celotni družbi.

Hodila sem v dekliško osnovno šolo v Škofji Loki, ki so jo vodile uršulinke. V Poljansko gimnazijo v Ljubljani

jo, zobje pa ne. Ko otrok sem bila zelo bleda, zato me je mikalo, da bi dobila za svoja lica barvo iz maka. Iz vijolic

»Mnogi kemijo povsem nepravilno obtožujejo, da je kriva uničevanja narave. Kemija ni kriva, če se z razstrelivi raje pobijamo kot da bi z njihovo pomočjo gradili ceste, mostove, tunele,« je dejala naša sogovornica.

»Ni kriva kemija, ko v gonji za dobičkom spuščamo strupene odplake v reke, namesto da bi jih očistili s kemijskimi postopki. Ne gre torej za moralno vprašljivost kemije in drugih znanosti, temveč za moralo ali nemoralno človeka, družbe. Znanje je kot luč – in luč ni kriva, če se v svetlobi pokaže umazanija.«

Kristalni čas

»Rodila sem se leta 1926 ob prelepi Sori v Škofji Loki – vsaj takrat je bila še vsa kristalno čista. Grozljivo je, da je preživela tisočletja, potem pa smo jo v gonji za hitrim dobičkom uničili v življenjski dobi ene same generacije.

Izvilleček iz intervjuja z prof. dr. Aleksandro Kornhauser, *Naša žena*, priloga *Slovenske znanstvenice*, ur. Alenka Lobnik-Zorko, oktober 1992, str. 52.

Kot je povedala v večurnem intervjuju za RTV Slovenija,⁵ med vojno pouka ni bilo, in Aleksandra je še kot mladoletna sodelovala pri oskrbovanju partizanov z oblekami, hrano in zdravili. Škofjeloške aktiviste je pozimi 1943/44 močno prizadelo, ko je ujeta partizanka Nemcem izdala imena mnogih sodelavcev Osvobodilne fronte. V začetku februarja 1944 so Nemci v Škofji Loki aretirali 130 ljudi, jih nekaj deset takoj ustrelili, ostale pa odpeljali v zapor in naprej v taborišča. Naslednji dan so pobili še 50 talcev in trupla v poduk meščanom pustili ležati ob cesti. Po pobojih je Aleksandra s pomočjo prijateljev pobegnila k znancem v Avstrijo, kjer naj bi bila bolj varna, vendar jo je gestapo vseeno izsledil in po zaslišanju poslal v delovno taborišče ob tovarni *Steyr-Daimler-Puch*.

⁵ Janez Lombergar, »Aleksandra Kornhauser Frazer« (4 deli), dokumentarni film, 106 min., program *Spomini*, RTV Slovenija, 2019, <https://4d.rtvlo.si/arhiv/spomini/174642952> (dostop: 7. maj 2021).

Američani so tovarno redno bombardirali, a možnost za pobeg se ji je odprla šele proti koncu leta 1944. S pomočjo nemške prijateljice, ki je imela zvezo pri upornikih zunaj taborišča, ji je uspelo pobegniti in se s tovornim vlakom vrniti na Jesenice. Od tam so jo kurirji pospremili v Škofjeloško hribovje, kjer je bila januarja 1945 končno spet na varnem.

Študij ob delu

Po vojni je želela nova oblast izobraziti slabo razgledano ljudstvo, a ji je sprva primanjkovalo učiteljskega kadra. Za učitelje nižjih razredov osnovne šole so tako organizirali hitre nekajmesečne tečaje, s katerimi so dodatno pedagoško izobrazili tiste, ki so že imeli ustrezno osnovno izobrazbo. Aleksandra se je prijavila in po opravljenem tečaju postala učiteljica v Dobu pri Domžalah, kjer se je zelo dobro počutila, saj so jo vaščani lepo sprejeli. Bistveno slabše je bilo, ko so jo čez čas premestili v Kamnik. Če so bili revni vaščani v Dobu prepričani, da se jim pod novo oblastjo godi bolje kot prej, in so bili zato prijazni, so bili meščani Kamnika zagrenjeni, saj so izgubili marsikateri privilegij, kar se je poznalo tudi pri odnosih med prebivalci mesta.

Ker na kamniški šoli ni bila zadovoljna, se je odločila, da bo v Ljubljani študirala ob delu. Vendar se ji v prvem poskusu ni uspelo vpisati, saj zaradi vojne ni imela opravljene mature, kar je bil pogoj za začetek študija. Ko je opravila še ta izpit, je lahko jeseni 1948 končno začela obiskovati predavanja, a se je večinoma učila iz knjig, saj je še vedno tudi delala, da je lahko podpirala veliko družino brez dohodkov: »Ob šestih zjutraj sem v Kamniku učila delavce v tovarni Titan, potem sem poučevala na tamkajšnji osnovni šoli, popoldne hodila z vlakom na predavanja in vaje v Ljubljano, zvečer pa spet poučevala na oficirski šoli.«⁶

⁶ »Dr. Aleksandra Kornhauser Fraser«, oddaja *Nedeljski gost*, Val 202, 20. februar 2019, <https://val202.rtvsl.si/2019/01/nedeljski-gost-153> (dostop: 23. november 2020).

Tudi iz Ljubljane je mogoče spreminjati svet

Z raziskovalnim delom je začela v skupini profesorice Marije Perpar, ki je veliko sodelovala s takratno farmacevtsko industrijo in je svoje mlade sodelavce pošiljala na izpopolnjevanja po svetu. Aleksandra je tako obiskala nekatere vodilne znanstvenike v Nemčiji, Švici, Angliji in nato tudi ZDA. Ker je bila zelo komunikativna, je hitro navezala pristne stike z učenjaki po vsem svetu. Raziskovali so predvsem alkaloidne volčje češnje in rženih rožičkov,⁷ ki so bili takrat pomembna surovina za proizvodnjo zdravil.

Kasneje, ko je bila že profesorica na Pedagoški akademiji v Ljubljani in je imela svojo raziskovalno skupino, je začutila potrebo po iskanju načinov, kako pri reševanju nekega problema združiti znanja različnih znanstvenih ved. Takrat se je namreč že začela pojavljati težava, da so se znanstveniki zapirali v svoja ozka raziskovalna področja.

Kot predstavnica Jugoslavije se je začela udeleževati velikih mednarodnih konferenc, večinoma v okviru raznih pobud Združenih narodov. Uspešno je zagovarjala ideje o povezovanju znanja in pomenu znanosti za izboljšanje kakovosti življenja ljudi po vsem svetu. V Ljubljani ji je uspelo ustanoviti Unescov mednarodni center za kemijske študije, ki je zelo uspešno povezoval mnoge odlične znanstvenike in znanstvenice ter izvajal razvojne projekte po vsem svetu.

Kot vsestranska »družbena delavka«, ki si je prizadevala za javno dobro na več področjih je bila leta 1965 izvoljena za poslanko v Prosvetno-kulturni zbor Skupščine Socialistične Republike Slovenije.⁸ Na vztrajno nagovarjanje Staneta Kavčiča postala podpredsednica za področje družbenih dejavnosti njegove vlade (oziroma izvršnega sveta, kot se je tedaj reklo), a je »v politiki« ostala le tri leta (1972–1974). Kot svetovalka in sodelavka generalnega direktorja Unesca,

⁷ Z raziskovanjem alkaloidov rženih rožičkov se je ukvarjala tudi Helena Sočič, kot je opisano v prispevku Nade Kraševc v tej knjigi.

⁸ Kornhauser Frazer, *Poti in srečanja*, 68. O njej kot družbeni delavki in kaj to pomeni gl. Tanja Petrović in Jovana Mihajlović Trbovc, »(Un)Making Women's Biographies in the Wake of the Loss of the Socialist Project in Yugoslavia«, *Wagadu: A Journal of Transnational Women's & Gender Studies* 21 (2020): 22, <https://wagadu.org/v-21-fall-2022-special-issue-gender-relations-and-womens-struggles-in-socialist-southeast-europe> (dostop: 5. september 2022).

Svetovne banke in Programa združenih narodov za razvoj je naslednja desetletja delovala v vsaj 50 državah na vseh celinah. Vodila je mnoge mednarodne projekte za kemijsko izobraževanje, varovanje okolja in trajnostni razvoj.

Vabilo bralcem, naj zastavijo vprašanja podpredsednici izvršnega sveta dr. Aleksandri Kornhauser za pričujoči pogovor, *Delo*, 17. junij 1973, str. 2.

Predsednik Evropske komisije Jacques Delors jo je leta 1993 povabil, da je kot ena izmed štirinajst najvidnejših svetovnih strokovnjakov za izobraževanje sodelovala v Unescovi komisiji za izobraževanje v 21. stoletju.⁹ Prav tako je bila ena od prvih, ki je v Sloveniji pri svojem delu uporabljala računalnik in računalniško analizo podatkov. Napisala je številne knjige učbenike za kemijo, v katerih je poskušala znanost čim bolj približati mladim, da bi jo znali uporabljati v vsakdanjem življenju. Skupaj z ilustratorjem Božom Kosom je ustvarila serijo knjižic *Pamet je boljša kot žamet*, v katerih so opisani preprosti kemijski poskusi za otroke, ki jih je mogoče izvajati doma.

⁹ Jacques Delors, *Learning: The Treasure Within*, Report to UNESCO of the International Commission, UNESCO, 1998.

Vrnitev domov

Prvega moža, Pavla Kornhauserja, je spoznala v Crikvenici, ko je pri dvaindvajsetih s pomočjo sindikata prvič odšla na morje. Pavle je bil takrat študent medicine in glasbe v Zagrebu, kasneje pa je postal eden najbolj znanih pediatrov in v Ljubljani ustanovil prvo enoto za intenzivno terapijo otrok v takratni Jugoslaviji. Ker sta bila oba zelo zavezana svojemu delu, sta prihajala domov šele pozno zvečer. Sčasoma sta se odtujila in se po štirih desetletjih sporazumno razšla.

Aleksandra se je kasneje poročila z angleškim znanstvenikom Malcolmom Frazerjem, s katerim sta še mnogo let intenzivno strokovno sodelovala, skupaj pisala knjige in izvajala različne projekte po vsem svetu. Najprej sta več kot dvajset let živela v Oxfordu, nato pa sta se preselila v Slovenijo, kjer je Aleksandra 17. maja 2020, v 94. letu starosti, umrla.

Aleksandra Kornhauser Frazer; iz intervjuja ob podelitvi nagrade fundacije Honda (vir: *Ona*, 26. oktober 1999, str. 11; spraševala Jasna Kontler-Salamon; fotografija: Igor Modic).

Leta 1974 so ji v uredništvu satiričnega časopisa *Pavliha* podelili priznanje za duhovitost pri obravnavanju javnih zadev. Žirija je svojo odločitev utemeljila z naslednjimi besedami: »Aleksandra Kornhauser tudi v zahtevnih trenutkih ne izgubi smisla za dobro voljo. V urejanje skupnih zadev, v katerih sodeluje, ne vnaša le intelektualne svežine, temveč tudi človeško toplino. Kočljive situacije zna premostiti z izvirno duhovitostjo, ve pa se nasmejati tudi na svoj račun.«

O položaju žensk in enakosti spolov

Ste imeli težave tudi zato, ker ste ženska?

Nekaj je že na tem. Večkrat sem morala prenašati topoglavost, ko so me samo zato, ker sem ženska, drugače obravnavali, nekako s prizvokom, kaj se »štulim« v prvo vrsto. Po mnenju takih sme biti tudi najbolj sposobna ženska največ druga. Spomnim se – tega je že več kot 15 let – jugoslovanskega kongresa za kemijo v Sarajevu. Tam sem imela predavanje, bilo je menda kar uspešno, in predsedujoči mi je čestital z besedami: »To je pa bilo sijajno. Vi ste ženska, ki ima moško glavo.« Ali pa cvetka iz mojega sodelovanja v Delorsovi komisiji pri Unescu. Imeli smo zasedanje v eni izmed arabskih držav, Delors je prišel z ženo že prej, mene pa so pričakali ljudje iz protokola, ki so nosili veliko tablo z napisom »Dobrodošli, gospod Kornhauser!« Niso verjeli, da je njegov ožji sodelavec ženska in so me zelo malomarno pospremili v hotel. Vendar nisem bila edina! Podobno se je godilo šefinji kabineta in medtem, ko so Delorsa častili s slavnostnimi govori, so celo njegovo soprogo napotili po prtljago. Ali pa na projektnem delu v Afriki ali Aziji – da o Latinski Ameriki ne govorim – kjer so me ob prvem srečanju skoraj vedno obravnavali kot tajnico moških kolegov v projektni skupini, čeprav sem bila vodja projekta.

Ona, 26. oktober 1999

V čem še vidite neenakopravnost žensk pri nas?

V načelih je vse v redu. Zelo napredna družba smo, kar zadeva našo ustavo in zakone. Tudi življenje doma se počasi spreminja in dekleta že preplavljajo šole. Na univerzi se vsako leto veselimo vse večjega števila bistrih, sposobnih študentk, ki so pripravljene prijeti za delo in prav nič ne zaostajajo za tovariši. Včasih so boljša dekleta, včasih fantje – tako kot je človeško prav.

Pa vendar se nas še drži plesniva miselnost. Že če gre zvečer sama po cesti, je vsak drugi pijanec prepričan, da se ob žensko lahko obregne. A so še hujše stvari. Vodišni delavci cele vrste tovarn so me že spraševali: »Nujno rabimo dobre kemike, imate kaj fantov?« Če rečem, da imamo odlično študentko, ki zna in hoče zagrabit za vsako delo, je odgovor največkrat: »Ne, ženske pa ne!« In to še preden so zvedeli za njene strokovne dosežke in delovno vnemo!

V imenu ji že tiči diskriminacija – tako rečemo za ženo vselej na primer Tratnikova, za moža pa nikoli Tratnikov.

Sicer pa – kaj bi me spraševali, kar v statistiko pogledajte! Imamo cele »ženske industrije« z moškimi šefi, podobno je v šolstvu, zdravstvu, gostinstvu in še kje. Na univerzi jih med profesorji moraš iskati z lučjo.

Naša žena, januar 1981

Kaj menite o dokaj razširjenem mnenju, da dobro vzgojo lahko zagotovi le nezaposlena mati?

„S takšnim mnenjem se preprosto ne strinjam, čeprav je pri nas že skoraj zakoreninjena trditev, da je ob močno zaposleni materi družina razbita, otroci pa huligani. Dokazov proti taki trditvi je mnogo, eden med njimi je lahko tudi naša družina. Prepričana sem, da lahko zaposlena mati, mati, ki ne pozna le širih sten svojega stanovanja, nmogo več prispeva k otrokovi vzgoji in njegovemu napredku v šoli in življenju. Sem zagovornica žena, ki stoje z obema nogama sredi življenja, ki sodelujejo v njegovem utripu.“

Dnevnik, 7. marec 1970

»Če mora ženska nositi glavno domače breme gospodinjstva, to ni družinska sreča, ampak izkoriščanje.

Naša žena, oktober 1992

SAŠO DOLENC je komunikator in filozof znanosti. Študiral je fiziko in filozofijo na Univerzi v Ljubljani, kjer je leta 2002 tudi doktoriral. Je urednik spletne strani *Kvarkadabra*, katere poslanstvo je predstavljati znanost v preprosti, privlačni in zabavni obliki, ki je dostopna vsem. Revija je bila med nominiranci za Descartesovo nagrado EU za komuniciranje o znanosti. O znanosti je napisal veliko knjig in sestavkov. Predaval je na različnih fakultetah Univerze v Ljubljani in Univerze na Primorskem. Bil je član Sveta za znanost in tehnologijo Republike Slovenije (2010–2014) in Komisije za enake možnosti na področju znanosti (2018–2022). Slovenska znanstvena fundacija mu je podelila častni naziv najboljšega komunikatorja znanosti za leto 2019. Od leta 2022 je tudi član Svetovne komisije za etiko znanosti in tehnologije pri Unescu.

Dragana Popović

Ljiljana Dobrosavljević Grujić

* več kot teoretična fizičarka

Srbska, zagotovo pa tudi jugoslovanska fizika, je leta 2018 ostala brez pomembne znanstvenice, dr. Ljiljane Dobrosavljević Grujić. Čeprav nas je zapustila v trinosemdesetem letu življenja, je odšla prekmalu, saj bi lahko s svojo znanstveno ustvarjalnostjo gotovo še veliko prispevala k področju, s katerim se je ukvarjala. Čeprav je bila že vrsto let v pokoju, je svoja zadnja dela objavila, tik preden je odšla. Njena obsežna strokovna biografija vseeno ne zajema vseh področij interesa in delovanja te izjemne znanstvenice, predavateljice, pedagoginje, sindikalne in feministične aktivistke, zanesljive sodelavke, predvsem pa tople in iskrene osebe. Na področjih, s katerimi se je ukvarjala (fizika trdnih snovi¹ in superprevodnosti), je v času svojega plodovitega raziskovalnega dela objavila številne prispevke v mednarodnih in domačih revijah (*Physical Review B*, *Physical Review Letters*, *Physica C: Superconductivity*, *Journal de Physique*, *Solid State Communications*, *Physica Status Solids*), ki so bili citirani več kot 1.500-krat. Bila je pionirka na področju superprevodnosti, in to ne samo na našem območju.

Superprevodnost je lastnost nekaterih snovi (živega srebra, kositra, aluminija, določenih kovinskih zlitin in keramičnih materialov), da pri zelo nizkih temperaturah, blizu absolutne ničle ($-273,16\text{ }^{\circ}\text{C}$) nimajo električnega upora oziroma se obnašajo kot idealni prevodniki električnega toka, kar pomeni, da lahko elektrika skozi njih teče neskončno dolgo brez (toplotnih) izgub. Ta tako imenovana kritična temperatura se razlikuje glede na material. Superprevodnost

¹ Fizika trdnih snovi proučuje strukturo snovi v trdnem stanju (kristalni in amorfni materiali) ter njihove toplotne, električne in magnetne lastnosti.

je bila odkrita v začetku 20. stoletja, teoretične razlage, pa tudi praktična uporaba tega pojava pa so znanstvenikom postale zanimive šele po koncu druge svetovne vojne. Kot teoretična fizičarka je Ljiljana Dobrosavljević Grujić tako sodelovala pri razvoju znanstvene discipline, ki je bila tudi v svetovnem merilu še »mlada«.

IN MEMORIAM: Др Љиљана Добросављевић-Грујић

© 04/17/2018

КОМЕМОРАЦИЈА

Комеморативни скуп посвећен др Љиљани Добросављевић-Грујић биће одржан у Свечаној сали Ректората Универзитета у Београду у петак, 20. априла 2018. године, са почетком у 10 часова. Испраћај је заказан за суботу, 21. априла, у 13 часова, на Новом гробљу у Београду.

In memoriam za dr. Ljiljano Dobrosavljević Grujić na spletni strani Inštituta za fiziko v Beogradu.

Kot rečeno, je superprevodnost izredno pomembna lastnost materialov, saj omogoča pretok in skladiščenje električne energije brez izgub, vendar pa bi se moral za praktično uporabo ta proces odvijati pri temperaturah blizu sobnim, kar je problem, ki ga znanost še vedno ni v celoti rešila. Ne glede na to pa so teoretične raziskave pojava superprevodnosti in superprevodnih materialov že znatno prispevale k razvoju sodobnih tehnologij v gospodarstvu, informacijskih tehnologijah in medicini. Superprevodni materiali se danes uporabljajo tudi pri proizvodnji električnih stikal v superhitrih računalnikih ter v medicini za merjenje slabih električnih polj v možganih in srcu.

Ti materiali pa imajo še eno lastnost (Meissnerjev učinek): so popolni diamagnetiki. To pomeni, da ustvarjajo lastno magnetno polje, ki je nasprotno

magnetnemu okolju v okolici. V tem primeru ga popolnoma izničijo, zaradi česar lahko levitirajo (lebdijo) v magnetnem polju trajnih magnetov. Ta lastnost superprevodnih materialov je omogočila razvoj superhitrih, t. i. levitacijskih (lebdječih) vlakov, ki lahko dosežejo tudi hitrosti 600 km/h. Ljiljana Dobrosavljević, ki se je s teorijo superprevodnosti ukvarjala kot ena izmed prvih na tem območju, pa tudi drugod, je tako v pravem pomenu besede premikala meje najnovejših znanstvenih dognanj.

Ljiljana Dobrosavljević se je rodila leta 1935 v Beogradu, kjer je končala študij fizike. Leta 1959 je diplomirala na Fakulteti za naravoslovje in matematiko Univerze v Beogradu ter začela znanstveno in poklicno kariero. Magisterij je zagovarjala leta 1964, kmalu zatem pa je kot štipendistka Vlade Republike Francije dve leti (1966–1968) preživela v Parizu, v Laboratoriju za fiziko trdnih snovi na Univerzi Paris-Sud, Orsay. Na podlagi tega dvoletnega znanstveno-raziskovalnega dela je leta 1971 zagovarjala doktorsko disertacijo z naslovom *Teorija nehomogenih superprevodnikov*. Imela je čast, da je bil njen mentor nobelovec Pierre-Gilles de Gennes (1932–2007). Po vrnitvi v državo leta 1972 je do konca svoje znanstvene kariere delala na Inštitutu za fiziko v Zemunu, vodilni tovrstni ustanovi v Republiki Srbiji in tedanji Jugoslaviji.

Vodila je številne mednarodne in nacionalne raziskovalne projekte – naj omenimo le skupne ameriško-jugoslovanske projekte o magnetnih in transportnih lastnostih superprevodnikov, projekte z Rusko federacijo na področju visokotemperaturne superprevodnosti ter projekte s francoskimi kolegi z Univerze Paris-Sud, Orsay na področju teorije nehomogenih visokotemperaturnih superprevodnikov. Pod njenim mentorstvom je bilo zagovarjanih osem doktorskih disertacij.

Predavala je na rednih, podiplomskih in doktorskih študijah na Katedri za fiziko Fakultete za naravoslovje in matematiko v Beogradu, kasneje Fakultete za fiziko, ter bila gostujoča predavateljica na univerzah v Grenoblu (*Centre National de la Recherche Scientifique* – CNRS, Laboratorij za magnetizem) in Parizu (Paris XI, Laboratorij za fiziko trdnih snovi). Bila je tudi članica nacionalnih in mednarodnih društev fizikov (npr. Društvo fizikov Srbije, European Physics Society, American Physics Society). Bila je ena izmed redkih žensk, ki so prejele

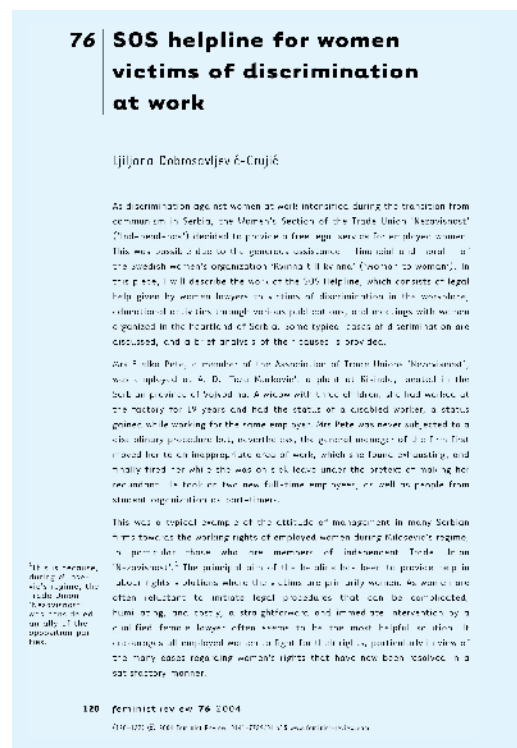
prestižno nagrado »dr. Marko Jarić«, ki jo podeljuje istoimenska fundacija – leta 2007 sta jo prejela s kolegom, akademikom dr. Zoranom Radovićem za prispevek k teoriji superprevodnih feromagnetnih heterostruktur.² Gre za zapletene strukture oz. sisteme z izmeničnimi plastmi feromagnetnih in superprevodnih materialov, ki omogočajo preučevanje medsebojnega vplivanja feromagnetnih lastnosti (lastnosti nekaterih materialov, da se v okoliščinah zunanjega magnetnega pola magnetizirajo, npr. železo, kobalt ali nikelj) in superprevodnih učinkov oz. lastnosti.

Poleg nedvomnega znanstvenega doprinosa je bila Ljiljana Dobrosavljević ena izmed redkih znanstvenic, ki jih je zanimala zgodovina naravoslovnih ved, zlasti prispevek žensk na tem področju, bila pa je tudi izjemno družbeno angažirana oseba, za kar sta bila v tistih turbulentnih časih potrebna tudi velik pogum in empatija.

Moja poklicna kariera ter feministično in državljansko delovanje sta se z življenjsko potjo Ljiljane Dobrosavljević Grujić srečala večkrat. Do najinega prvega srečanja, ki je seveda več pomenilo meni kakor njej, je prišlo v prvih letih mojega študija fizike, ko sem jo spoznala kot mlado, prijazno, resno in izjemno strokovno asistentko pri osnovnih študijskih predmetih, ki je imela veliko razumevanja za nas zmedene in neprilagojene bruce. Ponovno sva se srečali leta kasneje, med akcijami odpora proti režimu Slobodana Miloševića v devetdesetih letih prejšnjega stoletja. Približno v istem času sva se znašli tudi v feministično aktivnih društvih, v skupnih prizadevanjih, da zgodovino naravoslovnih ved, še posebno fizike in astronomije, približava širšemu krogu študentov in študentk, ki so obiskovali predavanja iz študij spola. Med vsemi temi dogodki pa sva se videvali tudi zasebno, družinsko, pri njej doma, kjer je nabor tem, o katerih smo razpravljali, precej presegal stroge okvire fizike in odpiral številna vprašanja zgodovine znanosti in filozofije naravoslovnih ved. V vseh teh desetletjih in v različnih družbenih in političnih okoliščinah je bila in je ostala ena izmed redkih družbeno angažiranih in spolno ozaveščenih fizičark in znanstvenic pri nas.

² Dragana Popović, »In Memoriam – Ljiljana Dobrosavljević Grujić (1935–2018): Feminizam u praksi«, *Genero* 22 (2018): 211–213.

Ljiljana Dobrosavljević je dolga leta vodila Žensko sekcijo Združenja panožnih sindikatov »Nezavisnost« in na podlagi tega angažirala s skupino avtoric objavila pomembno publikacijo *Žene u Srbiji, da li smo diskriminirane?* (Ženske v Srbiji – ali smo diskriminirane?) o položaju žensk na trgu dela v burnih letih gospodarske krize, hiperinflacije in vojn.³ Bila je tudi koordinatorka SOS telefona za ženske žrtve diskriminacije na delovnem mestu. Svoje aktivistične izkušnje je teoretično prelila v prispevke v revijah *Temida* in *Feminist Review*, v katerih je pisala o viktimizaciji žensk na delovnem mestu.⁴

Njen interes za zgodovino znanosti in položaj žensk v naravoslovju skozi zgodovino je prišel v celoti do izraza, ko je delala kot sodelavka in predavateljica Centra za ženske študije in raziskave spolov v Beogradu, pri predmetu »Inovatorke in/ali interpretatorke: ženske, znanost, tehnologija in življenjsko okolje«, pri zasnovi katerega je kreativno sodelovala. Duhoviti naslovi njenih predavanj (»Hipatija – pametna hči zahajajočega sveta«, »Marie Curie – paradigma uspeha«, »Znanost ob zajtrku – zakonski pari v znanosti« ...) ter njena besedila, ki jih je objavljala v reviji za feministično teorijo in kulturne študije *Genero* in drugod, so nam odkrivali njeno zabavno, svetlo plat, ki ni prav značilna za raziskovalke in raziskovalce v eksaktnih vedah, še posebno ne za (teoretične) fizike. Med številnimi besedili o zgodovini naravoslovnih znanosti in vlogi žensk pri razvoju fizike in astronomije izstopajo dela o astronomkah⁵ in o fizičarki Milevi Marić Einstein.⁷

Logotip Centra za ženske študije v Beogradu.

Ljiljana Dobrosavljević se je ukvarjala tako z etičnimi kot epistemološkimi problemi naravoslovnih ved. Iz tega dela njenega opusa velja omeniti delo »Universalité des systèmes complexes«, objavljeno v prestižnem dvojezičnem

Članek Ljiljane Dobrosavljević Grujić, »SOS Helpline for Women Victims of Discrimination at Work«, *Feminist Review* 76/1 (2004): 120–122.

⁵ Centar za ženske studije, Školska 2000/2001. godina, <https://www.zenskestudije.edu.rs/skolska-2000-2001-godina> (dostop: 17. avgust 2022).

⁶ Ljiljana Dobrosavljević Grujić, »Galilej i njegova ćerka«, *Astronomija* 22 (2006): 18–22.

⁷ Ljiljana Dobrosavljević Grujić, »Women Astronomers through History«, predstavljeno na mednarodni konferenci Studying Nature through Centuries, ki jo je med 16. in 19. oktobrom 2007 organiziral Astronomski observatorij v Beogradu; »Women astronomers through history«, *Publications de l'Observatoire Astronomique de Belgrade* 85 (2008): 207–212.

³ Sanja Čopić, Brankica Grupković, Gordana Lazić in Ljiljana Dobrosavljević Grujić, *Žene u Srbiji, da li smo diskriminirane?*, Beograd: Ženska sekcija Združenja panožnih sindikatov »Nezavisnost«, 2001.

⁴ Ljiljana Dobrosavljević Grujić, »SOS Helpline for Women Victims of Discrimination at Work«, *Feminist Review* 76/1 (2004): 120–122; »Discrimination of women on work place – relation to maternity, disability and women's health«, *Temida* 9/4 (2006): 27–34.

zborniku o francoski epistemologiji, v katerem je razmišljala o univerzalnosti fizičnih pojavov z vidika fizike in epistemologije.⁸

Fizika pa ni zapolnjevala samo poklicnega, temveč tudi zasebni prostor Ljiljane Dobrosavljević. Njen partner v zasebnem in poklicnem življenju je bil njen mož, dr. Petar Grujić (1941–2018), ugledni teoretični fizik na področjih fizike atomov in molekul ter kozmologije, znanstveni svetnik Inštituta za fiziko Zemun, ki se je ukvarjal tudi z epistemološkimi problemi v znanosti in s filozofijo naravoslovnih ved. Njen sin dr. Vladimir Dobrosavljević, prav tako teoretični fizik, danes predava na univerzi Florida State v ZDA.

Partnerja v življenju in znanosti: dr. Ljiljana Dobrosavljević Grujić in dr. Petar Grujić (© Vladimir Dobrosavljević, družinski arhiv).

⁸ Ljiljana Dobrosavljević Grujić, »Universalité des systèmes complexes«, v: *Epistémologie Français/French Epistemology*, ur. Ivan Vuković in Arnaud François, Beograd: Inštitut za filozofijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Beogradu, 2014, 137–144.

Tudi po upokojitvi je Ljiljana Dobrosavljević Grujić ostala popolnoma predana znanstvenemu raziskovanju (svoje zadnje znanstveno delo je objavila pri 82 letih), pri čemer pa ni pozabila na svojo družbeno angažiranost in interes za zgodovino naravoslovnih ved, tako da je bilo nekaj njenih del o znanih znanstvenicah v feminističnem časopisu *Genero* objavljeno tudi po njeni smrti.⁹

Moj osebni spomin na Ljiljano Dobrosavljević, od časov študija do obdobja njenega sodelovanja in druženja, je spomin na resno, zanesljivo in empatično osebo, ki je imela izdelan smisel za humor, in je morda najbolje povzet z napisom na nagrobniku na vaškem pokopališču malega mesteca Bramley v Angliji. Na spomeniku pod imenom piše: »Fizičarka, ki ni nikoli izgubila svoje človečnosti.« Spomenik je posvečen slavni fizičarki Lise Meitner (1878–1968), ki je prav tako odpirala nove prostore znanosti in o kateri je Ljiljana Dobrosavljević tudi sama tako navdušeno pisala. Prepričana sem, da ta stavek najbolje opisuje tudi Ljiljano Dobrosavljević.

Grob Lise Meitner z napisom »A physicist who never lost her humanity« (fotografija: Deben Dave (cc) Wikimedia).

⁹ Ljiljana Dobrosavljević Grujić, »Trijumf odkrića I. Intelektualne biografije Irene Žolio Kiri, Lize Majtner, Marije Gepert Mejer«, *Genero* 21 (2017): 167–196; »Trijumf odkrića II. Intelektualne biografije Doroti Hodžkin i Rozalind Franklin«, *Genero* 22 (2018): 163–177; »Trijumf odkrića III. One su pomerale granice znanja: intelektualne biografije matematičarki Sofije Kovalevske i Emi Neter«, *Genero* 23/1 (2019): 217–236.

DRAGANA POPOVIĆ je doktorirala iz biofizike in je danes upokojena profesorica fizike in biofizike na Fakulteti veterinarske medicine Univerze v Beogradu. Objavljala je znanstvene članke o biofiziki sevanja in radioekologiji ter prevajala publikacije o popularni znanosti. Njeni raziskovalni interesi zaobjemajo tudi zgodovino žensk v naravoslovju ter feministično metodologijo in epistemologijo. Delovala je kot koordinatorica v Centru za ženske študije v Beogradu, predavala na Fakulteti za politične vede Univerze v Beogradu (magistrski program Spol in politika) in bila članica uredniškega odbora časopisa *Genero: časopis za feminističku teoriju i studije kulture*. Delala je na projektu »Ženske, znanost in univerza na Balkanu« (v sodelovanju z Institutum Studiorum Humanitatis, Ljubljana) in bila vključena v Unescov projekt »Spolni stereotipi v naravoslovju v Jugovzhodni Evropi« (Universita La Sapienza v Rimu). Njeni najbolj pomembni publikaciji na tem področju sta knjiga *Žene u nauci: od Arhimeda do Ajnštajna ... Osvajanje osvojenog* (2012) in (v souredništvu) zbornik *Ekofeminizam: nova politička odgovornost* (Ekofeminizem: nova politična odgovornost, 2012).

Olga Atanacković

Mirjana Vukićević-Karabin

✧ beograjska šola astrofizike*

Mirjana Vukićević-Karabin, profesorica Fakultete za naravoslovje in matematiko v Beogradu, je bila ena najzaslužnejših za razvoj oddelka za astrofiziko na tej fakulteti in je utrla pot tej zelo cenjeni in vplivni šoli astrofizike v Evropi. Kot prva v Srbiji in Jugoslaviji je raziskovala fiziko ionosfere ter vpliv Sončevih izbruhov na Zemljino ionosfero in pojave na Zemlji, in je tako utemeljiteljica teh znanstvenih področij pri nas. Imela je tudi pomembno vlogo pri vzpostavljanju znanstvenoraziskovalnega dela na področju fizike Sonca pri nas. S svojim vedno aktualnim raziskovalnim in pedagoškim delom je veliko prispevala k razvoju astronomije in astrofizike v naši regiji. Z organizacijo programa znanstvenega sodelovanja s prestižnimi evropskimi inštituti in observatoriji ima zasluge za oblikovanje znanstvenoraziskovalnega kadra na – pri nas novih – področjih astrofizike. Pomembno je tudi njeno prizadevanje za popularizacijo astronomije, pa tudi za vključevanje astronomije v srednješolske učne načrte.

Profesorico Mirjano Vukićević-Karabin sem spoznala v prvem letniku študija astronomije. Če niste že od nekdaj vedeli, kaj bi radi počeli v življenju, ste se pri osemnajstih gotovo znašli na razpotju, kjer je bila izbira ene izmed številnih poti težka, skoraj nerešljiva težava za vašo neizmerno radovednost. Povsem nepričakovano sem se v zadnjem razredu srednje šole v mislih začela vse bolj ukvarjati z astronomijo, ki smo se jo takrat, v 1970-ih letih, učili kot poseben predmet. Pritegnila me je s svojo skrivnostnostjo in z dejstvom, da je ena najstarejših ved, ki nam nenehno prinaša nova in vznemirljiva odkritja. Ta znanstvena veda me je osvojila za vse življenje.

* Op. ur.: Zahvaljujem se prof. Andreji Gomboc s Centra za astrofiziko in kozmologijo Univerze v Novi Gorici za svetovanje glede slovenske različice tega besedila.

Mirjana Vukićević-Karabin proti koncu profesionalne poti (© družinski arhiv).

V tedanji Jugoslaviji je bil študij astronomije mogoč le na Fakulteti za naravoslovje in matematiko Univerze v Beogradu. V prvem letniku je bil poleg osnov matematike in fizike edini astronomski predmet splošna astrofizika. V majhni učilnici Oddelka za astronomijo v petem nadstropju je predmet predavala profesorica Mirjana Vukićević-Karabin. Še dandanes so za ta predmet rezervirane srede od 16. do 18. ure. Prva ura tistega leta 1977 je bila 5. oktobra. Profesorica Mirjana nas je spomnila, da je bil natanko pred dvajsetimi leti in enim dnem izstreljen prvi umetni satelit Sputnik 1, s katerim se je začela vesoljska doba. Predavanje pa se je vendarle začelo s samimi začetki astronomske znanosti, od časa, ko so ljudje – brez kakršnih koli predznanj in instrumentov ter obremenjeni s strahom pred naravnimi pojavi – zgolj z opazovanjem in razmišljanjem uspeli priti do neverjetnih odkritij. Čarobnost modrosti na delu. Tisti prvi študijski dnevi so še vedno nepozabni. Ko se je jesen prevešala v zimo, včasih med predavanji sploh nismo opazili, da se je v učilnici nenadoma stemnilo. Skrivnostne zgodbe so popolnoma prevzele našo pozornost in domišljijo. Vsako astrofizikalno odkritje je bilo nestrpno pričakovana rešitev uganke, ki jih je profesorica Mirjana zastavljala na začetku ur, popolna rešitev še ene zapletene detektivske naloge, s katero se ukvarjajo astronomi. Uganke so s popotovanjem »skozi vesolje in stoletja« postajale vedno bolj zanimive in težke, največ pa smo se ukvarjali z 19. in 20. stoletjem, saj se je astrofizika, najmlajša astronomska

disciplina, »rodila« sredi 19. stoletja. Za začetek njenega razvoja veljata leta 1859 odkrita metoda spektralne analize¹ in njena uporaba v astronomiji.

Po besedah astrofizika Carla Sagana ima prav astronomsko spektroskopija, ta »čarovniška tehnika«, največ zaslug za številna astronomska odkritja in skoraj vsa naša odkritja o nebesnih telesih in vesolju.² Na harvardskem observatoriju so že leta 1885 z odkritjem in uporabo fotografije začeli s sistematično klasifikacijo zvezd na podlagi videza njihovih spektrov. Dokončali so jo skoraj 40 let pozneje z objavo znamenitega kataloga z več kot 250.000 zvezdami. Pri tej klasifikaciji, ki je v uporabi še danes in predstavlja osnovo najpomembnejšega, t. i. H-R diagrama v astrofiziki, je sodelovalo veliko žensk, ki so bile pri tem delu zaradi svoje marljivosti in potrpežljivosti nenadomestljive. Vendar pa so bile za enako delo plačane veliko manj kot moški kolegi. Edina vrsta dela, ki so ga ženskam v tistem času dovolili opravljati v astronomiji, so bile natančne analize in podobno pisarniško delo. Opazovati niso mogle, saj je veljalo za nespodobno, da bi ženska bila zdoma ponoči.³ Mnoge med njimi so imele tudi univerzitetno izobrazbo, kar je bila med ženskami v tistem obdobju redkost.⁴ Analiza zvezdnih spektrov je bila ob koncu 19. stoletja osnovna naloga astrofizike, mehanizme njihovega nastanka pa smo spoznali v začetku 20. stoletja. Prav 20. stoletje je prineslo številna temeljna astrofizikalna odkritja, raziskave izjemno redke medzvezdne snovi ter supergoste snovi nevtronskih zvezd, pa tudi razumevanje številnih fizikalnih procesov, odkritje in analiza sevanja nebesnih teles v drugih delih spektra, izven vidnega, pa sta privedla do vzpostavitve novih področij astronomije (radijska, IR, UV, X in gama astronomija). Astrofizikalna odkritja so pogosto okronana z Nobelovo nagrado za fiziko, od

¹ Za vsak kemijski element je značilen poseben niz spektralnih črt, kot neke vrste spektralni podpis. Na ta način je mogoče s pomočjo spektra sevanja nebesnih teles določati njihovo kemijsko sestavo.

² Carl Sagan, *Cosmos*, New York: Random House, 1980, 93.

³ Za to opombo se zahvaljujem Andreji Gomboc.

⁴ Olga Atanacković, »Žene u astrofizici«, v: *Naučnice u društvu: radovi sa konferencije održane od 11. do 13. februara 2020. u Srpskoj akademiji nauka i umetnosti u Beogradu*, ur. Lada Stevanović, Mladena Prelič in Miroslava Lukić Krstanović, Beograd: Etnografski institut SANU, 2020, 121–130.

odkritja mikrovalovnega sevanja ozadja kot ene od potrditev modela velikega poka, preko odkritja pulzarjev, dvojnih pulzarjev in gravitacijskega valovanja, pospešenega širjenja vesolja, pa vse do neposredne zaznave gravitacijskih valov, ki nastajajo pri zlitju masivnih kompaktnih astrofizikalnih objektov, kot so nevtronske zvezde in črne luknje.

Medtem ko so na svetovnih univerzah astrofiziko preučevali in poučevali že konec 19. stoletja, so jo pri nas začeli proučevati konec petdesetih in v začetku šestdesetih let 20. stoletja. Prve astrofizikalne raziskave so potekale na Astronomskem observatoriju v Beogradu v skupini pod vodstvom Vasilija Oskanja. Nanašale so se na preučevanje spremenljivih zvezd, ter preučevanje Sonca in Sončeve aktivnosti, ki je leta 1957 dosegla svoj maksimum.⁵ Pri opazovanju popolnega Sončevega mrka 15. februarja 1961, ki ga je bilo v Jugoslaviji mogoče videti s Hvara, se je zbrala skoraj vsa naša takratna astronomska skupnost. Na drugi strani pa se je v tistih letih z radioastronomskimi raziskavami pri nas prvi začel ukvarjati Ivan Atanasijević, ki se je po končanem študiju fizike zaposlil kot docent na Oddelku za fiziko Fakultete za naravoslovje in matematiko v Beogradu. V šolskem letu 1958/59 se je preselil na Oddelek za astronomijo te fakultete in uvedel astrofiziko kot samostojen predmet. Leta 1962 je bila na Oddelku za astronomijo uvedena nova smer – astrofizika, kamor je kmalu zatem kot predavatelj prišel tudi Vasilije Oskanjan. Vendar pa sta se oba predavatelja takoj zatem, ko sta začela poučevati astrofiziko, med strokovnim izpolnjevanjem v tujini leta 1966 odločila, da tam tudi ostaneta – profesor Atanasijević na Nizozemskem, docent Oskanjan pa v Armeniji. Tako je oddelek takoj po ustanovitvi nove smeri ostal brez predavateljskega osebja za novo uvedene predmete astrofizike. Na povabilo profesorja Branislava Ševarlića, takratnega predstojnika Oddelka za astronomijo, je na oddelek kot edina predavateljica astrofizike prišla dr. Mirjana Vukićević-Karabin, znanstvena svetnica na Inštitutu »Mihajlo Pupin«. Leta 1968 je bila izvoljena v naziv docentke za splošno in teoretično astrofiziko, vendar je predavala vse astrofizikalne predmete, predvidene s statutom. Načrtov in programov v pisni obliki ni bilo.

⁵ Raven Sončeve aktivnosti se spreminja s približno 11-letno periodo (ciklom), pri čemer ima vsak cikel svoj minimum in maksimum. Absolutni maksimum Sončeve aktivnosti, izražen s številom Sončevih peg, je bil leta 1957.

Mirjana, ki je bila po izobrazbi fizičarka in ni nikoli obiskovala teh predmetov, je bila pred velikim izzivom. Izzivom, ki ga je pogumno premagala in ustvarila predmete astrofizike na dodiplomskem in podiplomskem študiju. S svojim trudom in prizadevnostjo je pripomogla k razvoju Oddelka za astrofiziko in utrla pot v Evropi in svetu zelo cenjeni beograjski šoli astrofizike. Bila je prva profesorica astrofizike in astronomije na beograjski univerzi.⁶

Profesorica Mirjana Vukićević-Karabin se je rodila 25. novembra 1933 v Skopju. Po končani osnovni šoli in gimnaziji v Beogradu se je v šolskem letu 1952/53 vpisala na študij fizike na Fakulteti za naravoslovje in matematiko in diplomirala februarja 1957. Med študijem se je maja 1956 zaposlila na inštitutu »Mihajlo Pupin« v Beogradu, kjer je delala v študijski skupini za ionosfero – najprej kot sodelavka, po diplomi kot asistentka, nato pa kot znanstvena sodelavka. Šolsko leto 1962/63 je kot štipendistka indijske vlade preživela na usposabljanju v Indiji, v Nacionalnem fizikalnem laboratoriju (National Physical Laboratory) v New Delhiju. Pod mentorstvom profesorja Mitre (Ashesh Prosad Mitra) je delala doktorsko disertacijo s področja vpliva Sončevih izbruhov, pa tudi jedrskih poskusov na Zemljino ionosfero.

Mirjana Karabin v New Delhiju leta 1963; prof. Mitra je drugi z desne (© družinski arhiv).

⁶ Neda Bokan, ur., *Spomenica: 125 godina Matematičkog fakulteta (i period 1808–1998.)*, Beograd: Matematički fakultet, 1998.

Še posebej je bilo cenjeno njeno delo o ionosferskih učinkih, ki spremljajo oddaljene jedrske detonacije, ki je bilo leta 1963 objavljeno v reviji *Journal of Atmospheric and Terrestrial Physics*.⁷ V njem so predstavljeni rezultati meritev motenj v radijskih zvezah v Indiji zaradi jedrske eksplozije, ki je bila izvedena v zraku nad ruskim arhipelagom Nova Dežela (rus. *Novaya Zemlya*), oddaljenim 12.000 km od New Delhija. V času intenzivnega jedrskega testiranja v svetu, ki je vrhunec doseglo leta 1962, je bilo to delo vir zelo pomembnih informacij za proces postopnega sprejemanja mednarodne prepovedi jedrskih poskusov.⁸ Mirjanina raziskovanja z indijskimi kolegi so privedla do zelo pomembnega rezultata. Z merjenjem ravni atmosferskega šuma radijskih signalov na dveh frekvencah so namreč opazili jasno razliko med motnjami v ionosferi, ki jih povzročajo jedrski poskusi, ter tistimi, ki jih povzročajo izbruhi na Soncu (Sončevi izbruhi). Ta možnost razlikovanja vzroka motnje je bila pomemben pionirski rezultat. Še več, predlagano je bilo, da se metoda registracije ionosferskih motenj vključi v Mednarodni sistem za spremljanje in odkrivanje neprijavljenih jedrskih eksplozij.⁹ Omejitve metode zaznavanja izbruhov na Soncu s pomočjo nenadnih ionosferskih motenj je Mirjana Karabin s sodelavci predstavila v svojem delu iz leta 1964.¹⁰ Leta 1965 je na Fakulteti za naravoslovje in matematiko Univerze v Beogradu zagovarjala doktorsko disertacijo z naslovom *Nenadne ionosferske motnje ter metode njihovega odkrivanja in proučevanja*.

Januarja 1966 je bila izbrana za znanstveno svetnico na inštitutu »Mihajlo Pupin« in se v tej funkciji leta 1968 prijavila za predavateljico astrofizike na

⁷ A. K. Saha, Mirjana Karabin in K. K. Mahajan, »Ionospheric effects following distant nuclear detonations«, *Journal of Atmospheric and Terrestrial Physics* 25/4 (1963): 212–218.

⁸ Olga Atanacković, »Vukićević Karabin, Mirjana«, v: *Srpska enciklopedija, tom II*, Novi Sad: Matica srpska – Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2013, 880.

⁹ Olga Atanacković in Ištvan Vince, »Nastavni i naučni doprinos profesorke Mirjane Vukićević-Karabin (1933–2020) razvoju beogradske škole astrofizike«, v: *Zbornik radova konferencije »Razvoj astronomije kod Srba XI«*, Beograd, 18–22. april 2021, Publikacija Astro-nomskega društva »Ruđer Bošković«, zvezek št. 22, 2022: 437–456.

¹⁰ Ashesh Prosad Mitra, C. V. Subrahmanyam in Mirjana Karabin, »Level of solar radio flux in the 3000 Mc/s region and its relation to the occurrence of sudden ionospheric disturbances«, *Journal of Atmospheric and Terrestrial Physics* 26/11 (1964): 1138–1142.

Oddelku za astronomijo Fakultete za naravoslovje in matematiko v Beogradu. Ko je prišla na univerzo, je bila edina učiteljica astrofizike. Določila je programe tako za redne kot za pravkar uvedene (1966) podiplomske študije astrofizike. Pri tem so ji znatno pomagala največja imena francoske astrofizike: Jean-Claude Pecker, Evry Schatzman, Jean Heyvaerts, Pierre Mein in Pierre Léna. Organizirala je Oddelek za astrofiziko in ga vodila do leta 1996, ko se je upokojila. Leta 1983 je bila izvoljena v naziv redne profesorice. Več mandatov je bila vodja Inštituta za astronomijo (Oddelek za astronomijo se je večkrat preimenoval). Bila je mentorica ali članica komisij pri več magistrskih in doktorskih nalogah s področja astrofizike. Skupaj s prof. Branislavom Ševarlićem je organizirala bilateralno mednarodno znanstveno sodelovanje z Madžarsko (Univerza Eötvös Loránd, Budimpešta) in Češkoslovaško (Observatorij Ondřejov, Praga). V začetku 1980-ih let je institucionalizirala sodelovanje s prof. Jean-Claudom Peckerjem s sklenitvijo dvostranskega sporazuma o znanstvenem sodelovanju s Francijo na področju astrofizike (Observatorij Paris-Meudon). Veliko mladih astronomov in astrofizikov je na podlagi teh dogovorov odšlo na izpopolnjevanje v tujino, kjer so delali svoje doktorske naloge.

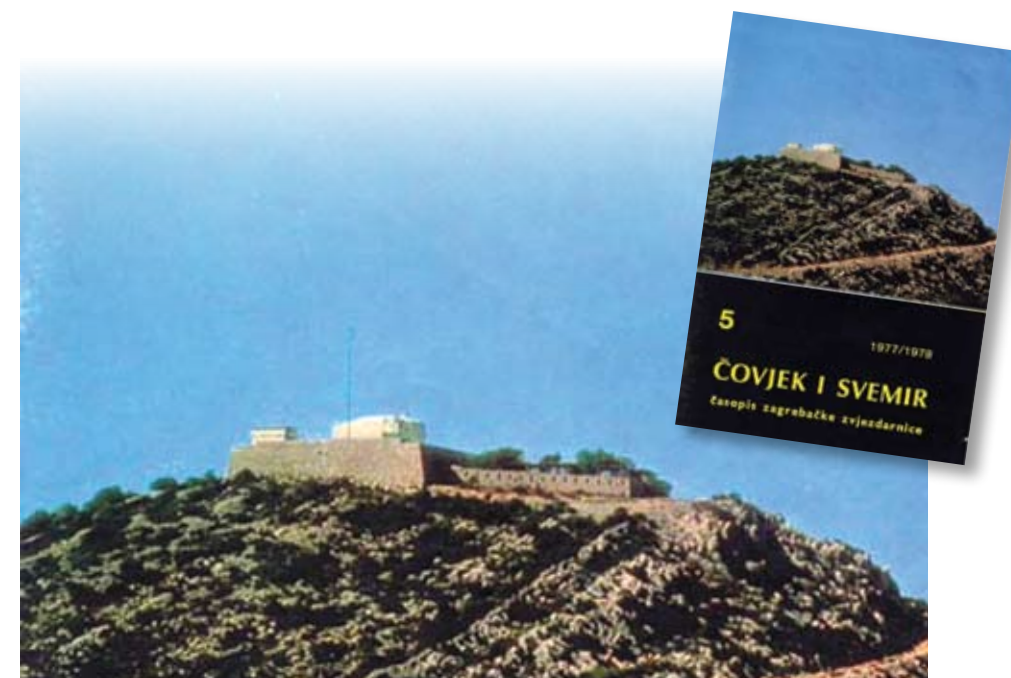

Udeleženci drugega seminarja »Astrofizika v Jugoslaviji« leta 1987, profesor Jean-Claude Pecker v sredini, profesorica Mirjana Vukićević-Karabin na njegovi levi (© avtorica, osebni arhiv).

Edine udeleženke seminarja, poleg profesorjev Pecker in Karabin še Jelena Milogradov Turin in Jelisaveta Arsenijević ter avtorica besedila kot najmlajša med njimi (© avtorica, osebni arhiv).

Skupaj s kolegi iz Češkoslovaške, prof. inž. Veljkom Petkovićem iz Zagreba ter dr. Aleksandrom Kubičelo iz Astronomskega observatorija v Beogradu je tri leta sodelovala pri organizaciji observatorija na Hvaru,¹¹ kamor so študenti Oddelka za astronomijo nato dolga leta redno hodili na prakso.

Observatorij Hvar je bil umeščen v staro pomorsko trdnjavo Napoljun, ki se nahaja nad mestom Hvar (vir: časopis *Čovjek i svemir*, 5, 1977/1978).

¹¹ Gabrijel Divjanović, »Opservatorij Hvar«, *Čovjek i svemir* 5 (1977/1978), objavljeno tudi na spletu: www.zvezdarnica.com (dostop: 30. maj 2022).

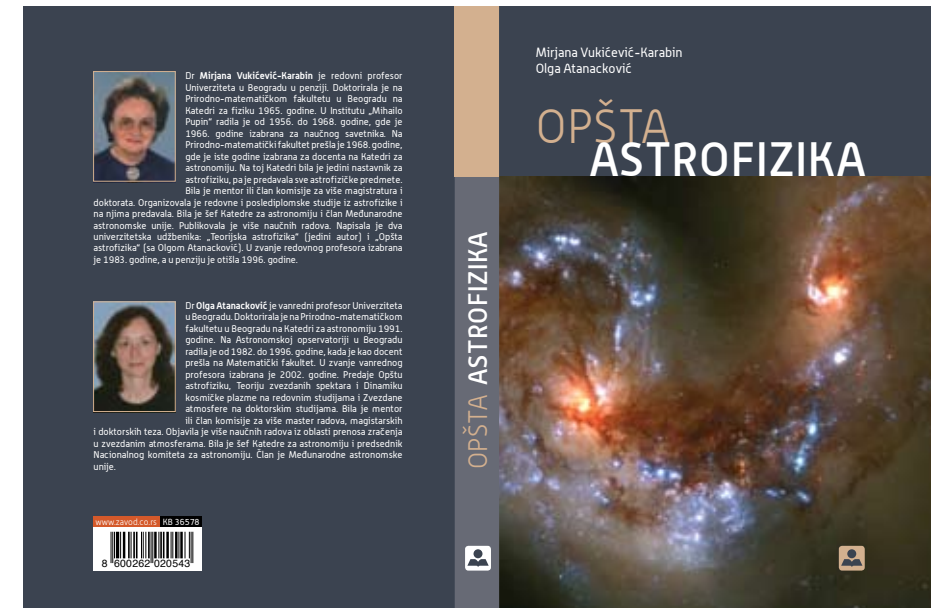
Stelarni teleskop na observatoriju Hvar v času raziskovanja Mirjane Vukičević-Karabin
© Arhiva Opservatorija Hvar.

Skupaj s profesorjem Ševarličem je vložila veliko truda v različne dejavnosti, povezane s srednješolskim poukom astronomije. Izobraževalne organe je ves čas opozarjala na nujnost poučevanja astronomije v srednjih šolah. V soavtorstvu in kot edina avtorica je napisala tri učbenike astronomije za četrti letnik srednje šole.¹² Skrbela je za zaposlovanje podiplomskih študentov astronomije in v sodelovanju z drugimi inštituti Fakultete za naravoslovje in matematiko delala na prenovah učnih načrtov, da bi podiplomskim študentom astronomije omogočili zaposlitev kot učitelji fizike in matematike. Na njeno pobudo je bil za študente astronomije uveden predmet Metodologija pouka astronomije. Izdala je dva univerzitetna učbenika: *Teoretična astrofizika*, učbenik za četrti letnik študija astrofizike,¹³ ter *Splošna astrofizika*, učbenik za drugi letnik študija astronomije in astrofizike.¹⁴

¹² Branislav Ševarlič, Mirjana Vukičević-Karabin in Sofija N. Sadžakov, *Astronomija za IV razred gimnazije prirodno-matematičkog smeru*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1975; Mirjana Vukičević-Karabin, *Astrofizika za IV razred usmerenog obrazovanja prirodno-tehničkog smeru*, Beograd: Naučna knjiga, 1980; Mirjana Vukičević-Karabin, *Astrofizika za IV razred srednjeg obrazovanja i vaspitanja prirodno-matematičke struke*, Beograd: Naučna knjiga, 1990.

¹³ Mirjana Vukičević-Karabin, *Teorijska astrofizika*, Beograd: Naučna knjiga, 1994.

¹⁴ Mirjana Vukičević-Karabin in Olga Atanacković, *Opšta astrofizika*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2004, 2010 (druga, revidirana izdaja).

Naslovnica učbenika Mirjane Vukičević-Karabin in Olge Atanacković, *Opšta astrofizika*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2010 (druga revidirana izdaja).

Pri svojem znanstvenem delu na področju fizike Sonca je sodelovala s kolegi z Astronomskega observatorija v Beogradu – predvsem z dr. Aleksandrom Kubičelo, s katerim je sodelovala pri programu za zaznavanje globalnih gibanj snovi na Soncu.¹⁵ Sledila je najsodobnejšim trendom raziskovanja v svetu in sodelovala pri njihovem izvajanju. Tako je s Kubičelo in Jelisaveto Arsenijević začela z dolgoročnim programom raziskovanja vpliva Sončeve aktivnosti na jakost spektralnih črt. S prihodom mlajših sodelavcev na observatorij se je z leti oblikovala močna skupina za fiziko Sonca, ki je objavila veliko število znanstvenih prispevkov in svoje rezultate predstavljala na številnih konferencah in simpozijih. Profesorica Mirjana je objavila 40 znanstvenih člankov v domačih in tujih revijah.¹⁶ Bila je članica Mednarodne astronomske zveze in njenih komisij Solar Activity ter Solar Radiation & Structure.

¹⁵ Aleksandar Kubičela in Mirjana Karabin, »Some results of the photospheric large-scale velocity research from Belgrade observations«, *Solar Physics* 52/1 (1977): 199–210.

¹⁶ Ištvan Vince in Olga Atanacković, »Life, educational and scientific activities of professor Mirjana Vukičević-Karabin (1933–2020)«, *Serbian Astronomical Journal* 201 (2020): 49–57.

Mirjana na poti do observatorija Pic du Midi, 1968 (© družinski arhiv).

Profesorica Mirjana je s številnimi predavanji na Kolarčevi ljudski univerzi (Kolarčev narodni univerzitet – KNU) sodelovala pri popularizaciji astronomije. Dobro se spomnim njenega predavanja o evoluciji zvezd. Njeno poimenovanje predavanja, »Življenje zvezd«, je pritegnilo številne poslušalce. Ker je naslov zvenel nekoliko dvoumno, je profesorica Mirjana na začetku predavanja rekla, da bodo tisti, ki so morda želeli slišati kaj o življenju zvezd (zvezdnikov), zagotovo razočarani. Njeno predavanje o tedanjem najnovjšem astronomskem odkritju, o možnosti reinkarnacije pulzarjev, je bilo eno najlepših predavanj »na Kolarcu«. Profesorica je govorila o tem, kako v dvojnih zvezdnih sistemih življenje v paru nekaterim »ugaslim« zvezdam omogoča, da ponovno oživijo. Pulzar (hitro vrteča se nevtronska zvezda – zadnja faza v življenju masivnejših zvezd) lahko namreč potem, ko preneha sevati in »ugasne«, ponovno oživi zahvaljujoč snovi, ki jo prejme od svojega spremljevalke v

binarnem sistemu. Predavanja so bila vedno polna aluzij, namigov, nepričakovanih preobratov, a nekako vedno s srečnim koncem. Za pomemben prispevek k popularizaciji astronomije je leta 1984 prejela plaketo KNU.¹⁷

Profesorica Mirjana Vukićević-Karabin je umrla 2. oktobra 2020. Ni bila samo prva profesorica astronomije na beograjski univerzi, temveč je bilo njeno pionirsko delo pri razvoju poučevanja astrofizike izjemnega pomena za razvoj tega znanstvenega področja pri nas. Številni študentje profesorice Mirjane danes delajo na prestižnih inštitutih in univerzah po svetu. Za seboj je pustila številne generacije svojih učencev in učenk, ki jim bo vedno v navdih.

OLGA ATANACKOVIĆ je redna profesorica na Oddelku za astronomijo Fakultete za matematiko Univerze v Beogradu, kjer je tudi končala vse nivoje študija. Magistrsko in doktorsko disertacijo je delala pod mentorstvom dr. Eduarda Simonneauja (Centre national de la recherche scientifique – CNRS, Francija). V obdobju 1982–1996 je delala v Astronomskem observatoriju v Beogradu, potem pa je začela delati na Fakulteti za matematiko. Njeni glavni raziskovalni interesi so zvezdne atmosfere in numerične metode pri sevalnem prenosu. Objavljala je tudi na temo poučevanja astronomije in prvih žensk na področju astrofizike v Srbiji. Je soavtorica (skupaj z prof. Mirjano Vukićević-Karabin) univerzitetnega učbenika *Splošna astrofizika* (2010) in avtorica srednješolskega učbenika *Astronomija* (2021). Bila je urednica *Publications of the Astronomical Observatory of Belgrade* (1990–1995), predstojnica Oddelka za astronomijo (2005–2007), predsednica Nacionalnega sveta za astronomijo (2005–2008) ter predstavnik Srbije (2002–2015) v Svetu za izobraževanje iz astronomije pri Mednarodni astronomski zvezi (International Astronomical Union).

¹⁷ Olga Atanacković in Ištvan Vince, »Profesorica Mirjana Vukićević-Karabin (1933–2020)«, *Vasiona* 3 (2021): 87–96.

Neda Bokan

Zagorka Šnajder

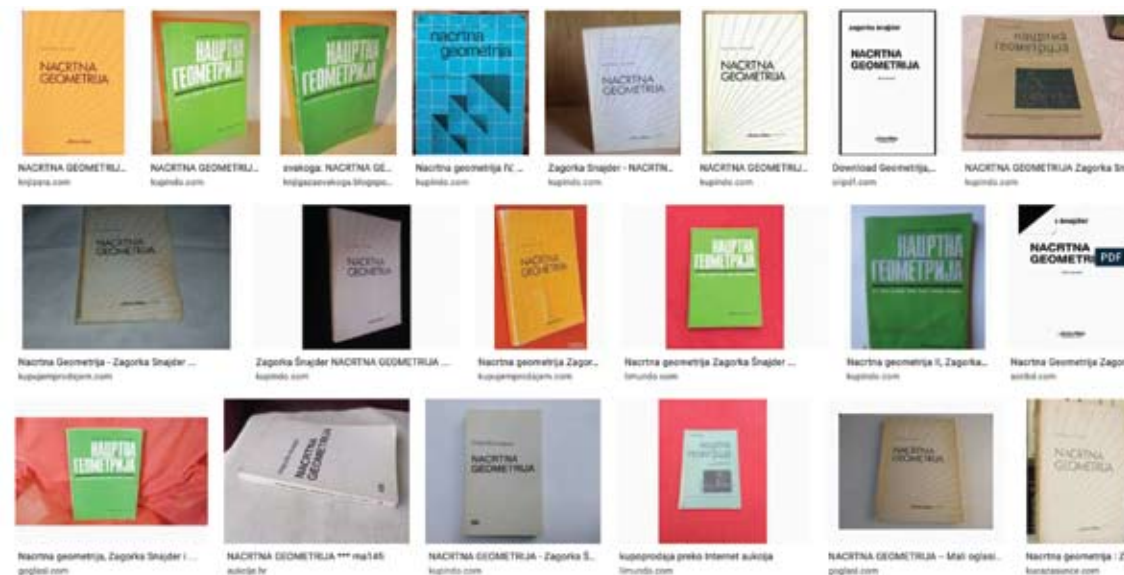
✱ matematičarka z integriteto*

Kot gimnazijska dijakinja v šestdesetih letih prejšnjega stoletja sem si dobro zapomnila ime Zagorke Šnajder. V tistem obdobju je bil v drugem, tretjem in četrtem letniku gimnazij uveden nov predmet, opisna geometrija. A pojasnjevanje prostorskih razmerij v evklidskem prostoru in preslikavanje objektov na ravnino je bilo zapleteno celo za našega profesorja, nam učencem pa še toliko bolj. Oddahnili smo si, ko so se pojavili učbeniki za ta predmet, katerega soavtorica je bila Zagorka Šnajder. Zapomnili si jo bomo po njenem prispevku k razvoju splošnega in univerzitetnega izobraževanja na področju geometrije ter po njeni pobudi za redne Jugoslovanske geometrijske seminarje. Menila je, da osnov čiste geometrije ni mogoče izključiti iz splošne matematične izobrazbe, kar je bilo v tistem obdobju nepriljubljeno mnenje v strokovnih krogih, kasneje pa se je izkazalo za utemeljeno. Študentje in dijaki še danes uporabljajo sadove njenega znanstvenega in didaktičnega dela. Bila je tudi prva matematičarka, ki je doktorirala na Univerzi v Beogradu.

A vrnimo se k temu, zakaj je bila opisna geometrija trd oreh tudi za gimnazijske profesorje, ne samo za dijake. Za to niso bili krivi sami, saj je bil problem bolj kompleksen. Večina naših profesorjev je študij matematike zaključevalo v letih pred drugo svetovno vojno in so dobro poznali različna področja matematike, na katerih so se uporabljale analitične metode, opisna geometrija pa je bila razumljena kot uporabna znanost, zato so manjkale številne podrobnosti za vsebinske pojasnitve ustreznih konstrukcij. V prid temu govori tudi podatek, da je profesor Miloš Radojčić šele leta 1938 vodil prvi tečaj sintetične

* Op. ur.: Zahvaljujem se prof. Marjeti Kramar Fijavž s Fakultete za gradbeništvo in geodezijo Univerze v Ljubljani za svetovanje glede slovenske različice tega besedila.

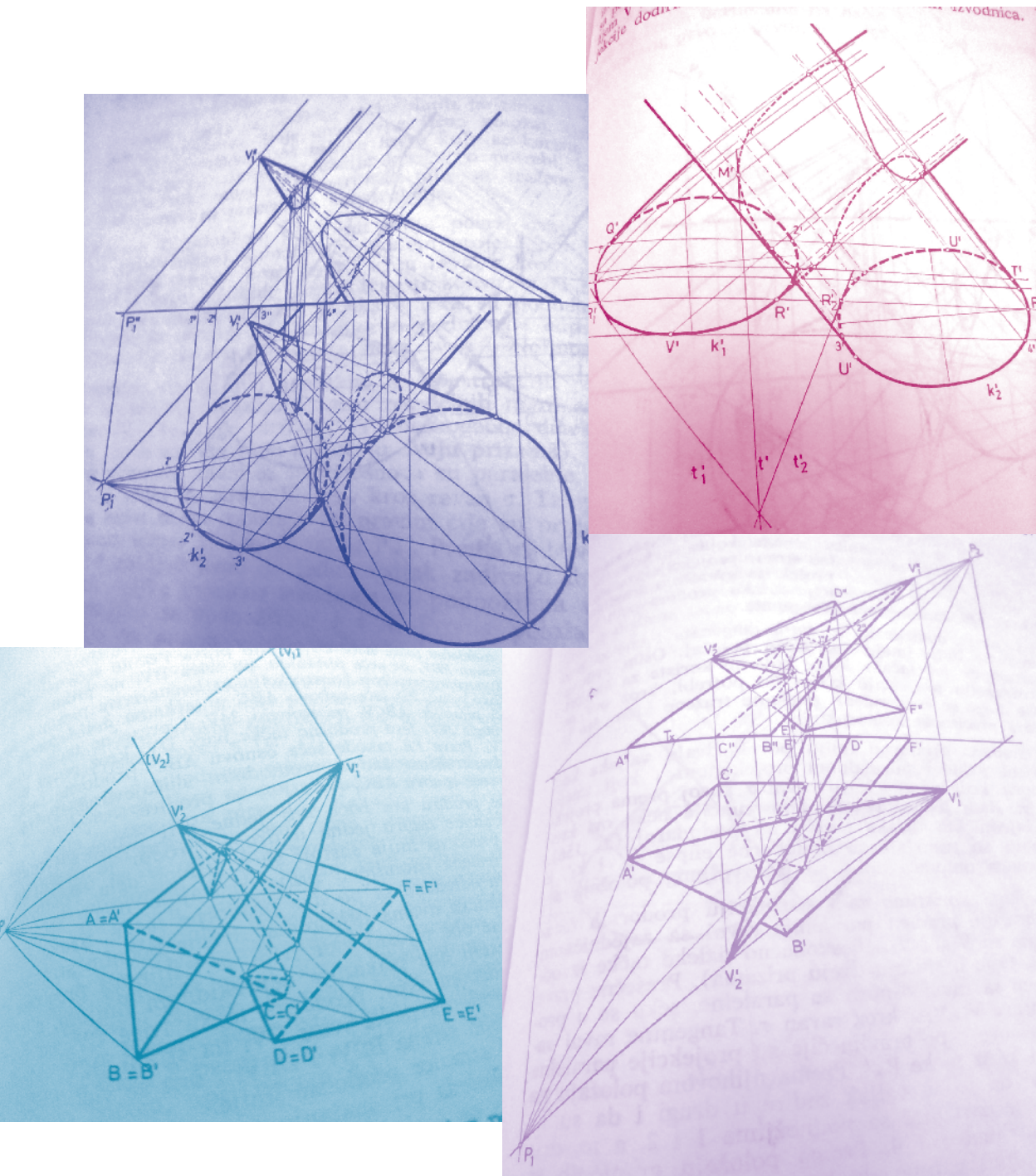
geometrije¹ z naslovom »Elementarna geometrija«. Ko je bil leta 1945 oblikovan nov učni načrt, je Radojčić predlagal uvedbo dveh novih geometrijskih disciplin: opisne geometrije in višje geometrije. Opisno geometrijo je od samega začetka predaval predvsem kot matematično disciplino in šele nato kot disciplino, ki se uporablja v tehniki.² Zagorka Šnajder je bila kot študentka tretjega in četrtega letnika demonstratorica in je že leta 1947 s učenci matematike izvajala vaje pri opisni geometriji. Ob profesorju Radojčiću se je razvila v pravo mojstrico pri izvajanju in pojasnjevanju najzahtevnejših geometrijskih konstrukcij, kot so na primer prediranje enega telesa skozi drugo in podobno. Njeni študenti in študentke si jo bomo zapomnili po tem, prav tako pa so o njej slišale mlajše generacije učencev in učenk.

Različne izdaje učbenikov *Nacrtna geometrija* (Opisna geometrija) Zagorke Šnajder so iskano blago na spletnih platformah za medosebno trgovanje.

¹ Sintetična geometrija je geometrija, ki preučuje lastnosti likov po aksiomatski metodi, torej povsem geometrijski v osnovnem pomenu te besede. To pomeni predvsem, da ne uporablja koordinatne metode analitične geometrije, tj. prirejanja urejenih n -teric števil geometrijskim objektom. Do pojava analitične geometrije je bila znana le sintetična geometrija.

² D. Adamović in D. Lopandić, »Dr Miloš Radojčić (naučna informacija)«, *Matematički Vesnik* 13/28 (1976): 245–252.

Geometrijske konstrukcije iz učbenikov Zagorka Šnajder.

Njena sposobnost pojasnjevanja zapletenih geometrijskih konstrukcij je zagotovo pripomogla tudi k temu, da je z Vesno Tomašič napisala učbenike, ki so gimnazijskim dijakom pomagali premagati začetne težave, kasneje pa tistim, ki so se odločili za študij matematike, uživati v lepoti podajanja vsebin predmeta opisna geometrija. Ti učbeniki niso bili pomembni le za osvajanje sposobnosti razumevanja fizičnega prostora, temveč (povedano z današnjim besednjakom, značilnim za visokošolsko izobraževanje) tudi zaradi pridobljenih kompetenc za reševanje problemov in analitično mišljenje.³ Mi, študentke in študenti, kasneje pa tudi njeni pomočnice in pomočniki, pa smo ob njej razvijali tudi socialno inteligenco, kako izoblikovati načelen odnos do študentov in kako razviti svojo osebnostno integriteto. Bila je naša vzornica pri pridobivanju številnih veščin, ki so nepogrešljive za visokošolske učitelje. Priprava izpitov, pregledovanje izpitnih nalog in ustni izpiti so bili pravi ritual. Zbrani skupaj, ob kavi in domačem pecivu, smo se zlahka dogovorili o vsem, tudi o manj zanimivih nalogah, na primer o tem, kdo bo zapisal imena vseh prijavljenih kandidatov (ki jih bilo včasih tudi 500) v knjigo skupaj z ostalimi podatki, ki jih je profesorica skrbno urejala.

Zagorka Šnajder na Fakulteti za matematiko, maj 1999
(© avtorica, osebni arhiv).

³ Neda Bokan, Marko Ljucović in Srdjan Vukmirović, »Computer – Aided Teaching of Descriptive Geometry«, *Journal of Geometry Graphics* 13/2 (2009): 221–229; Neda Bokan, Tijana Šukilović in Srdjan Vukmirović, »On modeling of competencies in descriptive geometry course«, *Pollack Periodica*, 7/1 (2012): 173–183; Ivan Anić, Neda Bokan, Tijana Šukilović in Srdjan Vukmirović, »A Role of Geometry in the Frame of Competencies Attainment«, *Teaching Mathematics and Computer Science* 13/1 (2015): 41–55.

Zagorka Šnajder se je rodila 23. oktobra 1926 v Karavukovu v Vojvodini. Osnovno šolo je končala v Beli Crkvi, mestecu tik ob meji z Romunijo. V Beli Crkvi in v Vršču je hodila tudi v gimnazijo in leta 1945 v Beli Crkvi maturirala. Istega leta se je vpisala v študijsko skupino za matematiko na Matematičnem seminarju Filozofske fakultete Univerze v Beogradu. Leta 1949 je diplomirala na Fakulteti za naravoslovje in matematiko Univerze v Beogradu, ki je nastala leta 1947 z razdelitvijo Filozofske fakultete na dve fakulteti: Filozofsko fakulteto in Fakulteto za naravoslovje in matematiko.⁴ Po diplomi so jo, kot je bilo takrat običajno, razporedili na delo na Katedro za matematiko na Fakulteti za naravoslovje in matematiko, najprej z nazivom srednješolske profesorice. Maja 1950 je bila na tej fakulteti izvoljena v asistentko za geometrijo, januarja 1961 v docentko za geometrijo, decembra 1974 pa v izredno profesorico. V začetku leta 1981 se je na osebno željo upokojila. Leta 1958 je s štipendijo Univerze v Beogradu en semester študirala na Inštitutu za geometrijo Tehnične univerze v Münchnu ter na Inštitutu za matematiko »Henri Poincaré« v Parizu. Več let je bila predstojnica Katedre za geometrijo, v šolskem letu 1979/1980 pa dekanja Oddelka za matematiko, mehaniko in astronomijo na Fakulteti za naravoslovje in matematiko Univerze v Beogradu. Med letoma 1962 in 1965 je bila članica sveta Matematičnega inštituta Srbske akademije znanosti in umetnosti (SANU).

Proslava 8. marca 1979 na Oddelku za matematiko, mehaniko in astronomijo (© avtorica, osebni arhiv).

⁴ Zagorka Šnajder, »Matematika«, v: *Trideset godina Prirodno-matematičkog fakulteta Univerziteta u Beogradu 1947–1977 (sa osvrtom na razvitak prirodnih i matematičkih nauka u Beogradu)*, ur. Dragomir Vitorović, Beograd: Prirodno-matematički fakultet Univerziteta u Beogradu, 1980, 115–149.

Geometrija se je začela razvijati že v daljni zgodovini, njenemu razvoju pa so botrovala vsakodnevne potrebe ljudi (merjenje površine njiv, prostornine piramide ipd.). Prvi rezultati v razvoju geometrije so opisovali lastnosti fizikalno opazovanih količin. Evklidovi *Elementi* (okoli 300 pr. n. št.) so najstarejši ohranjen dokument, v katerem so zbrana do tedaj poznana geometrijska dejstva in njihova logična sistematizacija. V knjigi so opredeljene osnovne predpostavke oziroma aksiomi geometrije, iz katerih so z logičnim sklepanjem izpeljane različne lastnosti najpreprostejših likov v ravnini in prostoru. Gre za začetke razvoja aksiomske metode. Evklidski prostor⁵ tako dobro odraža najpreprostejša fizikalna opazovanja, da so ga vse do 19. stoletja enačili s fizičnim prostorom. Teorijo perspektive, katere namen je bilo preslikavanje prostorskih likov na ravnino, je v 17. stoletju začel razvijati Girard Desargues. Z njo so se ukvarjali tudi umetniki, ki so želeli prepričljivo upodabljati prostorske objekte na slikarskem platnu in podobno. To je spodbudilo tudi razvoj projektivne geometrije – veje geometrije, ki preučuje lastnosti likov, ki so invariantne (se ne spreminjajo) glede na projekcijske preslikave, kot je npr. projiciranje slike z diapozitiva na platno. Leta 1826 je Nikolaj Ivanovič Lobačevski zasnoval geometrijo, ki je temeljila na Evklidovem sistemu aksiomov in se je od njega razlikovala samo v aksiomu o vzporednicah. Izhajal je namreč iz predpostavke, da skozi točko izven določene premice potekata vsaj dve premici, ki sta s to premico komplanarni (v isti ravnini) in disjunktni (se ne sekata). Brez uporabe Evklidovega petega postulata ali kakršnekoli enakovredne trditve je Lobačevski uspel vzpostaviti popolnoma novo teorijo, ne da bi v njej našel kakršna koli protislovja. Rezultat tega je bil nastanek logično neprotislovne geometrije, ki je bila bistveno drugačna od evklidske. Jasno je bilo, da je v matematiki mogoče konstruirati različne prostore z geometrijo, ki se bistveno razlikuje od evklidske geometrije. Hkrati s tem se je pojavil tudi koncept večdimenzionalnega prostora.

⁵ Evklidski prostor je množica, katere elemente imenujemo točke, osnovni elementi podmnožic so premice in ravnine, osnovne relacije pa relacije vmesnosti in relacije ujemanja urejenih parov točk. Za te osnovne objekte in relacije so značilne določene zakonitosti, ki jih imenujemo aksiomi, vključno z aksiomom vzporednosti, ki je še posebej značilen za geometrijo tega prostora: skozi točko A , ki ni na premici a , v ravnini, ki jo določata točka A in premica a , obstaja samo ena premica, ki ne seka premice a .

Skladno s takšnim razvojem geometrije in pod vplivom sodelovanja s profesorjem Milošem Radojčićem pri poučevanju študentov matematike pri predmetih, ki so zaobjemali opisno geometrijo, evklidsko geometrijo, neevklidske geometrije in projektivno geometrijo, je Zagorka Šnajder našla svoje raziskovalno področje, ki je vplivalo tudi na temo njene doktorske disertacije *Določanje sledi večdimenzionalnih prostorov*. Disertacijo je leta 1960 zagovarjala na Katedri za matematiko na Fakulteti za naravoslovje in matematiko Univerze v Beogradu kot prva in edina ženska oziroma doktorandka od ustanovitve katedre do leta 1965.⁶ Pri svojih nadaljnjih raziskavah je obravnavala tudi neevklidske geometrije, zlasti hiperbolično geometrijo, glavno področje njenega znanstvenega raziskovanja pa je bila projekcijska geometrija v tri- in večdimenzionalnih evklidskih in neevklidskih prostorih.⁷ V domačih revijah je objavila 11 znanstvenih prispevkov. Večina njenih objavljenih prispevkov je bila pozitivno ocenjena v mednarodnih referenčnih revijah za matematiko (*Referativnii žurnal*, *Zentralblatt für Mathematik*, *Mathematical Reviews*).

Izsledke svojih znanstvenih raziskav je predstavljala na Katedri za matematiko in kasneje na Katedri za geometrijo na Fakulteti za naravoslovje in matematiko, na različnih seminarjih na Inštitutu za matematiko SANU, pa tudi na več matematičnih kongresih, na katerih je sodelovala. Delala je tudi kot znanstvena sodelavka na Inštitutu za matematiko.

⁶ Neda Bokan, ur., *Spomenica: 125 godina Matematičkog fakulteta [i period 1808–1998]*, Beograd: Matematički fakultet, 1998.

⁷ Z izrazom »neevklidski prostori« tukaj mislimo na hiperbolične in eliptične prostore, med katerimi je bistvena razlika v naravi vzporednih premic. Odkritje neevklidskih geometrij ni vplivalo samo na razvoj geometrije, ampak tudi na razvoj vsake deduktivne teorije. Odkrito je bilo, da osnovne geometrijske trditve, tj. aksiomi in postulati, ne veljajo le za nabor točk, premic in ravnin, razumljenih v klasičnem smislu, ampak tudi za nabor točk, premic in ravnin, razumljenih v veliko širšem pomenu. Objekti, ki so bili osnova skoraj vseh geometrijskih trditev, so bili razširjeni in so postali razumljeni bolj abstraktno. S tem, ko so ti abstraktni pojmi dobili konkretne pomene, so bili vzpostavljeni modeli, na podlagi katerih je mogoče izpeljati realizacije znanih teorij Evklida, Lobačevskega in Riemanna (tj. eliptične geometrije). Kako daleč je šla abstrakcija geometrijskih objektov, najbolje ponazarja dejstvo, da je lahko pojem točk zaobjemal urejeno n -terico realnih števil, prostor pa množico vseh takih obstoječih n -teric. To je v praksi omogočilo tudi razvoj geometrije večdimenzionalnih prostorov.

Levo: VI. Balkanski kongres matematikov v Varni (Bolgarija) leta 1977; Zagorka Šnajder je prva v spodnji vrsti desno. Desno: Skupina udeležencev kongresa na izletu v Nesebar, 5. junij 1977 (© avtorica, osebni arhiv).

Zagorka Šnajder je izhajala iz stališča, da razvoj geometrije, njena uporaba ter percepcija abstraktnih objektov na različnih področjih matematike in naravoslovja pričajo o tem, da je geometrija eden najglobljih in idejno plodovitih sredstev za razumevanje realnosti. Zato se je zelo zavzemala za razvoj geometrije na fakultetah univerz v Novem Sadu, Prištini in Kragujevcu, katerih ustanoviteljica je bila od leta 1964 naprej Fakulteta za naravoslovje in matematiko Univerze v Beogradu.⁸ O tem sem se lahko prepričala tudi sama, ko sem sodelovala z njo kot asistentka na oddelku fakultete v Kragujevcu. Zagorka Šnajder je poučevala v Prištini in Kragujevcu, dokler ni bil njen sodelavec, katerega mentorica za doktorate s področja geometrije je bila, izvoljen v naziv docenta, kasneje pa sta na teh univerzah začela poučevati predmete s področja geometrije. Bila je mentorica pri pisanju doktorskih, magistrskih in specialističnih nalog s področja geometrije.

⁸ Radenko S. Krulj, »Povodom četrdeset godina Filozofskog fakulteta u Prištini«, *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Prištini* 30 (2000): 7–17; Miroslava Petrović-Torgašev in Ljiljana Čomić, *Četiri decenije Prirodno-matematičkog fakulteta u Kragujevcu*, Kragujevac: Prirodno-matematički fakultet, 2012.

Vendar pa med njenim delom ni vse potekalo tako gladko. Potrebno je bilo sodelovati tudi v mednarodnih matematičnih razpravah z zelo močnimi argumenti. Kot poudarja Branimir Dakić:

*Teza, da mora osnovno učenje matematike temeljiti na Teoriji množic (množice, relacije, grafi) in Matematični logiki, se je izoblikovala pod mentorstvom znanega francoskega matematika Jeana Dieudonnéja, na podlagi njegovega slavnega »bojnega krika« iz leta 1960: »Dol z Evklidom. Smrt trikotniku!«⁹ Ta ideja se je v šestdesetih in sedemdesetih letih prejšnjega stoletja kot nekakšna smrtonosna okužba širila po svetu, in praktično ni bilo države, v kateri pouk matematike ne bi bil okužen z njo. Nekakšna »biblija« tega gibanja je bila knjiga v več delih *Mathématique moderne*¹⁰ njegovega predhodnika Georgesa Papyja. Ta tako imenovana »Nova matematika« se je sprva uveljavila na območjih pod francoskim vplivom (v Franciji, Kanadi in Belgiji), kasneje pa se je razširila po vsem svetu. Največjih kritik je bila deležna prav tam, kjer je nastala (še posebej oster kritik je bil ugledni matematik René Thom), po 15–20 letih pa je neslavno končala kot skorajda popolnoma zavržena.¹¹*

Zelo plodne razprave o »Novi matematiki« so potekale tudi na Inštitutu za matematiko na tedanji Fakulteti za naravoslovje in matematiko Univerze v Beogradu. Zagorka Šnajder je skupaj z Dragomirjem Lopandićem in asistenti na Katedri za geometrijo zagovarjala stališče, da evklidske geometrije in aksiomskega pristopa h geometriji ni mogoče izključiti iz splošne matematične

⁹ Maurice Mashaal, *Bourbaki: A secret Society of Mathematicians*, Providence: American Mathematical Society, 2006; Ruben Hersh in Vera John – Steiner, *Loving + Hating Mathematics: Challenging the Myths of Mathematical Life*, Princeton: Princeton University Press, 2011.

¹⁰ Op. ur.: Georges Papy, *Mathématique modern 1*, Pariz: Marcel Didier, 1963. Pri isti založbi: *Mathématique modern 2 – Nombres et vectoriel plan* (1965); *Mathématique modern 5 – Arithmétique* (1966); *Mathématique modern 6 – Géométrie plane* (1967); *Mathématique modern 3 – Voice Euclide* (1967).

¹¹ Branimir Dakić, »Ignacije Smolec (1916–2005) – In memoriam«, *Matematika i škola* 6/29 (2005): 183–184.

izobrazbe, in sicer zaradi njune pomembne vloge pri razvoju intuicije ter, kot smo že omenili, zaradi dejstva, da so ideje in metode geometrije najgloblje in najplodovitejše pri spoznavanju realnosti. Zaradi teh razlogov mora biti geometrija sestavni del tudi pri poučevanju matematike v osnovnih in srednjih šolah. Te razprave so Zagorko Šnajder in Dragomira Lopandića spodbudile tudi k organizaciji posebnih tečajev iz teorije simetrije, modelov neevklidskih geometrij (med drugim tudi v evklidskem prostoru) ter k temu, da sta spodbujala več študentov k znanstvenoraziskovalnem delu na različnih področjih geometrije. Razprave o »Novi matematiki« na takratnem Inštitutu za matematiko niso vplivale le na razvoj oddelka za geometrijo, temveč tudi na različne dejavnosti na ravni Inštituta, kot je na primer računalniška grafika, ki se je na Oddelku za računalništvo začela razvijati v začetku osemdesetih let prejšnjega stoletja.

Podoben pogled na razvoj geometrije ter na njeno vlogo v matematiki in pridobivanje različnih kompetenc je imelo tudi več njenih kolegov na Univerzi v Zagrebu. Mnenja o teh vprašanih ter o najnovejših znanstvenih izsledkih smo izmenjavali tudi na Kongresu jugoslovanskih matematikov leta 1980. Zagorka Šnajder se je za uspešnejše sodelovanje pri znanstvenoraziskovalnem in strokovnem delu na področju geometrije zavzela za pogostejša srečanja kateder za geometrijo iz Beograda in Zagreba, kar so vsi sodelujoči pozitivno sprejeli. Ker so zanimanje za sodelovanje pokazali tudi drugi raziskovalci na področju geometrije, so srečanja beograjske in zagrebške katedre zelo kmalu prerasla v Jugoslovanski geometrijski seminar, ki je potekal vsako leto tretji teden v septembru. Pri organizaciji seminarjev so izmenjaje sodelovala skoraj vsa univerzitetna središča iz SFRJ. Kasneje se je seminar zaradi političnih razmer preoblikoval in v neki obliki poteka še danes. Tako je bil štirinajsti seminar (takrat pod imenom Yugoslav Geometrical Seminar), ki je v organizaciji Tehniške fakultete »Mihailo Pupin« Univerze v Novem Sadu potekal oktobra 2003 v vojvodinskem Zrenjaninu, posvečen prav Zagorki Šnajder, ki je umrla aprila tistega leta.¹²

¹² XIV Geometrical seminar dedicated to the memory of Prof. dr. Zagorka Šnajder (1926-2003), Zrenjanin, October 2nd–5th, 2003 [knjiga izvlečkov], Zrenjanin: Technical faculty »Mihailo Pupin«, 2004.

Pri vseh aktivnostih, pri katerih je sodelovala, je bila prepoznavna po svojem zavestnem, preišljenem delu, njen vpliv pa se je prenašal tudi na generacije matematičark in matematikov, ki je niso imeli priložnosti spoznati in sodelovati z njo. Tako je njen univerzitetni učbenik *Opisna geometrija*,¹³ ki je bil prvič izdan leta 1976, doživel še šest ponatisov in je vse do danes ostal del priporočene literature za študente. O tem, kako relevantno je njeno delo še danes, priča naslednja anekdota: pri nekem znanstvenem članku,¹⁴ ki je vključeval rezultate magistrske naloge¹⁵ in naj bi bil leta 2012 objavljen v mednarodni reviji, je recenzent zahteval, da se v reference vključi tudi delo Zagorke Šnajder, ki ga je ta napisala že leta 1972.¹⁶ Njena predavanja so vplivala tudi name osebno in so bila pomemben dejavnik pri moji izbiri področja nadaljnega dela. Na seminarju iz višje geometrije, ki ga je Zagorka Šnajder organizirala v četrtem letniku matematičnega študija, smo prikazovali dela Nine Vasil'evne Naumovich, v katerih je slednja obravnavala modele evklidske in neevklidskih geometrij. Tema mi je bila zelo všeč in mi je vzbudila zanimanje za znanstvenoraziskovalno delo.

Zagorka Šnajder, Vesna Tomašič in Neda Bokan (v prvi vrsti) ter Alojz Šnajder pred Spomenikom neznanemu junaku na Avali pri Beogradu, 22. december 1974 (© avtorica, osebni arhiv).

Poleg že omenjenih učbenikov je bila Zagorka Šnajder tudi soavtorica vrste publikacij, namenjenih matematičnemu izobraževanju.¹⁷ Zelo si je prizadevala za izboljšanje matematičnega pouka v srednjih šolah. V ta namen je objavila tudi več člankov o poučevanju opisne geometrije, predvsem ob uvedbi predmeta opisna geometrija na naravoslovno-matematični smeri v gimnaziji, za katerega je napisala tudi učbenike (tudi skupaj z Vesno Tomašič in avtorico tega članka).¹⁸

Kolaž izobraževalnih knjig, pri nastanku katerih je sodelovala Zagorka Šnajder

¹³ Zagorka Šnajder, *Nacrtna geometrija*, Beograd: Izdavačko informativni centar studenata, 1976.

¹⁴ Marijana Babić in Srdjan Vukmirović, »Central projection of hyperbolic space onto a horosphere«, *KoG 16* (2012): 27–35.

¹⁵ Marijana Babić, *Vizuelizacija prostora Lobačevskog*, magistrsko delo, Beograd: Matematički fakultet Univerziteta u Beogradu, 2010.

¹⁶ Zagorka Šnajder, »Gemeinsame Eigenschaften der zentralen normalen, parallelen und überparallelen Projektionen im dreidimensionalen hyperbolischen Rauma (German)«, *Matematički Vesnik 9/24* (1972): 27–37.

¹⁷ Tri izdaje knjige *Zbirke zadataka iz projektivne i nacrtna geometrije*, Beograd: Naučna knjiga, 1992; zatem je bila soavtorica del *Matematički termini za osnovnu i srednje škole*, Beograd: Matematički institut, 1963; *Rečnik matematičkih termina* (v petih jezicah), Beograd: Matematički institut, 1963; *Školska enciklopedija: matematika, fizika, astronomija, računarstvo*, Beograd: Prosveta, 1992.

¹⁸ Skupaj z Vesno Tomašič je izdala učbenike *Nacrtna geometrija* (za 2. razred, 1962; za 3. razred, 1963; za 4. razred, 1964; o spremenjenem učnem načrtu in programu: za 3. razred, 1969; za 4. razred, 1969; za izbirni pouk za 2. razred, 1978) ter (skupaj z Vesno Tomašič in Nedo Bokan) za matematiko za četrti razred, 1979. Vsi navedeni učbeniki razen zadnjega so bili prevedeni v albanščino in madžarščino; v več izdajah so izšli pri Zavodu za učbenike.

Poleg tega je bila od leta 1960 tudi kot članica Komisije za opisno geometrijo pri Zvezi društev matematikov, fizikov in astronomov Jugoslavije ter članica Strokovnega sveta za opisno geometrijo pri republiškem Svetu za prosveto in beograjskem Zavodu za osnovno izobraževanje učiteljev. Pri svojem strokovnem delu se je Zagorka Šnajder ukvarjala tudi z drugimi dejavnostmi. Dve leti je bila članica komisije za matematiko pri Svetu za prosveto Republike Srbije. V obdobju 1979–1984 je bila predsednica več komisij za pridobitev nazivov pedagoškega svetovalca in višjega pedagoškega svetovalca ter srednješolskega profesorja matematike. Bila je članica komisije za opravljanje strokovnega izpita za profesorja. Zelo aktivna je bila tudi v strokovnih organizacijah. Med letoma 1960 in 1965 je bila članica uprave Društva matematikov Srbije ter članica izvršnega odbora Zveze matematikov, fizikov in astronomov Jugoslavije. Bila je tudi članica francoskega in avstrijskega matematičnega društva.

Zagorka Šnajder se je držala načela, da je za poznavanje sedanosti in dobro načrtovanje prihodnosti potrebno dobro poznati tudi preteklost, zato se je posvečala pisanju besedil o razvoju matematike in Fakultete za matematiko¹⁹ in je bila članica uredniškega odbora publikacije, ki je izšla ob trideseti obletnici te institucije.

Fakulteta za naravoslovje in matematiko Univerze v Beogradu je ob 40-letnici pedagoškega in znanstvenega dela Zagorki Šnajder podelila priznanje z zlato plaketo za njen prispevek k razvoju naravoslovja in matematike ter za uveljavitev fakultete kot visokošolske znanstvene in izobraževalne ustanove. Kot njena študentka in več kot trideset let najtesnejša sodelavka mislim, da si je to priznanje zares zaslužila in da je pustila neizbrisen pečat v razvoju matematike, pa tudi kot profesorica z integriteto.

NEDA BOKAN je upokojena redna profesorica na Fakulteti za matematiko Univerze v Beogradu, kjer je iz matematike tudi diplomirala (1969), magistrirala (1972) in doktorirala (1979). Akademsko leto 1973/1974 je preživela na Državni univerzi v Moskvi. Njeno raziskovalno polje je matematika, posebej diferencialna geometrija in vprašanja izobraževanja. Napisala je več kot 70 člankov za mednarodne časopise in konferenčne zbornike (nekateri med njimi v soavtorstvu). Je avtorica ali urednica več kot 20 publikacij, ki naslavljajo izobraževanje, zgodovino Univerze v Beogradu, Fakultete za matematiko itn. Bila je koordinatorica vrste mednarodnih in domačih projektov na temo vseživljenjskega učenja, mobilnosti, priznanja diplom, geometrije, multimedijskih tehnologij za poučevanje matematike in računalništva, izobraževanja in vizualizacije itn. Delovala je kot zunanja ekspertka za ocenjevanje študijskih programov pri Centru za kakovost v visokem šolstvu v Litvi. Bila je dekanja Fakultete za matematiko, prorektorica za izobraževanje na Univerzi v Beogradu ter predsednica Komisije za akreditacijo Nacionalnega organa za akreditacijo in zagotavljanje kakovosti v visokem izobraževanju v Srbiji.

¹⁹ Šnajder, »Matematika«; Zagorka Šnajder in Slaviša Prešić, »Pogled na razvoj Matematičnog fakulteta Univerziteta u Beogradu«, v: *Spomenica: 125 godina Matematičkog fakulteta*, 3–42.

Barbara Vodopivec

Carmen Jež Gala

* karizmatična gradbenica*

Evropski projekt »MoMoWo – Ustvarjalnost žensk od modernizma dalje«, namenjen promociji žensk v poklicih, ki so v 20. stoletju veljali za pretežno moške, je razkril prenekatero prezrto ali nikoli omenjeno pionirko arhitekture, oblikovanja in gradbeništva.¹ Tako sem našla spominski zapis ob smrti gradbene inženirke Carmen Jež Gala, ki ga je spremljal osupljivo lep črno-bel portret privlačne mlade ženske (slika str. 297).² Ob prvem branju me je pretresel vtis silovitosti šoka, ki veje iz besedila zaradi tragične nesreče, ki je nenadoma in žal mnogo prezgodaj prekinila njeno življenjsko pot. Ob ponovnem branju pa se je iz napisanih vrstic izrisala izjemna znanstvenica in pedagoginja. Pri nadaljnjem preučevanju se je izkazalo, da do nedavnega ni bilo prav nobenega zapisa o njenem delu ali dosežkih.³ Lahko da je temu tako, ker je teža njene prezgodnje smrti dobesedno zamrznila spomin nanjo, ali pa zato, ker so ženske v gradbeništvu deležne znanstvene pozornosti šele

* Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa »Umetnost na Slovenskem v stičišču kultur« (P6-0061), ki ga iz državnega proračuna financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije. Za zaupanje, posredovanje dokumentarnega in arhivskega gradiva ter dragocene uvide v življenje in delo inženirke gradbeništva Carmen Jež Gala se zahvaljujem gospodu Sergeju Gali, nekdanjemu direktorju IMK dr. Borutu Bundari, dr. Miroslavu Preglu in gospe Lepši Šturm.

¹ MoMoWo – Women's Creativity since the Modern Movement, <http://www.momowo.eu> (dostop: 17. december 2020). Pionirke smo objavili v knjigi: Helena Seražin, ur., *V ospredje. Pionirke slovenske arhitekture, gradbeništva in oblikovanja*, Ljubljana: Založba ZRC, 2020.

² »In memoriam Carmen Jež Gala«, *Gradbeni vestnik* 10 (1965): 193.

³ Carmen Jež Gala je bila javnosti prvič predstavljena na razstavi »V ospredje: pionirke slovenske arhitekture, gradbeništva in oblikovanja 3«, Galerija Dessa, 5. marec – 19. april 2018, Ljubljana.

v zadnjih letih.⁴ Vsekakor pa velja, da so vsa raziskovanja in poizvedovanja le še potrjevala in stopnjevala vtis o izjemni in karizmatični osebnosti. Odkrita je bila znanstvenica, ki je dosegala prebojne raziskovalne rezultate v gradbeništvu in se uveljavljala v takratnem jugoslovanskem in mednarodnem prostoru, priljubljena pedagoginja ter skromna in nesebična osebnost. »Imenitna, preprosto imenitna!« pravi o njej sošolka iz gimnazije in dolgoletna prijateljica gospa Lepša Šturm (roj. 1925).⁵

Carmen Jež Gala (© arhiv družine Gala).

Carmen Jež Gala je za razvoj gradbeništva pri nas pomembna zato, ker je v takratnem slovenskem in jugoslovanskem prostoru uveljavila nove metode računanja jeklenih konstrukcij, ki jih je razvijala na podlagi teorije plastičnosti. Z inovativnim pristopom je povečala trdnost in s tem nosilnost jeklenih podpornih nosilcev, tako da so ti lahko premoščali večje razdalje. Učinkovitost metode je računsko dokazala v času, ko še ni bilo računalnikov. Pristop je prenašala v prakso zlasti pri načrtovanju daljnovodov in strešnih konstrukcij. Rezultate svojih raziskav je objavljala v domačih in mednarodnih znanstvenih

⁴ Za več o tem gl. Barbara Vodopivec, »Pionirke gradbeništva in geodezije na Slovenskem«, *Gradbeni vestnik* 12 (2020): 314–328.

⁵ Telefonski pogovor avtorice prispevka z gospo Lepšo Šturm z dne 16. decembra 2020. Iz tega pogovora so tudi vsi navedki gospe Šturm v nadaljevanju prispevka.

revijah, v naš prostor pa je prenašala najnovejša svetovna spoznanja s področja gradbeništva. To še posebej velja za znanja in izkušnje, ki jih je pridobila v času podiplomskega študija na Univerzi v Cambridgeu v študijskem letu 1959/60, pri čemer je bil študij na tej univerzi prebojen dosežek tako z vidika razvoja stroke kot uveljavljanja žensk v gradbeništvu.

Carmen Jež Gala se je rodila 28. novembra 1925 v Beogradu.⁶ Izhajala je iz izobražene družine. Oče, advokat dr. Franjo Jež, doma iz Vipavske doline, je bil med drugim član jugoslovanske delegacije na Pariški mirovni konferenci leta 1919. Mati Paula, roj. Povalej, je bila doma iz okolice Maribora in je podpirala izobrazbo svojih otrok; doma so govorili tudi nemško, da bi se otroci naučili tega jezika (slika spodaj). Starša sta bila rimskokatoliške vere in sta deklico decembra 1925 krstila pod imenom Karmen Marija.⁷

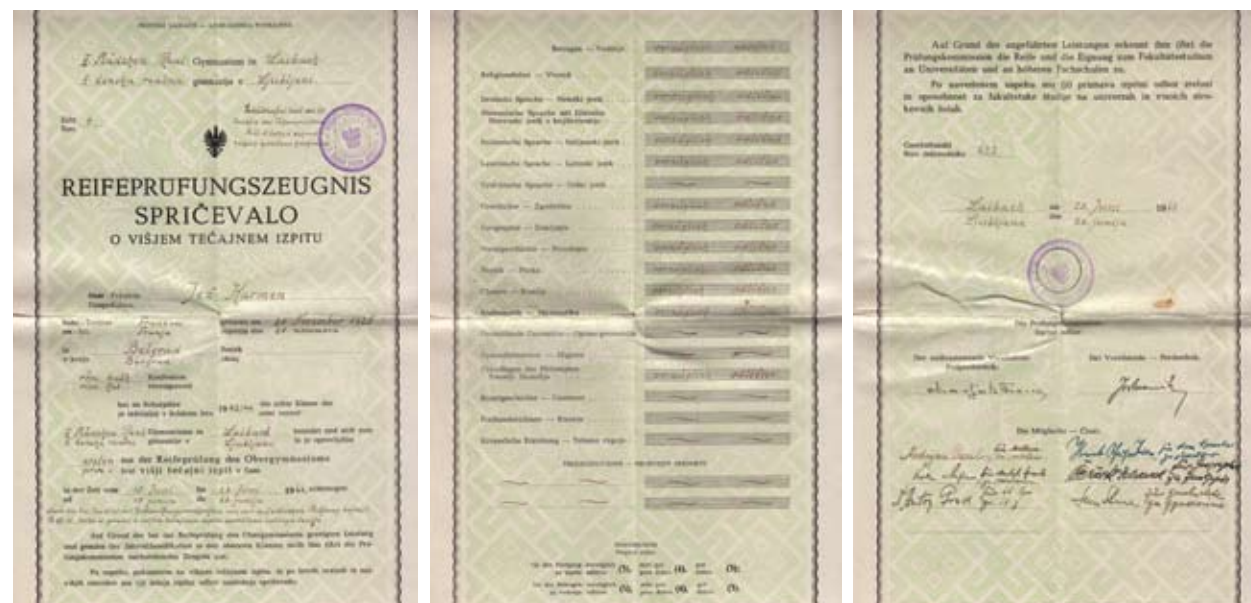

Enoletna Carmen z mamo Paulo, očetom Franjem in bratom Mariom leta 1926 (levo) in Carmen z bratom okoli 1930 (desno) (© arhiv družine Gala).

⁶ Podatki iz življenja in delovanja Carmen Jež Gala so pridobljeni iz dokumentacije arhiva družine Gala in arhiva Inštituta za metalne konstrukcije. Gl. tudi: Barbara Vodopivec, »Carmen Jež Gala«, v: *Vospredje. Pionirke slovenske arhitekture, gradbeništva in oblikovanja*, ur. Helena Seražin, Ljubljana: Založba ZRC, 2020, 90–95.

⁷ Na dokumentih je uporabljala krstno ime Karmen, sicer pa se je podpisovala kot Carmen. To različico imena je uporabljala tudi v znanstvenih objavah, zato jo tako imenujemo tudi v prispevku.

Zaradi očetove službe je družina živela v Beogradu in Carmen je tam med letoma 1933 in 1936 obiskovala Nemško-srbsko ljudsko šolo ter prvi razred realne gimnazije. Mama se je nato z obema otrokoma preselila v rodni Maribor, kjer je Carmen obiskovala realno gimnazijo in na tej šoli leta 1940 opravila nižjo maturo. Leta 1941 so pred Nemci zbežali v Ljubljano, Carmen pa je šolanje nadaljevala na ljubljanski realni, današnji Poljanski gimnaziji.

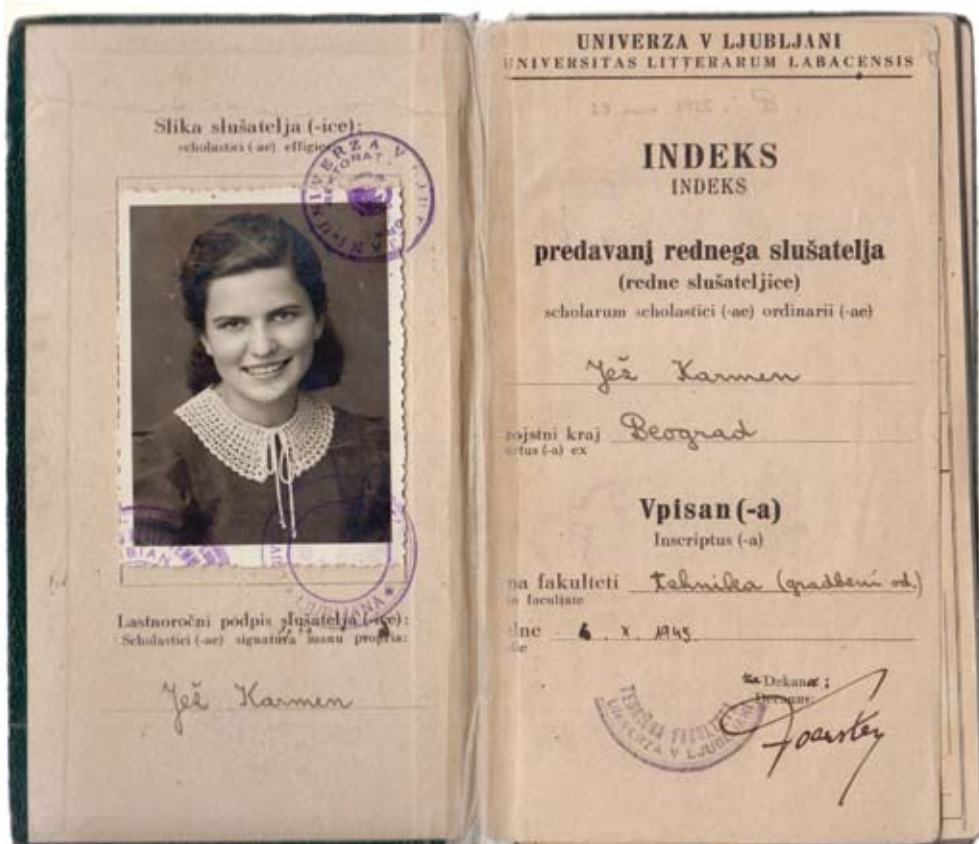
Maturitetno spričevalo Carmen Jež ob zaključku II. Ženske realne gimnazije v Ljubljani (danes Poljanska gimnazija), 1944 (© arhiv družine Gala).

Pod italijansko okupacijo pa šolanje ni potekalo gladko. Decembra 1941 je bila z vsem razredom izključena iz gimnazije »zaradi protifašističnega zadržanja«, kot je kasneje navajala sama. Po pripovedovanju gospe Lepše Šturm je ves razred ob prihodu italijanske profesorice v učilnico zavrnil pozdrav z iztegnjeno roko, zato je sledila kazen z izključitvijo. Leta 1942 tako niso hodili v šolo, zamujeno pa so nadoknadili v naslednjem šolskem letu. Da so to lahko storili, je bila v največji meri zaslužna prav Carmen. Na lastno pest je organizirala nadaljevanje šolanja celega razreda in prevzela predavanja vseh težjih predmetov. Tako je sošolcem omogočila, da so leta 1944 uspešno opravili maturo, takrat že

⁸ Arhiv družine Gala, Ing. Carmen Jež Gala, *Življenjepis*, Ljubljana, 7. februar 1956.

pod nemško oblastjo (slika str. 299). Veliko pa to pove tudi o njenem nesebičnem značaju, zavzetosti in neuklonljivosti.

Burno 20. stoletje je tako povzročilo, da se je Carmen šolala kar v štirih različnih državnih okvirih; v Kraljevini Jugoslaviji, Kraljevini Italiji, v nemškem Tretjem rajhu in v Jugoslaviji. Menjavanje različnih okolij in bogato družinsko intelektualno zaledje sta pomembno vplivala na njeno kasnejšo raziskovalno vpetost v mednarodni prostor. Odlično je govorila srbsko, slovensko, nemško, francosko in angleško, po pričevanjih pa je enako dobro obvladala tako naravoslovne kot humanistične predmete in je sošolke pogosto inštruirala pri različnih predmetih, kot na primer pri latinščini.

Prvi dve strani indeksa študentke Carmen Jež, ki se je na študij gradbeništva vpisala leta 1945 (© arhiv družine Gala).

Carmen se je po koncu vojne, oktobra 1945, vpisala na študij gradbeništva na takratni Tehniški fakulteti v Ljubljani (slika str. 300) in tam leta 1952 tudi diplomirala (slika str. 302). S tem je postala prva ženska, ki je po drugi svetovni vojni diplomirala iz gradbeništva. Vseskozi je bila odlična študentka in aktivna v vrsti študentskih organizacij, pa tudi brigadirka mitskega projekta bratstva in enotnosti, gradnje železniške proge Brčko–Banovići. Še v času študija je bila leta 1946 imenovana sprva za pomožno in kasneje za provizorično asistentko za predmeta mehanika in trdnost na Oddelku za splošne predmete Tehniške visoke šole v Ljubljani. Njeni pedagoška in raziskovalna kariera sta se po tem le še strmo vzpenjali. Takoj po diplomi je maja 1952 nastopila mesto redne asistentke pri prof. Dr. Luju Šukljetu na Katedri za jeklene konstrukcije in postala prva ženska, redno zaposlena na tej šoli. Leta 1960 je bila imenovana za docentko in postala tudi prva ženska s tem nazivom na Fakulteti za arhitekturo, gradbeništvo in geodezijo Univerze v Ljubljani.⁹ Bila je predsednica študijske komisije Oddelka za gradbeništvo. Pedagoško delo pa je ves čas uspešno povezovala tudi z raziskovalnim delom. Že leta 1949 je sodelovala z Inštitutom za jeklene konstrukcije (od leta 1955 Inštitut za metalne konstrukcije – IMK), sprva pri reševanju praktičnih nalog za operativo (statični računi, revizije projektov, obremenilno preizkušanje, modelne preiskave, ekspertize), kasneje, ko je postala zunanja sodelavka raziskovalnega oddelka inštituta, pa se je posvečala raziskovalnemu in eksperimentalnemu delu in delu na osnutkih novih jugoslovanskih predpisov za jeklene konstrukcije. Do odhoda v Anglijo leta 1959 je bila vodja dokumentacijskega oddelka IMK.¹⁰ Poleg tega je leta 1964 na povabilo sarajevske gradbene fakultete tam predavala na tretji stopnji kot vodilna jugoslovanska strokovnjakinja za plastostatiko.

⁹ Pri pedagoškem delu je pustila do danes neizbrisen pečat: Carmen Jež Gala, *Zbirka nalog iz trdnosti*, ur. Miroslav Pregl, Ljubljana: FAGG, VTOZD Gradbeništvo in geodezija, Katedra za mehaniko, 1990.

¹⁰ Za več o njenem delu na IMK gl. Barbara Vodopivec, »Carmen Jež Gala«.

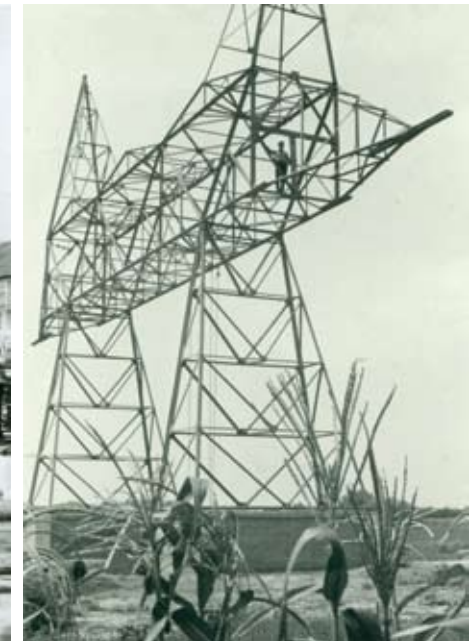
Diplomska listina Carmen Jež Gala, ki je 29. aprila 1952 diplomirala z odličnim uspehom na Fakulteti za gradbeništvo in geodezijo Tehniške visoke šole v Ljubljani (© arhiv družine Gala).

Njeni raziskovalni dosežki so po zaslugi visoko citiranih znanstvenih člankov odmevali tudi v mednarodnem prostoru. Bila je na tekočem z razvojem znanosti v svetu; v njeni zapuščini se nahaja literatura v nemščini, angleščini in francoščini. Leta 1955 je bila dva meseca pripravnica v nemškem podjetju *Fried. Krupp Maschinen- und Stahlbau Rheinhausen*, specializiranem za strojništvo in jeklene konstrukcije, kjer je izvajala statične račune na oddelku za gradnjo mostov. Leta 1959 je objavila kar pet znanstvenih člankov, in sicer v francoskih, nemških in jugoslovanskih strokovnih revijah. Udeleževala se je kongresov v Jugoslaviji (aktivno z referati v Zagrebu in Opatiji) in dogodkov v tujini (v Bruslju, Kölnu, Veldnu) ter se zanimala za Unescovo raziskovalno štipendijo. Bila je prva ženska, ki je objavila izvirni znanstveni članek v *Gradbenem vestniku* (1955/56),¹¹ leto kasneje pa celo dva v eni številki. Objavljala je tudi v *Elektrotehniškem vestniku*, vsega skupaj pa šteje njen opus 14 znanstvenih in strokovnih člankov in razprav v domačem in tujem tisku.¹² Dokument

¹¹ Carmen Jež Gala, »Prispevek k računanju nosilcev na elastični podlagi,« *Gradbeni vestnik* 39–40 (1955/56): 113–117.

¹² Arhiv IMK, *Zbrana dela doc. ing. Jež-Gala Carmen*.

»Zbrana dela doc. Ing. Jež-Gala Carmen«, ki ga hrani IMK, navaja še 12 raziskovalnih nalog in 58 projektov, ekspertiz, obremenilnih preizkušenj in drugih del. Zlasti v okviru IMK je izvajala različne projekte v Sloveniji in po Jugoslaviji, predvsem v Srbiji in Bosni in Hercegovini (slike spodaj).¹³

Nekateri projekti Carmen Jež Gala v 1950-tih in 1960-tih letih: Gospodarsko razstavišče Ljubljana in obremenilni preizkus vrhne strešne konstrukcije; Projekt daljnovodnih stebrov prehoda preko Save pri Beogradu; Projekt tribune na stadionu FD Železničar v Ljubljani; Gradbeni laboratorij v Cambridgeu in meritve uklona jeklenega profila (hrani © arhiv IMK).

¹³ Za predstavitev njenih projektov gl. Carmen Jež Gala, https://uifs.zrc-sazu.si/sites/default/files/carmen_jez_gala_1.pdf (dostop: 17. december 2020).

Vrhunec njene znanstvene kariere predstavlja podiplomsko izobraževanje in raziskovalno delo na Univerzi v Cambridgeu, kjer je s podporo štipendije Britanskega sveta študirala od oktobra 1959 do julija 1960. V prošnji, ki jo je v skladu s takratnimi razmerami v Jugoslaviji, ko potovanja v tujino niso bila samoumevna, posredovala preko Sekretariata za prosveto in kulturno Zveznega izvršnega sveta FLRJ, je navedla, da želi poglobiti znanje o teoriji plastičnosti in njeni aplikaciji na jeklene konstrukcije. S pomočjo znanstvenikov, ki so bili v Veliki Britaniji na tem področju v samem vrhu, je želela nadgraditi svoje znanje, pri čemer je bil njen cilj uveljavitev novih metod računanja jeklenih konstrukcij, kjer je to mogoče. Prosila je za sprejem na Oddelek za gradbeništvo Univerze v Cambridgeu, pri tem pa je imela veliko podporo IMK in njenega takratnega nadrejenega, prof. dr. Miloša Marinčka (1918–2005), pa tudi na domači univerzi, ki ji je odobrila plačan študijski dopust. Sprejeta je bila na Newnham College Univerze v Cambridgeu, njen mentor pa je postal dr. Jacques Heyman (roj. 1925), ki je doktoriral leta 1949 in bil v času študija Carmen Jež Gala docent in demonstrator na Univerzi v Cambridgeu (slika str. 305 zgoraj). V naslednjih letih je deloval kot eden vodilnih strokovnjakov za zidane stavbe, pri čemer se je osredotočil na cerkveno arhitekturo in prenovo kulturne dediščine. Danes je zaslužni profesor Univerze v Cambridgeu.¹⁴

Čeprav je Carmen Jež Gala sprva načrtovala, da bo v Cambridgeu izdelala doktorsko disertacijo, je kmalu postalo jasno, da je obdobje desetih mesecev za kaj takšnega prekratko. Namesto tega je vpisala podiplomski študij in se osredotočila na izbrana predavanja in eksperimentalno delo. Študij je zaključila z nalogo z naslovom *The Residual Stress in Rolled I-Sections and Their Influence on the Column Behaviour*¹⁵ in s tem pridobila potrdilo Certificate of Advanced Study in Engineering – Theory of Structures and Strength of Materials, ki ga je leta 1962 nostrificirala tudi njena matična fakulteta (slika str. 305 spodaj).¹⁶

¹⁴ Professor Jacques Heyman, Head of Department 1983–1992, <http://www-g.eng.cam.ac.uk/125/1975-2000/heyman.html> (dostop: 17. december 2020).

¹⁵ Naloga je bila objavljena v: Carmen Jež Gala, »Residual stresses in rolled I-sections,« *Proceedings of the Institution of Civil Engineers* 23 (1962): 361–378; »Discussion on Paper No. 6583, Residual stresses in rolled I-sections«, *Proceedings of the Institution of Civil Engineers* 26 (1963): 616–621.

¹⁶ Arhiv družine Gala, *Odločba Fakultetnega sveta Fakultete za gradbeništvo, arhitekturo in geodezijo Univerze v Ljubljani št. 895*, Ljubljana, 3. december 1962.

Raziskovalno delo je nadaljevala tudi po vrnitvi v domovino. Kot lahko beremo v zapisu ob njeni smrti, ki ga je za časnik *Delo* napisal prof. dr. Miloš Marinček, je tragični dogodek prekinil tudi njeno delo na disertaciji, s katerim je zasnovala povsem nova pota raziskovanja.¹⁷

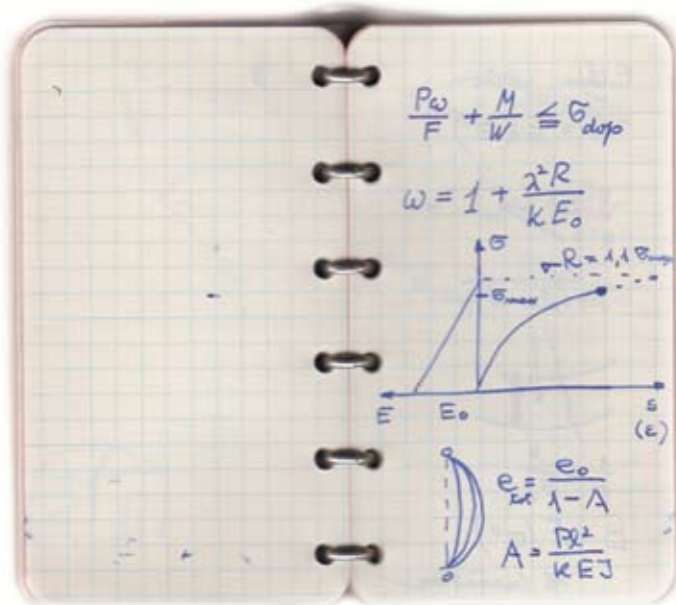
Fotografija je bila posneta v času študija Carmen Jež Gala v Cambridgeu v študijskem letu 1959/60. Carmen sedi v prvi vrsti med dr. Jacquesom Heymanom na levi in dr. Johnom Fleetwoodom Bakerjem (1901–1985), predstojnikom Oddelka za gradbeništvo Univerze v Cambridgeu v obdobju 1943–1968 ter vodilnim strokovnjakom za teorijo plastičnosti v Veliki Britaniji in širše (© arhiv družine Gala).

Odločba o nostrifikaciji diplome iz Cambridgea s strani Fakultete za arhitekturo, gradbeništvo in geodezijo, 1962 (© arhiv družine Gala).

¹⁷ Arhiv Republike Slovenije, ARS, SI AS 2142, Inštitut za metalne konstrukcije, t. e. 8, Biografski zapiski in dokumenti sodelavcev, *Carmen Jež-Gala*, 1955–1965.

Carmen Jež Gala v poročilih o študiju v Cambridgeu poudarja, da je tam pridobila dragocene raziskovalne, eksperimentalne in pedagoške izkušnje, se seznanila z najnovejšimi napredki v znanosti in možnostmi uporabe tega znanja pri reševanju konkretnih izzivov v gospodarstvu (slika spodaj). Spoznala je številne strokovnjake in študente iz mednarodnega okolja. Leta 1962 je postala redna članica Združenja inženirjev Univerze v Cambridgeu, še pred tem pa je bila članica slovenskih in jugoslovanskih strokovnih združenj. Izkušnje iz Cambridgea je doma delila pri organizaciji podiplomskega študija gradbeništva na Univerzi v Ljubljani (vzpostavljen v študijskem letu 1959/60), o njih pa je predavala tudi svojim študentom. Iz zapiskov, v katerih je skicirala uvodno predavanje o študiju v Cambridgeu, izžarevata njena razgledanost in smisel za humor. Študentom je namreč najprej predstavila umetnostne spomenike, muzejske zbirke in zgodovino Cambridgea. Izkušnjo življenja v Angliji in srečevanja z Angleži pa je duhovito primerjala z opisi madžarskega emigrantskega novinarja in humorista Geoga Mikesa, ki je svoje doživljanje te dežele, ljudi in navad strnil v knjigi *How to be an Alien* (Kako biti tujec).¹⁸

Stran iz zapiskov Carmen Jež Gala. V njeni zapuščini se nahajajo tudi zapiski, s katerimi se je pripravljala na predstavitev svojih izkušenj iz Cambridgea študentom na Univerzi v Ljubljani. Pri tem je dala enako velik pomen kulturi in zgodovini univerzitetnega mesta ter znanosti, kar kaže na njeno široko razgledanost (© arhiv družine Gala).

Karierne dosežke Carmen Jež Gala lahko presojamo tudi v kontekstu uveljavljanja žensk v gradbeništvu na Slovenskem. Prva je leta 1932 diplomirala Sonja Lapajne Oblak, ki je kasneje delala za Tehnični oddelek Kraljeve banske uprave Dravske banovine v Ljubljani. Tu je izdelovala statične elaborate za železobetonske konstrukcije zgradb, ki jih je gradila takratna država, in nadzirala njihovo gradnjo, od Plečnikove Narodne in univerzitetne knjižnice do Ravnikarjeve Moderne galerije. Miniti pa je moralo 44 let, da je gradbeništvu na Slovenskem in hkrati v Jugoslaviji dočakalo prvo doktorico znanosti: Darinka Battelino je doktorsko disertacijo pri prof. dr. Luju Šukljetu zagovarjala leta 1976. Po tem letu se je delež študentk v gradbeništvu, pa tudi v geodeziji, začel povečevati in se do osemdesetih let 20. stoletja ustalil na približno tretjini vseh študentov. Med zaposlenimi na Fakulteti za arhitekturo, gradbeništvo in geodezijo je bil delež žensk v devetdesetih letih prejšnjega stoletja 20 odstotkov, zasedale pa so povprečno nižja mesta kot njihovi kolegi. Prva redna profesorica je bila izvoljena leta 2011,¹⁹ leta 2021 pa je bila kot prva ženska v zgodovini fakultete za dekanjo izvoljena prof. dr. Violeta Bokan Bosiljkov. Glede na dosežke Carmen Jež Gala pa lahko mejnike uveljavljanja žensk v gradbeništvu na Slovenskem, pa tudi v Jugoslaviji in širše, mirno umestimo v zgodnejša leta.

Iz zapuščine Carmen Jež Gala izhaja, da je bila odprtega duha, radovedna ter povsem predana raziskovalnemu in pedagoškemu delu. Slednje potrjuje tudi dr. Miroslav Pregl, ki je leta 1965 pod njenim mentorstvom diplomiral iz mehanike konstrukcij in je zaradi krute igre usode ostal tudi njen edini diplomant. Ko se spominja svoje mentorice, izpostavlja le pozitivne lastnosti, kot so prijaznost, korektnost, spoštljivost in predanost delu. Te lastnosti so študentje njegovega letnika dodobra spoznali, ko jih je spremljala na absolventskega izlet v Francijo. Tudi dokumenti potrjujejo njen smisel za raziskovalno delo in za pedagoško delo na univerzi ter pričajo o izrednih uspehih pri poglobljenem znanstvenem delu ter o njeni marljivosti in prizadevnosti. Vrstijo se pridevniki, kot so »obetavna«, »nadarjena«, »požrtvovalna«, a tudi »dosledna«, »poštena« in »vdana interesom skupnosti«. V najlepši luči se je spominjajo tudi njeni prijatelji, ki jo opisujejo kot skromno, nesebično, lepega značaja in vedenja.

¹⁸ George Mikes, *How to be an Alien*, London: André Deutsch, 1946 (ponatis 1966, Penguin Books).

¹⁹ Za več o tem gl. Barbara Vodopivec, »Pionirke gradbeništva in geodezije na Slovenskem«.

Življenje in delo Carmen Jež Gala presegata kakršnokoli delitev na moške in ženske dosežke. Ne nazadnje je več kot uspešno usklajevala službeno in družinsko življenje (slika spodaj). Leta 1948, torej še v času študija, se je poročila s študentom medicine, športnikom in kasneje zdravnikom dr. Stojanom Galo, leta 1954 pa je rodila sina Sergeja.

Carmen Jež Gala je bila tudi navdušena športnica. Še posebej ji je bilo pri srcu smučanje; zimske počitnice je z družino preživljala v Kranjski Gori in okolici, poletne pa na morju (© arhiv družine Gala).

Po tragični nesreči je 11-letnega fantka vzgajala babica, ki je že pred tem pomagala skrbeti za dom in družino, kar je Carmen omogočilo, da se je z vsem srcem posvečala karieri (slika str. 309). Otroka so za svojega vzeli tudi njeni prijatelji, s katerimi je bila povezana še iz šolskih dni. Sergej Gala, ki je bil doma razpet med medicino in gradbeništvom, se je nazadnje odločil za slednje. S tem je mami, visoko cenjeni znanstvenici in izjemno priljubljeni pedagoginji, postavil morda najdragocenejši spomenik. »Carmen Jež Gala si to zasluži!« je svoje spomine na prijateljico sklenila gospa Lepša Šturm.

Stran iz potnega lista Carmen Jež Gala, ki je bil poln žigov z vsega sveta, kar v tistem času ni bilo samoumevno. Levo je fotografija sina Sergeja (© arhiv družine Gala).

BARBARA VODOPIVEC je znanstvena sodelavka na Znanstvenoraziskovalnem centru Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta. Diplomirala je iz zgodovine na Univerzi v Ljubljani (1993), magistrirala iz sodobne zgodovine na Srednjeevropski univerzi (Central European University – CEU) v Budimpešti (1994) in iz sociologije kulture na Univerzi v Ljubljani (1999) ter tu tudi doktorirala iz varstva kulturne dediščine (2015). Raziskuje večkriterijsko vrednotenje kulturne dediščine, vprašanja restitucije umetnin po letu 1945 in vidike vizualne propagande v periodičnih publikacijah v času vojnih spopadov. Odkar je sodelovala v evropskem projektu »MoMoWo – Ustvarjalnost žensk od modernizma dalje« (2014–2018), proučuje tudi pionirke na področjih varstva kulturne dediščine in gradbeništva.

Sonja Dragović, Jelena Rabrenović
in Milica Vujošević

Svetlana Kana Radević

* arhitektka socialističnega modernizma

Opus Svetlane Kane Radević predstavlja enega najpomembnejših premikov v razvoju moderne arhitekture v Črni gori in svojevrsten prispevek k arhitekturni sceni socialistične Jugoslavije. Njena obsežna in raznolika dela, ki so nastala v obdobju od konca šestdesetih do konca devetdesetih let dvajsetega stoletja, pričajo o izjemni izobraženosti in širini avtoričinih področij delovanja, pa tudi o zavezanosti etičnemu razmišljanju o arhitekturi kot o umetniški, znanstveni in tehnični dejavnosti, ki ima moč povezovanja, oblikovanja in izboljševanja skupnosti. Učenje na podlagi takšnega razmišljanja ter iz na njem utemeljenih arhitekturnih dosežkov se zdi še zlasti pomembno danes, ko Kaninim stvaritvam grozi izginotje pod stihijsko gradnjo novega kapitalističnega mesta, ki je ne vodi skrbno pretehtan javni interes, temveč priložnost za zasebni finančni dobiček, in ko se v ospredje zanimanja javnosti ponovno vračajo vprašanja politične moči in družbene odgovornosti arhitekture.

Svetlana Kana Radević se je rodila leta 1937 na Cetinju, kjer je tudi končala osnovno šolo. Srednjo šolo je obiskovala v Podgorici, glavnem mestu Črne gore, ki se je v obdobju socializma imenovalo Titograd, med drugo svetovno vojno pa je bilo skoraj popolnoma uničeno oziroma porušeno v zavezniških bombardiranjih. Njeni spomini na igre v otroštvu¹ – gradnjo hišic iz salonitnih plošč, izdelovanje peščene ure, ki je v tem izmišljenem naselju prevzela vlogo trga – pričajo o njenih zgodnjih ustvarjalnih zanimanjih za elemente arhitekture in urbanizma, pa tudi o tesni povezanosti s skupnostjo, v kateri je

¹ Branislav Mićunović (režija) in Vasko Ivanović (scenarij), »Život jedini čovjeka – Svetlana Kana Radević«, dokumentarni film, 28 min., TV Titograd (arhiv Radio-televizija Crne Gore), 1980.

odraščala in kasneje ustvarjala. Eden izmed njenih tovarišev pri teh igrah in iz obdobja njenega otroštva v Podgorici je bil namreč Vukota Tupa Vukotić, ki je kasneje tudi sam postal pomemben in znan črnogorski arhitekt, Kanin kolega, katerega delo je prav tako zaznamovalo razvoj mesta Črne gore v drugi polovici dvajsetega stoletja.

Svetlana Kana Radević kot mlada arhitektka (osebni arhiv Svetlane Kane Radević, hrani APSS Institut © www.kanaradevic.me).

Kana je po končani gimnaziji s šolanjem nadaljevala v Beogradu, kjer se je leta 1955 vpisala na Fakulteto za arhitekturo. Diplomirala je leta 1963 v razredu profesorjev Stanka Kliske, Uroša Martinovića in Bogdana Bogdanovića,² ob študiju arhitekture pa je vzporedno študirala in diplomirala tudi iz umetnostne zgodovine na beograjski Filozofski fakulteti. Njena diplomska naloga je bil

² Rifat Alihodžić in Slavica Stamatović Vučković, »Jedina žena dobitnica Savezne »Borbine« nagrade / The Only Female Recipient of the Federal »Borba« Award«, *Piranesi* 41/27 (2019): 6–33, <https://piranesi.eu/> (dostop: 27. julij 2022).

projekt kongresnega centra, iz katerega je bilo mogoče jasno razbrati ne le avtoričino naklonjenost Internacionalnem slogu – za katerega je značilna pravilna geometrija, ki je v zahodni arhitekturi prevladovala sredi 20. stoletja – ampak tudi njeno poznavanje sodobne ameriške in brazilske arhitekture.³ Že naslednje leto je zmagala na arhitekturnem natečaju za gradnjo hotela na bregu reke Morače v Titogradu, in sicer s projektom, ki je razkrival novo smer razvoja njenega arhitekturnega izraza, posvečenega iskanju in artikulaciji harmonije med univerzalnostjo sodobnih oblik ter specifičnostjo lokalnih pokrajin in materialov. Na natečaju je bila za ta hotel predvidena lokacija na bregu Morače, reke, ki teče skozi središče mesta in katere kanjonska struga je edinstvena značilnost podgoriške pokrajine, ki pa – paradoksalno – urbanistično slabo komunicira z mestom, prebivalci pa nanjo niso neposredno orientirani. Na nasprotnem bregu Morače se nahaja stara mestna četrt (Stara Varoš) z značilnimi ostanki otomanske trdnjave Depedogen, kamnitim mostom ob izlivu Ribnice v Moračo ter pešpotjo, ki se iz Stare Varoši spušča do obrežja, od koder se razkriva pogled na lokacijo, ki je bila v natečaju predvidena za hotel. Kana je predlagala rešitev, s katero je bila reka uspešno vključena v povsem intimno komunikacijo med novim hotelom in starimi kamnitimi ostanki trdnjave na nasprotnem bregu: arhitektka je namreč na zidove hotela elegantno prenesla obliko in materializacijo trdnjave Depedogen ter s skrbnim premislekom o kontekstu povezala oba bregova reke, obenem pa tudi dve obdobji in dve kulturi, katerih stik je temu prostoru tudi dal tako navdihujočo specifičnost. Stavbo hotela je načrtovala podolgovato, tako da poteka vzporedno s tokom reke in »z valovitimi nabori govori o Morači na najboljši možen način«,⁴ fasada pa je obložena z »moraškimi prodniki« – kamenčki iz rečne struge, kar prispeva k vtisu, da hotel je preprosto nastal kot nadaljevanje Morače, vzniknil iz njene struge. Inovativnost tovrstnega pristopa je Kani prinesla zmago na natečaju ter realizacijo projekta hotela »Podgorica«, pri katerem je tudi sama aktivno sodelovala. Kot je dejala v enem izmed intervjujev:

³ Anna Kats, »Svetlana Kana Radević (1937-2000)«, *The Architectural Review*, 13. marec 2020, <https://www.architectural-review.com/essays/reputations/svetlana-kana-radevic-1937-2000> (dostop: 27. julij 2022).

⁴ Andrija Markuš, *50 neimara Crne Gore*, Podgorica: Arhitektonski forum, 2008, str. 166.

Okolica hotela »Podgorica« takoj po izgradnji in danes na fotografijah dveh podgoriških fotografov, očeta in sina (fotografiji © Mensut Krpuljević, © Damir Krpuljević).

Vhod v hotel (osebni arhiv Svetlane Kane Radević, hrani APSS Institut, www.kanaradevic.me).

»Od vseh faz arhitekturnega dela mi je najbolj všeč faza izvedbe. Pri gradnji aktivno sodelujem. To, kar je bila prej domišljija, tedaj postaja resničnost.«⁵ Hotel, katerega gradnja je bila zaključena leta 1967, je bil odprt ob pohvalah jugoslovanske arhitekturne scene in nagradah za arhitektko, ki je za ta projekt prejela tudi republiško in zvezno nagrado časnika *Borba*, največje priznanje za arhitekturo v Jugoslaviji. Kot je tistega leta v članku za prestižno strokovno revijo *Arhitektura, urbanizam* zapisal Aleksandar Đokić, je žirija v obrazložitvi nagrade poudarila, da hotel »Podgorica« odlikuje

⁵ Goran Sekulović, »Susreti sa savremenicima: Svetlana Kana Radević«, *Pobjeda*, 17. avgust 1991.

pravilnost arhitekturnega postopka umeščanja objekta v okolico, še posebej glede na občutljivo lokacijo. S tem so bile dosežene visoke prostorske kvalitete, obenem pa je bila uresničen tudi sodobna humana obravnava vprašanja utilitarnosti. Detajlom je posvečena skrbna pozornost, materiali iz okolice pa so posrečeno uporabljeni tako na zunanosti kot v notranjosti.⁶

Ko je Svetlana Kana Radević pri dopolnjenih 29 letih prejela zvezno nagrado *Borbe* za arhitekturo, je postala najmlajša prejemnica te prestižne nagrade in obenem edina ženska, ki je bila kadar koli deležna tega priznanja; čeprav so bile v Jugoslaviji ženske po zakonu »enakopravne z moškimi na vseh področjih državnega, gospodarskega in družbenopolitičnega življenja«,⁷ je globoko zakoreninjena delitev na »ženske« in »moške« poklice močno vplivala na zastopanost in prepoznavnost žensk v arhitekturi. Ob pohvalah strokovnih krogov je bila Kana deležna tudi priznanja širše javnosti, tako da je leta 1968 za projekt hotela »Podgorice« prejela še Trinajstojuljsko nagrado – najvišje državno priznanje Črne gore.

V obdobju, ko je delala na tem projektu, ki je ostal njeno najbolj prepoznavno delo, je bila Kana zaposlena v Republiškem zavodu za urbanizem in projektiranje (RZUP) v Titogradu. Tam je začela delati takoj po zaključenem študiju v Beogradu leta 1963 in ostala tam do leta 1972, ko je odšla na magistrski študij v Združene države Amerike.⁸ V tem obdobju je delala na številnih avtorskih projektih v Črni gori: že leta 1968 so po njenih načrtih zgradili avtobusno postajo v Podgorici in stanovanjsko-poslovno stavbo v Petrovcu na Moru, naslednje leto pa je bil dokončan še stanovanjsko-poslovni objekt v Mojkovcu – malem gorskem mestecu na severu Črne gore. V tistem času je Kana začela delati tudi načrte za motel »Mojkovac«, ki je bil zgrajen malo kasneje, leta 1974. V teh projektih je še naprej razvijala svoj preišljen in skrben pristop.

⁶ Aleksandar Đokić, »Treća nagrada »Borbe« Milanu Miheliću i Svetlani Radević«, *Arhitektura, urbanizam* 47 (1967).

⁷ Ustava Federativne ljudske republike Jugoslavije (iz leta 1946), člen 24. Arhiv Jugoslavije.

⁸ Kats, »Svetlana Kana Radević (1937–2000)«.

Kot ugotavljajo avtorji ene izmed redkih strokovnih analiz njenega dela, je pri projektih, uresničenih v Mojkovcu, ponovno prišel do izraza njen skrben in odgovoren odnos do specifik novega konteksta, pa tudi »prefinjen čut za mere in razmerja ter prepoznavna dinamičnost, ki iz arhitekture dela resnične dogodke v prostoru.«⁹

V tem obdobju se je Kana ukvarjala tudi z urbanizmom: v okviru sodelovanja RZUP pri izdelavi regionalnega prostorskega načrta »Južni Jadran« iz leta 1969 je sodelovala pri urbanističnem načrtu za Jaz, obmorsko mestece blizu Budve. V desetletju po diplomu na Fakulteti za arhitekturo v Beogradu se je Kana uspešno ukvarjala z delom v javni službi in s svojo arhitekturno prakso, urbanizmom in arhitekturo v geografsko bližnjih, a vsebinsko raznolikih delih Črne gore. Prejem Fulbrightove štipendije ameriške vlade pa ji je omogočil, da je leta 1972 šolanja nadaljevala v ZDA.

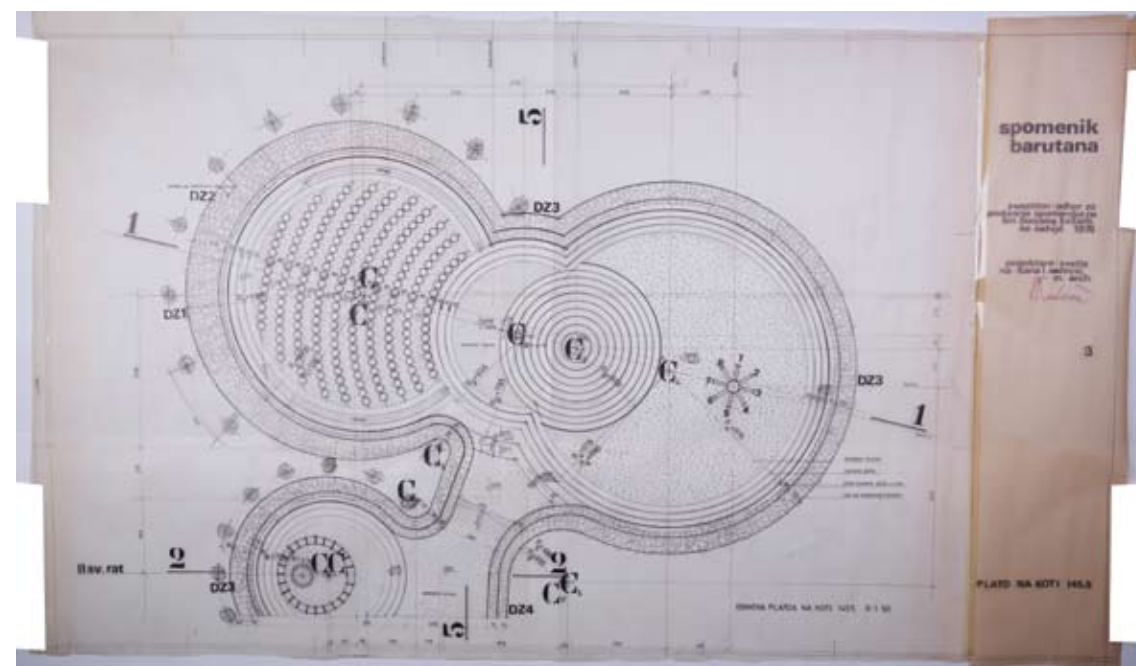
Kana je bila vsestranska osebnost (osebni arhiv Svetlane Kane Radević, hrani APSS Institut © www.kanaradevic.me).

⁹ Alihodžić in Stamatović Vučković, »Jedina žena dobitnica Savezne 'Borbine' nagrade«.

Vpisala se je na magistrski študij arhitekture na Univerzi v Pensilvaniji – ponovno kot edina ženska v razredu 22 študentov pri slovitom ameriškem arhitektu Louisu Kahnu ter kot ena izmed samo 16 žensk, ki so v 19 letih njegovega obstoja ta program uspešno zaključile.¹⁰ Leta 1973 je magistrirala in se nato na isti univerzi vpisala na doktorski študij; v naslednjih treh letih je opravila vse potrebne izpite, ni pa napisala doktorske naloge. Leta 1977 je zapustila ZDA in naslednje desetletje delala na avtorskih projektih v Jugoslaviji ter se strokovno izpopolnjevala s specializacijami in angažmaji v Parizu (Centre Scientifique et Technique du Bâtiment), Salzburgu, Moskvi in na Japonskem, v tokijskem studiu znanega Kisha Kurokawe.¹¹ Takoj po vrnitvi iz Amerike so nastala nekatera njena najbolj znana dela, med drugim Spomenik padlim borcem Lješanske nahije na Barutani pri Podgorici, zgrajen med letoma 1976 in 1980, z jasnimi referencami na delo njenega mentorja z beograjske Fakultete za arhitekturo – znanega arhitekta in kiparja Bogdana Bogdanovića, med drugim tudi avtorja znanega spomenika v Jasenovcu na Hrvaškem. Drugo znano delo Kane iz tega obdobja je hotel »Zlatibor« v Užicah, dokončan leta 1981, v katerega monolitni obliki je moč zlahka prepoznati vpliv Louisa Kahna. Na podlagi trenutno dostopnih virov ni mogoče natančno določiti poteka njene mednarodne kariere, prav tako ne projektov izven Jugoslavije, na katerih je delala v tem obdobju. Kar je znano, pa kaže na to, da je bilo za njen poklicni razvoj zelo pomembno dinamično, svetovljansko in izzivov polno okolje mednarodne modernistične arhitekturne scene.

Spomenik padlim borcem Lješanske nahije na Barutani pri Podgorici (fotografije © Sanja Vrzić in Diogo Pereira, 2019, © Aleksandra Kapetanović, 2021).

Načrt za spomenik iz leta 1976 (osebni arhiv Svetlane Kane Radević, hrani APSS Institut ©www.kanaradevic.me).

¹⁰ Kats, »Svetlana Kana Radević (1937–2000)«.

¹¹ Alihodžić in Stamatović Vučković, »Jedina žena dobitnica Savezne »Borbine« nagrade«.

V drugi polovici 1980-ih in v začetku 1990-ih let sta bila v Titogradu oz. Podgorici dokončana še dva pomembna Kanina projekta: Leksikografski zavod (1984–1989) in Poslovni center Kruševac, zgrajen leta 1991, katerega soavtorica je bila Kanina sestra, arhitektka Ljiljana Radević, in ki predstavlja njuno skupno raziskovanje postmoderne arhitekturnega izraza. Leta 1992 je prejela nagrado osvoboditve Podgorice, leta 1994 pa je postala zunanja članica Ruske akademije za arhitekturo in gradbeništvo. Bila je članica črnogorskega centra PEN, od leta 1999 pa kot prva ženska (akademičarka) tudi redna članica Dukljanske akademije znanosti in umetnosti v Črni gori. Umrla je v Podgorici leta 2000.

Njeno najzanimivejše in najpomembnejše delo ostaja hotel »Podgorica«, katerega skladno lepoto je v svojem poslovnem govoru ob Kanini smrti izpostavil tudi arhitekt in profesor Ranko Radović:

Na tej stavbi ni izrečena nobena beseda preveč ali premalo, in to ji tudi ne bi pristajalo, naša neimar – in namenoma ne bom rekel neimarka, zagotovo ne zaradi neprimerne mačizma – je to vedela. To je bila nekakšna njena viteška natančnost že kot mlade gradbenice, s katero je izstopala še mnogo pozneje, in z njo živela kot strokovnjakinja in kot oseba, dostojanstveno in močno, toda tiho.¹²

Torej, ne beseda »o tej stavbi« (v smislu, kaj je nekdo rekel, ali bi moral reči, o hotelu »Podgorica«), ampak prav beseda »na tej stavbi« – materializacija objekta namreč govori tudi sama in v tem primeru je bila izvedena in poenotena tako popolno, da ni več na voljo ne materiala ne besede, ki bi ju lahko dodali – ona, avtorica, arhitektka, je to vedela. To nam sporoča profesor Radović. Zdi se, da Kane ni hotel imenovati »neimarka«, da je ne bi izvzel iz arhitekturnega kanona, ker je ženska, saj se je zavedal, da je ves ta kanon seksističen.

¹² »Reč više ili reč manje na ovoj zgradi nije izrečena i ne bi joj pristajala, *neimar* – a neću namerno da kažem *neimarka*, i sigurno ne iz neprimerenog mačizma – je to znala. To je bila neka njena viteška preciznost već kao mlade graditeljke, sa kojom će se izdvajati i mnogo kasnije, sa kojom će živeti i kao stručnjak, i kao ljudsko biće, dostojanstveno i snažno, ali tiho.« Ranko Radović, »Strogi, a raskošni svijet arhitekture Svetlane Kane Radević: Ženski senzibilitet i viteška preciznost«, *Vijesti*, 11. november 2000. Izraz *neimar* je arabskega izvora in pomeni 'gradbenik', 'inženir', 'arhitekt'.

Danes se zdi, da bi vendarle bilo bolje, če bi, brez opravičevanja in pojasnjevanja, rekel »neimarka« – ampak na začetku 2000-ih žal še ni bila mogoča smiselna debata o pomenu spolno občutljivega jezika v akademskih krogih.

Originalni koncept urbane umestitve hotela »Podgorica« je danes okrnjen in zožen zaradi privatizacije zemljišča ter zaradi planiranja in realizacije intenzivne zazidave desnega obrežja Morače (fotografija © Ivan Mandić, 2022).

Življenje, ustvarjanje in vpliv Svetlane Kane Radević je treba še temeljito raziskati in opisati. Njeno delo se je prvič pojavilo na kakšni pomembni mednarodni razstavi leta 2004, ko je bil hotel »Podgorica« predstavljen na Beneškem bienalu v okviru paviljona »Montenegrin Eco-Logic lab« Slobodana Danka Selinkića.¹³ Kanine avtorske risbe za projekte hotela »Podgorica« in »Zlatibor« so bile uvrščene na prestižno razstavo jugoslovanske arhitekture *Toward a Concrete Utopia* (H konkretni / betonski utopiji), ki je bila leta 2018 organizirana v Muzeju moderne umetnosti (The Museum of Modern Art – MoMA) v New

¹³ Slobodan Danko Selinkić (koncept) in Bojana Pejić (urednica kataloga), *Montenegrin Eco-logic Lab: Interfaces Between Architecture and Environment: Pavilion of Serbia and Montenegro, Republic of Montenegro (12 September – 7 November 2004)*, Cetinje: Narodni muzej Crne Gore, 2004.

Yorku.¹⁴ V okviru spremljevalnega programa 17. beneškega arhitekturnega bienala leta 2021 je bila predstavljena tudi prva razstava, posvečena Kaninemu življenju in delu – *Skirting the Center: Svetlana Kana Radević on the Periphery of Postwar Architecture* (Obroba centra: Svetlana Kana Radević na periferiji povojne arhitekture),¹⁵ ki je nastala na podlagi avtoričinega osebne arhiva. Anna

Kats, ena od kustosinj te razstave in članica kuratorske ekipe razstave *H konkretni / betonski utopiji* v muzeju MoMA, je opozorila na pomanjkanje uradnih državnih arhivov, ki bi morali hraniti arhitekturno dokumentacijo, ter na težave, ki jih predstavlja pomanjkanje arhivskega gradiva pri predstavitvi Kaninega dela in pri razumevanju njenega vpliva v mednarodnem kontekstu.¹⁶ Vse to pa so zgolj posledice odnosa uradnih institucij do dragocene kulturne dediščine, kar povojna moderna arhitektura v Črni gori zagotovo je. Tako kljub občasni deklarativni podpori promociji te dediščine na institucionalni ravni ni zavzetosti za njeno varovanje in proučevanje njenih posebnosti – še več, institucije s svojim neukrepanjem aktivno prispevajo k pozabljanju, pogosto pa tudi k neposrednemu fizičnemu uničevanju modernističnih stavb in urbanih kompleksov, katerih mesto zasedajo novi, privatizirani gradbeni in urbanistični projekti. Kot je Dragović že zapisala,

razkorak med tem, kar je promovirano kot pomembno, ter tem, kar je obravnavano kot pomembno, odraža paradoks sodobnega prostorskega razvoja v Črni gori, razpetega med konceptom prve ekološke države na svetu¹⁷ ter realnostjo ekonomske odvisnosti od množičnega turizma in tujih investicij.¹⁸

¹⁴ Martino Stierli in Vladimir Kulić, *Toward a concrete utopia: architecture in Yugoslavia: 1948–1980*, New York: The Museum of Modern Art, 2018.

¹⁵ V Črnogorski jezik je razstava prevedena kot *Svetlana Kana Radević – poslijeratna arhitektura između centra i periferije*, <https://kanaradevic.me/me/o-izlozbi> (dostop: 27. julij 2022).

¹⁶ Kats, »Svetlana Kana Radević (1937–2000)«.

¹⁷ Poslanci Republiške skupščine Črne gore so 20. septembra 1991 na Žabljaku izglasovali »Deklaracijo o ekološki državi Črni gori«.

¹⁸ Sonja Dragović, »What Fundamentals? Revisiting Treasures in Disguise: The Ominous Ruins of Montenegrin Modernism«, *Architectuul*, 21. februar 2021, <https://architectuul.tumblr.com/post/642897738107895808/what-fundamentals-revisiting-treasures-in> (dostop: 15. september 2022).

Žrtve teh procesov so tudi prostorski viri ter naravna in arhitekturna dediščina, s tem pa tudi zapuščina Kane Radević, kar je odlično razvidno prav iz načina, na katerega sta bila v procesih urbanističnega razvoja in urbane preнове obravnavana njena hotela »Podgorica« in »Zlatibor«.¹⁹

Z otvoritve razstave, ki je predstavila osebni arhiv Svetlane Kane Radević v Podgorici, december 2021 (fotografija: Luka Bošković ©www.kanaradevic.me). Na stenah se vidijo arhitekturni načrti in fotografija hotela »Zlatibor« v Užicah dokončanega leta 1981.

Upanje, da kljub vsemu obstaja možnost za učenje, razumevanje in spremembe, vzbuja vse večji interes javnosti za aktivno sodelovanje pri oblikovanju javnih politik prostorskega razvoja. V želji po boljši in glasnejši artikulaciji stališč nove generacije arhitektov do načrtovalskih, urbanističnih in arhitekturnih praks, ki po našem mnenju škodijo uravnoteženemu in pravičnemu razvoju mesta, je konec leta 2015 v Podgorici nastala skupina »KANA / ko ako ne

¹⁹ Milica Vujošević, Sonja Dragović in Jelena Rabrenović, »The Neglect of Modern Architectural Heritage in Montenegro – Case Study of the Podgorica Hotel«, v: *Architectural Heritage and Urban Planning, Proceedings: XI Scientific and Professional Conference*, ur. Rade Mrlješ, Belgrade: Cultural Heritage Preservation Institute of Belgrade, 2021: 312–321.

arhitekt« (KANA / kdo drug, če ne arhitekt). Ime je *hommage* ustvarjalnosti Kane Radević in hkrati odgovor na vprašanje: »Kdo lahko pojasni protislovja procesa nastajanja sodobnega mesta?« Skupina se ukvarja z izobraževanjem ter z raziskovalnim in aktivističnim delom, z namenom narediti ta proces jasnejši in dostopnejši vsem, ki bi si želeli v njem sodelovati. Kanini znani izjavi, da »arhitektura ni le avantura prostora in materiala« in da »moja družbena angažiranost spreminja estetsko vznemirjenje v etično dejanje«,²⁰ lahko torej razumemo tudi kot spodbudo k neizbežni družbeni angažiranosti arhitektov_k v našem času in naših mestih.

SONJA DRAGOVIĆ je raziskovalka na Raziskovalnem centru za družbeno-ekonomske in prostorske študije – DINÂMIA'CET-IUL na Univerzitetnem inštitutu v Lizboni (ISCTE-IUL), kjer je doktorandka in štipendistka Portugalske fundacije za znanost in tehnologijo. Diplomirala je na Ekonomski fakulteti Univerze Črne gore, magistrski program urbanističnih študijev pa je leta 2015 končala na Svobodni univerzi v Bruslju (ULB). Pripravila je več raziskovalnih prispevkov, poglavij v knjigah, strokovnih poročil in predlogov politik o praksah urbanega aktivizma in aktivnem sodelovanju z lokalnimi skupnostmi za izboljšanje participativnih metod, javnih politik in skupnih prostorov. Je članica več aktivističnih in raziskovalnih kolektivov v Črni gori in na Portugalskem – med drugim društva KANA (Podgorica) in Laboratorija za študij urbanega (Lizbona) – ki se posvečajo sodobnim pristopom k politikam in praksam urbanega razvoja.

JELENA RABRENOVIĆ je osnovni, specialistični in magistrski študij arhitekture zaključila na Fakulteti za arhitekturo Univerze Črne gore v Podgorici. Od leta 2012 profesionalno deluje na področju arhitekture. Kot pooblaščen arhitektka projektira in revidira projekte ter nadzira izvedbo del, sodeluje na arhitekturnih razstavah in natečajih ter se ukvarja s svetovalnim in znanstvenim delom. Je ena od ustanoviteljic društva arhitektov KANA, ki deluje na področju promocije sodobne arhitekturne dediščine 20. stoletja, uveljavljanja stroke, preprečevanja pustošenja arhitekturnih in prostorskih vrednot ter spodbujanja sodelovanja državljanov pri prostorskem načrtovanju in urejanju v Črni gori. Je članica Inženirske zbornice Črne gore. Sodelovala je na več domačih in mednarodnih razstavah in znanstvenih ter strokovnih srečanjih. Objavlja strokovna dela ter ves čas vpliva na oblikovanje znanja in ozaveščanje o različnih temah s področja arhitekture in urbanizma.

MILICA VUJOŠEVIĆ je diplomirala iz urbanizma na Fakulteti za arhitekturo Univerze v Beogradu leta 2009, kjer je leta 2015 tudi doktorirala na smereh Tehnologije v arhitekturi ter Bioklimatske in ekološke arhitekture. Ukvarja se s strokovnim, znanstvenim in praktičnim delom. Področja njenega raziskovanja obsegajo trajnostni razvoj, energetsko učinkovitost in tehnologije v arhitekturi. Je avtorica oziroma soavtorica več kot dvajsetih del, objavljenih v znanstvenih revijah in monografijah, ter več kot petnajstih strokovnih člankov. Sodelovala je pri več kot desetih idejnih in izvedbenih projektih ter arhitekturnih natečajih; pri znanstvenih projektih in kot pedagoška sodelavka na univerzi. Je sodelavka Evropske komisije pri ocenjevanju projektov na področju raziskav in inovacij.

²⁰ Aleksandar Ašanin, prepis dokumentarnega filma »Život jedini čovjeka – Svetlana Kana Radević«, 2016, <https://bit.ly/3S4RPlq> (dostop: 27. julij 2022).

Aida Kamišalić Latifić

Borka Jerman Blažič

✱ borka za internet

Dandanes si življenja ne znamo predstavljati brez interneta, spletnih storitev, prenosa podatkov in drugih tehnoloških dobrin, s katerimi nam je poslano v vsakdanjiku in ki nam omogočajo, da lahko v hipu pridemo do informacij in znanja, da s prijatelji in družino na drugem koncu sveta izmenjamo fotografije, sporočila in videoposnetke, da izrazimo svoje mnenje na družbenih omrežjih, da se prijavimo za delovno mesto na drugem koncu sveta in še in še. Internet je postal pomemben del življenj in dostop do te dobrine jemljemo za samoumeven. A vendarle ni bilo vedno tako. Tisti starejši se spominjamo časov, ko imeti mobilni telefon ni bilo nekaj samoumevnega, kaj šele, da bi govorili o prenosu podatkov ali o uporabi spletnih storitev. Takrat je bila toliko pomembnejša vloga znanstvenikov, raziskovalcev, učiteljev, ki so svoje znanje o razvijajočih se tehnologijah prenašali mlajšim generacijam. In tudi sami so se morali krepko potruditi, da so se dokopali do najnovejših spoznanj in znanja z drugega konca sveta. Ali znamo ceniti to dobrino, ki jo imamo? Ali se resnično zavedamo njenega pomena za razvoj naše družbe?

Da bi znali ceniti to, kar imamo danes, moramo pogledati v preteklost in se vprašati, kakšni so bili začetki, ter izraziti spoštovanje tistim, ki so zaslužni za prve premike na teh področjih. Ena izmed pionirk, ki so Slovenijo uvrstili med peščico naprednih držav na svetu, je zagotovo profesorica Borka Jerman Blažič, »prva dama slovenskega interneta«, kot jo je s priznanjem imenoval programski odbor mednarodne konference Informacijska družba leta 2018.¹ Kako si je profesorica Jerman Blažič prislužila ta laskavi naziv?

¹ Anja Leskovar, »Prof. dr. Borka Jerman Blažič, raziskovalka, ki je internet pripeljala v Slovenijo«, *Gea* 21 (november 2011): 68–71.

Prva dama interneta

■ Dr. Borka Jerman Blažič, avtorica kod, ki so omogočile nesluhen razmah svetovnega medmrežja

■ »Razvijali smo varna, aktivna internetna vozilca, dinamične polarne zidove, nazadnje je sistem za upravljanje ranljivosti spletnih aplikacij.«

Pred sedem leti smo bili v redni in preobratni, da bi imeli pravi predstavnik slovenskega interneta. In to je bilo prvo leto, ko je Borka Jerman Blažič, avtorica kod, ki so omogočile nesluhen razmah svetovnega medmrežja, avtorica kod, ki so omogočile nesluhen razmah svetovnega medmrežja. In to je bilo prvo leto, ko je Borka Jerman Blažič, avtorica kod, ki so omogočile nesluhen razmah svetovnega medmrežja, avtorica kod, ki so omogočile nesluhen razmah svetovnega medmrežja.

Tekst: Brane Maselj
Fotografija: Uroš Hočevar

Intervju z Borko Jerman Blažič v poljudnoznanstveni reviji *Gea*, julij 2022 (besedilo: Brane Maselj, fotografija: Uroš Hočevar).

V osemdesetih letih prejšnjega stoletja je Jugoslavija pristopila k evropski organizaciji za sodelovanje na področju znanosti in tehnologije COST (European Cooperation in Science and Technology), ki je tedaj, tako kot danes, omogočala izmenjavo in sodelovanje med evropskimi znanstveniki ter financiranje organizacije strokovnih srečanj in sestankov partnerjev sprejetih projektov. Prav tako sta bila v 1980-ih letih sprejeta dva pomembna zakona, ki sta pospešila tehnološki razvoj Jugoslavije. Prvi je bil Zakon o družbenem sistemu informiranja, ki je narekoval vzpostavitev javnega omrežja za prenos podatkov in vzpostavitev digitalnih registrov, drugi pa je bil Zakon o tehnološkem razvoju Jugoslavije. Slovenija je v tem obdobju igrala izjemno pomembno vlogo v Jugoslaviji, saj je v podjetjih Iskra Telematika in Iskra Delta razvijala računalniško in telekomunikacijsko industrijo.²

² Borka Jerman Blažič, *Don Kihotka na Slovenskem ali kako je internet prišel v Slovenijo: internet in Slovenija: 25 letna perspektiva*, Ljubljana: eBesede in Institut Jožef Stefan, 2018, 78.

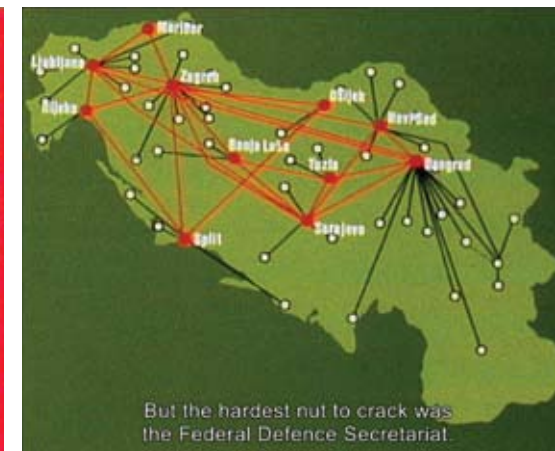
Slovenija je bila prva med jugoslovanskimi republikami, ki je postavila javno omrežje za prenos podatkov, ki je omogočalo prenos podatkov med povezanimi končnimi sistemi.³ Omrežje se je imenovalo JUPAK – javno jugoslovansko omrežje za paketno komunikacijo (za paketni prenos podatkov) – in je bilo zasnovano na protokolu X.25, ki je sestavni del skladovnice protokolov ISO/OSI.⁴ Vendar pa omrežje takrat ni imelo dovolj podatkovnega prometa, saj ni bilo uporabniških aplikacij zanj. Za funkcionalno uporabo končnih računalniških sistemov različnih dobaviteljev, povezanih v omrežju, so bile potrebne standardne uporabniške aplikacije iz skladovnice ISO/OSI, ki bi na primer omogočale izmenjavo elektronske pošte ali prenos datotek. Teh aplikacij takrat ni bilo, zato je slovenska PTT (Pošta, telegraf in telefon) leta 1986 zaupala izdelavo projektne študije o nadgradnji omrežja JUPAK strokovnjakom z oddelka za digitalne komunikacije Instituta Jožef Stefan. Projekt je pripravila in vodila profesorica Jerman Blažič.

Uporaba javnega omrežja JUPAK je zaživela leta 1987 z vzpostavitvijo uporabniških rešitev za omrežje korporacije Digital v Sloveniji in na Hrvaškem ter s priklopom nekaj terminalskih dostopov v Sarajevu in Podgorici (takratnem Titogradu). Rešitve podjetja Digital so omogočile izmenjavo elektronske pošte, a le med uporabniki zaprtega omrežja, ki je delovalo le na tleh Jugoslavije, brez mednarodne povezave. To omrežje so uporabljali različni profili jugoslovanske družbe. Slovenski raziskovalci so lahko komunicirali med seboj in s kolegi iz drugih republik Jugoslavije ter tudi z uporabniki omrežja iz industrije.⁵ Tukaj zaznamo prve začetke prenosa podatkov in s tem informacij in novic v Jugoslaviji, čeprav le med uporabniki zaprtega omrežja.

³ Ibid., 80.

⁴ Open Systems Interconnection (OSI) je standardizirani referenčni omrežni model, ki določa 7-slojno zgradbo omrežnih sistemov. Model OSI je nastal kot rezultat delovne skupine znotraj Mednarodne organizacije za standardizacijo (International Organization for Standardization – ISO). Protokol je določeni standard povezovanja računalnikov in drugih naprav znotraj nekega omrežnega sistema.

⁵ Jerman Blažič, *Don Kihotka na Slovenskem*, 80–81.

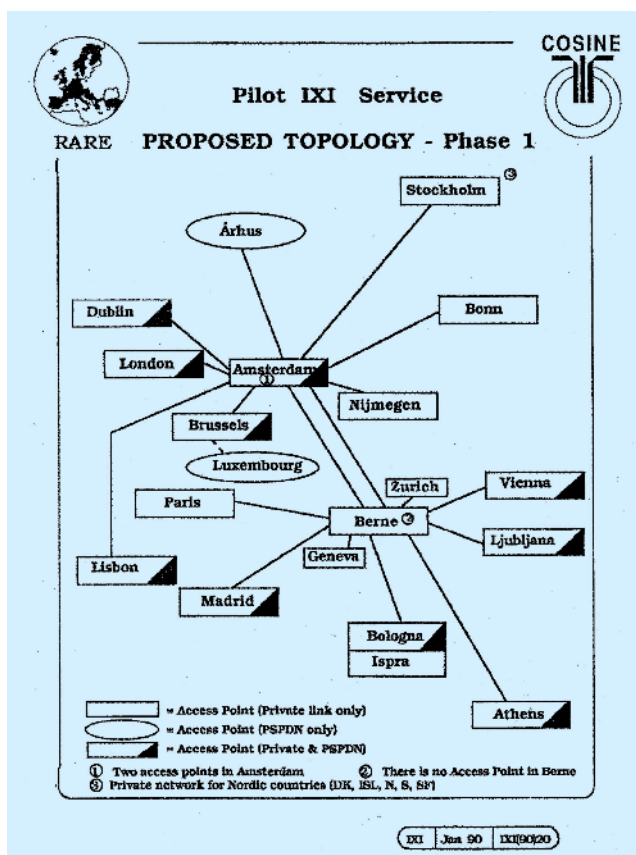
Omrežje JUPAK, posnetka zaslona iz dokumentarnega filma (Aleksandra Domanović – From yu to me 34:34 min | 2013 | HD video | col | sound | Slovenian and Serbo-Croatian (SUEng).

Za prenos podatkov v različnih jezikih pa je bilo potrebno razrešiti standardizacijo kode za znake in črke, za kar je bilo potrebno intenzivno delo na standardizaciji abeced jugoslovanskih narodov, tako latinice kot tudi cirilice. Ker v tem obdobju zahod ni imel vzpostavljenega sodelovanja z Rusijo, je bilo sodelovanje odborov ISO z Jugoslavijo ključnega pomena. Pri tem je sodelovala tudi profesorica Borka Jerman Blažič, ki je pri jugoslovanskem Zveznem zavodu za standardizacijo vodila Komisijo za kodirane znake, bila pa je tudi predstavnica Jugoslavije v Odboru ISO za informacijsko-komunikacijske tehnologije in njegovem pododboru SC2 za kode, ki je določal kode za znake, črke in dvočrkovne kode za oznako držav, ki jih je uporabljal internet. Standardizirala je znakovne tabele za vse jugoslovanske jezike in ustrezne tipkovnice ter jih registrirala v registru kodnih tabel organizacije ISO.⁶

Konec 1980-ih je potekal tudi proces vzpostavitve poenotenega evropskega akademskega in raziskovalnega omrežja z uporabo tehnologije ISO/OSI, ki jo je razvila Mednarodna organizacija za standardizacijo ISO – tako imenovana skladovnica protokolov OSI/ISO. To omrežje se je razvijalo v okviru evropskega

⁶ Ibid., 79; Violeta Stojkowska, »Internet je v Slovenijo pripeljala Makedonka«, *Na Glas*, RTV Slovenija, 7. oktober 2015, <https://www.rtvsllo.si/znanost-in-tehnologija/internet-je-v-slovenijo-pripeljala-makedonka/375222> (dostop: 2 julij 2021).

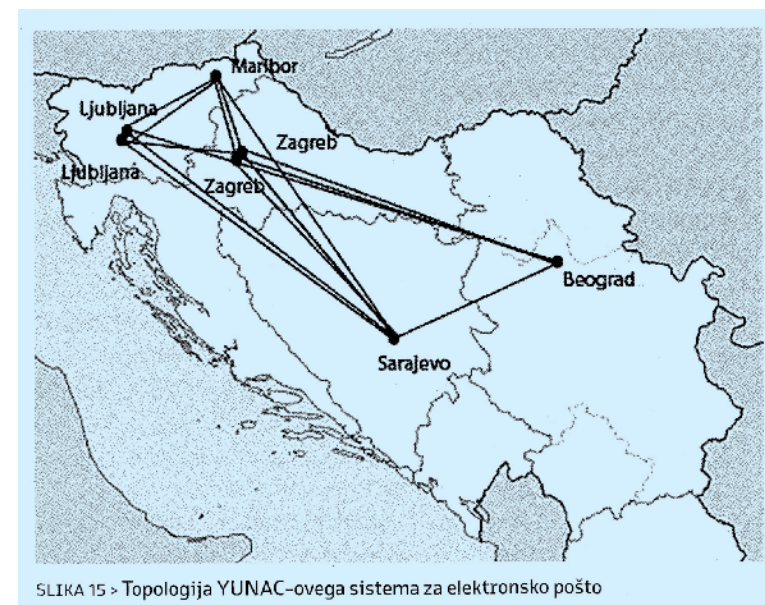
projekta EUREKA-8/COSINE (Cooperation for Open Systems Interconnection Networking in Europe), ki ga je v Jugoslaviji koordinirala prav profesorica Jerman Blažič z Instituta Jožef Stefan.⁷ Projekt, ki je trajal pet let (1987–1992) in v katerem je sodelovalo 19 evropskih držav, je tako imel za cilj povezavo nacionalnih akademskih mrež evropskih držav v enotno evropsko omrežje ter razvoj ustreznih tehničnih rešitev za njihovo medsebojno povezovanje – z uporabo skupne telekomunikacijske infrastrukture, poimenovane International X.25 Infrastructure (IXI).

Planirana topologija infrastrukture hrbenice IXI projekta COSINE, januar 1990 (Borka Jerman Blažič, *Don Kihotka na Slovenskem ali kako je internet prišel v Slovenijo*, str. 87).

⁷ Leskovar, »Prof. dr. Borka Jerman Blažič«; Jerman Blažič, *Don Kihotka na Slovenskem*, 83–86, 90–91; Stojkowska, »Internet je v Slovenijo pripeljala Makedonka«.

Da bi našla sredstva za sodelovanje Jugoslavije v projektu COSINE, se je Borka Jerman Blažič v imenu Instituta Jožef Stefan prijavila na jugoslovanski zvezni razpis za investicije v tehnološki razvoj. Tako je nastal projekt YUNET (Računalniške mreže v akademskem okolju), kjer so sodelovale akademske in gospodarske ustanove iz več republik Jugoslavije (računski center Univerze v Zagrebu, Elektrotehniška fakulteta iz Beograda, Energoinvest iz Sarajeva, računski center Univerze v Mariboru in Univerze v Ljubljani ter Kemijski inštitut Boris Kidrič iz Ljubljane).⁸ Pogodbo z Ministrstvom za tehnološki razvoj Jugoslavije je leta 1986 kot koordinator podpisal Institut Jožef Stefan. Po vzoru drugih akademskih mrež iz Evrope so leta 1989 v okviru projekta vzpostavili jugoslovansko raziskovalno in akademsko omrežje YUNAC (Yugoslav Academic Network), ki naj bilo bi prek vstopne točke v Ljubljani povezano z evropskim povezovalnim omrežjem COSINE. YUNAC d.o.o. je bil organiziran kot neprofitno podjetje z omejeno odgovornostjo in je bil v lasti partnerjev projekta YUNET, ki so imeli enake kapitalske deleže.

SLIKA 15 > Topologija YUNAC-ovega sistema za elektronsko pošto

Iz knjige Borke Jerman Blažič, *Don Kihotka na Slovenskem ali kako je internet prišel v Slovenijo*, str. 101.

⁸ V osemdesetih letih 20. stoletja se je za to, kar danes imenujemo računalniški center, uporabljal izraz »računski center«.

Treba je pojasniti, da so konec 1980-ih let obstajala različna omrežja, ki niso neposredno komunicirala med seboj, saj so uporabljala različne lastniške protokole z različnimi arhitekturami podjetij IBM in Digital, ter omrežje UUCP, ki je povezovalo računalnike z operacijskim sistemom Unix. Tekmeča glede uporabljene tehnologije, ki je omogočala standardne protokole za povezavo na podlagi rešitev, neodvisnih od rešitev posameznega podjetja, sta bila skladovnica protokolov ISO/OSI in skladovnica protokolov za internet TCP/IP. Zasnovi obeh skladovnic sta bili različni: na eni strani ISO/OSI protokol X.25 za prenos podatkov, podoben strukturi in organizaciji telefonskega omrežja, na drugi pa nov koncept računalniškega omrežja, brez hierarhije in centralnih vstopnih točk, kjer prenos podatkov poteka neposredno med računalniškimi strežniki in uporabniki, brez vmesne nacionalne vstopne točke. Skladovnico TCP/IP so razvili v Združenih državah Amerike (ZDA), najprej v raziskovalni enoti ministrstva za obrambo, zatem pa na ameriških univerzah. V tem času so imele večje evropske univerze lastne vzporedne zasebne čezatlantske povezave z raziskovalci v ZDA, ki so bile del raziskovalnega omrežja NSFnet (predhodnica interneta). Tako so evropski raziskovalci intenzivno sodelovali tudi pri razvoju internetnih računalniških komunikacij in se hkrati posvečali razvoju evropskega omrežja znotraj projekta COSINE.⁹

Profesorica Jerman Blažič je kot generalna sekretarka jugoslovanske akademske mreže že leta 1989 registrirala domeno .yu. Vendar pa je bilo za uporabo elektronske pošte s to domeno treba vzpostaviti tudi strežnik za domene, registrirane pod domeno .yu, ki je lahko deloval le, če je bil ves čas povezan v internetno omrežje z direktno najeto linijo do prvega internetnega strežnika. Ta strežnik bi potem sprejemal podatkovne pakete, namenjene povpraševanju po številnih internetnih naslovih za poddomene v vrhnji domeni .yu, in tako uporabnikom omrežja zagotavljal dostavo paketov internetnih storitev, kot je elektronska pošta. Domeno .yu je brezplačno registrirala Univerza Berkeley iz ZDA, ki je veljala za središče razvoja interneta, in je na svojem strežniku vzdrževala bazo za

⁹ Jerman Blažič, *Don Kihotka na Slovenskem*, 211–212; Andrej Pirnat, »To je znanstvenica, ki je v Slovenijo pripeljala internet«, SiolNET, 30. maj 2016, <https://siol.net/digisvet/novice/to-je-znanstvenica-ki-je-v-slovenijo-pripeljala-internet-418385> (dostop: 2 julij 2021).

imenski prostor poddomen .yu vse do prenosa teh podatkov na računalnik Instituta Jožef Stefan novembra 1991, ko je začela delovati internetna povezava z direktno linijo.¹⁰ Danes domeno .yu hranijo v Muzeju zgodovine Jugoslavije v Beogradu kot pomemben tehnološki del zgodovine nekdanje skupne države.¹¹

Da bi se akademsko omrežje Jugoslavije dejansko povežalo z evropskimi in ameriškimi omrežji, je bila pomembna pridobitev mednarodne zasebne linije v okviru projekta COSINE, ki bi omrežje YUNAC povezala v skupno evropsko akademsko omrežje. Kot koordinatorica jugoslovanskega dela projekta in sekretarka omrežja YUNAC je prof. Jerman Blažič zahtevala, da linija poteka med Ljubljano in eno izmed evropskih prestolnic.¹² Ker je intra-jugoslovansko povezovanje temeljilo na javnem omrežju za paketni prenos podatkov JUPAK, ki je sodilo pod strateško infrastrukturo Jugoslavije, je moral Zvezni sekretariat za narodno obrambo Jugoslavije izdati dovoljenje za najem zasebne mednarodne linije, ki bi bila priklopljena na JUPAK. Celoten postopek je zaradi neodzivnosti zveznih organov, Zveze pošt Jugoslavije in Ministrstva za obrambo trajal dve leti. Zadeva se je zapletla, saj so bili prisotni močni interesi tudi v drugih republikah in hkrati pričakovanja, da bo jugoslovanska mednarodna vstopna točka v omrežje JUPAK bodisi v zemljepisnem centru Jugoslavije, Sarajevu, bodisi v glavnem mestu Beogradu.¹³ Na tem mestu bi se marsikdo vdal

¹⁰ Borka Jerman Blažič, »Vzpostavlanje prve internetne povezave v Sloveniji gverilska akcija«, STA, 17. november 2016, <https://www.youtube.com/watch?v=zU9oXRw85jQ&v=sl> (dostop: 2 julij 2021).

¹¹ Kaj se je naprej dogajalo z domeno .yu, si lahko preberete v poglavju o Mirjani Tasić v tej knjigi. O domeni .yu kot muzejskem artefaktu govori tudi dokumentarni film Aleksandre Domanović »From yu to me« (2014, 35 min.), dostopen na povezavi <https://vimeo.com/95833310> (dostop: 25 januar 2021). Film je financiral Arts Council England in je bil predvajan leta 2013 na vsakoletnem liverpoolskem festivalu o umetnosti in novih tehnologijah Abandoned Normal Devices. Naslov filma je mogoče prevajati »Od .yu do .me«, ker govori o nastanku domene .yu, potem domene .rs (za Srbijo) in na koncu domene .me (za Črno goro), lahko pa ga razumemo tudi kot »Od mene do tebe«, kar je logika povezovanja interneta.

¹² Jerman Blažič, *Don Kihotka na Slovenskem*, 96, 105, 121; Boris Upejl, »Borka Jerman Blažič: Ženska, ki je v te kraje pripeljala internet«, *Dnevnik*, 3. oktober 2011, <https://www.dnevnik.si/1042477098> (dostop: 2 julij 2021).

¹³ Jerman Blažič, *Don Kihotka na Slovenskem*, 106–109; Upejl, »Borka Jerman Blažič«.

in predvideval, da ni mogoče ničesar narediti. Vendar to ne drži za Borko, ki je bila močno prepričana, da je projekt treba izpeljati do konca po načrtu, v skladu s tem, kar je v projektu obljubljen. Zato ji je tudi uspelo. Po zvezah in poznanstvih se je uspela dogovoriti za sestanek z odgovornimi v Beogradu ter pridobiti dovoljenje jugoslovanskega sekretariata za obrambo. Spominja se, da je morala na tešče spiti slivovico, da zaključi dogovor, a je vendar dosegla to, kar se je kasneje izkazalo kot strateškega pomena za Slovenijo. Le tri tedne pred osamosvojitvijo Slovenije, junija 1991, je začela delovati mednarodna povezava do Dunaja. Ta povezava je pozneje omogočila povezavo z drugimi zasebnimi omrežnimi linijami znanstvenikov po Evropi ter dostop do internetnega vozlišča v Amsterdamu, ki je zagotovil sprejem naših internetnih paketov.

Po osamosvojitvi 25. junija 1991 so sodelavci Instituta Jožef Štefan vsak dan povzeli dogajanje v Sloveniji in informacije po elektronski pošti pošiljali vsem evropskim univerzam in tudi akademskim okoljem v ZDA. V času desetdnevne vojne v Sloveniji linija kratek čas ni delovala, saj so letala JLA napadla oddajnike na Krvavcu, ki so Jugoslavijo komunikacijsko povezovali z zahodno Evropo.¹⁴ Prav zato nam je ob razmisleku o tem obdobju toliko bolj jasno, kakšen pomen je imela ta mednarodna linija, ki je omogočila prenos informacij iz Slovenije v ZDA in drugam po Evropi neposredno, brez cenzure. Profesorica Jerman Božič in njeni sodelavci so neutrudno delali vse, kar je bilo v njihovi moči, da Sloveniji omogočijo povezavo s svetom. Prav prof. Jerman Blažič gre zasluga za povezavo z internetom po liniji s protokolom X.25, ker je internetne pakete IP ovila kot pakete protokola X.25. Ti paketi so prišli do Amsterdama na institut Nikhef (Dutch National Institute for Subatomic Physics), kjer so ovojnice X.25 umaknili in originalne pakete IP poslali v svetovni internet. Tako je bila novembra 1991 vzpostavljena prva povezava računalnika Laboratorija za odprte sisteme in mreže na Institutu Jožef Stefan z internetom.

Za dostop do interneta je nova država potrebovala svojo dvočrkovno domeno. Prof. Jerman Blažič in sodelavci so določili domeno .si, vendar je bila pridobitev domene vezana na mednarodno priznanje države in članstvo v Združenih

¹⁴ Jerman Blažič, *Don Kihotka na Slovenskem*, 156–157.

narodih. Domeno .si je zato maja 1992 registriral ARNES,¹⁵ Slovenija pa jo je uradno pridobila 22. maja 1992, ko je postala članica Združenih narodov. S tem se je lahko začel tudi razvoj spletnih rešitev v Sloveniji. Na začetku, ko je internet šele nastajal, so bile te lahko zasnovane in izvedene le z uporabo črk angleške abecede. A prof. Jerman Blažič je prispevala tudi k sprejemu strateške odločitve vrhovnega odbora za internet (Internet Advisory Board), da v internetnih storitvah zagotovi uporabo tabele z znaki in črkami za pisanje v vseh jezikih sveta – multioktetne kode ISO 10646, ki je dobila industrijsko ime Unicode.

Borka Jerman Blažič v kabinetu s svojimi publikacijami, 2015
(© Borka Jerman Blažič, osebni arhiv).

¹⁵ Akademska in raziskovalna mreža Slovenije (Academic and Research Network of Slovenia – ARNES).

V središču vsega opisanega turbulentnega dogajanja je bila torej ena ženska, borka, po rojstvu Makedonka, rojena kot Borka Džonova. V sedemdesetih letih prejšnjega stoletja je kot štipendistka prišla v Slovenijo na magistrski študij, z željo po pridobivanju novega znanja o računalništvu. Slovenija je bila namreč na tem področju vodilna republika nekdanje države. V začetnem obdobju povezovanja na internet je bila Borka deležna nevoščljivosti sodelavcev, pa tudi vodstvo Instituta Jožef Stefan ji ni bilo naklonjeno in jo je poskušalo diskreditirati. Onemogočene so ji bile kandidature za priznanja in nagrade za opravljeno delo, kasneje pa so bili njeni znanstveni rezultati in dosežki prepoznani predvsem v mednarodni znanstveni skupnosti, kjer se je uveljavila kot strokovnjakinja na področju omrežij in tako v Slovenijo pripeljala prve tovrstne evropske projekte. Kljub temu ji veljava na teh področjih v domačem okolju dolgo ni bila priznana, in kot sama pravi, je še 20 let kasneje čutila posledice poskusov diskreditacije iz tistega obdobja. Ne glede na vse pa se ni pustila ustaviti, omejiti, onemogočiti, ampak je vztrajala in se borila naprej tudi takrat, ko se je zdelo vse izgubljeno ali pa kot boj z mlini na veter. Danes seveda govorimo o izjemno uspešni profesorici, znanstvenici in raziskovalki, ki tudi v teh razburljivih časih ni pozabila na svojo prvo domovino. Poskrbela je namreč tudi za registracijo domene .mk za Republiko Makedonijo in za standardizacijo črk makedonskega jezika.¹⁶

Njeno več kot 45 let trajajočo kariero zaznamuje več kot 680 bibliografskih zapisov, ki kažejo na njeno izjemno znanstvenoraziskovalno dejavnost na področju računalniških komunikacij, varnosti omrežij ter varovanja zasebnosti v elektronski komunikaciji, številni poljudni prispevki in intervjuji pa kažejo tudi na njen pomemben prispevek k razumevanju znanosti v družbi. V času razvoja novih internetnih tehnologij je s številnimi vabljenimi predavanji in objavami v prestižnih znanstvenih revijah ter nenazadnje s štirimi knjigami s področja interneta in varnega elektronskega poslovanja bistveno prispevala k razvoju stroke. Na konferenci INET (Internet Society) leta 1994 so njen referat izbrali za najboljšega med nekaj sto referati in ga objavili v vodilni reviji s tega področja *Computer Networks and ISDN Systems*.¹⁷ Leta 2008 je na Bledu organi-

zirala in vodila prvo vseevropsko konferenco o prihodnosti interneta za Evropsko komisijo, ko je več kot 380 projektnih skupin sprejelo in podpisalo eno izmed redkih evropskih deklaracij, ki nosi ime slovenskega kraja: »The Bled Declaration: Towards a European approach to Future Internet«.¹⁸

Borka Jerman Blažič odpira konferenco o prihodnosti interneta, Bled, 31. marec 2008 (© Borka Jerman Blažič, osebni arhiv).

Profesorica Jerman Blažič na Ekonomski fakulteti Univerze v Ljubljani že 25 let prispeva k prenosu znanja mlajšim generacijam. Še posebej pa velja izpostaviti njen prispevek k prenosu znanja v gospodarstvo. Leta 2001 je skupaj s Telekomom Slovenije, družbo Infotehna d.o.o., Fakulteto za elektrotehniko Univerze v Ljubljani in Institutom Jožef Stefan ustanovila in potem 12 let tudi vodila zavod SETCCE, ki je bil pionir pri uvajanju varnostnih elektronskih storitev, digitalnega certificiranja, storitve e-pero in dela na daljavo. Zavod se je leta 2011 preoblikoval v gospodarsko družbo SETCCE d.o.o., ki uspešno deluje

¹⁶ Stojkovska, »Internet je v Slovenijo pripeljala Makedonka«.

¹⁷ Borka Jerman Blažič, »Tool supporting the internationalisation of the generic network services«, *Computer networks and ISDN systems* 27/3 (1994): 429–435.

¹⁸ Deklaracija je bila eksponat na razstavi »Republika Slovenija 30 let« v Muzej novejšje zgodovine leta 2021, <https://www.muzej-nz.si/si/razstave/arhiv-razstav/1505-Republika-Slovenija-30-let> (dostop: 2. avgust 2022).

na domačem in tujih trgih in zagotavlja rešitve za varno elektronsko poslovanje in delo na daljavo. Zasluga prof. Jerman Blažič je tudi organizacijska in tehnološka vzpostavitev prve agencije v tem delu Evrope za izdajo in upravljanje digitalnih potrdil SI-CA.

Njeni vztrajnosti, prodornosti in bistrumnosti gre torej zasluga, da je bila Slovenija leta 1991 med šestnajstimi pionirskimi državami na svetu, ki so imele dostop do interneta. Prva v Sloveniji je že med letoma 1985 in 1990 uvedla in razvijala področje računalniških komunikacij, kar je razvidno iz njenih znanstvenih publikacij in vsaj 15-letni status njene programske skupine P2 0037 kot najbolj uspešne na področju telekomunikacij. Uspešno je vodila raziskovalne skupine v 34 projektih EU. Od leta 1999 je članica Newyorške akademije znanosti (New York Academy of Science) in je tudi dolgoletna članica odbora in žirije Svetovne nagrade za digitalne inovacije Združenih narodov (World Summit Award).¹⁹ Prof. Jerman Blažič je po merilih Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS) več kot desetletje veljala za najuspešnejšo znanstvenico na področju telekomunikacij. S svojim delom je omogočila neverjeten družbeni napredek, zato ni presenetljivo, da ji je leta 2017 predsednik Republike Slovenije podelil medaljo za zasluge za prispevek k razvoju računalniških komunikacij, interneta in internetnih storitev. Na koncu je prišlo tudi nacionalno znanstveno priznanje – leta 2021 je prejela Puhovo nagrado za življenjsko delo za dosežke na področju informacijsko-komunikacijskih tehnologij.

Ponovno se je pokazalo, da znanje, trdo delo in vztrajnost tlakujejo pot do uspeha.

AIDA KAMIŠALIĆ LATIFIĆ je docentka in raziskovalka na Fakulteti za elektrotehniko, računalništvo in informatiko Univerze v Mariboru ter članica skupine Blockchain Lab:UM in Laboratorija za podatkovne tehnologije. Doktorirala je leta 2014 s področja računalništva in informatike. V času doktorskega študija je bila gostujoča raziskovalka na Univerzi Rovira in Virgili v Tarragoni, Španija. Ima 18 let izkušenj na področju raziskovalnega, pedagoškega in projektnega dela. Njena raziskovalna področja vključujejo sodobne podatkovne tehnologije, velepodatke, tehnologijo veriženja blokov in medicinsko informatiko. Je ena izmed začetnikov iniciative EduCTX. Platforma EduCTX je prejela eNagrada 2019 za najboljši projekt s področja računalništva in informatike v letu 2019. V soavtorstvu je napisala več znanstvenih člankov, objavljenih v priznanih revijah z močnim faktorjem vpliva na področju računalništva in informatike, in je solastnica izuma s področja tehnologije veriženja blokov. Kot gostujoča profesorica je predavala na več evropskih univerzah ter sodelovala v organizacijskih in programskih odborih strokovnih in znanstvenih konferenc in pri več mednarodnih in aplikativnih projektih. Leta 2019 ji je bil podeljen naziv Inženirka leta 2019. Od januarja 2023 opravlja funkcijo državne sekretarke na Ministrstvu za digitalno preobrazbo.

¹⁹ Več o nagradi na <https://wsa-global.org> (dostop: 25 julij 2022).

Tijana Zečević

Mirjana Tasić

* na presečiščih interneta*

Konec osemdesetih let prejšnjega stoletja, ko se je začel razvoj tega, kar danes poznamo kot internet, je Mirjana Tasić sodelovala pri vzpostavljanju enega izmed spletnih vozlišč Evropske akademske raziskovalne mreže (European Academic and Research Network – EARN) v Beogradu. Vozlišče je bilo namenjeno izmenjavi e-pošte med akademskimi skupnostmi v Evropi in Severni Ameriki. To je še posebej pomembno, če upoštevamo tedanjo fizično in ideološko razdeljenost Evrope. Socialistična Jugoslavija ni bila za »železno zaveso« – ki je, kot pove že ime, predstavljala simbol zaprtosti držav pod vplivom tedanje Sovjetske zveze – obenem pa je bila po tehnološkem napredku le malo pred temi državami. S tega vidika je bila vzpostavitev enega od komunikacijskih središč med evropskimi in ameriškimi akademskimi skupnostmi v državi na robu »železne zaves« svojevrsten podvig vseh sodelujočih. Kasneje, po razpadu Jugoslavije, je bila po zaslugi Mirjane Tasić in skupine navdušencev, zbranih okoli nje, nacionalna vrhna domena .yu, ki je pripadala SFRJ, prenesena na Zvezno republiko Jugoslavijo (ZRJ) oziroma na Srbijo in Črne goro. Mirjana Tasić je v vseh obdobjih teh turbulentnih časov – najsibo za časa SFRJ, ZRJ ali današnje Srbije – imela ključno vlogo pri vzpostavljanju komunikacije med svojo državo in ostalim svetom.

* Op. ur.: Informacije, pomembne v procesu nastajanja tega članka, je posredoval Slobodan Marković, tehnični svetovalec za digitalno upravo pri Programu Združenih narodov za razvoj (UNDP) v Srbiji, del slikovnega gradiva pa je pridobila Danica Marković iz študentske službe Fakultete za matematiko Univerze v Beogradu. Zahvaljujem se doc. dr. Veljku Pejoviću s Fakultete za računalništvo in informatiko Univerze v Ljubljani za svetovanje glede slovenske različice tega besedila.

Logo Evropske akademske raziskovalne mreže EARN (vir: <https://earn-history.net>).

Z Miro sva se osebno spoznali zdaj že davnega leta 1999 (več kot deset let po zgoraj predstavljeni zgodbi), ko mi je življenje ponudilo nepričakovano priložnost, da se zaposlim na Fakulteti za matematiko Univerze v Beogradu. Nasmehnil se mi je položaj v Računalniškem laboratoriju (priljubljenem RLAB-u), kar je bila svojevrstna ironija glede na to, da se z računalniki nisem najbolje razumela. Vseeno pa sem priložnost izkoristila.

RLAB je bil v tistem obdobju precej zapostavljen, in v glavnem smo bili prepuščeni samim sebi. Na nek način sem imela prav zato možnost, da se potikam po tistem delu laboratorija, ki mi je bil najbolj zanimiv – sobi s strežniki. Zahvaljujoč podpori dveh tedanjih administratorjev so se začeli moji prvi plašni koraki v svetu računalniških sistemov in omrežij. Nekaj mesecev kasneje, med enim izmed mojih napol nezakonitih obiskov strežniške sobe (od mene se je namreč pričakovalo, da bom na svojem delovnem mestu, ki je bilo fizično v drugem delu stavbe), je v prostor vstopil tedanji prodekan v spremstvu ženske, ki je dajala vtis odrezave in stroge osebe, s katero ni veliko debate. Predstavila se je – Mira Tasić. Prodekan ji je pokazal sobo za strežnike, malo sta se še pogovorila, nato pa sta pozdravila in odšla.

Z njenim obiskom se je pojavila kopica vprašanj, pa tudi negotovanje nekaterih zaposlenih zaradi načrtovane zaposlitve elektroinženirke kot vodje laboratorija za Fakulteti za matematiko (ki naj bi bil bolj »znanstvena« kot »tehnična«

ustanova). Eden izmed kolegov, ki je bil v tistem trenutku že bivši sodelavec, je rekel: »Ona je velika *facca* v svetu interneta. Ona je prinesla internet v Jugoslavijo.« Te besede so bile dovolj za to, da me je začela zanimati ta fascinanta oseba, s katero sem imela v letih za tem priložnost sodelovati.

Mira Tasić se je leta 1965 vpisala na študij tehnične fizike na Fakulteti za elektrotehniko v Beogradu. Med študijem je spoznala, da si pravzaprav ne želi biti inženirka v jedrskih elektrarnah, zato se je po končanem študiju odločila, da se preusmeri na takrat pionirsko tehnologijo – računalnike. Svojo poklicno pot je začela v Računalniškem centru Jugoslovanskih železnic, kasneje, leta 1985, pa se je preselila v srbski Republiški zavod za statistiko v Beogradu. Od tam je leta 1999 prišla na Fakulteto za matematiko, kjer je ostala vodja Računalniškega laboratorija vse do upokojitve leta 2010.

Mira Tasić je v drugi polovici 1980-ih let, v času svoje zaposlitve na Republiškem zavodu za statistiko, vzdrževala (takrat pri nas redke) računalnik IBM, ki je bil kupljen v sodelovanju med zavodom in Fakulteto za naravoslovje in matematiko Univerze v Beogradu.¹ Računalnik je bil namenjen obdelavi podatkov in poučevanju študentov, kasneje pa je postal prvo jugoslovansko vozlišče računalniške mreže EARN, ene izmed mnogih računalniških omrežij, ki so delovala samostojno, preden so se povezala v omrežje vseh omrežij – internet.

Fakulteta za naravoslovje in matematiko v Beogradu je namreč leta 1988 predlagala, naj se naše univerze pridružijo EARN,² mreži evropskih univerz in raziskovalnih centrov, ki jo je na začetku financiral IBM in je bila zasnovana na njegovi tehnologiji ter povezana z ameriško akademsko mrežo BITNET.³ V tistem obdobju je v SFRJ že obstajalo omrežno povezovanje med akademskimi

institucijami in tudi javno omrežje za paketni prenos podatkov – JUPAK, ki je delovalo na drugi tehnologiji in ni bilo povezano v mednarodna omrežja.⁴ Z najemom neposredne mednarodne povezave med Beogradom in avstrijskim Linzom je nastalo vozlišče EARN pod okriljem Univerze v Beogradu in računalniškega sistema, ki se je nahajal na zavodu za statistiko, za njegovo administracijo pa je bila zadolžena Mira Tasić.⁵

»Priključitev na omrežje EARN«, razstveni panel na hodniku fakultete (© Fakulteta za matematiko Univerze v Beogradu).

¹ Leta 1990 se je z reorganizacijo Fakultete za naravoslovje in matematiko dotedanji oddelek za matematiko poslovno in organizacijsko osamosvojil, status samostojne ustanove v okviru Univerze v Beogradu pa je Fakulteta za matematiko pridobila leta 1995 z ustanovitvijo lastnih upravnih organov in sprejetjem statuta fakultete.

² »Istorija nacionalnih domena i RNIDS-a«, RNIDS, <https://www.rnids.rs/lat/o-nama/istorija-nacionalnih-domena-i-rnids-a> (dostop: 6. januarja 2022).

³ Več o zgodovini raziskovalne mreže EARN je na voljo na strani »The History of the EARN Network«, <https://earn-history.net> (dostop: 6. januarja 2022).

⁴ O tem govori tudi poglavje o Borki Džonovi Jerman Blažič v tej knjigi.

⁵ Vozlišče se je imenovalo YUBGSS21. »Istorijat«, Republiški zavod za statistiko, <https://www.stat.gov.rs/sr-Latn/o-nama/history> (dostop: 6. januarja 2022).

V nekem intervjuju je Mira Tasić spregovorila o svojih začetkih v mreži EARN:

Ko sem [...] prvič šla na sestanek tehničnih koordinatorjev omrežij, sem dva dni sedela tam in nisem vedel, o čem govorijo. Tretji dan me je že začela grabiti panika. Programsko in strojno opremo na svojem računalniku [na statističnem uradu] sem dobro poznala, vendar so se drugi pogovarjali v nekih kodah in nikakor nisem mogla ugotoviti, kaj moram narediti, da bi [komunikacija med vozlišči v Beogradu in Linzu] začela delovati.

Potem pa sem opazila nekega majhnega debelušnega Nemca, ki je rad govoril, in ga prosila, naj mi pojasni, kaj vse te okrajšave pomenijo. Potem mi je bilo lažje, saj sem ugotovila, da je vse še v fazi razvoja in da tudi oni še nimajo dokončne rešitve in da poskušajo in testirajo, ali bo kaj delovalo ali ne.⁶

Ta njena neposrednost in pripravljenost na posvetovanje je zaznamovala tudi celotno obdobje najinega sodelovanja mnogo let kasneje, tako v odnosu med vodjo RLAB-a in zaposlenimi kot tudi kasneje, ko me je vključila v nastajanje internetne domene Srbije, .rs. Kadar koli smo bili soočeni s poslovnim izzivom, na primer glede konfiguracije nove opreme ali vzpostavitve servisa za delovanje omrežja, je Mira govorila: »Otroci, ko sem jaz to delala, se je dalo to narediti na ta način. Tehnologija se je spremenila, bistvo pa je ostalo isto. Gotovo obstaja način, da se to tudi zdaj naredi. Dajte, poskusite, raziščite in ugotovite, kako lahko to naredimo.« In »otroci« smo se lotili dela. Če Mira nečesa ni znala, se ni obotavljala vprašati: »Otroci, kako bi lahko to naredili?« Ne glede na to, koliko smo bili stari, smo bili zanj vedno otroci, katerih mnenje je spoštovala, »otroci« pa smo se trudili, da z ničemer ne omajamo zaupanja, ki nam ga je izkazovala. Deležni smo bili njene popolne zaščite in spoštovanja.

⁶ Marija Milutinović, »Kako se pre 30 godina, kroz inicijativu trojice mladih ljudi, Univerzitet u Beogradu povezo na internet«, *Startit*, 12. julij 2019, <https://startit.rs/kako-se-pre-30-godina-kroz-inicijativu-trojice-mladih-ljudi-univerzitet-u-beogradu-povezao-na-internet/?fbclid=IwAR2pKGrSyMzSNdqjboTx9eS5Oh8qqRBI-8udkmo5cYY54k3HVd-e5KO-h2DE> (dostop: 6. januarja 2022). Mirjana Tasić o tem govori tudi v intervjuju za poddajo »Još podcast jedan«, »Ona je prva dama srpskog interneta«, 29. julij 2021, https://www.youtube.com/watch?v=dQTOVWV_lN8 (dostop: 6. januarja 2022).

Če se vrnemo na začetke domačega interneta – v obdobju, ko so različna računalniška omrežja še vedno uporabljala različne protokole za komunikacijo (oziroma za izmenjavo informacij, zapakiranih v tako imenovane »pakete«), je postal pomemben koncept »domen« kot način za natančno določanje lokacije posameznega računalnika znotraj omrežja.⁷ Tako je 15. junija 1989 takratna Socialistična federativna republika Jugoslavija dobila svojo nacionalno oz. državno internetno domeno (državno vrhno internetno domeno, ccTLD), imenovano .yu. Razvoj akademske mreže za SFRJ je potekal v okviru projektov, ki sta jih vodila Univerza v Mariboru in Inštitut Jožef Stefan v Ljubljani, prvi uradni skrbnik domene TLD za Jugoslavijo pa je bila neprofitna delniška družba YUNAC, registrirana na naslovu v Sloveniji.⁸

Z razpadom naše nesrečne države, velike SFR Jugoslavije, ter uvedbo embarga proti Zvezni republiki Jugoslaviji leta 1992 sta bili Srbija in Črna gora formalno izključeni iz mednarodne akademske izmenjave. Slovenija je leta 1992 dobila svojo nacionalno vrhno domeno .si, nacionalna domena .yu pa je »obvisela v zraku«. Register domen .yu je ostal v Ljubljani, ker ni bilo soglasja o prenosu v pristojnost ZRJ, ki je še naprej uporabljala to kodo za ime države.⁹ Mirjana Tasić je kot ena prvih poznavalk interneta nato začela boj proti mlinom na veter in skupaj s skupino zanesenjakov z beograjske univerze¹⁰ ustanovila organizacijo YU NIC (Yugoslav Network Information Center – Jugoslovanski omrežni informacijski center), katere cilj je bil prevzem upravljanja z registrom ccTLD za domeno .yu. Ta pobuda ni prišla s strani državnih organov ali organov univerze, temveč je šlo za spontano akcijo, katere cilj je bil v obdobju sankcij omogočiti vsaj izmenjavo elektronskih sporočil med ZRJ in preostankom sveta. To jim je tudi uspelo: leta 1994 je organizacija IANA (Internet Assigned Numbers Authority) sprejela odločitev o prenosu domene .yu v pristojnost ZRJ.

⁷ »Istorija nacionalnih domena i RNIDS-a«, RNIDS, <https://www.rnids.rs/lat/o-nama/istorija-nacionalnih-domena-i-rnids-a> (dostop: 6. januarja 2022).

⁸ O tem govori tudi poglavje o Borke Džonovi Jerman Blažič v tej knjigi.

⁹ Film »From yu to me«, Aleksandra Domanović, 2014, <https://vimeo.com/95833310> (dostop: 6. januarja 2022).

¹⁰ Prof. dr Božidar Radenković s Fakultete za organizacijske vede, prof. dr. Đorđe Paunović, Berislav Todorović in mag. Nenad Krajnović s Fakultete za elektrotehniko in drugi.

Tako se je domena .yu najprej uporabljala za SFRJ, kasneje za ZRJ, potem pa tudi za Državno skupnost Srbije in Črne gore.

V tem obdobju je nastala tudi fotografija (slika spodaj), ki me še danes, po vsem tem času, fascinira – prikazuje tehnični odbor Akademske mreže oz. mreže medsebojno povezanih fakultet v ZRJ iz leta 1995. Vedno znova me namreč impresionira dejstvo, da je na fotografiji drobna mlada ženska v povsem moški družbi – kar je popolna podoba takratne družbe in prikaz števila žensk v znanosti in tehnologiji v tistem obdobju. Ob pogledu na to fotografijo vedno pomislim, da je bila Mira Tasić ena izmed pionirk, ki je s svojo vztrajnostjo utirala pot vsem bodočim generacijam žensk, ki so se želele preizkusiti na področju računalniške tehnologije. In ne samo to – bila je tudi pionirka, ki je s svojo vztrajnostjo in zavzetostjo omogočila dostop do informacij in tako izolirano ZR Jugoslavijo povezala v globalna elektronska omrežja.

Tehnični odbor Akademske mreže (© Mirjana Tasić, osebni arhiv).

Ko je bila vrhnja internetna domena .yu dodeljena ZRJ, ji je bilo treba nekje »najti dom«, kar je bil velik problem. Država je bila pod sankcijami, in tujim organizacijam je bilo prepovedano kakršno koli povezovanje z jugoslovanskimi projekti državnega značaja. Zahvaljujoč ljudem dobre volje ter vztrajnosti Mirjane Tasić in številnim stikom, ki jih je navezala, so primarni imenski strežniki za .yu ccTLD vse do leta 1995 deloma delovali »podtalno«, v tujini.

Tako je domeno .yu gostil internetni ponudnik MCS.com, pod pogojem, da se ne ukvarja z vnosom novih naslovov s končnico .yu v bazo domene.¹¹ Poleg tega sta bili vzpostavljeni še domeni .co.yu in .ac.yu, ki sta v celoti »gostovali« na strežnikih v tujini, spet po zaslugi prijateljskih odnosov med posamezniki. Z drugimi besedami, ZRJ je »tihotapila« svojo elektronsko pošto s pomočjo dobronamernih ljudi, ki so na svojih strežnikih storitve »gostili« na skrivaj. Po vzpostavitvi telekomunikacijskih povezav s tujino konec leta 1995 in v začetku leta 1996 je bilo gostovanje in upravljanje domene .yu preneseno na strežnike na Fakulteti za elektrotehniko Univerze v Beogradu in je tam ostalo vse do uradnega umika domene z interneta 30. marca 2010.

YU NIC, organizacija, ki vzdržuje bazo podatkov za domene .yu in dodeljuje številke internetnega protokola (IP) v okviru lokalnega akademskega omrežja, se že vrsto leta razvija in reformira pod vodstvom in s pobudami Mirjane Tasić. Mira je bila v okviru YU NIC skrbnica domene .yu,¹² kar je opravljala prostovoljno, poleg redne službe. Po ločitvi Srbije in Črne gore leta 2006 je bil korak za korakom ustanovljen RNIDS (Register nacionalne internetne domene Srbije), ki mu je kasneje ICANN (Internet Corporation for Assigned Names and Numbers – Mednarodna organizacija za dodeljevanje domen) zaupal upravljanje z obstoječe domeno .yu in s prihodnjo domeno .rs. Registracija domene .rs se je uradno začela 10. marca 2008.

Podpisovanje pisma o namenih z ICANN, levo Vint Cerf (© Mirjana Tasić, osebni arhiv).

¹¹ Slobodan Marković, »Ljudi iza Mreže, Intervju sa ekipom YU NIC-a«, *Svet kompjutera*, 1. oktober 2000, <https://www.sk.rs/arhiva/clanak/1320/intervju-sa-ekipom-yu-nic-a-ljudi-iza-mreze> (dostop: 6. januarja 2022).

¹² Ibid.

Mirjana Tasić je nadzorovala tudi tehnično podlago za izdelavo registra domene .rs, razen administracije. Zbirala je ekipo, katere naloga je bila izvedba tehničnega dela, na mojo neizmerno srečo pa sem se v tej ekipi znašla tudi sama. Pod njenim vodstvom smo iskali najboljšo tehnično rešitev, testirali obstoječe odprtokodne možnosti ter izmenjevali svoje izkušnje in ugotovitve. Vse to skupinsko delo je pripeljalo do namestitve prvih strežnikov za registracijo domene .rs, ki so bili sprva na Fakulteti za matematiko.

»Na kra.yu želim .rs« (Na koncu si želim .rs), obveščevalna kampanja za prehod z domene .yu na domeno .rs (vir: RNIDS, www.rnids.rs).

Mira Tasić je zbrala ekipo z vseh vetrov. Sestavila jo je iz ljudi, s katerimi je sodelovala v svoji bogati karieri. Nekaj jih je delalo na Fakulteti za matematiko, nekaj na Fakulteti za organizacijske vede, drugi na Fakulteti za elektrotehniko Univerze v Beogradu, nekaj pri Microsoftu, vsi pa smo imeli eno skupno točko – Miro Tasić. Poznala je vsakega izmed nas, poznala je naše slabosti in prednosti, na kaj smo občutljivi in kako delamo, in imela je vizijo, kako bi lahko sodelovali.

Mirin odnos do dela in napak, ki se pri tem dogajajo, lepo ponazarja še ena anekdota iz obdobja mojega sodelovanja z RNIDS-om. Zgodila se je, ko naj bi na Fakulteto za matematiko prišla televizijska ekipa in posnela prispevek o

fakulteti. Ker je bilo načrtovano, da televizijska ekipa obiše tudi strežniško sobo, je v prostor vstopila Mira in rekla, naj pospravim svojo delovno mizo (znana sem bila po izjemno neurejeni delovni mizi). S težkim srcem sem jo ubogala, potem pa prevzeta z novim zagonom nadaljevala še z urejanjem spletne strani RNIDS. Ob tem mi je, ne da bi se tega sploh zavedala, uspelo s strani zbrisati zapisnike skupščine RNIDS. V skladu z Murphyjevim zakonom smo zapisnike seveda potrebovali še isti dan, in takoj je bilo opaženo, da jih ni. Z nekaj truda mojega kolega, ki je tistega dne delal v drugi izmeni, so bili zapisniki rešeni. Miro Tasić so vprašali, kaj mi je bilo, da sem izbrisala zapisnike. Na njen odgovor ni imel več nihče nobenega dodatnega komentarja: »Prisilila sem jo, da pospravi svojo delovno mizo, pa ji je postalo slabo.« Mira Tasić ni nikoli delala drame okoli napak, do katerih je prihajalo slučajno med opravljanjem dela, nikoli nas ni gnjavila – nasprotno, ko je prišlo do napake, je vedno mirila situacijo in se pogovarjala o tem, kako novonastalo težavo rešiti. Uspešno je odbijala vsakršne napade s strani zaradi stvari, ki smo jih morebiti zamočili. Od nje sem se naučila, da ni sramotno vprašati, če nečesa ne znaš, da je treba biti pošten v svojih namelih in odkrito izražati svoja stališča.

Toda vrnimo se k zgodovini domačega interneta. Snežena kepa, imenovana RNIDS, se je pod vodstvom Mirjane Tasić nezaustavljivo zakotalila. Prosto-voljno je opravljala funkcijo direktorice, dokler se ni organizacija postavila trdno na noge in bila sposobna zaposliti poklicnega direktorja. Na pobudo RNIDS je ICANN leta 2010 Srbiji podelil drugo nacionalno vrhnjo domeno .srb v srščini in cirilici, v kateri so bili pisani tudi naslovi spletnih strani, na primer <https://рнидс.срб>. Poleg tega je od leta 2018 naprej v okviru domene .rs možno registrirati imena z razširjenim naborom latiničnih črk, s čimer je domena .rs postala domena IDN (*Internationalized Domain Name* – internacionalizirano ime domene) – to pomeni, da je mogoče v imenu domene uporabiti črke č, ć, đ, š, ž in še mnoge druge.

»Linkuj kao što govoriš« (Polinkaj oz. piši tako kot govoriš), obveščevalna kampanja za prehod z domene .yu na domeno .rs (vir: RNIDS, www.rnids.rs).

Mira Tasić je leta 2010 s Fakultete za matematiko odšla v pokoj (z 39 leti delovne dobe), vendar se s tem njena delovna kariera še ni končala. Še naprej je delala na RNIDS kot svetovalka direktorja, kjer dela še danes (leta 2021 je dopolnila polnih 50 let delovne dobe). Kasneje je podprla ustanovitev društva za promocijo in razvoj interneta Umreži se (Omreži se). Aktivno se ukvarja z objavljanjem novic s področja upravljanja interneta in kibernetске varnosti na Facebook strani društva.

Danes sodeluje pri več projektih in odborih organizacije ICANN. Od leta 2016 predseduje Latiničnemu odboru,¹³ katerega cilj je oblikovati nabor pravil za latinično pisavo na internetu. Latinični odbor je podobno kot ostale odbore (cirilični, hebrejski, korejski ...) ustanovila organizacija ICANN in delujejo pod njenim okriljem.

¹³ »Latin GP«, ICANN, 3. januar 2022, <https://community.icann.org/display/croscomlgr-procedure/Latin+GP> (dostop: 6. januarja 2022).

V enem samem kratkem besedilu prav gotovo ni mogoče opisati pomembnega prispevka, ki ga je Mira Tasić s svojo nevsiljivo vsiljivostjo dala domačemu internetu. Tudi cela knjiga ne bi bila dovolj za vse spomine na to burno obdobje in na vse probleme, s katerimi se je bilo treba spoprijeti. Nič, kar je povezano z upravljanjem interneta na območju Srbije, se ni zgodilo brez dobrega duha Mire Tasić, ki se je vedno na svoj način trudila, da se vlak slučajno ne bi iztiril. A ko sem ji povedala za idejo o tej knjigi in da je bila meni zaupana čast, da napišem nekaj vrstic o njej, je Mira rekla: »Otrok moj, ideja mi je res všeč, ne vem pa, če sama spadam v to knjigo. To so vse profesorice na univerzi ali znanstvenice, jaz pa sem čisto navadna inženirka.« Mira Tasić nikoli ni bila čisto navadna inženirka. Bila je, in je še vedno, Ženska z velikim »Ž«, ki še danes z neizmerno energijo in vztrajnostjo dela svet okoli sebe boljši in bolj pošten.

TIJANA ZEČEVIĆ je leta 1998 diplomirala iz astrofizike na Fakulteti za matematiko Univerze v Beogradu, kjer je nato skoraj dvajset let delala kot omrežna in sistemska skrbnica. Sodelovala pri je tehničnem zaganjanju domene.rs in pri projektih Nacionalnega centra za digitalizacijo. Trenutno dela kot višja inženirka podpore v mednarodnem podjetju HYCU.

Zahvala

Ta knjiga je nastajala dolgo in sedimentno, z vsemi naplavinami, ki jih prinese preplet življenja (tudi med pandemijo) in znanstvenega »projektariata«. Njeno »rojevanje« je spremljal fascinanten entuziazem praktično vseh ljudi, ki so k njej prispevali, vključno z družinami, ki so delile svoje osebne arhive, ter institucijami, organizacijami, časopisi, ilustratorkami in fotografi, ki so dovolili reprodukcijo vizualnega gradiva. Nešteto strokovnjakov in še več strokovnjakinj je prispevalo terminološka pojasnila, podrobne informacije in podatke, ki so obogatile to knjigo. Vera vseh njih, da je ta knjiga pomembna za naš prostor, je bila moje glavno gorivo.

Moji tovariški ekipi z Inštituta za kulturne in spominske študije ZRC SAZU – Tanji Petrović, Ivi Kosmos, Jasni Fakin Bajec, Kseniji Bogetić Pejović, Martinu Pogačarju, Ani Hofman – se zahvaljujem za pomoč pri iskanju avtoric za besedila v tej knjigi. Tanji Petrović gre tudi zahvala za začetno idejo in pobudo za to knjigo. K iskanju avtoric in samih znanstvenic so prispevali tudi Rumena Bužarovska, Nataša Nelević, Renata Jambrešić Kirin, Marija Ott Franolić, Helena Seražin in Đorđe Baralić. Vizualno gradivo so poleg avtoric in avtorja ter znanstvenic in njihovih družin prispevale tudi posameznice_ki, ki profesionalno niso bili zavezani temu: Dragan Mihajlović, Marija Ott Franolić, Iva Jelušić, Fierce Women d.o.o., Lura Limani, kolektiv #ŽeneBiH, cestna umetnica TKV, Aleksandar Đalek Đorđević, Janez Stergar, Miroslav Juvančič, Maja Pan in Katerina Kalc, Damir Krpuljević, Ivan Mandić, Sanja Vrzic in Diogo Pereira, Aleksandra Kapetanović, Aleksandra Domanović ter Danica Marković.

Martin Pogačar je neizmerno pomagal s svojim uredniškim očesom in talentom za lepo (slovensko) besedo – brez njega besedila ne bi dobila svoje končne oblike. Zahvaljujem se tudi mojim »petkovim« feministkam, od prve do zadnje, za tovarštvo na tej poti in čustveno delo, vloženo vanj.

Na koncu bi se rada zahvalila še svojemu življenjskemu sopotniku Damjanu, ki je na svoji koži občutil, kaj dejansko pomeni deliti življenje z znanstvenico, in je bil neomajna podpora, posebej tedaj, ko je bilo to najbolj pomembno.

Upam, da bo knjiga dala inspiracijo in pogum moji hčerki Zoji in njeni generaciji žensk.

✱
Naše znanstvenice

✱
Naše naučnice

✱
Наше научнице

✱
Нашите жени научници

✱
Shkencëtare tona

KULTURNI SPOMIN, knjiga 9 / Urednica zbirke Tanja Petrović

NAŠE ZNANSTVENICE

Kako so ženske soustvarjale znanost v Jugoslaviji

Uredila: Jovana Mihajlović Trbovc

Recenzentki: Milica Antić Gaber, Urška Strle

Avtorice_ji posameznih prispevkov: Jovana Mihajlović Trbovc, Selena Vitezović, Vesna Dimovska, Tanja Petrović, Renata Jamberšić Kirin, Ana Hofman, Mojca Piškor, Julijana Lešić, Nives Ličen, Mateja Ratej, Ivana Hadjievska, Vjolca Krasniqi, Elife Krasniqi, Nermina Mujagić, Sarina Bakić, Una Blagojević, Adriana Zaharijević, Ana Maskalan, Manca G. Renko, Metka Petrič, Nada Kraševac, Vlasta Jenčič, Jelena Pejović Simeunović, Radina Vučetić, Sašo Dolenc, Dragana Popović, Olga Atanacković, Neda Bokan, Barbara Vodopivec, Sonja Dragović, Jelena Rabrenović, Milica Vujošević, Aida Kamišalić Latifić, Tijana Zečević

Jezikovni pregled: Tadej Turnšek

Poglavja o naslednjih znanstvenicah prevedel Tadej Turnšek: Zagorka Letica, Ljubinka Basotova, Divna Zečević Zdunić, Ankica Petrović, Vera Veskovik-Vangeli, Drita Bakija Gunga, Zlata Grebo, Zagorka Golubović, Žarana Papić, Gordana Bosanac, Smiljka Dukić, Ana Gligić, Ljiljana Dobrosavljević Grujić, Mirjana Vukićević-Karabin, Zagorka Šnajder, Svetlana Kana Radević, Mirjana Tasić

Oblikovanje in prelom: Tanja Radež

Izdajatelj: ZRC SAZU, Inštitut za kulturne in spominske študije

Zanj: Tanja Petrović

Založnik: Založba ZRC

Zanj: Oto Luthar

Glavni urednik založbe: Aleš Pogačnik

Tisk: Present, d. o. o.

Naklada: 400

Prva izdaja, prvi natis / Prva e-izdaja

Ljubljana 2023

Avtorice_ji oziroma nosilke_ci avtorskih pravic za v knjigo vključenega slikovnega gradiva so navedeni ob slikah.

Prva e-izdaja je prosto dostopna: <https://doi.org/10.3986/9789610507024>

Besedilo tega dela je na voljo pod pogoji slovenske licence Creative Commons 4.0 CC BY NC-ND. To pomeni, da je ob priznanju (navedbi) avtorstva dovoljeno reproduciranje in distribuiranje besedila, ne pa tudi predelava, dajanje v najem in priobčevanje besedila javnosti za komercialni namen. Licenca Creative Commons 4.0 CC BY NC-ND ne velja za (slikovno) gradivo, ki je vključeno v besedilo in je posebej označeno z znakom ©. Za kakršnokoli nadaljnjo rabo tako označenega slikovnega gradiva je treba pridobiti dovoljenje od imetnice_ka avtorskih pravic, navedenega ob znaku ©.

Prvi natis je financiran iz sredstev raziskovalnega programa »Historične interpretacije 20. stoletja« (Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije, 2017–2022, šifra pogodbe P6–0347) in projekta »R&I PEERS: Pilotne izkušnje za izboljšanje enakosti spolov v raziskovalnih organizacijah« (Program Evropske Unije Obzorje 2020, 2018–2022, sporazum o dodelitvi sredstev št. 788171).

.....
CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

001-051-055.2(497.1)(082)
929-055.2:001(497.1)(082)

NAŠE znanstvenice : kako so ženske soustvarjale znanost v Jugoslaviji / uredila Jovana Mihajlović Trbovc ; [avtorice_je posameznih prispevkov Jovana Mihajlović Trbovc ... [et al.] ; prevedel Tadej Turnšek]. - 1. izd., 1. natis. - Ljubljana : Založba ZRC, 2023. - (Zbirka Kulturni spomin ; knj. 9, ISSN 2232-3872)

ISBN 978-961-05-0701-7
COBISS.SI-ID 159766019

COBISS.SI-ID 159763971
ISBN 978-961-05-0702-4 (PDF)

Naše znanstvenice

zbirka
kulturni
spomin

Založba ZRC

Založba ZRC

zbirka
kulturni
spomin

IZ RECENZIJ:

V tej biografsko zasnovani publikaciji, ki združuje smiselno urejen niz portretov vrhunskih znanstvenic, se razgrinja fascinanten prikaz ženske znanstvene aktivnosti na različnih območjih nekdanjega jugoslovanskega prostora. V esejistično zasnovanih biografskih zapisih, ki so tenkočutno umeščeni v vsakokratne družbene in strokovne kontekste, lahko beremo o prodornih dosežkih izbranih znanstvenic, ki so na svojih področjih delovanja nemalokrat orale ledino. Vizionarskega duha portretirank pa ne zrcali le znanstvena pronicljivost, drznost in kritično mišljenje, ampak tudi zavedanje o pomenu medosebnega, medinstitucionalnega in mednarodnega povezovanja na področju znanosti.

Urška Strle, ZRC SAZU

Čeprav gre za zelo pester in raznolik izbor, se knjiga bere kot ena sama dolga zgodba o prezrtih uspehih, prodorih, o mednarodnem delovanju, kakor tudi o bogatih delovnih in življenjskih izkušnjah naših predhodnic. V knjigi lahko beremo zgodbe bolj znanih znanstvenic, pa tudi nekaj povsem novo odkritih zgodb, ki si zagotovo zaslužijo vpis v našo skupno zgodovino znanstvenega delovanja. Tudi če smo o kakšni od znanstvenic kaj vedeli, zagotovo nismo vedeli vsega. Knjiga namreč prinaša tudi drobtinice iz njihovega zasebnega življenja, ki je bilo pred razmahom interneta in socialnih omrežij veliko bolj nevidno, kot je (lahko) danes. Slikovni material pa nam znanstvenice približa še v čisto običajni, človeški podobi.

Milica Antić Gaber, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

24 EUR

9 789610 507017

Naše naučnice * Наше научнице * Нашите жени научници * Shkencëtare tona